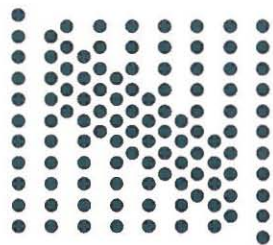
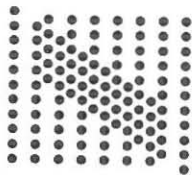

56-57

RAZPRAVE in
GRADIVO
TREATISES AND DOCUMENTS

INŠTITUT ZA NARODNOSTNA VPRAŠANJA
INSTITUTE FOR ETHNIC STUDIES
LJUBLJANA, 2008

INŠTITUT ZA NARODNOSTNA VPRAŠANJA
INSTITUTE FOR ETHNIC STUDIES
LJUBLJANA, 2008

RAZPRAVE IN GRADIVO / TREATISES AND DOCUMENTS

Revija za narodnostna vprašanja / Journal of Ethnic Studies

UDK-UDC 323.15.342.4 (058)

ISSN 0354-0286

ISSN 1854-5181 (e-izdaja)

UREDNIŠKI ODBOR – EDITORIAL BOARD

Sara Brezigar, Milan Bufon, Jadranka Čačić-Kumpes, Boris Jesih, Vera Kržišnik-Bukić, Sonja Kurinčič Mikuž, Avguštin Malle, Mojca Medvešek, Sonja Novak Lukanovič, Milan Pahor, Jože Pirjevcc, Albert Reiterer, Petra Roter, Janez Stergar, Vladimir Wakounig, Jernej Zupančič, Mitja Žagar.

ODGOVORNI UREDNIK / EDITOR-IN-CHARGE

Boris Jesih / boris.jesih@guest.arnes.si

POMOČNICI ODGOVORNEGA UREDNIKA / EDITOR-IN-CHARGE ASSISTANTS

Sara Brezigar, Mojca Medvešek

LEKTURA / LECTURE

Irena Destovnik

PREVODI/TRANSLATION

Marjeta Gostinčar Cerar, Jana Kranjec Menaše

OBLIKOVANJE / DESIGN

Jana Kuharič

ZALOŽIL IN IZDAL / PUBLISHED BY

Inštitut za narodnostna vprašanja / Institute for Ethnic Studies

SI, 1000 Ljubljana, Erjavčeva 26, tel.: +386 (0)1 20 01 87 0, fax +386 (0)1 25 10 964

e-mail: inv@inv.si

PREDSTAVNIK / REPRESENTATIVE

Miran Komac

Revija Razprave in gradivo je vključena v dve mednarodni bibliografski bazi podatkov:

CSA Sociological Abstracts in CSA Worldwide Political Science Abstracts.

The journal Treatises and Documents is listed in two international bibliographic data bases:

CSA Sociological Abstracts and CSA Worldwide Political Science Abstracts.

Objavljeni prispevki izražajo stališča avtorjev. / The published articles express authors' viewpoints.

REVIJO SOFINANCIRA – CO-FINANCED BY

Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije

Slovenian Research Agency

RAZPRAVE IN GRADIVO
TREATISES AND DOCUMENTS

56/57

KAZALO

MARIJA JURIČ PAHOR O NUJI, PRIPOVEDOVATI O AUSCHWITZU NARATIVNOST SPOMINJANJA IN GENO-TEKST SIMBOLIZACIJE	6
PETRA ROTER SPREMINJAJOČI SE POMEN VSEBINE KRITERIJEV OPREDELJEVANJA (NARODNIH) MANJŠIN	34
MITJA ŽAGAR CITIZENSHIP AND INTEGRATION: GENERAL CONSIDERATIONS AND SOME POSSIBLE IMPACTS OF THE EU CITIZENSHIP ON (RE)INTEGRATION OF IMMIGRANTS	70
VERA KRŽIŠNIK-BUKIČ NARODNOMANJŠINSKO VPRAŠANJE V SLOVENIJI PO RAZPADU JUGOSLAVIJE: O DRUŽBENI UPRAVIČENOSTI PRIZNANJA STATUSA NARODNIH MANJŠIN ALBANCEM, BOŠNJAKOM, ČRNOGORCEM, HRVATOM, MAKEDONCEM IN SRBOM V REPUBLIKI SLOVENIJI S PREDLOGI ZA UREJANJE NJIHOVEGA NARODNOMANJŠINSKEGA POLOŽAJA	120
MATJAŽ KLEMENČIČ AVSTRIJSKO-SLOVENSKI ODNOSI V ČASU OSAMOSVAJANJA SLOVENIJE IN TAKRATNA VLOGA KOROŠKIH SLOVENCEV	158
SANJA LAZANIN ETNIČKE I KONFESIONALNE SKUPINE U ISTOČNOJ SLAVONIJI I ZAPADNOM SRIJEMU U 18. I POČETKOM 19. STOLJEĆA	190
JADRANKA ČAČIĆ-KUMPES, JOSIP KUMPES INTERKULTURNI PRISTUP ETNIČKOJ RAZLIČNOSTI I ETNIČKE MANJINE: UVODNO RAZMATRANJE NA PRIMJERU HRVATSKE, NORVEŠKE I SLOVENIJE	212
SNJEŽANA GREGUROVIĆ RAZVOJ MIGRACIJSKIH POLITIKA U SREDNJOISTOČNOEUROPSKIM ZEMLJAMA ČLANICAMA EUROPSKE UNIJE	234
BARBARA RIMAN BRANKA VERDONIK-RASBERGER IN NJENO DELOVANJE V SLOVENSKEM DOMU KPD "BAZOVICA"	264
SAMO KRISTEN OTROŠTVO V SENCI SVETILNIKA; SAVUDRIJSKI POLOTOK V AVTOBIOGRAFSKIH PRIČEVANJIH DIEGA DE CASTRA	278
AVTORJI	292
RECENZENTI PRISPEVKOV ZA RAZPRAVE IN GRADIVO V LETU 2008	294
BIBLIOGRAFIJA	296
NAVODILA AVTORJEM	306

TABLE OF CONTENTS

MARIJA JURIĆ PAHOR THE NECESSITY TO TALK ABOUT AUSCHWITZ THE NARRATIVITY OF REMEMBERING AND GENO-TEXT OF SYMBOLIZATION	6
PETRA ROTER THE CHANGING SIGNIFICANCE OF THE CRITERIA FOR (NATIONAL) MINORITY IDENTIFICATION	34
MITJA ŽAGAR DRŽAVLJANSTVO IN INTEGRACIJA: SPLOŠNA RAZMIŠLJANJA IN MOŽNA VLOGA DRŽAVLJANSTVA EU PRI (RE)INTEGRACIJI IMIGRANTOV	70
VERA KRŽIŠNIK-BUKIĆ NATIONAL-MINORITY QUESTION IN SLOVENIA AFTER THE BREAKDOWN OF YUGOSLAVIA: ON THE JUSTIFICATION OF THE ACKNOWLEDGMENT OF THE NATIONAL MINORITY STATUS FOR THE ALBANIANS, BOSNIACS, CROATS, MACEDONIANS, MONTENEGRINS AND SERBS IN THE REPUBLIC OF SLOVENIA, ALONG WITH THE MODEL MANAGING PROPOSALS	120
MATJAŽ KLEMENČIČ AUSTRIAN SLOVENE RELATIONS IN THE PROCESS OF DISSOLUTION OF SFRY WHEN SLOVENIA BECAME INDEPENDENT STATE AND THE ROLE OF CARINTHIAN SLOVENES	158
SANJA LAZANIN ETHNIC AND RELIGIOUS GROUPS IN EASTERN SLAVONIA AND WESTERN SRIJEM IN THE 18TH AND EARLY 19TH CENTURY	190
JADRANKA ČAČIĆ-KUMPES, JOSIP KUMPES AN INTERCULTURAL APPROACH TO ETHNIC DIVERSITY AND ETHNIC MINORITIES: INTRODUCTORY THOUGHTS BASED ON THE EXAMPLE OF CROATIA, NORWAY AND SLOVENIA	212
SNJEŽANA GREGUROVIĆ THE DEVELOPMENT OF MIGRATION POLICIES IN CENTRAL-EAST EUROPEAN MEMBER STATES OF THE EUROPEAN UNION	234
BARBARA RIMAN BRANKA VERDONIK-RASBERGER AND HER ROLE IN THE SLOVENE HOUSE KPD "BAZOVICA"	264
SAMO KRISTEN CHILDHOOD IN SHADOW OF THE LIGHTHOUSE: THE PENINSULA OF SAVUDRIJA IN THE MEMOIRS OF DIEGO DE CASTRO	278
AUTHORS	292
TREATIES AND DOCUMENTS REVIEWERS 2008	294
BIBLIOGRAPHY	296
GUIDELINES FOR CONTRIBUTORS	306

○ NUJI, PRIPOVEDOVATI O AUSCHWITZU
NARATIVNOST SPOMINJANJA IN GENO-TEKST
SIMBOLIZACIJE

THE NECESSITY TO TALK ABOUT AUSCHWITZ

THE NARRATIVITY OF REMEMBERING AND GENO-TEXT OF SYMBOLIZATION

Relating to the theories of social constructionism and poststructuralism, the article discusses the narrative or discursive constitution of remembrance, with special regard to the "geno-text of symbolization" (Julia Kristeva), based on pre-language articulation, linked to the modality of the primary process. The focus is on the issue: how is this articulation, which encompasses body and subject, reflected in testimonial literature (literary notes, memoirs, narrative interviews) of the survivors of fascist and Nazi concentration camps, especially Slovenes from Carinthia and Primorje. The analyzed materials offer the following conclusion: whenever an individual or a collective finds himself/itself exposed to the so called man-made disasters, an irrepressible desire arises to fix the experience in the memory and to transmit it to the following generations. The article further deals with the dilemma of unpronounceability and "narrative polish", satisfying the need to combine different "subject positions", as well as the need of survival and continuity of existence. However, this tendency cannot conceal the gap, reflected in the feeling of having two identities. The writer Boris Pahor, survivor of several Nazi concentration camps, referred to this ambiguity in the following sentence: "A person before and after Germany – who knows if these two will ever meet". This cut, caused by life in "extreme conditions", is reflected in the transformation of self, therefore evoking psychological processing which never stops.

Keywords: narrativeness of remembrance, geno-text, concentration camps, Carinthian Slovenes, Slovenes in the Friuli Venezia Giulia

Prispevek se navezuje na teorije socialnega konstrukcionizma in poststrukturalizma ukvarja z narativno oziroma diskurzivno konstitucijo spominjanja, še zlasti pa z "geno-tekstom simbolizacije" (Julia Kristeva), ki temelji na predjezikovni artikulaciji, povezani z modaliteto primarnega procesa. V središču pozornosti je vprašanje: kako se ta artikulacija, ki preči telo in subjekt, razodeva v pričevanjski literaturi (literarnih zapisih, spominih, narativnih intervjujih) preživelih iz fašističnih in nacističnih koncentracijskih taborišč s posebnim ozirom na koroške in primorske Slovencev. Iz analize gradiva izhaja: Kadarkoli so posamezniki ali kolektivi izpostavljeni tako imenovanim man-made-disasters, nastane neobvladljivo poželenje, da doživeto fiksirajo v memoriji in sporočajo prihodnjim rodovom (generacijam). Prispevek se sooča tudi z zagato neizrekljivosti ter "narativnim glajenjem", ki odgovarja težnji po združitvi različnih "subjektivnih pozicij" ter po pre-živetju in kontinuiteti obstoja. Vendar ta težnja ne more prekriti zarez, ki se izpričuje v občutju, kot da bi preživeli imeli dve identiteti. Pisatelj Boris Pahor, ki je preživel več nacističnih koncentracijskih taborišč, je prav v tem smislu zapisal: "On pred Nemčijo in po njej – kdo ve, če se bosta ta dva človeka kdaj srečala." Zareza, ki jo je sprožilo žuljenje v "skrajnih razmerah", se izpričuje v preobrazbi sebe, kar pomeni, da evocira proces psihične predelave, ki nikdar ne preneha.

Gljučne besede: narativnost spominjanja, geno-tekst, koncentracijska taborišča, Slovenci na Koroškem, Slovenci v Furlaniji Julijski-krajini

Pomembno mesto v razpravah o memoriji in spominu¹ imajo teorije socialnega konstrukcionizma, ki so kljub odgraditvi od radikalnega oziroma kognicijsko-teoretskega konstruktivizma slednjemu deloma bližji, kot se zdi, pa tudi navznoter jih opredeljujejo različne smeri; skupno jim je zavračanje individualistično ter zgolj biološko ali kognitivno naravnanih ved o človeku (gl. npr. Richards 1995; Nastran Ule 2000: 203–209). Navezujoč se na koncepte, ki sta jih v *Družbeno konstrukcijo realnosti* vpisala Peter L. Berger in Thomas Luckmann, ter na teorije strukturalizma in zlasti poststrukturalizma, socialni konstrukcionisti predpostavljajo, da spomina ni mogoče omejiti na kognitivno operacijo, v kateri se določenim kompleksnim nevronskega procesa pripisuje ozaveščevalni pomen, saj vključuje tudi in zlasti proces, ki je neločljivo povezan s socialno interakcijo ter z narativnostjo spominjanja. Središčna predpostavka Kennetha J. Gergena (1988, 1998), utemeljitelja socialnega konstrukcionizma je, da ustvarjamo same sebe in svet s pripovedovanjem zgodb, ki dajejo človekovemu sebstvu kontinuiteto in celosten smisel. Gre za ustvarjalno dejavnost, v kateri se identiteta obenem refleksivno razkriva in konstituira. Čeprav je akt spominjanja povezan s preteklostjo, se aktualizira v sedanosti – zdaj, v trenutku spominjanja.

Slovar slovenskega knjižnega jezika besedo "spominjati" med drugim izrecno opredeljuje kot "delati, navadno z besedami, da kdo česa ne pozabi". V starejšem pojmovanju te besede je bila narativna komponenta še izraziteje poudarjena, saj je bil glagol "spominjati" istoveten z "omenjati kaj, govoriti o čem". Da je bil glagol tudi tesno povezan s travmatsko preteklostjo, izpričuje ponazoritev navedbe s sledečima stavkoma: "govornik je spominjal težke dni vojne; pisec spominja v članku velik mestni požar" (Bajec idr. 1985: 857, IV. del). Tudi spomin, ki ga priključijo tako imenovana *talking cure* – termin si je izmislila slovita mlada ženska s psevdonomom Anna O. (pravo ime Bertha Pappenheim) (Breuer in Freud 1895/1991: 42–66) – iz katere je nastala osnova psihoanalize, je raziskovanje preteklosti, da bi se človek lahko s pomočjo govora spopadel s travmatsko izkušnjo. Tudi Kenneth Gergen (1998: 191) predpostavlja, da je spominjanje "diskurzivni artefakt", ki danes odgovarja inteligibilnim različicam samoreprezentacije. Na narativno oziroma diskurzivno konstitucijo spominjanja opozarjajo konec koncev tudi besede, kot so *pričevanje, pričati, priča*.

V navezavi na Jeromeja S. Brunerja (1997: 109–145; 1998) bi lahko rekli, da je vsakršno spominjanje na osebno preteklost vpeto v "narativno identiteto" (Paul Ricœur), katere logiko povnanja avtobiografija; diskurz avtobiografije odpira čas spominjanja in organizira pretekle dogodke iz življenja osebe v to, čemur bi lahko rekli *Gestalt*. Bolj ko je pripoved strukturirana, bolj se zdi koherentna in konsistentna. Kaže, da ima omenjena težnja po strukturaciji svoje skupne korenine v

1 K razločku med pojmovoma "memorija" in "spomin" glej Kramberger (2001: 215–221), Jurić Pahor (2007).

želji, ki jo po Gillesu Deleuzu in Felixu Guattariju (1974: 11) nenehno povzroča "združevanje neustavljivih tokov z bistveno fragmentarnimi in fragmentiranimi parcialnimi objekti". Ta spoj "energetskih" nabojev in hkrati "psihičnih" znamenj odgovarja predjezikovni artikulaciji, povezani z modaliteto primarnega procesa, ki jo Julia Kristeva (1974/1978: 35–39) imenuje semiotična *chora* (iz grške besede 'prvobitna materija', 'maternica'). V *Desire in language* (Želja v jeziku 1980) Kristeva semiotično *choro* enači tudi z "materinskimi" goni. To niso le goni, ki pripadajo materi, temveč goni, ki se usmerjajo in strukturirajo v razmerju (obeh spolov) do materinega telesa. Ti goni se ohranjajo kot "proto-spomin", na katerem se z-gradi *procès de signification* ali 'označevalni proces'.

Semiotične funkcije, ki organizirajo ta "proto-spomin"; se zelo približujejo temu, kar imenuje Kristeva (2000: 81; gl. tudi Kristeva 1974/1978: 94–97, 2001: 98–112) "*geno-tekst simbolizacije*". Gre za proces tvorjenja označevalne prakse, ki podvoji pojem teksta² v fenotekst in genotekst. Fenotekst je "jezik, ki rabi komunikaciji", govorica, ki temelji na privilegiranju glasu: tekst in glas sta stkana skupaj. Ravna se po pravilih komunikacije, ki predpostavlja subjekt izjavljanja in naslovnik. *Komunikativni* vlogi fenoteksta postavlja genotekst nasproti proces 'porajanja' (*génération*) komunikativnega jezika. Sem je treba prišteti "vse semiotične procese (gone, njihove dispozicije, vzorec, ki ga vtkejo v telo, ter ekološki in družbeni sistem, ki obkrožata organizem [...]), pa tudi vznik simbolnega (pojavitvev objekta in subjekta, vzpostavitev pomenskih jeder, [...])" (Kristeva 1974/1978: 95).

Generativna cona, ki se tako odpre, ponuja predmet spoznanja, ki krši "načela evklidske lokalizacije". Izkazuje se kot dinamična sila, ki je mnogotera, razplodljiva in brez jasnih koordinat, a kljub tej navidezni nestabilnosti *vez* s precejšnjo združevalno močjo. Na to vez opozarja denimo tudi Robert Jay Lifton (1993), kreator pojma protejskega sebstva. Kot empirično izhodišče so mu rabile njegove raziskave o preživelih iz koncentracijskih taborišč. Pokazale so mu, da ljudje lahko v presenetljivi meri integrirajo celo skrajno različne izkušnje, vključno s tistimi, ki so povsem v črepinjah, razkosane, razspominjene, razpadle. Skušajo jih povezati v vsaj minimalno koherentno pripoved. Tudi protejski subjekt želi znova in znova doseči strnjenost oziroma svoje lastno sebstvo.

Do podobnih sklepov prihajajo tudi raziskave, ki se ukvarjajo s psihosocialno 'resiljenčo' (*resilience*) preživelih in njihovih potomcev (gl. Valent 1998; Kogan 2004). Angleški pojem *resilience*, ki ga medtem "prenašajo" tudi v druge jezike, označuje ponovno pridobitev moči, potem ko je ta bila podvržena travmatizaciji. V slovarju so kot mogoči prevodi za *resilience* besede, kot so 'neuničljivost', 'pro-

2 Pojem teksta ni drugo ime za besedilo, temveč je teoretski konstrukt, ki je nastal s posegom psihoanalize in materialistične dialektike v semiotiko in strukturalno lingvistiko. Ni omejen samo na literaturo in pisni jezik, pojavlja se v vseh "praksah" simbolnega strukturiranja/osmišljanja (slikarstvo, glasba, film).

žnost', 'odpornost'. Značilno zanj je tudi to, čemur bi lahko rekli "rizomatična" težnja, na kar opozarja že "rizom sam na sebi": ima "zelo različne oblike, od površinskega razvejenega raztezanja v vse smeri do sklenitve v čebulnice in gomolje" (Deleuze in Guattari 2000: 13), iz katerih se znova razrašča.

Kar opredeljuje Kristeva (1974/1978: 31) kot označevanje, je prav to neomejeno in nikoli zaprto porajanje, to neustavljivo delovanje gonov h govoric, v njej in skozi njo, k izmenjavi in njenim protagonistom, se pravi k subjektu in institucijam, v njih in skozi nje. Gre za proces, ki napeljuje na koncept "želečega stroja" (Deleuze in Guattari 1974: 7–63), to je na nezavedno, ki je zamišljeno v analogiji s strojem, zunaj "družbe besed". Subjekta torej ne označuje negativni *manko* (kot pri Lacanu), temveč destrukturirajoči, ne-označevalni tok želje, ki odgovarja načelu ugodja, deluje pa lahko kot potok brez začetka in konca, ki si utira pot tako, da spodjeda oba bregova in je najhitrejši na sredini.

Na to precej zgovorno opozarja Primo Levi v predgovoru svoje knjige *Se questo è un uomo* (Ali je to človek 1947/1989: 9), ki si jo je zamislil že v Auschwitzu, spisal pa od decembra 1945 do januarja 1947: "Potreba, pripovedovati 'drugim', narediti 'druge' za soudeležence je narasla v nas pred osvoboditvijo in po njej, v tako neposreden in silen vzgib, da je spodbijala druge temeljne potrebe: knjiga je bila napisana, da bi bilo zadoščeno prav tej potrebi, v prvi vrsti je bil njen cilj notranja osvoboditev." Avtor pomenljivo dodaja: "Od tod izvira njena razdrobljenost: poglavja si ne sledijo v logičnem zaporedju, pač pa po nujnosti. Povezovanje in usklajevanje sta bila opravljena načrtno in pozneje." Ugotovitev odgovarja temporalni strukturi travme: urejevalni postopek se praviloma lahko vzpostavi šele naknadno, to je z re-konstrukcijo dogodka kot neke vrste *logificatio post festum*. V intervjuju s Ferdinandom Camonom (1987/1993: 50–51) je Primo Levi "potrebo po pripovedovanju" v sozvočju s povedanim označil kot "primarno potrebo", primerljivo s "potrebo po hrani in pijači", in dodal: "Namera 'postati priča' se je pojavila šele pozneje, primarna potreba je bila v tem, da se s pisanjem rešim." Spraševalec povpraša: "Torej pisanje s terapevtsko namero?" – Levi: "Terapevtsko, da – najbrž." – Camon: "In to je v tem smislu funkcioniralo?" – Levi: "Da. Pisanje mi je prineslo olajšanje."

Podobno mi je tržaški slovenski pisatelj Boris Pahor, ki je preživel taborišča Dachau, Struthof, spet Dachau, Dora Mittelbau, Harzungen in Bergen Belsen, spomladi 2006 v pogovoru izrazil "prepričanje", da je bilo pisanje po vojni "tudi terapija, ne pa samo potreba, da se taboriščna doživetja ohranijo kot pričevanje",³ dodajajoč,⁴ da je terapevtski pomen omenjenega pisanja zavestno zaznal šele

3 Boris Pahor je svoje prve črtice, štiri od skupaj deset, objavil v zbirki *Moj tržaški naslov* (1948).

4 Gl. pismo Borisa Pahorja avtorici 10. 9. 2008 (zasebni arhiv).

pozneje. V knjigi *Skarabej v srcu* (1970: 287–288) pisatelj pravi, da je nekoč zapisal ali rekel, “[z]ačel sem pisati, ko sem se rešil teme”, toda stavek, tako pisatelj, bi se moral glasiti takole: “ne, ko *sem se rešil* [teme], ampak *da bi se rešil* [teme]”. Terrence des Pres (1976/2008: 38) opozarja na to, da pisci dnevnikov, kot so Emanuel Ringelblum, Selig Kalmanowitch, Mary Berg in mnogi drugi, svojih pričevanj niso smatrali prvenstveno za “literarni” akt, temveč zlasti za neobvladljivo “notranjo nujo”; bolj ko se je začela udejanjati “dokončna rešitev”, bolj so to nujo občutili. Podobno prihaja Ruth Klüger (1997: 64), ki je preživela taborišča Theresienstadt, Auschwitz-Birkenau in Christianstadt, v analizi novejših literarnih besedil, ki se soočajo z bivanjem v nacističnih lagerjih, do sklepa: “Preživeli, ki pišejo, so obsedeni s tem, da pričajo.” Tudi iz intervjujev, ki smo jih opravili v okviru projekta, izhaja, da občutijo nekateri preživeli vztrajno nujo po pričevanju.

Kljub tem ugotovitvam je mogoče reči, da vse večja “obsedenost s spominjanjem in travmo”, ki jo beležimo v zadnjem času, ne vodi v eksternalizacijo taboriščne izkušnje v tem smislu, da bi jo bilo mogoče dematerializirati ali odsvojiti. Prav nasprotno, nepredstavljivo se zdi, da bi se preživeli od teh doživetij lahko “ločili”, jih opazovali tako rekoč od zunaj, z distanco. Travma ostaja prisotna kot “aficiranost”, ni je mogoče pozabiti, kaj šele zanikati, kar dokazujejo tudi študije o njenem neogibnem prenašanju tudi na naslednje rodove. V ospredje stopajo tudi razprave, ki spremljajo strategije oblikovanja in transmisije memorije na krajih, ki so primarno namenjeni shranjevanju in ohranjanju taboriščne “preteklosti”. Arhitekt Robert Kudielka (1997) je glede na najprimernejšo sodobno vlogo “spomenika holokavstu” v Berlinu, ki so ga odkrili leta 2005, menil, da bi moral izpolnjevati dvojno vlogo: vlogo posredovalca informacije o preteklosti (“pričevanje”) in vlogo posrednika med sedanostjo in prihodnostjo (“ohranjanje za zavest”).

O HIPERMNESTIČNI MOČI MEMORIJE

Nuja po pričevanju se med osebnimi in družbenimi krizami, ki implicirajo slutnjo možnosti novih vojnih spopadov in “katastrof”,⁵ lahko še okrepi. To velja tudi in še zlasti za obdobje ostarelosti, ki jo spremljajo popuščanje fizičnih moči pa tudi bolezn, motnje spomina, izguba bližnjih oseb, ipd. Gre za obdobje, ko se človek približuje travmatični točki smrti, stanju, ki lahko pridobi poteze re-travmatizacije (gl. Kostnapfel 2002: 9–80; Radebold 2005), še zlasti, če upoštevamo, da sta bolezen in visoka življenjska starost v taborišču skorajda vedno pomenili smrt.

5 Pri nekaterih intervjuvancih so zlasti vojne v Sloveniji, Bosni in Hercegovini ter na Kosovem s konca prejšnjega stoletja sprožala občutja precejšnje tesnobe.

Tako se denimo gospod D. (intervju 34-M-1953-2G: 10–20) spominja, da je njegova mama, ki je bila med pogovorom z njim stara nad 80 let, o vtisih in zaznavah, povezanih z njeno izkušnjo Auschwitza, “pripovedovala vsem po vrsti, kakšenkrat tudi, ehh, malo preveč”. Gospod D. se je med pogovorom ponovno povrnil k temi in povedal, da se je ta nuja po pričevanju po mamini možganski kapi pred nekaj leti le še okrepila in polagoma postala edina tema, ki je ni mogoče izriniti iz njene spomina: “zdej se zgublja, [...], pozabi vse, mentre zdej govori samo to”.

Zdi se, da je govorjenje “samo o tem” tesno povezano s pojavom hipermnemizije, to je s “čezmerno in močnim afektom nabito močjo spomina na travmatske izkušnje preganjanja in s tem povezanim duševnim pretresom”, ki jo je William G. Niederland (1980: 230) opazil pri številnih preživelih.

Hipermnemizija običajno sovpadajo z disfunkcijo memorije, in sicer tako, da stopijo reminiscence, povezane z omenjenimi izkušnjami, izostreno v ospredje, medtem ko druge zbledijo. Čeprav se številni preživeli trudijo, da bi to hipertrofično porajanje spominov držali kar se da v šahu, pogosto tako, da se upirajo njihovi tematizaciji (Niederland 1980: 231), pa številni izvedenci opozarjajo, da ta obrambna drža mučno “fiksiranost” na travmatski dogodek le še okrepi (gl. Hinckeldey in Fischer 2002: 31), še zlasti, ker je na ta način ni mogoče zvesti v sporočljivo znamenje prisotne afektivne resničnosti, ki bi jo preživeli lahko delili skupaj z naslovljenci. Po drugi strani pa se nekateri preživeli zelo dobro zavedajo, da v pripovedi ne gre videti nevarnosti, ki bi jih lahko ponovno “spravila tja” in se je torej treba ubraniti, nasprotno: menijo, da pripoved, še zlasti, če je medsebojna, pripomore k ublažitvi travmatičnih spominov. To lepo ponazarja nekdanja taboriščnica, ki živi v Izraelu in trpi zaradi tega, ker drugi preživeli molčijo in ne govorijo o tem, kar jih tako in tako zasleduje v sanjah, telesnih občutjih in posameznih podobah. V pogovoru z Gabriele Rosenthal (1995: 171) pravi, da spominov na taboriščno izkušnjo ni mogoče potlačiti, ker se prej ali slej vrnejo. Opozarja, da je prav pred kratkim ponovno imela občutek, da je “v preobljudenem prostoru, kjer se duši”. Takole dodaja: “In veste, to prihaja spet in vedno spet, če se to hoče ali ne, to lahko potlačite, kolikor hočete, to se povrne ... Tako je vendar bolje, tudi jaz o tem govorim.”

O hipermnestični moči memorije, ki vrača strahotne spomine in sili v govorjenje, da bi se človek vsaj nekoliko znebil občutka tesnobe, mi je pripovedovala tudi gospa H. (intervju 19-1922-Ž-1G: 649–657), ki je prav tako kot mati gospoda D. preživela Auschwitz:

Spraševalka: “[V]i ste rekla prej, da postajate pozabljiva, ne?

Gospa H.: Ja, ma ne Auschwitz.

Spraševalka: [...] in Auschwitz postane vedno bolj oster?

Gospa H.: Ja.

Spraševalka: Tako je to.

Gospa H.: Bolj me mahtra. Ponuoče ne spim, ne [...] Ano grem navgljih [naravnost] v Auschwitz. Ano videste krematorije nu tiste, tiste pupe [mišljene so mlade Judinje], ka so umrle, in tiste buge none [prenešeno: uboge stare ženice], no ...”

O svojih doživetjih v Auschwitzu je gospa H. neutrudno pripovedovala leta in desetletja. Zanja so bili kot “nočna mora”, os neizprosne dinamike, ki jo je silila v govorjenje in, povezano s tem, v gledanje (podoživljanje) nenehno ponavljajočih se “slik”, ki ji niso šle iz spomina in jih je predstavila tudi meni. Bilo je, kakor da bi skupaj gledali film – prizore iz Auschwitza, ki ji niso dali miru, zaradi katerih je slabo spala, se prebujala, ponoči vstajala in so bili z napredujočo starostjo vedno ostrejši, nekateri srhljivi prizori pa so se na novo prebujali. Sem spada še slika “njenega tata” (očeta), ki so ga še pred njenim pregonom v Auschwitz spricho nje sestrelili nacisti. Uspelo ji je, da ga je dvignila v svoje naročje, kjer ji je rekel: “H., nikuli več se ne bomo vidli” (ibid.: 105). Dogodek očetove usmrtitve je bil za gospo H. tako zelo travmatizirajoč, da je o njem vse do svoje smrti leta 2008 zelo redko spregovorila, kar pa nikakor ni mogoče trditi o “slikah” ali, kakor jim je pravila, “živih spominih” iz uničevalnega taborišča. Teh spominov, tako tudi gospa H., se ne more in, kot je poudarila, “ne sme skriti”. To ji je narekovala globoka vez do vseh tistih, “ki so ostali *tam*”: “Jaz se spunem nanjeh, anu take smrti grde” (ibid.: 1206–1210). In takoj ko se nanje spomni, začuti v sebi impulz, da *mora* pričati, govoriti o tem, kar je videla in izkusila v Auschwitzu; nepričanje bi bilo za gospo H. neke vrste sakrileg, izdajstvo vseh tistih, ki se niso vrnili.

Iz pripovedi gospe H. nadalje razberemo, da zanjo – in to velja za pripovedi številnih preživelih – nista toliko značilna razumsko hotenje in priučena sposobnost, temveč predvsem navdihnjenje, ki razkriva travmatski spomin na nek živo nazoren način, kar je bolj v zvezi s katarzo kot z elaboracijo (zavestno oziroma ozaveščevalno dejavnostjo). Po znani Aristotelovi definiciji iz šestega poglavja *Poetike* (1982) je katarza ali “očiščenje” končni smoter tragedije. Aristotel si jo zamišlja kot dramsko uprizoritev, v kateri predstavljata zbujanje groze in sočutja nerazdružljivo soodvisnost, točko prešitja, ki človeku pomaga najti izhod iz stiske; človek ob koncu uprizoritve čuti redukcijo notranje napetosti, sprostitve, olajšanje. Poudarek je pri dramati – podobno kot pri psihodrami (Jakob Levy Moreno) – neizogibno na telesu in govorici, ki to telo “uteleša”. Govorica je torej izrazit element človekovega notranjega dogajanja v vseh njegovih modulacijah. Podrejena je funkciji, prevajati nagone telesa in zato lahko preneha biti beseda, se v sebi prelamlja, postane “en sam, nenehen krik”, prikazen nesmisla prek smisla, uvaja pa tudi besede kot vrednosti, obstoječe zunaj misli.

Svetlana Slapšak (1993: XIV) ni po naključju zapisala: “Travmatski manko, ki ga odpravlja (grška) drama, bi lahko označili kot *‘manko naracije’*”. Navezujoč se na Alfreda Lorenzerja (1973, 2006) bi lahko govorili tudi o “scenskem razumeva-

nju”, ki razkrije polja, ki jih ni mogoče misliti zunaj travme kot ‘uničenjem jezika’ (*Sprachzerstörung*). Ta manko je najbolj opazen, ko je telo privedeno v položaj *pathosa* (‘trpljenja’) – ko je onemoglo ležeče na tleh, zvezano ali uklenjeno na kakšen drug način, v primežu blaznosti ali bolezni, vračajočih se, krčevitih navol bolečin in trenutkov zatišja, preden ga vihar ni simptome ponovno napadejo – skratka v trenutku, ko se najbolj oddalji od svojega ideala integritete in moči (Zeitlin 1993: 10). Grška tragedija najpogosteje vztraja pri razkazovanju telesa, zlasti na značilni način, da trupla usmrčenih iz zaodrja ponovno vrača na oder, da bi jih pokazala občinstvu. Ko so akterji še živi, izzivajo v “gledalcih” grozo nad njihovim trpinčenjem in sočutje z njihovim trpljenjem. Dialoga s “heroično” preteklostjo protagonistov ni več čutiti. “Gledalec” dobi skozi podoživetje drame moč za empatično vez do drugih, zlasti do trpečih in umorjenih. Sposoben je, da preseže meje jaza in se vrne na krhek kraj metagovorice, da bi pričal o logiki tega procesa, uvidenega, če ne utrepelega.

Pričanje pa je potemtakem tudi to, da človekova zmožnost gledati in videti kliče in nagovarja človeško, da je apostrofa, ki se ji ni mogoče odtegniti. Giorgio Agamben (2003: 47) se moti, ko nanašajoč se na “muslimana”, z Levijevimi besedah taboriščnika, ki je “uzrl Gorgono”, se “dotaknil dna”, pravi, da je utelešal prizor, ki naj bi bil neznosen za človeške oči. Videti “muslimana” je pomenilo: “To si ti! To je usoda, ki te čaka. [...] Gledati masko Gorgone pomeni postati ta maska, njen dvojniki, tisti, ki je že postavljen onstran” (Šumič-Riha 2005: 143). Čeprav je “musliman” kot skorajda “zanesljivi kandidat za plinsko celico ali kakšno drugačno smrt” (H. Langbein, cit. v Agamben 2003: 44) utelešal moro taboriščnikov, saj nihče ni vedel, kdaj bo tudi njega doletela njegova usoda, pa je predpostavka, da so se “muslimana” “vsi ogibali” (Agamben 2003: 45) ne le vprašljiva, ampak tudi ovrgljiva. Na to Agamben nehote opozarja sam, ko navaja odlomke sedmih od skupaj desetih pričanj preživelih “muslimanov”, ki sta jih zbrala Zdislaw Ryn in Stanislaw Klodzinski (ibid.: 145–150). Iz njih izhaja, da so bile meje med taboriščniki in “muslimani” propustne, da se jetniki “muslimanov” niso zgolj izogibali in jih prezirali, ampak da so obstajali tudi trenutki intenzivne medsebojne solidarnosti, ki so prispevali tudi k temu, da so se potopljeni spet zbrali, se “rešili iz muslimanstva”. Izvemo tudi, da se je preživelim “muslimanom” ta najstrašnejša oblika življenja v taborišču zarezala “globoko v memorijo” (ibid.: 145, 150). Dodamo lahko, da ne le njim, ampak tudi vsem tistim, ki so čutili in čutili v sebi močan vzgib, da pričajo za “muslimane”, še več, da se imajo, kot Primo Levi (1961/2003: 66), za njihove “pooblaščenke”, za nekoga, ki govori “namesto njih”.

Eugene Heimler (1993: 152–153), ki je preživel Auschwitz-Birkenau, Buchenwald, Troeglit in Berga-Elster, v svojih spominih opisuje podobno nujo: “Obstajala [...] so sporočila, ki sem jih moral prenesti z mrtvih na žive. Moral sem nekaj narediti; moral sem nekaj reči; bili so trenutki, ki sem jih moral analizirati, da bi svetu pokazal, kaj sem videl in doživel, za vse tiste milijone, ki so to prav tako doživeli – ki pa

niso več mogli govoriti. Moral sem dati glas njihovim mrtvim, sežganim telesom.” Tudi Boris Pahor je posvetil drugo izdajo svoje knjige *Nekropola* (1967/1997), v kateri se sooča s taboriščno izkušnjo, “*manom*⁶ vseh tistih, ki se niso vrnili”. Samega sebe ima v njej za človeka, ki nosi v sebi življenje živih in smrt mrtvih. Do te izkušnje goji dolžnost, da jo mora posredovati, in zase pravi, da je neke vrste “*misijonar*”,⁷ prenašalec misije iz taborišča v običajni svet, glasnik tistih, ki jim je bil glas nasilno odvzet.

KRIKI GROZE

Nuja po pričevanju pa ob dajanju glasu tistim, ki se iz taborišč niso vrnili, opozarja tudi na glas *vpijočega* v puščavi, ki ga Primo Levi (2003/1961: 136) asociira s taboriščnikom, ki “kriči vsemu svetu, se hkrati obrača na vse in na nikogar”, torej z nekom, ki nima naslovnika. Dori Laub, ki je bistveno prispeval k proučevanju komunikativne funkcije v ekstremnem travmatizirajočem procesu, tovrsten pojav takole razlaga:

Svet holokavsta si moramo predstavljati kot svet, v katerem predstava Drugega ni bila več mogoča; kjer ni bilo več drugega, ki bi mu lahko rekli “ti” v upanju, da nas bo slišal, nas prepoznal kot subjekt, nam odgovoril. Zgodovinska realnost holokavsta je torej postala realnost, ki je v filozofskem pomenu izbrisala vsako možnost naslavljanja drugega, možnost rotnja ali obračanja na drugega. Ko pa ne moremo nikomur reči “ti”, ne moremo reči “ti” niti sami sebi (Laub v Felman in Laub 1992: 82).

Od tod tudi “avra osamljenosti” (Durst 1995: 21), ki obdaja številne preživele. Kljub množici so-trpinov in “čredniškemu življenju” se je v taborišču “vsak soočal samo s svojo notranjo samoto in z brezglasnim mrakom” (Pahor 1967: 12). Tudi gospa H. pred njo ni bila imuna. Čeprav je o svojih spominih iz taborišča smrti že tolikokrat in tolikim pripovedovala in ji je bila sosedska skupnost vse do njene smrti poleti 2008 naklonjena, je na nekem mestu intervjuja izrecno rekla, da je “zmerom sama”, da po Auschwitzu ne hodi “niti več k maši”, da na lastno pobudo skoraj ne išče stikov z ljudmi in da je najraje doma (19-Ž-1922-1G, 984: 1288-1390). Njene težnje po avtoizolaciji se kažejo tudi v tem, da se nikdar ni poročila oziroma ustvarila lastne družine, pa čeprav bi si to verjetno želela.⁸

6 Mani so bili v antični rimski religiji duhovi mrtvih; ob določenih prazničnih dnevih so se vrnili iz podzemlja in se pomešali med prebivalstvo.

7 Boris Pahor: Pričevalec našega časa kot avtor na Filozofski fakulteti v Ljubljani, 15. 3. 2008, (http://videlectures.net/boris_pahor/, 28. 9. 2008)

8 Ob smrti gospe H. sem izvedela, da je bilo dvorišče hiše, kjer je po vrnitvi iz Auschwitza živela najprej skupaj s svojo mamo in staro mamo, nato sama, “skrivališče in zatočišče za otroke, ki jih sama ni imela, je pa ob njih

V središču izkušnje shoah stoji sesutje “notranje empatične diade” oziroma “internega ‘ti’-ja, ki se odziva na temeljne potrebe” (Laub v intervjuju z Huhnke; gl. Huhnke 2006). Ekstremna travmatična realnost uniči empatični ščit, ki ga tvori ta primarna komunikativna diada, in destruiira zaupanje v kontinuirano prisotnost dobrih objektov ter pričakovanje empatije, ki je pogosto opisana kot sposobnost vživljanja drugih v človeško bitje tako, da zaznavajo njegova čustva, misli ali potrebe in se nanje pozitivno odzivajo. V izkušnji shoah onemi dober notranji “drugi” kot empatični posredovalec med sebstvom in okoljem, udejanja se “nekomunikabilnost”, in določneje: ovržba etike v obliki načela neogibne komunikacije (gl. Agamben 2003: 55-56). Vendar ne samo zato, ker je ta ovržba pomenila, da so bili jetniki v taborišču komajda ogovorjeni in se je jezik pogosto “posušil v nekaj dneh, hkrati z jezikom pa tudi misel” (Levi 2003/1961: 75). Glavni motiv je drugačen.

Časa uničevanja ali izničevanja notranje empatične diade ni mogoče misliti onkraj silovitega pulzacijskega pritiska semiotične *chore*. V taborišču je vlada la govornica zavržka, ubijalska za subjekt in taboriščnike, njegove naslovnike. Izpričevala se je v pri-sili po vpitju, kričanju, vse tja do neobvladljivih “krikov groze”, ki so prihajali na površje vzlic prizadejanju nepopisnega trpljenja in so izzvali tisto “živalsko usmiljenje, ki ga pokažejo vsi normalni ljudje, ko vidijo, da nekdo telesno trpi” (Arendt 1986/1964: 195). Hannah Arendt navaja, da je bila največja težava, na katero so naleteli pobudniki dokončne rešitve (*in jo odstranili tako rekoč neverjetno uspešno*) prav ta, kako zatreti ta skoraj instinktivni človeški odpor do prizadejanja telesnega trpljenja. In to tako pri sebi kot tudi pri žrtvah.

“Kriki groze” so bili nenehni, vedno znova so “vzcveteli”, navajali na razmerje do drugega, na telo, ki trpi, podporo, sočutje, se razraščali, imeli svoje kulminantne točke, svoje končne točke, in čeprav jih je bilo včasih težko ali celo nemogoče izdavit, so dali vedeti, da jih nikakor ni mogoče povezovati z “uresničitvijo gona smrti”, ki naj bi bil po Freudu “najbolj nagonski”, s čemer se strinja tudi Kristeva (1978/1974: 38). Nasprotno, bili so borba zase, za obstanek. Temeljno eksistencialno stanje v tem “infernalnem” dogajanju je torej borba za življenje, hkrati s tem pa seveda tudi smrtna tesnoba in groza. Neposredno doživljanje mučenj in eksekucij sojetnikov je s posebno močjo vplivalo na vedenje jetnikov, saj jih je neposredno opominjalo tudi na njihov lastni status.

“Strašno vzdušje vlada v prostoru” (gestapovskega zapora v Begunjah, ki je bil za mnoge postojanka pred deportacijo v koncentracijska taborišča), je v svojih spominih, ki so izšli leta 1968, zapisal France Križnar (cit. v Guštin 2006: 289): “Eden v spanju kriči, drugi kliče na pomoč. Slišijo se goreče prošnje ljudi, ki žele

uživala in jih nevsiljivo vzgajala kot malokatera mama”. Nekateri so ji bili hvaležni še kot odrasli; enega med njimi sem tudi intervjuvala.

svobode in rešitve. Mora pritiska na možgane, le proti jutru se vse nekako umiri.” V pričevanjih ljudi, ki so preživeli tržaško nacistično koncentracijsko taborišče Rižarna, so kriki, ki jih je izzvalo nacistično nasilje, obeleženi z atributi “grozni”, “pretresljivi”, “presunljivi”, “obupani”, “parajoči”, “srce parajoči”, “zamolkli”, ipd. (gl. Benedetič idr. 1978: 118–121, 133–135; Fölkel 1990/1979: 27–36, 126–136, 164–174). Tudi Francu Jezi (1985: 34–35), ki je bil po drugi svetovni vojni begunec v Trstu, se je globoko vtisnilo v spomin “skoro živalsko kričanje” moškega, ki so ga mučili v ljubljanskem okupatorjevem zaporu. (Tri mesece pozneje, decembra 1941, ga je ponovno srečal v Dachauu, kjer mu je povedal, kako zelo je njega in sojetnike pretreslo zasliševalno mučenje, ki mu je bil izpostavljen. V nekem ženskem zaporu so jetnice v celici ob tovrstnih zasliševanjih “strmeč v praznino nepremično poslušale ali pa se stiskale v nasprotni kot ter si mašile ušesa”, sčasoma pa so se na ta zasliševanja “privadile”; Guštin 2006: 288.) Kriki kot spontani, nalezljivi in so-občuteni odzivi na šok ultimativnega soočenja s prizori groze so znani tudi iz drugih taborišč, celo iz Auschwitza. Tako se Sarah Bick Berkowitz spominja deklice, ki je začela sredi spanja tako “predirljivo kričati”, da “ni trajalo dolgo, da smo kričali vsi” (cit. v Des Pres 2007/1976: 41).

Terence Des Pres (2008/1976: 41–42) navaja, da je shoah producirala en sam nenehen krik. Ljudje, ki se neposredno soočajo s “fundamentalnim zlom”, tudi po njegovem mnenju začutijo instinktivno željo, da opozorijo nase, da svariyo druge in izkričijo svojo grozo. “Teror lahko povzroči onemelost, toda njegov učinek, oskrnitev človeka, sproža povsem drugačne reakcije. Evocira panično grozo, ki prisili ženske in moške k spontanemu čustvenemu izbruhu, ki je podoben kriku – in se včasih dejansko izteče v krik” (ibid.: 41). Prav na tej točki, tako Des Pres, se porodi “volja do pričevanja”, ki je, naj dodamo, ni mogoče misliti onkraj volje do (pre)živetja.

Čeprav je bila smrt v taboriščih nenehno prisotna in je ni bilo mogoče odcepiti od lagerskega življenja, je bilo v njih – tako Primo Levi v zborniku intervjujev 1961–1987, ki sta ga uredila Marco Belpoliti in Robert Gordon – “zelo malo samomorov”, “na splošno manj, kot jih je zdaj” (cit. v Ratej 2005: 43). Levi, o katerem je znano, da je postal pisatelj samo zato, da priča, pravi, da je v taborišču večkrat razmišljal o samomoru, “toda nikoli ne resno”. Pobeg v smrt, tako Damijan Guštin (2006: 291–293), je bil tudi v fašističnih in nacističnih zaporih v Sloveniji prej izjema kot pravilo. Iz njegovih izjav izhaja, da je prišlo v njih do vrste *poskusov* samomora, ki so mu botrovali različni motivi, toda le redkokateri se je “posrečil”. Med jetniki, ki so poskusili narediti samomor, je bil tudi Lavo Čermelj iz Trsta, ki je bil na drugem tržaškem procesu leta 1941 obsojen na smrt in nato “pomiloščen” na dosmrtno ječo.

ONKRAJ INTENCIONALNOSTI: VOLJA DO PREŽIVETJA IN PRIČANJA

Zdi se, da so jetniki v koncentracijskih taboriščih skoraj samodejno razvili takšne mehanizme, ki so naredili misel na usmrnitev in smrt znosno in so omogočili vero v kontinuiteto življenja. Smrt je bila pri tem pogosto pojmovana kot *prehod* s trdovratno “vstajensko obljubo”, pa čeprav jo je spremljal “prastrah”, ki implicira rojstvo kot katastrofično silo, ki “potaplja in reši” (Eissler 1955/1978, de Wind 1992; gl. tudi Jurić Pahor 2005). Iz varšavskega dnevnika Chaima A. Kaplana (1965/67: 170) – pisal ga je v getu od avgusta 1939 do septembra 1942, ko so ga deportirali v Treblinko, kjer so ga verjetno še ob koncu istega leta usmrtili – izhaja, da ljudje lahko zapadejo v agonijo, da pa globoko v sebi čutijo krik, ki “kot plamen tli v kosteh” in neugasljivo razsaja, divja: Pričaj, piši – ne smeš dopustiti, da utihne tvoj glas. Kot da bi hotel oponašati ptiča Feniksa, ki z-gori, a se iz še neugaslega pepela ponovno rodi. Ni naključje, da Kaplan v svojih dnevniških refleksijah reproducira prav to fantazijo. V bistvu gre za doživetje rojstva, ki je kot “mitološki scenarij katastrofe in borbe, borbe in osvoboditve, smrti in [ponovnega] rojstva” (Sahlberg 1985: 30) imanenten skoraj vsem ritualom in religijam, a ga skoraj spontano reproducirajo tudi ljudje, ki so (bili) izpostavljeni skrajno travmatizirajočemu nasilju. James E. Young (1997: 66–67) ugotavlja, da je dnevnik Chaima A. Kaplana koncipiran tako, da je vsako vest o uničevalnem nasilju v getu spremljala odrešilna novica, ki ni odgovarjala dejanskemu dogajanju, a je odpirala upanje v preživetje – kakor neke vrste jutranja meglica, ki daje slutiti za koprenasto sivino oblakov žarke jasnega, sončnega dne. Kaplanovo “pero”, kot pravi sam, “celo v najbolj strašnih urah nasilja ni prenehalo pisati” (Kaplan 1965/67: 267, 398), nje-gova največja skrb pa je veljala “skritju dnevnika, da bi ostal ohranjen prihodnjim generacijam”.

To voljo do pre-živetja podkrepljujejo tudi Ángela Piskernik, prva slovenska doktorica znanosti, rojena v Lobniku pri Železni Kapli na Koroškem, ki kot jetnica Ravensbrücka dolgo časa “ni verjela, da nas morejo pokončati v pečeh” (cit. v Stergar 2004: 249),⁹ ter vse tiste žrtve Rižarne, ki so v slutnji, da se jim bliža konec, na notranjo stran vrat ali zidove “celic smrti” izpisale ali izpraskale svoja imena, rojstne datume, kraje izvora, naslove, podpise in druga sporočila, da bi tako opozorili nase in svojo težnjo po obstoju, ki je vključevala tudi željo po povezanosti s svojci.¹⁰ Bruno Della Motta (cit. v Fölkel 1979/1990: 165) v svojem zapisu Zločini

9 Janez Stergar (2004: 249) navaja dva odlomka iz pripovedi Ángele Piskernik o Ravensbrücku iz dveh intervjujev ob njeni 80-letnici: “In na bregu jezera, ki smo ga taboriščnice izravnavale najprej s skalami, nato s prstjo in nazadnje s pepelom iz krematorija, v katerem so bili še neizgoreli koščki teles, je nato kmalu pognala taka zelena razkošna trava ...” In na drugem mestu: “Veste, meni so rekly ženske v taborišču nejeverni Tomaž. Nisem verjela, da nas morejo pokončati v pečeh. Naposled pa sem spoznala vso resnico.”

10 Zgodovinar in zbiratelj orožja Diego de Henriquez je vse grafite maja 1945 s skorajda fotografsko natančnostjo presnel v svoj dnevnik (še preden so zavezniške sile Rižarno prepleskale in odstranile tudi siceršnje sledi

v Rižarni v časopisu *Il nostro avvenire* (Naša prihodnost) z dne 27. maja 1945 poroča o jetnici Gianinni Bordignon-Sereni, ki je na zid Rižarne pisala imena in datume deportacij svojega moža in treh otrok in tako dokumentirala, kako kruto je bila razbita njena družina. Sledijo besede: "Naj Bog blagoslovi moje otroke in mojega moža. Obupana sem." Ko je iz Rižarne izginila še gospa Sereni, je nek sojetnik, sodeč po ortografiji najbrž hrvaške ali slovenske narodnosti, dopisal: "Ni nam jasno, kako je končala ta gospa Sereni" (iz poznejših virov izhaja, da so jo usmrtili v Rižarni).

"Obstajala je prava strast, da bi prihodnjim rodovom pričali proti [nasilni] smrti in pozabljenju," je zapisal Eli Wiesel (1972: 53) v svoji knjigi *One Generation After*. To občutje stopa na površje zlasti v časih, ko so ljudje izpostavljeni tako imenovanim *man-made disasters*: "Kadarkoli morajo ženske in moški trpeti zaradi zla, ki jim ga povzročijo drugi, nastane poželenje, da doživeto utrdijo in ohranijo v memoriji. Ljudje začnejo slediti nekemu nenadnemu nagonu in pisati o vsiljenem zlu" (Des Pres 1976/2008: 38).

Zoran Mušič (1992: 170–171), veliki, nezamenljivi predstavnik sodobne likovne umetnosti, po rodu Slovenec iz Bukovice pri Gorici, ki so ga novembra 1944 odvedli v Dachau, je prav v tem smislu začel najprej zadržano, nato mrzlično risati:

Gibljem se kot mesečnik, kot suženj, avtomat, [...] moj duh je potopljen v meglo [...] Ne zaznaváš nič več, najsi se nahajaš na desni ali levi strani [krematorijev] – kajti nič več ni važno ... Zadržano začnem risati. Morebiti sredstvo, da se osvobodim. Najprej poskušam tajno, v kotu, risati stvari, ki sem jih videl na poti do obrata: prihod konvoja, živinski vagon je odprt, trupla visijo iz njega. [...] Zgrabi me neverjetna sila, da rišem. [...] Rišem kot v transu. [...] Notranja nuja me sili, da narišem vse, tudi vsak najmanjši detajl [...] Življenje, smrt – zame je bilo vse naravnano na te liste.

Papir, pisala in drugi pisalni pripomočki so bili v koncentracijskih taboriščih strogo prepovedani, pa čeprav je bila "nevarnost odkritja", kot ugotavlja Zoran Mušič (ibid.: 170), v zadnjih tednih pred osvoboditvijo "nekoliko manjša". Kljub tej nevarnosti so mnogi umetniki, pisatelji in pisci beležili dogodke v koncentracijskih taboriščih in s tem tvegali usmrteitev. "Bilo je, kot da bi mi Nekdo ukazovalno potisnil v roko svinčnik in rekel: 'Piši,'" se je spominjal Edgar Kupfer-Koberwitz (1997: 20), ki je v koncentracijskem taborišču napisal *Dahavske dnevnike*. "Zaman se je moj razum temu upiral, kričal, da je vse skupaj blaznost – zaman mi je moj razum prikazoval mučno smrt, ki me čaka. – Notranja prisila je bila močnejša od vsega. – Pisal sem."

grafitov, da bi v njej nastanile povojne begunce iz Istre). Dnevnik hranijo v Muzeju vojne in miru v Trstu, ki nosi njegovo ime. Del grafitov iz dnevnika je objavljen tudi v Benedetič idr. (1978: 126–128).

Tudi akademski slikar Stane Kumar (1980: 144–147; gl. tudi M. Gombač 2005: 14), je občutil to notranjo nujo. Vsak dan je v italijanskih fašističnih koncentracijskih taboriščih Rab (1942) in pozneje Gonars (1943) "od jutra do večera" opazoval otroke predvsem zato, da bi po vojni lahko čim nazorneje opozoril na njihovo neizmerno trpljenje. "Preživel sem lakoto v Trstu med prvo svetovno vojno, vendar takih prizorov, da bi vate zrle na vsakem koraku usihajoče otroške oči, ni bilo." Slikarjev vzgib za dokumentiranje trpljenja je bil tako silen, da je celo med odpadki iskal in izbrskal "dve kovinski plošči", v katere je "vgraviral risbe otrok"; obe plošči je "pretihotapil domov in jih do konca vojne skrival v kleti".

Občutek jetnikov, da *morajo* pričati, tudi – in morebiti zlasti – za tiste, ki se iz koncentracijskih taborišč niso vrnili, pa je bil lahko tudi odločilni motiv za preživetje samo. Ta naloga, kot navajajo dunajski psihoanalitiki Elisabeth Brainin, Vera Ligeti in Samy Teicher (1994: 56), je pripomogla k najdbi "narcistične zasedbe" (mišljena je potrebna ljubezen do samega sebe, op. M. J. P.), brez katere preživetje, tudi po osvoboditvi, ne bi bilo mogoče. V trenutkih absolutnega obupa, v katerih je bila želja po smrti močnejša od strahu pred smrtjo, so drugi na smrt obsojeni taboriščniki jetnika obdržali pri življenju s tem, da so ga spomnili na njegovo "nalogo", da priča svetu o zločinih; prav zato so, na videz paradoksalno, postali znanilci možnosti preživetja. Jetniku so pomagali, da je v prihodnosti ponovno videl smisel in upanje, ki sta ga poleg drugih naključij ohranila pri življenju. Mednje sodijo vsi tisti, ki so hoteli, kot Hermann Langbein, preživeti, da bi lahko pričali:

Trdno sem sklenil, da si ne bom vzel življenja, pa naj se zgodi karkoli. Hotel sem vse videti, vse prestati, vse izkusiti, vse ohraniti v sebi. Le čemu, če pa nikoli ne bi imel možnosti, da bi svetu izkričal vse, kar vem? Oditi nisem hotel preprosto zato, ker nisem hotel pokončati priče, kakršna bi utegnili postati (Langbein, cit. v Agamben 2003: 13).

Nekaj podobnega je mogoče reči o "številnih improviziranih pevskih zborih", med katerimi se je "še posebno proslavil" slovenski zbor v Dachauu, kot se spominja nekdanji jetnik omenjenega taborišča, Franc Jeza (1958–1961/1985: 170). Gre za zbor, ki ga je od začetka leta 1943 pa do konca vojne vodil Valentin (Foltej) Hartman iz Libuč pri Pliberku na Koroškem. Kot pravi sam Hartman (1962/2007: 73–83), je petje kljub neizprosni nasilju, duševni zbitosti in telesni shiranosti dajalo moč tako pevcem kot sotrpinom, saj je veliko pripomoglo k odstranitvi obupa in malodušnosti ter širitvi odpornosti in življenjske volje – in to preko slovenskih nacionalnih meja. "Vzpostavil se je tako močan krogotok moralne energije med zborom in 'občinstvom'", ki še danes "odzvanja v srcih nekdanjih taboriščnikov, čeprav so pesmi zbora že davno odzvene" (A. Ule 2007: 60).

ZAGATA NEIZREKLJIVOSTI IN "NARATIVNO GLAJENJE"

Zdi se, da je odsotnost jezika kot sklenjene, v sebi skladne strukture, najhujše, kar lahko doleti človeka v njegovem prizadevanju po pričevanju ter v njegovem boju za preživetje in obvladovanje življenjskih nalog. Gre za ugotovitev, ki ni nova, saj jo najdemo že v staroorientalskih in pozneje blibličnih pripovedih – nemalokrat skupaj s podobo "poslednjega pričevalca", torej posameznika, ki preživi uničevalno nasilje in ga ženejo misli, da bi pričal, govoril: "Le jaz sam sem ušel, da ti poročam" (Job 1, 15). Čeprav se mu to, kar se je zgodilo, zdi edina resnična stvar in kot taka izrazito boleča in nepozabna, pa o tej resnici ni mogoče ustrezno spregovoriti, jo zadovoljivo zajeti v besede, osmisliti: "O, da bi kdo stehal mojo žalost in obenem položil na tehtnico moje trpljenje! Zdaj bi bila težja kakor pesek ob morju, zato so zmedene moje besede" (Job 6, 2-3).

Da jezik človeka pripelje do neke točke v spoznavanju, izrekanju, imenovanju in naprej ne more, so izpričevali tudi pozni antični misleci (Grgič 2007: 195). Ta "zagata neizrekljivosti" (ibid.) je kljub racionalizirani hladnokrvnosti in birokratskosti nacistične uničevalne mašinerije vztrajno, pa čeprav v specifični obliki, prisotna tudi v spominih preživelih. Primo Levi (1947/1989: 23) je zapisal o svojem ujetništvu v Auschwitzu:

Tako smo prvič dojeli, da naš jezik nima besede, ki bi izrazila to sramoto, to uničenje človeka. V enem samem trenutku in s skorajda preroško intuicijo se nam je odstrla resnica: Prispeli smo na dno. Še globlje ne bi šlo [...] Vzeli so nam obleke, čevlje in celo lase; če bomo govorili, nas ne bodo poslušali, in če bi nas tudi poslušali, nas ne bi razumeli. Tudi ime nam bodo vzeli: če ga hočemo ohraniti, moramo najti v sebi moč, moramo skrbeti za to, da preko imena nekaj od nas ostane, od tega, kar smo enkrat bili.

Zagata neizrekljivosti se nemalokrat pojavi skupaj z mislijo, da memorija ve dosti več, kot človek lahko prikljiče v spomin in s tem izpove. Posameznik se z njo običajno skuša soočiti tako, da se pri njenem ubesedovanju navezuje na obstoječe pripovedne konvencije – še zlasti tedaj, ko je dobrodošlo vse, kar omogoča preživetje, oporo.

Ni naključje, da so številni intervjuvanci svoj spomin na taboriščno izkušnjo razkrivali s pomočjo kronološko zasnovane naracije, ki povezuje preteklost s sedanostjo. Kot da bi hoteli ustvariti neke vrste zaščitni ovoj, ki filtrira mnoge nevarnosti, ki bi ponovno ogrožale integriteto lastnega ter čut za *kontinuiteto* obstoja. "Funkcija spomina je, da se z njim lahko prepoznavamo kot enkratno bitje, ki je obstajalo in obstaja še naprej; spomin povezuje našo osebnost," sta na vprašanje o smislu spomina zapisala brata Jean-Yves in Marc Tadié (1999: 11). Po Norbertu Eliasu (1989: 45) ima spomin eno izmed ključnih vlog pri človekovem opredeljevanju in določanju časa. S svojo sposobnostjo povezovanja dogodkov, ki

so se zgodili "prej" in "pozneje", "pred tem" in "po tem", uspeva človek v spominu preplesti neko – velikokrat zgolj navidezno – dogodkovno kontinuiteto – še zlasti, ker se lahko rane iz preteklosti znova in znova odpirajo. Gre za predstavno dejanje, "v katerem se poveže skupaj nekaj, kar se ni dogajalo hkrati" in pri tem "igra spomin temeljno vlogo". Ugotovitev odgovarja predpostavki, da je mogoče o kontinuiteti načelno govoriti le tedaj, ko so "v igri" tudi diskontinuiteta, kontingenca, temporalna (in stvarna psihično-materialna, družbena in/ali psihična) diferenca (Straub 2000: 139).

S spominjanjem človek manifestira eno izmed svojih sposobnosti do vzpostavljanja tega, čemur bi lahko rekli težnja k združitvi različnih "subjektnih pozicij" ali tudi strategija ohranjanja stabilnosti lastnega. Obe delujeta v sozvočju s psihoanalitičnimi spoznanji, ki poudarjajo, da so neprijetne, boleče, zastrašujoče ali travmatizirajoče izkušnje podvržene potlačitvenim in/ali odcepitvenim procesom, ki se neobhodno odražajo tudi v procesu narativne strukturacije spominov – kot "narativno glajenje" (Polkinghorne 1998: 25):

V poteku narativnega oblikovanja nekega "življenjskega obdobja" izpuščajo pripovedi pogosto podrobnosti in zgoščajo dele ('kondenzacija', *flattening*), drugi deli jo elaborirajo in ob tem pretiravajo ('poveličevanje', 'detajliranje', *sharpening*), spet tretji jo naredijo bolj kompaktno in konsistentno (racionalizacija), da bi tako prišli do koherentne in razumljive razlage.

Čeprav so bile taboriščne izkušnje v svojem času še tako neizprosne in krute, prvotni spomini nanje pa fragmentarni ter brez sleherne jasne pomenske razvidnosti, je neizpodbitno, da so jih preživele priče naknadno organizirale in jim dale navidez koherentno, med seboj povezano strukturo, ki je sugerirala, da imajo bolj ali manj fiksirane spominske predstave o tem, kar je bilo in kot je bilo. Precejšnjo vlogo so v tem sklopu igrali tudi 'prekrivajoči spomini' v smislu Freudovega koncepta *Deckerinnerung* (Freud 1899/1977), s katerimi se preživeli zaščitijo pred resničnimi travmatičnimi spomini, ki bi jih utegnili ponovno spraviti v realnost boja za preživetje – vključno z občutji skrajne groze, apatije, nemoči in obupa – jih tako rekoč naknadno transformirajo, ublažijo, pa čeprav ostajajo z njimi še naprej v stiku.

Posebno opazno je bilo to pri tistih preživelih intervjuvancih, ki so nas soočili s pripovedmi, ki smo jih poznali že iz njihovih prejšnjih zapisov ali pričevanj. Vzdušje tesnobe, povezano s strahom, da bi se lahko znova znašli v taborišču, je lebdelo v zraku in vsaj dva intervjuvanca sta se opazno trudila, da bi se mu ubranila. Vzbujača sta vtis, kot da bi vse, kar sta hotela povedati o svoji taboriščni izkušnji, vnaprej izbrala in uredila v samem dejanju percepcije, kar sugerira tudi njuna tematska razporeditev govorenih tem brez tematskih preskokov ob hkratnem časovnem nizanju dogodkov. Vsako vprašanje, o katerem se je zadrželo, da utegne to "premočrtnost" zamajati, je bilo ali preslišano ali prekrito z okrepitvijo

govornega ritma in obojestransko občuteno kot neprijetna napetost. Prav s tem zadržanjem pa sta dala vedeti, da je taboriščna izkušnja če že ne skrhala, pa vsaj močno načela "vero" v kontinuiteto življenja. Paul John Eakin (1999: 95) je na ta pojav, pa čeprav v drugem kontekstu, zelo jasno opozoril, ko je označil občutek biografske kontinuitete, ki temelji na narativno ustvarjeni zmožnosti do sintetiziranja kot *a fiction of memory*.

Zato ne preseneča, da so bile nekatere pripovedi podane delno, v enem ali dveh primerih pa tudi zelo fragmentarno, kar pomeni, da so izstopale s svojo razcepljenostjo, nedovršenostjo in navidezno neurejenostjo in ostajale zunaj vseh trdnejših koordinatnih mrež. V nekaterih pripovedih je bilo na primer veliko tematskih preskokov, teme pogosto niso bile izpeljane, ampak le nakazane, intervjuvanci so se tu pa tam "prosto" gibali med spominskimi asociacijami, jim sledili, jih delno obnavljali, potem pa se nenadoma obrnili v drugo smer ali jih nadomestili z novimi.

ZAREZA - V ŽIVLJENJSKI LINIJI, PRIČEVANJIH IN ODNOSU DO POTOMCEV

V raziskavah o šoah so avtorji večkrat zabeležili, da preživeli s precejšnjo težavo vzpostavljajo vez med časom preganjanja oziroma bivanja v koncentracijskih taboriščih ter časom po preživetju, kar se neizogibno odraža tudi v njihovih pričevanjih. Velikokrat čutijo, kot bi imeli dve identiteti: prva zadeva njihovo sedanje življenje, druga njihovo preteklo travmatično izkušnjo; naj si še tako prizadevajo "zgladiti" svoje življenje, mu dati občutje koherence, te zareze ne morejo odpraviti. Večina preživelih, ki smo jih intervjuvali, bi se strinjala z izjavo, ki jo je eden od nekdanjih taboriščnikov takole ubesedil: "Imam občutek [...], da 'oseba', ki je bila v taborišču, ni ista oseba, ki stoji pred Vami" (Langer 1991: 5). Boris Pahor je v avtobiografsko zasnovanem romanu *Spopad s pomladjo* (1998/1978: 83)¹¹ prav v tem smislu zapisal: "On pred Nemčijo in po njej - kdo ve, če se bosta ta dva človeka kdaj srečala." Romana Verdel, roj. leta 1938 v Remšeniku pri Železni Kapli, ki je bila med vojno izpostavljena hudim travmatizacijam (na domačiji so ustrelili tri partizane, sama je "imela srečo, da je ostala živa", njena mati se ni vrnila iz Ravensbrücka, trinajst ožjih Romaninih sorodnikov nacizma ni preživel), se spominja, da je bila vse do 12. oktobra 1943¹² "živahen, razposajen in poreden" otrok, pozneje pa "pridna". Vojne izkušnje so ji povzročile tudi psihosomatsko motnjo:

Če sem zbolela in imela vročino, je to bilo zelo hudo. Takrat se me je lotila taka napetost. Ali je bil tu ogenj ali pa sem bila trda ko kamen. Čez celo telo

¹¹ Pahorjev roman *Spopad s pomladjo* je prvotno izšel že leta 1958 z naslovom *Onkraj pekla so ljudje*.

¹² 12. oktobra 1943 je gestapo deportiral Romanino mater in skoraj vse na kmetiji živeče osebe. Romana, stara pet let, je iz skrivališča pri sosedu opazovala, kako so odgnali njeno družino.

se je to razprostrlo. Imela sem občutek, ko da sem kamen. Potem sem se ščipala, da bi se čutila. Vse mogoče sem poskušala, da ne bi bila kamen, a počutila sem se ko kamen in konec. In potem še ogenj, čisto iz sebe sem bila. Nihče se mi ni smel približati. Vsak je imel tak čuden obraz ali pa se je spremenil v kamen in ogenj. [...] Tudi ko sem bila že odrasla, je bilo tako. Pri vsaki vročini, še pred nekaj leti spet (Verdel 2006: 59-60).

Zareza, ki jo je sprožilo življenje v "skrajnih razmerah", se izpričuje v preobrazbi sebe. Psihoanalitičarka Anita Eckstaedt (1989: 469) izhaja prav iz tega pojava, ko pravi: "Grozot se ne pozabi. [...] Travmatski dogodek evocira proces predelave, ki nikdar ne preneha." Mogoče je tudi reči, da preživeli razvijejo travmo oziroma to, kar od leta 1980 imenujejo 'postravmatska stresna motnja', *posttraumatic stress disorder*, PTSD¹³ (gl. van der Kolk idr. 2000). Treba pa je poudariti, da ne razvije vsakdo, ki doživi travmatski (pravilneje: travmatizirajoči) dogodek, tovrstne motnje. Ko Jacques Lacan obravnava travmo v *Seminarju I*, pove nekaj pomembnega:

Travma, v kolikor ima potlačitveni učinek, intervenira 'po dogodku' (*nachträglich*). V tem specifičnem trenutku se v subjektu nekaj pomembnega odcepi od simbolnega sveta, ki si ga prizadeva integrirati. Od tedaj to nič več ne pripada subjektu. Subjekt o tem ne bo več govoril, tega ne bo več integriral. Vendar bo kljub temu ostala tam, kjerkoli, govorjeno - če lahko tako rečemo - z nečim, česar subjekt ne nadzoruje (Lacan, cit. v Salecl 2007: 121).

Za Lacana je travma trd oreh, ki ni bil vključen v simbolno: zato pa preživeli ne more govoriti o travmi ali nanjo opozoriti, kot da bi bila nekaj njemu zunanjega. Travma se odigrava na neverbalni ravni in se na tej ravni tudi prenaša. To razloži tudi "pakt molka", ki vlada znotraj travmatiziranih družin. Iz opravljenih intervjujev izhaja, da se velika večina preživelih s svojimi otroki in vnuki o svoji taboriščni izkušnji skoraj ni pogovarjala, navzoča je (bila) zlasti kot tiha vednost, zaznavna preko spominskih drobcev ter ponavljajočih se podob, vedénj in razpoloženj. K temu spada, da so preživeli intervjuvanci o svoji taboriščni izkušnji - pogosto po daljši, tudi nekaj desetletij trajajoči "latentni fazi" - prej in lažje spregovorili na srečanjih s sotrpini, v lokalnih kulturnih društvih, pred dijaki in študenti v domači občini ali regiji pa tudi zunaj nje (predvsem v Avstriji, Italiji in Nemčiji), v medijih in drugih javnih nastopih kot pred svojimi lastnimi otroki in vnuki.

¹³ Pod PTSD spadajo od leta 1980 tudi simptomi, ki so jih pred tem obravnavali pod gesli vojna nevroza, bojni stres, naknadno nastopajoči stresni sindrom in travmatska nevroza. PTSD vsebuje reakcije na *man-made-disasters* in naravne katastrofe.

Gospa M. (intervju 33-Ž-1951-2G: 24–40) je povedala, da je sicer že kot otrok vedela, da se njen stari oče (z materine strani) “iz Dachaua ni vrnil”. Toda šele ko je bila “mladenka, mogoče 15, 16, 17 let”, je izvedela, da je bila v koncentracijskem taborišču (Ravensbrück) tudi njena lastna mama, ki ji je to zamolčala. Kljub temu je bila mamina taboriščna izkušnja znotraj družine še naprej tabu tema. Šele ob 60-letnici osvoboditve izpod nacizma, ko so v Ravensbrücku organizirali slovesnost, je gospa M. skupaj s svojo sestro, s katero sta na lastno pobudo želeli spremljati mamo, izvedela “nekaj več”. Gospa M. pripominja: “Zanimivo je bilo, da je [mama] bolj pripovedovala drugim, ... ženam, ki so jo spraševale, in da sva medve bolj zraven stali in poslušali” (ibid.: 109–113).

Tudi gospod A. (intervju 24-M-1956-2G: 29–60) navaja, da njegov oče v svoji lastni družini skoraj nikoli ni spregovoril o letu in pol, ki ga je preživel v raznih nacističnih koncentracijskih taboriščih. In to kljub dejstvu, da je zanj jezik pomemben vrednostni in razpoznavni predznak, kar ga povezuje vsaj še s tremi vidnejšimi intervjujskimi partnerji, med njimi tudi gospo M., ki pišejo, pričajo in/ali javno delujejo iz potrebe, da bi povrnili glas, dostojanstvo, življenje tistim, ki se iz koncentracijskih taborišč niso vrnili, vsaj delno pa tudi zaradi tega, da bi se “rešili travme”. Zato tem bolj preseneča, da o njej v družinskem krogu niso ali skorajda niso spregovorili.

Gospod A.: ... [Oče] je nekaj povedal, ampak občutek sem imel, da ni rad spontano govoril o teh zadevah. Morda predvsem nam otrokom, ne, dočim v javnosti se je večkrat tako bolj odprl, ne ...

Spraševalka: Mhm.

Gospod A.: ... in, ehh, dejansko sem jaz recimo zvedel za nekatere podatke tko po kapljicah, ne, skozi leta, ne, drugače ...

Spraševalka: Ja.

Gospod A.: ... je blo treba bolj brat [kar je napisal], koker pa recimo, da bi jaz konkretno zvedel direktno, ehh, iz njegovih ust o tem, o taborišču, kjer je bil, kaj je delal, oziroma, kako je tam trpel, to, o tem v družini ni govoril nikoli.

Na vprašanje, kako si gospod A. ta pojav, o katerem se zdi, da ni redok, razlaga, je odgovoril, da gre “verjetno za nekakšno interiorno oziroma psihološko zavoro”, za “mejo”, ki zagotavlja, da preživeli ne zaidejo v “nelagodno situacijo, če bi morali zdej to lastnim družinskim članom povedat”. To pa po njegovem pomeni, da se znajdejo “skupaj med temi štirimi stenami”, kar bi jih “potem spravlo v nek tisti ...” Besedici “nek tisti”, ki jima sledi odmor in ju gospod A. ni konkretno definiral, napeljujeta na kraj, iz katerega ni pravega izhoda, tudi na socialno tesnobo, pa tudi na občutja zadušitve, “ko na primer [starostniki] sodijo, da jih ‘žarčijo’ [...], jim spuščajo plin v stanovanje” (Kostnapfel 2002: 18). Natan P. F. Kellermann (2008: 57–58) navaja, da so tovrstne tesnobe, podobe in občutja pogoste pojavne oblike

postravmatske stresne motnje pri preživelih šoah, in dodaja, da jih ti prenašajo tudi na potomce – včasih celo tako, kot da bi bili zgolj potomci nosilci simptomov, ne pa tudi preživeli, ki jih prenašajo. Natan P. F. Kellermann (ibid.) to ponazori s pomočjo primera hčerke, ki je “ponavljala” taboriščno travmo svoje matere:

Te slike [...] pronicajo na zadušljiv način vame. Kot na primer zjutraj z vsemi temi avti in izpušnimi plini, potem mislim: “Ne dihati”, in mislim si, da bi ljudi zaplinjevali tako, da preusmerijo izpušne cevi v kamione, ki so polni ujetnikov. Mojo mamo so skorajda zaplinili, morate vedeti. Vlekli so jo pod prhe, a ugotovili, da niso imeli zadosti ciklona B. Torej so odpovedali [...] še en tak obrat usode! Vendar jaz mislim na to [...] jaz mislim dvajsetkrat dnevno na to, stokrat dnevno (cit. v ibid.: 57).

Tu ne gre več za poskus prikritja nemoči preživelih – ti bi, kot izhaja tudi iz nekaterih intervjujev, le težko sprejeli, da bi jih otroci in vnuki doživeli kot pasivne in prestrašene, kaj šele neobgljene in zlomljene¹⁴ – marveč za njeno razkritje: travma se lahko prelevi v grozečo zasledovalno silo, ki tudi otrokom ne da dihati. Čeprav starši o svoji travmi z otroki ne govorijo, na nezavedni ravni nenehno prenašajo informacije, ki nakazujejo golo dejstvo njene prisotnosti: nočno kričanje, panika, obup, socialna tesnoba, bolezenska asimbolija sprožijo v otrocih svet fantazij o tem, kar se je nekoč moralo zgoditi. Kljub temu se zdi, da ima molk oziroma nezavedni modus sporočanja pomembno funkcijo. Kot pravi Mario Erdheim (2006):

Kar je zavestno in se posreduje z besedo ali govorom, je ogroženo védenje, mogoče ga je pozabiti, potvoriti ali z njim manipulirati. Nezavedni transfer je v tem smislu bolj zaščiten, konstanten, ker se odteguje volji subjekta in omogoča, da potomci morebitne ponovne *man-made-disasters* lahko predvidijo, jih pričakujejo, kar pomeni, da jim ne bodo tako nemočno izpostavljeni, kot so jim bili njihovi predniki. To obliko predelave travme je mogoče razumeti kot poskus spraviti pod kontrolo efekt presenečenja in preplavljenja. Zato vlada tukaj načelo prisilnega ponavljanja: Vedno znova poskuša posameznik prestati to grozo preplavljenja. Pri tem nastane določena oblika tradicije, v kateri je mogoče videti pomembno sredstvo, kako preživeti travmatično situacijo, ki zbuja skrajno nemoč.

¹⁴ Iz intervjuja z gospo T. (7-Ž-1986-2G) denimo izhaja, da njen oče ni v stanju, da bi o svojem bivanju v Dachauu pred njo in njeno mamo kdajkoli spregovoril emotivno, z jezo ali žalostjo, nasprotno, zdi se ji, da temo ogovarja z veliko distanco, kot da bi bil pri tem “prov hladen” (ibid.: 220). Predstavi ga kot nekoga, ki govori o svoji dachavski izkušnji, kot da je “ne bi doživel”. Kadar si v družini ogledajo kak film, ki se nanaša na nacistični genocid, je mati tista, ki joka, ne oče (očeta bi bilo zaradi joka sram). Na vprašanje, kako se na materino reakcijo odzove oče, odgovori: “Nič, jo, jo objame in reče, dej, ne delat tako...” (ibid.: 279).

Ali kakor je povedala Romana Verdel (2006: 60): "Nekako pa se naučiš preživeti, tudi kot otrok. Preživeti in se boriti. Hvalabogu, da sem imela dovolj moči."

Tako za preživele kot za njihove potomce pa je v tem smislu mogoče tudi reči, če parafraziramo Gillesa Deleuza in Felixa Guattarija (1974: 54), da nič več ne verjamejo v mit o obstoju delcev, ki kot koščki antičnega kipa zgolj čakajo, da se bo pokazal še zadnji in nato jih bo spet mogoče zlepiti v usklajeno enoto, ki bo natančno taka kakor izvirnik. Nič več ne verjamejo v prvotno celostnost, ki je nekdaj bila, ali v končno celoto, ki jih čaka v prihodnosti. V tem smislu so znanilci hibridnosti – pojma, ki je postal skoraj neizogiben v razpravljanih o identitetah pozne moderne. Zlasti postkolonialna teorija je v hibridnosti zajela subjektive položaje 'vmesnosti' (*in-between*), 'mejnosti' (*liminality, borderlands*) ter multiplih, razcepljenih in razseljenih identitet (gl. npr. Bhabha 2000; Tschernokoshewa in Jurić Pahor 2005). Prav na tej podlagi je mogoče izpeljati subverzivni politični projekt onkraj totalitarnih vzvodov.

VIRI in LITERATURA:

- Agamben, Giorgio (2003) *Was von Auschwitz bleibt: Das Archiv und der Zeuge: (Homo sacer III)*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Arendt, Hannah (1986/1964) *Eichmann in Jerusalem: Ein Bericht von der Banalität des Bösen*. München in Zürich: Piper.
- Aristotel (1982) *Poetika*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Assmann, Jan (2000) *Der Tod als Thema der Kulturtheorie*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Bajec, Anton idr. (1985) *Slovar slovenskega knjižnega jezika*, IV. del. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Benedetič, Filibert, Albin Bubnič idr. (1978) *Od fašističnega škvadrizma do pokolov v Rižarni (s poročilom o procesu). Trst-Istra-Furlanija 1919–1945*. Trst: ANED.
- Bhabha, Homi (2000) *Die Verortung der Kultur*. Tübingen: Stauffenburg Verlag.
- Brainin, Elisabeth, Vera Ligeti in Samy Teicher (1994) "Psychoanalytische Überlegungen zur Pathologie der Wirklichkeit." V Hans Stoffels (izd.) *Terrorlandschaften der Seele. Beiträge zur Theorie und Therapie von Extremtraumatisierungen*. Regensburg: Roderer: 54–71.
- Breuer, Josef in Sigmund Freud (1895/1991) *Studien über Hysterie*. Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag.
- Bruner, Jerome S. (1990) *Acts of Meaning*. Cambridge: Harvard University Press.
- Bruner, Jerome (1997) *Sinn, Kultur und Ich-Identität. Zur Kulturpsychologie des Sinns*. Heidelberg: Carl-Auer-Systeme, Verlag und Verlags-Buchhandlung.
- Bruner, Jerome S. (1998) "Vergangenheit und Gegenwart als narrative Konstruktion." V Jürgen Straub (izd.) *Erzählung, Identität und historisches Bewußtsein*. Frankfurt am Main: Suhrkamp: 46–80.
- Deleuze, Gilles in Felix Guattari (1974) *Anti-Ödipus. Kapitalismus und Schizophrenie*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Deleuze, Gilles in Felix Guattari (2000) *Micelij*. Hyperion: Koper.
- Des Pres, Terrence (1976/2008) *Der Überlebende. Anatomie der Todeslager*. Mit einem Nachwort von Arno Gruen. Stuttgart: Klett-Cotta.
- Durst, Natan (1995) "Die Einsamkeit im Alter." V Louis M. Tas in Jörg Wiese (ur.) *Erebt Traumata (Psychoanalytische Blätter. Band 2)*. Göttingen in Zürich: Vandenhoeck & Ruprecht: 13–30.

- Eakin, Paul John (1999) *How Our Lives Become Stories: Making Selves*. Ithaca in London: Cornell UP.
- Elias, Norbert (1989) *Über die Zeit*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Eckstadt, Anita (1989) *Nationalsozialismus in der "zweiten Generation": Psychoanalyse von Hörigkeitsverhältnissen*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Eissler, Kurt R. (1955/1978) *Der sterbende Patient: Zur Psychologie des Todes*. Stuttgart: Frommann-Holzboog.
- Felman, Shoshana in Dori Laub (1992) *Testimony: Crises of Witnessing in Literature, Psychoanalysis, and History*. New York: Routledge.
- Fölkel, Ferruccio (1979/1990) *Rižarna: Vrata v smrt: Nacistično taborišče pri Trstu*. Trst: Založništvo tržaškega tiska.
- Freud, Sigmund (1899/1977) *Über Deckerinnerungen*. Gesammelte Werke. Frankfurt am Main: S. Fischer Verlag: 531–554.
- Gergen, Kenneth J. in Mary M. Gergen (1988) "Narrative and the Self as Relationship." V Leonhard Berkowitz (izd.) *Advances in Experimental Social Psychology*. San Diego: Academic Press: 17–56.
- Gergen, Kenneth J. (1996) *Das übersättigte Selbst. Identitätsprobleme im heutigen Leben*. Heidelberg: Auer.
- Gergen, Kenneth (1998) "Erzählung, moralische Identität und historisches Bewusstsein: eine sozialkonstruktivistische Darstellung." V Jürgen Straub (izd.) *Erzählung, Identität und historisches Bewußtsein*. Frankfurt am Main: Suhrkamp: 170–202.
- Gombač, Metka (2005) "Bambini nei campi di concentramento italiani 1942–1943 / Otroci v italijanskih koncentracijskih taboriščih." V Metka Gombač, Boris M. Gombač in Dario Mattiussi (izd.) *Quando mor mio padre. Disegni e testimonianze di bambini dai campi di concentramento del confine orientale (1942–1943) / Ko je umrl moj oče. Risbe in pričevanja iz koncentracijskih taborišč na italijanski vzhodni meji (1942–1943)*. Gorizia: Centro Isontino di Ricerca e Documentazione Storica e Sociale "Leopoldo Gasparini": 7–12 in 13–18.
- Grgič, Matejka (2007) *Logos, simbol, mit. Vprašanja semiotike in filozofije jezika* (Zbirka Nova znamenja; 22). Maribor: Študentska založba Litera.
- Guštin, Damijan (2006) *Za zapahi: Prebivalstvo Slovenije v okupatorjevih zaporih 1941–1945* (Zbirka Razpoznavanja/Recognitiones; 4). Ljubljana: Inštitut za zgodovino.

- Hartman, Foltej (2007) "Bikovka, bunker, krematorij – in naša pesem / Ochsenziemer, Bunker, Krematorium und – unsere Lieder." V Slovenska Prosvetna Zveza in Slovensko Prosvetno Društvo "Edinost" v Pliberku (2007) *Dachau – spomin in opomin: primeri preganjanja antifašistov iz Koroške; ob 100-letnici rojstva Folteja Hartmana in ob 75-letnici Moškega Pevskega Zbora "Foltej Hartman" Slovenskega Prosvetnega Društva "Edinost" v Pliberku / Dachau – Erinnern und Gedenken: Beispiele der Verfolgung von Antifaschisten aus Kärnten; anlässlich des 100. Geburtstages von Foltej Hartman und des 75. Bestandsjubiläums des Männerchores "Foltej Hartman" des Slowenischen Kulturvereines "Edinost" in Bleiburg*. Klagenfurt/Celovec: Založba Drava: 73–98 in 99–110.
- Heimler, Eugene (1993) *Bei Nacht und Nebel*. Autobiographischer Bericht 1944/45. Berlin: Edition Hentrich.
- Hinckeldey Sabine in Fischer Gottfried (2002) *Psychotraumatologie der Gedächtnisleistung. Diagnostik, Begutachtung und Therapie traumatischer Erinnerungen*. München: Gottfried Fischer; Basel: Ernst Reinhard Verlag.
- Huhnke, Brigitta (2006) "Galerie versteinerner Schreckensbilder. Im Gespräch: Der amerikanische Psychoanalytiker Dori Laub über die schweigenden Zeugen und neuere Ansätze in der Traumaforschung." *Freitag* (16. junij).
- Jeza, Franc (1985) *Spomini iz taborišča*. Trst: Goriška Mohorjeva družba in Katoliško tiskovno društvo. (V knjigi sta kot enota objavljena Jezova podlistka V dachauskih blokkih in Tekma s smrtjo, ki sta izhajala od 30. januarja 1958 do 25. marca 1961.)
- Jurić Pahor, Marija (2005) "Geburtsmetaphern: Gedanken zur Entbettung und (Neu)Einbettung jenseits vertrauter Fixpunkte und Grenzen." V Elka Tschernokoshewa in Marija Jurić Pahor (izd.) *Auf der Suche nach hybriden Lebensgeschichten. Theorie – Feldforschung – Praxis*. Münster, New York, München in Berlin: Waxmann: 43–112.
- Jurić Pahor, Marija (2007) "Memorija in/ali spomin. Raziskovalni trendi in pojmovne zagate." *Razprave in gradivo / Treatises and Documents* 53–54: 204–229.
- Kaplan, Chaim Aron (1967) *Buch der Agonie. Das Warschauer Tagebuch des Chaim A. Kaplan* (izd. Abraham I. Katsh). Frankfurt am Main: Insel Verlag.
- Klüger, Ruth (1997) "Was ist wahr?" *Die Zeit* 38 (12. september): 64. (http://www.zeit.de/1997/38/Was_ist_wahr_, 6. 10. 2008.)

- Kellermann, Natan P. F. (2008) "Die Kinder der Child Survivors." V Hartmut Radebold, Werner Bohleber in Jürgen Zinnecker (izd.) *Transgenerationale Weitergabe kriegsbelasteter Kindheiten*. Weinheim in München: Juventa: 57-74.
- Kogan, Ilany (2004) "Trauma, Resistenz und Kreativität. Beobachtungen und Analysen von Kindern Holocaustüberlebender." V Margrit Frölich, Yariv Lapid in Christian Schneider, *Repräsentationen des Holocaust im Gedächtnis der Generationen. Zur Gegenwartsbedeutung des Holocaust in Israel und Deutschland* (Arnoldshainer Interkulturelle Diskurse; 4). Frankfurt am Main: Brandes & Apsel: 90-111.
- Kostnapfel, Janko (2002) *Spomin, ki boli*. Ljubljana: založba Unigraf.
- Kramberger, Taja (2001) "Maurice Halbwachs in družbeni okviru kolektivne memorije (spremna beseda)." V Maurice Halbwachs, *Kolektivni spomin*. Ljubljana: Studia humanitatis: 211-258.
- Kristeva, Julia (1974/1978) *Die Revolution der poetischen Sprache*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.
- Kristeva, Julia (1980) *Desire in Language: A Semiotic Approach to Literature and Art*. New York: Columbia University Press; London: Basil Blackwell.
- Kristeva, Julia (2000) "Vprašanje simbolične kastracije." V ista, *Psihoanalitski teksti* (Edicija Artes). Koper: Hyperion: 64-83.
- Kristeva, Julia (2001) "Zasnutje formule." V ista, *Lingvistični teksti* (Edicija Artes). Piran: Obalne galerije: 98-230.
- Kudielka, Robert (1997) "Das falsche Gewicht der Betroffenheit." *Freitag* (9. december): 13.
- Kumar, Stane (1980) "Risal sem otroke v koncentracijskem taborišču." V Zveza prijateljev mladine Slovenije (izd.) *Otroštvo v senci vojnih dni v Sloveniji*. Ljubljana: ČGP Delo: 144-148.
- Kupfer-Koberwitz, Edgar (1957/1997) *Dachauer Tagebücher: Die Aufzeichnungen des Häftlings 24814*. München: Kindler Verlag.
- Langer, Lawrence L. (1991) *Holocaust Testimonies: The Ruins of Memory*. New Haven: Yale University Press.
- Levi, Primo (1947/1989) *Se questo è un uomo*. Torino: Einaudi.
- Levi, Primo (2003/1961) *Potopljene in rešeni*. Ljubljana: Studia humanitatis.
- Levi, Primo (1961/2003) *Potopljene in rešeni*. Ljubljana: Studia humanitatis.

- Levi, Primo in Ferdinando Camon (1987/1993) "Ich suche nach einer Lösung, aber ich finde sie nicht." Primo Levi im Gespräch mit Ferdinando Camon. München in Zürich: Piper.
- Lifton, Robert J. (1993) *The Protean Self: Human Resilience in an Age of Fragmentation*. New York: Basic Books.
- Lorenzer, Alfred (1973) *Spracherstörung und Rekonstruktion. Vorarbeiten zu einer Metatheorie der Psychoanalyse*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Lorenzer, Alfred (2006) *Szenisches Verstehen. Zur Erkenntnis des Unbewußten* (izd.) Ulrike Prokop in Bernard Görlich. Marburg: Tectum.
- Mušič, Zoran (1992) *Arbeiten auf Papier von 1945 bis 1992*. Mit Texten von Victor Martino, Konrad Oberhuber und Jean Clair. Ausstellungskatalog. Klagenfurt: Graphische Sammlung Albertina und Landeshauptstadt Klagenfurt.
- Nastran Ule, Mirjana (2000) *Sodobne identitete v vrtnicu diskurzov* (Zbirka Sophia). Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Niederland, William G. (1980) *Folgen der Verfolgung: Das Überlebenden-Syndrom Seelenmord*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Pahor, Boris (1967) *Nekropola*. Maribor: Založba Obzorja; Trst: Založništvo tržaškega tiska.
- Pahor, Boris (1997) *Nekropola*. Ljubljana: Založba Mladinska knjiga.
- Pahor, Boris ([1958]/1978/1998) *Spopad s pomladjo*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Piskernik, Angela (1951) Zapiski iz Ravensbrücke. V *Koroška v borbi. Spomini na osvobodilno borbo v Slovenski Koroški*. Celovec: Zveza bivših partizanov Slovenske Koroške: 198-205.
- Polkinghorne, Donald E. (1998) "Narrative Psychologie und Geschichtsbewußtsein." V Jürgen Straub (izd.) *Erzählung, Identität und historisches Bewußtsein*. Frankfurt am Main: Suhrkamp: 12-45.
- Radebold, Hartmut (2005) *Die dunklen Schatten der Vergangenheit: Ältere Menschen in Beratung, Psychotherapie, Seelsorge und Pflege*. Stuttgart: Klett-Cotta.
- Ratej, Ira (2005) *Je to človek? Po motivih romana Prima Levija Ali je to človek*. Ljubljana: MGL.
- Richards, John (1995) "Construct[ion/iv]ism: Pick one of the above." V Leslie P. Steffe in Jerry Edward Gale (ur.) *Constructivism in education*. Hillsdale in New Jersey: Erlbaum: 57-64.

- Rosenthal, Gabriele (1995) *Erlebte und erzählte Lebensgeschichte. Gestalt und Struktur biographischer Selbstbeschreibungen*. Frankfurt am Main in New York: Campus.
- Sahlberg, Oskar (1985) "Die Selbsterschaffung des Genies: Elemente einer Grammatik der künstlerischen Phantasie." V Johannes Cremerius, Wolfram Mauser idr. (izd.) *Freiburger literaturpsychologische Gespräche*, 4. knjiga. Würzburg: Königshausen und Neumann: 27–49.
- Salecl, Renata (2007) *O tesnobi* (Zbirka Sodobna družba; 17). Ljubljana: Založba Sophia.
- Slapšak, Svetlana (1993) "Antične ženske, antična grška drama." V ista (ur.) *Ženska v grški drami* (Knjižna zbirka Krt; 87). Ljubljana: Študentska organizacija Univerze: VII–XXIII.
- Stergar, Janez (2004) Dr. Ángela Piskernik (1886–1967), koroška naravoslovka, naravovarstvenica in narodna delavka. V Aleksander Žižek (ur.) 32. zborovanje slovenskih zgodovinarjev, Celje, 30. september–2. oktober 2004. *Ženske skozi zgodovino: zbornik referatov 32. zborovanja slovenskih zgodovinarjev, Celje, 30. september–2. oktober 2004*. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije: 227–257.
- Straub, Jürgen (2000) "Biographische Sozialisation und narrative Kompetenz: Implikationen und Voraussetzungen lebensgeschichtlichen Denkens in der Sicht einer narrativen Psychologie." V Erika M. Hoerning (izd.) *Biographische Sozialisation*. Stuttgart: Lucius & Lucius: 137–163.
- Šumič-Riha, Jelica (2005) "Subjekt po Auschwitzu: (Spremna beseda)." V Giorgio Agamben, *Kar ostaja od Auschwitzu: arhiv in priča: (Homo sacer III)* (Zbirka Philosophica, Prizma). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU: 127–144.
- Tadié, Jean-Yves in Marc Tadié (1999) *Le sens de la mémoire*. Paris: Gallimard.
- Ule, Andrej (2007) "Slovenski zbor v Dachau: Primer mednarodne solidarnosti / Der slowenische Dachau-Chor: Ein Beispiel internationaler Solidarität." V Slovenska Prosvetna Zveza in Slovensko Prosvetno Društvo "Edinost" v Pliberku (2007): *Dachau – spomin in opomin: primeri preganjanja antifasistov iz Koroške; ob 100-letnici rojstva Folteja Hartmana in ob 75-letnici Moškega Pevskega Zbora "Foltej Hartman" Slovenskega Prosvetnega Društva "Edinost" v Pliberku / Dachau – Erinnern und Gedenken: Beispiele der Verfolgung von Antifaschisten aus Kärnten; anlässlich des 100. Geburtstages von Foltej Hartman und des 75. Bestandsjubiläums des Männerchores "Foltej Hartman" des Slowenischen*

- Kulturvereines "Edinost" in Bleiburg*. Klagenfurt/Celovec: Založba Drava: 58–60 in 61–64.
- Valent, Paul (1998) "Resilience in child survivors of the Holocaust: Toward a concept of resilience." *Psychoanalytic Review* 85(4): 517–535.
- Van der Kolk, Bessel A., Alexander C. McFarlane in Lars Weisaeth (2000) *Traumatic Stress: Grundlagen und Behandlungsansätze: Theorie, Praxis und Forschungen zu posttraumatischem Streß sowie Traumatherapie*. Paderborn: Junfermann Verlag.
- Verdel, Romana (2006) "Ves čas smo hodili, od bunkerja do bunkerja." V Lisa Rettl in Vida Obid: *Partisanenkinder: Überleben, weiterleben / Partizanski otroci: Preživeti, živeti*. Klagenfurt/Celovec: Drava: 46–60.
- Wiesel, Elie (1972) *One Generation After*. New York: Avon.
- Wind, Eddy de (1992) "Begegnung mit dem Tod." V Gertrude Hardtmann (izd.) *Spuren der Verfolgung. Seelische Auswirkungen des Holocaust auf die Opfer und ihre Kinder*. Gerlingen: Bleicher Verlag: 32–55.
- Young, James E. (1997) *Beschreiben des Holocaust. Darstellung und Folgen der Interpretation*. Frankfurt am Main: Jüdischer Verlag im Suhrkamp Verlag.
- Zeitlin, Froma I. (1993) "Igrati drugega: gledališče, gledališkost in žensko v grški drami." V Svetlana Slapšak (ur.) *Ženska v grški drami* (Knjižna zbirka Krt; 87). Ljubljana: Študentska organizacija Univerze: 1–34.

INTERNETNI VIRI:

- Pahor, Boris (2008) Pričevalec našega časa na Filozofski fakulteti v Ljubljani, 15. 3. 2008, (http://videlectures.net/boris_pahor/, 28. 8. 2008.)

SPREMINJAJOČI SE POMEN VSEBINE KRITERIJEV OPREDELJEVANJA (NARODNIH) MANJŠIN

THE CHANGING SIGNIFICANCE OF THE CRITERIA FOR (NATIONAL) MINORITY IDENTIFICATION

The article analyses the development of minority identification and different approaches towards identification of minorities as objects of minority protection. Based on a comprehensive analysis of numerous primary sources (documents), the article studies the prevailing understandings of minorities in the period from the League of Nations to the contemporary post-Cold War international regime for national minority protection. Three prevailing approaches to minority identification can be traced in this period; they are identified as the legal, the normative and the implementational approach. The article shows, firstly, that although there is no consensual definition of the term minority, there appears to be an agreement that for minority identification, two criteria need to be met: the de facto existence of distinct communities, and the willingness/desire of persons belonging to them to preserve their distinct identity. Also, recognition of minorities in itself has no constitutive significance: a minority's existence is not dependent on its formal recognition by the relevant authorities. The article shows, secondly, that the criteria (their contents, significance and their meaning) for minority identification in the international community have gradually changed to the extent that the contemporary understanding of the objects of minority protection extends beyond the traditional one referring to historical, territorially based national minorities, whose members maintain firm and long-lasting ties with the state of their residence (i.e. are citizens and live permanently for a long time in that state). In turn, such changing significance of the criteria for minority identification has affected minority protection in practice.

Keywords: national minority, definition, international minority protection, international institutions

Prispevek analizira razvoj pojmovanja narodnih manjšin in pristope k identifikaciji manjšin, ki so upravičene do posebnega varstva. S pomočjo obširne analize različnih primarnih virov prispevek obravnava razumevanje manjšin od obdobja Društva narodov do vključno sedanjega režima za varstvo narodnih manjšin, in sicer na podlagi analize treh načinov opredeljevanja manjšin iz tega obdobja, ki so v prispevku opredeljeni kot pravni, normativni in implementacijski. Prispevek pokaže, prvič, da se je sčasoma kljub odsotnosti konsenzualne definicije manjšin utrdilo prepričanje, da je za identifikacijo manjšin potreben obstoj objektivno različnih skupnosti ter volja njihovih članov, da ohranjajo svojo posebno identiteto, hkrati pa samo priznanje obstoja manjšine nima konstitutivnega pomena – torej obstoj manjšine ni odvisen od njenega priznanja. In drugič, da se je pojmovanje manjšin na mednarodni ravni razvijalo tako, da razumevanje upravičencev do varstva manjšin v veliki meri presega tradicionalno pojmovanje narodnih manjšin kot zgodovinskih, ozemeljsko strinjanih skupnosti, ki so trdno (z državljanstvom) in dolgotrajno povezane z državo, v kateri njihovi pripadniki živijo. Takšno razumevanje posledično vpliva na varstvo manjšin v praksi.

Ključne besede: narodna manjšina, definicija, mednarodno varstvo manjšin, mednarodne institucije

UVOD

V mednarodni skupnosti je bilo v preteklosti ustanovljenih več različnih mednarodnih režimov za upravljanje t. i. "problema manjšin" (Roter 2001).² Cilj omenjenih režimov, tj. nizov načel, norm, pravil in postopkov za implementacijo norm in pravil, je bil zagotoviti stabilnost in posledično mir v mednarodni skupnosti, zato so bili takšni mednarodni režimi večinoma ustanovljeni po velikih konfliktih in vojnah, ko so se dogajale tektonske spremembe mednarodnega sistema – obstoječih držav in državnih meja. Hkrati s spremembami v pojmovanju manjšinskih skupnosti, ki so bile razumljene kot "problematične" oziroma kot "problem" ali ovira na poti k zagotavljanju stabilnosti in miru, so se spreminjali tudi naslovniki/objekti mednarodnih režimov za upravljanje "problema manjšin". Mednarodna skupnost, še posebej njen evropski del, je "problem manjšin" praviloma reševala z varstvom manjšin – najprej verskih, z nastankom modernih nacionalnih držav pa narodnih manjšin. Po drugi svetovni vojni je namesto mednarodnih norm za varstvo manjšin nastal globalni mednarodni režim za varstvo človekovih pravic. Slednji temelji na načelu nediskriminacije in splošnih, neodtujljivih, človekovih pravicah za vse ljudi. Med temi so nekatere posebej pomembne za pripadnike manjšinskih skupnosti, niso pa namenjene samo njim: na primer pravica do rabe maternega jezika, svoboda veroizpovedi ali pravica do izražanja in uresničevanja lastne kulture.

Tudi zadnje velike strukturne spremembe v mednarodni skupnosti po koncu hladne vojne so vodile do nastanka večnivojskega mednarodnega režima za varstvo narodnih manjšin v Evropi, katerega cilj je z zagotavljanjem posebnih pravic pripadnikom narodnih manjšin varovati njihovo manjšinsko identiteto ter tako zagotavljati stabilnost obstoječih meja in obstoječih držav ter posledično zagotavljati mednarodno stabilnost in mir (Roter 2003). Številni politično in pravno zavezujoči dokumenti mednarodnih institucij – Organizacije za varnost in sodelovanje v Evropi (OVSE), Sveta Evrope (SE), Organizacije združenih narodov (OZN) – tako vzpostavljajo niz posebnih človekovih pravic, ki pripadajo pripadnikom manjšin, ti pa lahko sicer individualne pravice uživajo kolektivno, z drugimi pripadniki manjšinske skupnosti. Čeprav več mednarodnih dokumentov natančno ureja manjšinske pravice in njihovo vsebino,³ mednarodno pravo ne določa, kdo natančno je upravičen do teh pravic, torej kdo je objekt takšnega varstva.

1 Iskrena hvala anonimnemu recenzentu, urednikom in Zlatku Šabiču za komentarje in pripombe k prejšnjim različicam besedila.

2 S t. i. problemom manjšin so se med drugimi ukvarjali: Macartney (1934), Barker (1951: 56–7), Claude (1955), Pearson (1983), Chaszar (1988; 1999), Chaliand (1989: 1), Bilder (1992), Galántai (1992), Miall (1994: 2), Hrisimova (1996), Pogany (1999: 141) in Jackson Preece (2005). O vzrokih in posledicah opredeljevanja omenjenega družbenega konflikta kot problema podrobneje v Roter (2001).

3 Več o vsebini dokumentov, manjšinskih pravicah in varstvu manjšin v Spiliopoulou Åkermark (1997),

Države namreč zaradi različnih praks, zgodovinskih izkušenj pri nastajanju nacionalnih držav, različnega razumevanja koncepta narod oziroma nacija, pojavnih oblik manjšin in tudi različnih interesov glede varstva posameznih manjšinskih skupnosti, nikoli niso sprejele opredelitve pojma narodna manjšina, pa tudi ne etnična, verska ali jezikovna manjšina. Kljub temu pa neobstoj definicije termina narodna manjšina doslej za mednarodne institucije ni predstavljal ovire pri razvoju normativnega sistema varstva narodnih manjšin, kot tudi ne pri opominjanju posameznih držav, da učinkoviteje uresničujejo narodnomajšinske pravice, vključno s tistimi iz Okvirne konvencije za varstvo narodnih manjšin⁴ kot edinem pravno zavezujočem dokumentu na področju varstva manjšin. Še več, kot se kaže v okviru mednarodnega režima za varstvo narodnih manjšin v Evropi v obdobju po koncu hladne vojne, neobstoj definicije termina narodna manjšina ni ovira za opozorila državam glede pomanjkljivega uresničevanja manjšinskih pravic, tudi ko gre za sicer uradno nepriznane manjšinske skupnosti.

Cilj pričujočega prispevka je analizirati spreminjajoči se obseg upravičencev do posebnih manjšinskih pravic oziroma raziskati razvoj pojmovanja narodnih manjšin in pristope k identifikaciji manjšin, ki so upravičene do posebnega varstva. Prispevek bo pokazal dvoje. Prvič, da različni poskusi opredeljevanja (narodnih) manjšin niso vodili do konsenzualne definicije manjšin, da pa so sčasoma utrdili prepričanje, da sta za identifikacijo manjšin potrebna obstoj objektivno različnih skupnosti ter volja njihovih članov, da ohranjajo svojo posebno identiteto, hkrati pa sam obstoj manjšine ni odvisen od priznanja, torej od volje večine in politične elite v določeni državi. Drugič, da mednarodne institucije s svojim pristopom določevanja vsebine kriterijev opredeljevanja narodnih manjšin in spremljanja implementacije varstva manjšin presegajo tradicionalno pojmovanje narodnih manjšin kot zgodovinskih, ozemeljsko strnjenih skupnosti, ki so trdno (z državljanstvom) in dolgotrajno povezane z državo, v kateri njihovi pripadniki živijo. Natančnejša obravnava pojmovanja kriterijev bo tako pokazala, da se s tovrstnimi novostmi v pojmovanju narodnih manjšin razširja nabor možnih upravičencev do narodno-manjšinskih pravic, zlasti na tiste posameznike, ki pripadajo t. i. novim manjšinam oziroma skupnostim, ki niso nastale neposredno zaradi premikanja nacionalnih meja v procesih oblikovanja nacionalnih držav.

Poleg uvodnega in sklepnega dela je članek razdeljen na tri dele, ki sledijo razvoju pristopov k določevanju nosilcev manjšinskih pravic na mednarodni ravni vse od začetka 20. stoletja. Glede na njihove prevladujoče značilnosti in

Pentassuglia (2002), Malloy (2005) in Weller (2007).

⁴ *Framework Convention for the Protection of National Minorities*, sprejel jo je Odbor ministrov Sveta Evrope 10. novembra 1994, za podpis je bila odprta 1. februarja 1995, v veljavi je od 1. februarja 1998, ETS No. 157, v nadaljevanju Okvirna konvencija.

zlasti kontekst, v katerem so posamezni poskusi opredeljevanja termina manjšina v mednarodni skupnosti nastali, jih lahko opredelimo kot pravni, normativni in implementacijski pristop. Čeprav so se vedno novi poskusi opredeljevanja manjšin in nosilcev manjšinskih pravic navezovali na pretekle poskuse, je takšna delitev na tri pristope smiselna ne le v vsebinskem smislu, ampak tudi zato, ker so bili posamezni načini opredeljevanja manjšin skoncentrirani v določenem obdobju.

V obdobju Društva narodov je edine poskuse opredeljevanja manjšin na mednarodni ravni opravilo Stalno sodišče mednarodne pravice (*Permanent Court of International Justice*, PCIJ), zato lahko prvo obdobje poimenujemo kot pravno obdobje. Drugi sklop poskusov opredeljevanja manjšin povezuje želja po določitvi naslovnika norm s področja varstva manjšin. Ko so se v obdobju po drugi svetovni vojni do srede devetdesetih let 20. stoletja pojavljale priložnosti, da države sprejmejo natančnejše mednarodne norme glede posebnega varstva manjšin tako v okviru OZN kot evropskih mednarodnih institucij (OVSE in SE), so hkrati želele s pomočjo mednarodnih institucij določiti tudi objekte takega varstva oziroma upravičence do takih norm, torej manjšinske skupnosti in njihove pripadnike. Ker je niz poskusov v omenjenem obdobju torej povezan z oblikovanjem mednarodnih norm na področju varstva manjšin, je drugi sklop in drugo obdobje poskusov opredeljevanja manjšin smiselno poimenovati normativni pristop oziroma normativno obdobje. Po nastanku norm, torej po oblikovanju sedanjega mednarodnega režima za varstvo narodnih manjšin, pa je vsa pozornost mednarodnih institucij usmerjena v implementacijo norm, v njihovo uresničevanje v praksi. Tretje, še vedno aktualno obdobje od srede devetdesetih let ni bilo zaznamovano s splošnimi pojasnili, kdo so naslovniki manjšinskih pravic (norm), pač pa z dejanskim iskanjem manjšin, ki bi jim države z implementacijo norm pomagale ohranjati njihovo posebno identiteto. Tretje, t. i. implementacijsko obdobje se torej nanaša na uresničevanje pravic v praksi, na podlagi česar lahko posredno sklepamo, kako države in mednarodne institucije na prelomu tretjega tisočletja razumejo manjšine.

Analiza poskusov opredeljevanja manjšin v mednarodni skupnosti, ki so kazalnik prevladujočega razumevanja manjšinskih skupnosti, ki zahtevajo posebno skrb in varstvo, temelji na obravnavi številnih dokumentov, sprejetih v okviru mednarodnih institucij, dopolnjuje pa jo znanstvena in strokovna literatura, ki se ukvarja tako z opredelitvijo narodnih manjšin kot z analizo mednarodnih poskusov pojmovanja posameznih kriterijev definicije manjšin. Prispevek torej ne stremi k oblikovanju (lastne) definicije manjšin.

Opredeljevanje narodnih manjšin in posledično uresničevanje varstva manjšin za priznane skupnosti sta aktualna tudi za Slovenijo, ki jo je Svetovalni odbor, ki skrbi za nadzor nad implementacijo Okvirne konvencije, večkrat opomnil tako na neustrezno/preozko pojmovanje upravičencev do varstva manjšin kot na neustre-

zno/pomanjkljivo opredelitev avtohtonosti kot temeljnega kriterija za uresničevanje manjšinskih pravic v Sloveniji. V tem kontekstu se prispevek na več mestih navezuje na slovensko pojmovanje in identifikacijo narodnih manjšin.

“PРАВNO OBDOBJE” IN PРАВNI NAČIN OPREDELJEVANJA MANJŠIN

Prvi način oziroma sklop poskusov opredeljevanja manjšin, značilen za obdobje Društva narodov in mednarodni režim za varstvo narodnih manjšin po prvi svetovni vojni, je pravni, saj je ključno vlogo pri določanju nosilcev manjšinskih pravic imel PCIJ. Sodišče je v dveh odmevnih primerih, ki predstavljata pomembno pravno prakso v mednarodni skupnosti, odločalo o objektu varstva narodnih manjšin v točno določenih primerih, torej ne na splošno.

Tako je PCIJ leta 1928 v sodbi št. 12 (primer manjšinskih šol)⁵ odločil, da “ima vsak ‘državljan’ [*national*] pravico, da na podlagi svoje vesti in lastne odgovornosti svobodno razglasi, da pripada ali ne pripada rasni, jezikovni ali verski manjšini in določi jezik učenca ali otroka, za čigar izobraževanje je pravno odgovoren”.⁶ Vprašanje, ali neka oseba pripada rasni, jezikovni ali verski manjšini ali ne, “ne sme biti predmet nikakršnega preverjanja, spora, pritiska ali ovire” s strani oblasti, je dodal PCIJ.⁷

Čeprav se ti odločitvi PCIJ nanašata na primer javnih šol v Zgornji Šleziji,⁸ sta pomembno zaznamovali odnos do pojmovanja pripadnikov manjšin. Tako primarni dokumenti kot sekundarna literatura o opredeljevanju manjšin in njihovih pripadnikov namreč izhajajo iz predpostavke, da je pripadnost manjšini predmet svobodne odločitve vsakega posameznika in da se vsak posameznik lahko tudi svobodno odloči, da manjšini ne pripada, čeprav je na primer njegov materni jezik nevečinski jezik. Hkrati pa je bilo že s to odločitvijo PCIJ potrjeno, da je varstvo manjšin omejeno na državljane. Celoten sistem varstva manjšin v okviru Društva narodov je namreč temeljil na tem, da “so imele določene države mednarodne zaveze do določenih *svojih* državljanov, tj. pripadnikov manjšin,” čeprav je samo varstvo sodilo v notranjo pristojnost držav (Kunz 1954: 282–3, poudarek v izvorniku).

5 *Rights of Minorities in Upper Silesia (Minority Schools)*, 26 April 1928, *Judgement No. 12* (PCIJ, Ser. A., No. 15, 1928), http://www.worldcourts.com/pcij/eng/decisions/1928.04.26_upper_silesia/ (23. oktober 2008), v nadaljevanju Sodba PCIJ št. 12 (1928).

6 Sodba PCIJ št. 12 (1928), 36. stran, 2. točka.

7 Sodba PCIJ št. 12 (1928), 37. stran, 2. točka.

8 Zgornja Šlezija je s plebiscitom 20. marca 1921 pripadla Poljski, pripadniki nemške manjšine na tem območju pa so imeli pravico šolanja v maternem jeziku, kot je določala Nemško-poljska konvencija glede Zgornje Šlezije, podpisana 15. maja 1922 v Ženevi (Sodba PCIJ št. 12 (1928), 2.–5. stran).

Dve leti pozneje, 31. julija 1930, je PCIJ v svojem svetovalnem mnenju v primeru grško-bolgarskih skupnosti⁹ morda še odločilneje zaznamoval nadaljnji razvoj opredeljevanja manjšinskih skupnosti v Evropi pa tudi širše. Posebna grško-bolgarska mešana komisija je v imenu obeh vlad med drugim zaprosila PCIJ, da pojasni, “[k]ateri kriterij naj se uporabi za določanje, kaj je ‘skupnost’ [*community*] v okviru pomena v Konvenciji”.¹⁰ S svetovalnim mnenjem sta tako Grčija in Bolgarija želeli pojasnilo, na katere skupnosti se nanašajo določila Grško-bolgarske konvencije, podpisane 27. novembra 1919. Sodišče je pojasnilo:¹¹

Kriterij, ki naj se uporabi za določanje, kaj je skupnost v okviru vsebine členov Konvencije [...] je obstoj skupine oseb, ki živijo v določeni državi ali njenem delu [*locality*], so posebne rase, veroizpovedi, jezika ali imajo svoje običaje, so združeni prek svoje identitete, temelječe na rasi, veroizpovedi, jeziku in običajih, v občutku solidarnosti, z namenom ohranjanja svojih običajev, svojih oblik verovanja, zagotavljanja poučevanja in vzgoje svojih otrok skladno z duhom in običaji svoje rase in medsebojne pomoči.

Sodišče je poleg kombinacije t. i. objektivnih kriterijev (dejansko obstoječe skupnosti posameznikov, ki se razlikujejo od večinskega prebivalstva glede na kazalnike identitete) in subjektivnega kriterija (želja ohranjati to drugačnost) za opredeljevanje skupnosti v primeru, o katerem je bilo zaproseno za pripravo svetovalnega mnenja, pojasnilo tudi, da je “[o]bstoj ‘skupnosti’ [*communities*] stvar dejstev, ne vprašanje prava”.¹² Povedano drugače: omejevalna pravna definicija termina skupnost oziroma manjšina ne izniči obstoja same skupnosti. Obstoja manjšin torej ni mogoče zanikati s sprejemanjem (pravnih) definicij. To velja tudi v sodobnem režimu za varstvo narodnih manjšin v Evropi, ki je nastal po koncu hladne vojne, čeprav države relativno pogosto počnejo prav to: ozko opredelijo termin narodna manjšina, s čimer zanikajo omenjeni status in z njim povezane pravice določenim skupnostim in posameznikom, ki jih pripadajo.

9 *Interpretation of the Convention Between Greece and Bulgaria Respecting Reciprocal Emigration, Signed at Neuilly-sur-Seine on November 27th, 1919 (Question of the “Communities”)*, krajši naslov: *The Greco-Bulgarian “Communities”*, 31 July 1930, *Advisory Opinion No. 17* (PCIJ, Ser. B., No. 17, 1930), http://www.worldcourts.com/pcij/eng/decisions/1930.07.31_greco_bulgarian/ (23. oktober 2008), v nadaljevanju Svetovalno mnenje PCIJ št. 17 (1930).

10 Svetovalno mnenje PCIJ št. 17 (1930), 2. stran.

11 Svetovalno mnenje PCIJ št. 17 (1930), 15. stran in 26. stran, točka I.1.

12 Svetovalno mnenje PCIJ št. 17 (1930), 16. stran.

“NORMATIVNO OBDOBJE” IN NORMATIVNI NAČIN OPREDELJEVANJA MANJŠIN

Drugi način oziroma drugo obdobje v procesu opredeljevanja nosilcev manjšinskih pravic/manjšinskega varstva lahko poimenujemo kot normativni način. Različni pravno nezavezujoči poskusi opredeljevanja manjšin so namreč nastajali hkrati s sprejemanjem in z dopolnjevanjem mednarodnih norm na področju varstva manjšin: države so poskušale s pomočjo mednarodnih institucij pojasniti, kdo so upravičenci do teh norm oziroma na koga se norme (pravice manjšin) dejansko nanašajo. Za to obdobje so tako značilne splošne definicije manjšin, skladno z razumevanjem splošnih človekovih pravic, vključno tistih, ki pripadajo pripadnikom manjšin.

GLOBALNA RAVEN

Prvi sklop tovrstnih poskusov je nastal v okviru OZN: najprej z namenom oblikovanja posebnih manjšinskih pravic in njihovih nosilcev, in sicer v prihodnji deklaraciji človekovih pravic (kar se ni uresničilo, čeprav sta se tako Komisija za človekove pravice kot zlasti njena Podkomisija za preprečevanje diskriminacije in varstvo manjšin več let intenzivno ukvarjali z opredeljevanjem manjšin in vsebino varstva manjšin); nato z namenom interpretacije nosilcev pravic, kot jih določa 27. člen Mednarodnega pakta o državljanskih in političnih pravicah¹³ (t. i. Capotortijeva definicija); nazadnje pa še z namenom opredelitve nosilcev manjšinskih pravic, kot naj bi jih določila posebna deklaracija o varstvu manjšin oziroma pravicah pripadnikov manjšin (več let pozneje, šele leta 1992, je Generalna skupščina sprejela Deklaracijo o pravicah oseb pripadnikov narodnih ali etničnih, verskih in jezikovnih manjšin).¹⁴ Tako je nastal še Deschênesov poskus opredelitve nosilcev manjšinskih pravic, ki pa na koncu ni bil vključen v deklaracijo, saj se države tudi ob tej priložnosti v osemdesetih in začetku devetdesetih let 20. stoletja niso mogle sporazumeti o enotni definiciji manjšin.

Prvi poskusi opredeljevanja manjšin v okviru OZN so bili narejeni že kmalu po ustanovitvi Komisije za človekove pravice leta 1946 in njene Podkomisije za preprečevanje diskriminacije in varstvo manjšin (v nadaljevanju Podkomisija) leta

13 Mednarodni pakt o državljanskih in političnih pravicah je bil sprejet z resolucijo Generalne skupščine OZN 2200A (XXI) 16. decembra 1966, v veljavi je od 23. marca 1976, 999 U. N. T. S. 171, <http://www.varuh-rs.si/index.php?id=104> (5. november 2008).

14 *Declaration on the Rights of Persons Belonging to National or Ethnic, Religious and Linguistic Minorities*, sprejeta z resolucijo Generalne skupščine OZN 47/135 (Annex), 18. december 1992, 32 ILM 911 (1993), http://www.unhchr.ch/html/menu3/b/d_minori.htm (15. julij 2008), v nadaljevanju Deklaracija OZN o pravicah pripadnikov manjšin (1992).

1947.¹⁵ Podkomisija je tako že na svoji prvi seji leta 1947 razpravljala o “obsegu terminologije glede preprečevanja diskriminacije in varstva manjšin” in svoj predlog nato posredovala v obravnavo Komisiji za človekove pravice. Ko je Podkomisija opredeljevala termin varstvo manjšin, se ni mogla, vsaj posredno, izogniti pojasnjevanju termina manjšina.¹⁶

Varstvo manjšin je varstvo nedominantnih ‘skupnosti’ [*groups*], ki si sicer želijo enako obravnavo kot večina, hkrati pa stremijo k ‘drugačni obravnavi’ [*differential treatment*], da bi lahko ohranili svoje temeljne značilnosti, na podlagi katerih se razlikujejo od večinskega prebivalstva. Varstvo se ravno tako v enaki meri nanaša na posameznike, ki pripadajo takšnim skupnostim in si takšnega varstva želijo. Iz tega sledi, da je drugačna obravnava takih skupnosti ali posameznikov, ki jim pripadajo, upravičena, kadar se izvaja v interesu njihovega zadovoljstva in dobrobiti skupnosti kot celote. Značilnosti, ki takšno varstvo upravičujejo, so rasa, veroizpoved in jezik. Da bi bila upravičena do varstva, manjšina dolguje vladi države, v kateri živi, popolno zvestobo [*must owe undivided allegiance*]. Njeni pripadniki morajo tudi biti ‘državljeni’ [*nationals*] te države.

Svojo opredelitev manjšin kot skupnosti posameznikov s posebno identiteto (toda brez posebne omembe državljanstva in neokrnjene zvestobe državi, v kateri pripadniki manjšine živijo) je Podkomisija na isti seji leta 1947 zapisala tudi v dveh alternativnih predlogih besedila, ki naj bi bilo vključeno v Splošno deklaracijo človekovih pravic.¹⁷

15 Ekonomski in socialni svet je ustanovil Komisijo za človekove pravice (kot funkcionalno komisijo Ekonomskega in socialnega sveta). Komisija je nato na svojem prvem zasedanju leta 1947 ustanovila Podkomisijo za preprečevanje diskriminacije in varstvo manjšin (kot svoje pomožno telo), ki se je leta 1999 preimenovala v Podkomisijo za promocijo in varstvo človekovih pravic. Komisija za človekove pravice je delovala do leta 2006, ko jo je nadomestil novoustanovljeni Svet za človekove pravice. Skladno z resolucijo Generalne skupščine 60/251 (15. marec 2006) je prenehal mandat ne le Komisiji, ampak tudi vsem njenim mandatam, mehanizmom, funkcijam in odgovornostim, torej tudi Podkomisiji. Vse naloge so bile prenesene na Svet za človekove pravice, ki pa je s svojo odločitvijo 1/102 (30. junij 2006) izjemoma podaljšal mandat Podkomisiji za eno leto. Zadnje, 58. zasedanje Podkomisije potekalo v Ženevi od 7. do 25. avgusta 2006. Njeno delo in mandat sta bila prenesena na novoustanovljeni Svetovalni odbor Sveta za človekove pravice (*Human Rights Council Advisory Committee*), katerega prvo zasedanje je potekalo v Ženevi od 4. do 15. avgusta 2008. Svetovalni odbor, ki je bil ustanovljen z Resolucijo Sveta za človekove pravice 5/1 (18. junij 2007), sestavlja 18 strokovnjakov. Njihov mandat traja tri leta (z možnostjo enkratnega podaljšanja). V okviru OZN poteka vrsta aktivnosti v zvezi z manjšinami (podrobnejše informacije o Neodvisnem strokovnjaku za manjšinska vprašanja (*Independent Expert on Minority Issues*) in novoustanovljenem Forumu za manjšinska vprašanja (*Forum on Minority Issues*), ki prvič zaseda ravno sredi decembra 2008, so dostopne na spletni strani Visokega komisarja OZN za človekove pravice: www.ohchr.org).

16 E/CN.4/52, 13. stran, V. razdelek, dobesedno povzeto v E/CN.4/1987/WG.5/WP.1 (14 November 1986) *Commission on Human Rights, Forty-third session. Compilation of proposals concerning the definition of the term «minority»*, 4. odstavek, 2. točka.

17 E/CN.4/Sub.2/38, 6. stran, dobesedno povzeto v E/CN.4/1987/WG.5/WP.1, 5. odstavek.

V državah, kjer živijo 'jasno opredeljene' [*well-defined*] etnične, jezikovne ali verske skupnosti, ki so jasno ločene od preostalega prebivalstva in ki želijo drugačno obravnavo, posamezniki, ki pripadajo takim skupnostim ...

V državah, kjer živi 'znatno število' [*substantial number*] oseb, katerih rasa, jezik ali veroizpoved so drugačni od značilnosti večinskega prebivalstva, posamezniki, ki pripadajo takim etničnim, jezikovnim ali verskim skupnostim ... .

Nobeden od predlogov pa ni bil uspešen in Splošna deklaracija človekovih pravic se nikjer ne sklicuje na manjšine oziroma njihove pripadnike. Za razpravo o pojmovanju manjšin je pomembno, da je Podkomisija delno spremenila uveljavljeno terminologijo, ko je namesto rasne identitete predlagala etnično identiteto, ker je menila,¹⁸

da tako imenovane rasne skupnosti niso utemeljene na znanstvenih dejstvih in da sčasoma postajajo nejasne, in sicer kot posledica razvojnih procesov, porok in razlik v idejah ali prepričanjih glede rase. Termin "etničen" je bil pojmovan v smislu, da se nanaša na celotno fizično, kulturno in zgodovinsko dediščino neke skupnosti; zato je bila posebna omemba "kulturnih razlik" razumljena kot nepotrebna[.]

Iz memoranduma o klasifikaciji manjšin, ki ga je pripravil Generalni sekretar OZN in ga leta 1950 predložil v obravnavo Podkomisiji, je razvidno, da so bile manjšine razumljene zelo široko. Generalni sekretar je namreč pri kriterijih za klasifikacijo manjšin (številčnost, poseljenost oziroma delež manjšinskega prebivalstva na območjih, kjer manjšina živi, državljanstvo, nacionalne opredelitve države oziroma pojmovanja nacije, izvor in položaj manjšine glede na obstoječo državo, okoliščine, ki so vodile do nastanka manjšin v posamezni državi, delna ali popolna vključenost manjšine v okvir ozemeljske jurisdikcije države in glede na želje/interese manjšin o prihodnjem razvoju) navedel več možnih pojavnih oblik manjšin: na primer, manjšine tvorijo posamezniki, ki so državljanji, ali posamezniki, ki so v neki državi tujci; manjšine so lahko v celoti vključene v državo, živijo strnjeno ali razpršeno, v več delih države, ali pa del manjšine živi v eni, drugi del pa v drugi državi oziroma državah; manjšina lahko živi v državi, kjer je večinski narod opredeljen v etničnem smislu, ali v državi, ki temelji na državljanskem razumevanju nacije; manjšine so skupnosti, ki so lahko obstajale pred nastankom države, so bile priključene državi po njenem nastanku ali pa so nastale z migracijami; manjšine so lahko nastale neprostovoljno ali prostovoljno; manjšina lahko v celoti

18 E/CN.4/358, E/CN.4/Sub.2/117 (30 January 1950) Report of the third session of the Sub-Commission on the Prevention of Discrimination and the Protection of Minorities to the Commission on Human Rights, 31. odstavek.

živi v eni državi ali pa je razdeljena med jurisdikcijo več držav; manjšine si lahko prizadevajo ohraniti svojo identiteto ali pa želijo tudi vzpostavitev avtonomije.¹⁹

Takšno razumevanje pojavnih oblik manjšin seveda ni odsevalo v nadaljnjih poskusih opredelitve pojma manjšina z namenom določitve nosilcev manjšinskih pravic. Države so po eni strani ves čas ožile širino termina manjšina, kar se je odražalo v dodatnih kriterijih za opredeljevanje manjšin, po drugi strani pa niso bile pripravljene sprejeti niti tako zoženih opredelitev, saj bi tudi takšne definicije zanje lahko pomenile nove obveznosti. Spet tretje države, ki so kazale poseben interes za vzpostavitev mednarodnih norm za varstvo manjšin (na primer vzhodnoevropske države, ki so imele same številčne etnično sorodne manjšine v sosednjih državah), z ozkimi definicijami niso bile zadovoljne, saj so v njih videle nevarnost za izključevanje določenih skupnosti. Vse to je vodilo do več poskusov opredeljevanja manjšin in vzpostavljanja mednarodnih norm glede varstva manjšin, in sicer v odsotnosti konsenzualne definicije termina manjšina.

Omejevanje termina manjšina je razvidno že v prvem predlogu Resolucije o definiciji manjšin za namen varstva s strani Združenih narodov, ki jo je pripravila Podkomisija na svojem tretjem zasedanju leta 1950,²⁰ v malo spremenjeni obliki pa še v osnutku resolucije Podkomisije iz leta 1951, ki je bil poslan Komisiji za človekove pravice.²¹ Z vidika ukrepov na področju varstva manjšin, ki bi jih želel izvajati OZN, in v luči kompleksnosti manjšinske problematike je Podkomisija sprejela naslednje stališče:²²

- (i) termin manjšina vključuje samo tiste nedominantne skupine prebivalstva, ki imajo trajne etnične, verske ali jezikovne tradicije ali značilnosti, ki so opazno različne od tradicij in značilnosti preostalega prebivalstva in želijo te posebnosti ohranjati;
- (ii) take manjšine morajo biti sestavljene iz takšnega števila posameznikov, ki je samozadostno za ohranjanje takih tradicij in značilnosti; in

19 Memorandum Generalnega sekretarja OZN z naslovom *Definition and Classification of Minorities*, United Nations publication, Sales No. 1950.XIV.3, povzeto v E/CN.4/1987/WG.5/WP.1, 7. odstavek.

20 E/CN.4/358, E/CN.4/Sub.2/117, 32. odstavek, C, 4. točka in Annex, III, 3. točka.

21 Primerjava obeh predlogov definicije manjšin iz leta 1950 in leta 1951 poleg tehnične razlike številčenja točk (a, b in c v predlogu iz leta 1950 so na četrtem zasedanju leto pozneje spremenili v i, ii in iii) pokaže tudi dve vsebinski spremembi. Prvič, v točki (ii) je besedna zveza "ohranjanje takih tradicij in značilnosti" nadomestila prej uporabljeno zvezo "razvoj takih značilnosti". Drugič, v drugi različici iz leta 1951 se v točki (iii) od manjšin zahteva lojalnost, medtem ko je prvi osnutek definicije leta 1950 vseboval določilo, da morajo biti 'lojalni' (*loyal*) "člani takih manjšin", torej posamezniki.

22 E/CN.4/641, E/CN.4/Sub.2/140 (25 October 1951) Report of the fourth session of the Sub-Commission on the Prevention of Discrimination and the Protection of Minorities to the Commission on Human Rights, Annex I, Draft resolution II.

(iii) take manjšine morajo biti lojalne državi, katere državljani so.

Podkomisija je delo nadaljevala, a je morala kmalu priznati moč različnih interesov,²³ kar je njeno delo močno oteževalo. Tako je na svoji šesti seji sklenila naslednje: upoštevajoč dejstvo, "da se manjšine močno razlikujejo glede izvora, sestave in značaja, in da je zato zelo težko priti do enotne, splošne definicije, ki bi bila 'splošno uporabna' [*generally applicable*]," se "brez namena določanja, katere skupnosti bodo imele posebno varstvo, termin manjšina nanaša na tiste nedominantne skupine prebivalstva, ki imajo etnične, verske ali jezikovne tradicije ali značilnosti, ki so opazno različne od tradicij in značilnosti preostalega prebivalstva in želijo te posebnosti ohranjati, in da nadaljnje reševanje problema definicije ta trenutek ni več koristno".²⁴

Ko se je Podkomisija seznanila s klasifikacijo različnih pojavnih oblik manjšin, ki jo je pripravil Generalni sekretar, in ko je sprejela precej ožje pojmovanje manjšin, ki bi bile upravičene do posebnega varstva, je morala priznati dvojni poraz: prvič, da njen poskus opredelitve termina manjšina ne pomeni avtomatičnega priznavanja pravic (varstva manjšin) za manjšine, ki bi kriterije Podkomisije izpolnjevale; in drugič, da je razprava o opredeljevanju termina manjšina pokazala tako različne poglede in izpostavila tako različne pojavnne oblike manjšin, da dela ni bilo več smiselno nadaljevati. Takšna odločitev je bila posebej problematična s pravnega vidika, saj je pomenila, da kakršnekoli manjšinske pravice, ki bi bile zapisane v mednarodni pogodbi, ne bodo imele jasno določenega naslovnika oziroma upravičenca do teh pravic.

Z nevkjučitvijo kakršnekoli omembe varstva manjšin v Splošno deklaracijo človekovih pravic se poskusi Podkomisije in Komisije za človekove pravice, da med mednarodne norme na področju človekovih pravic države vendarle uvrstijo tudi določilo o varstvu manjšin, nikakor niso končali. Tako je Podkomisija na svoji četrti seji leta 1951 pripravila predlog²⁵ določila o pravicah oseb, ki pripadajo manjšinam, za takrat še osnutek Pakta o človekovih pravicah. Čeprav je Podkomisija medtem priznala poraz pri iskanju definicije termina manjšina, je

23 Poskuse opredeljevanja termina manjšina so ves čas spremljale tovrstne težave. Že *Ad hoc* odbor za preprečevanje diskriminacije in varstvo manjšin, ki ga je na svojem 150. sestanku ustanovila Komisija za človekove pravice, je v svojem poročilu, predstavljenem na šestem zasedanju Komisije, leta 1950 ugotavljal, da "[n]ekaj članov Odbora ni bilo pripravljenih razpravljati o vsebini predlagane definicije manjšin", zato je sklenil, da je bi bilo "prezgodaj Ekonomskemu in socialnemu svetu pošiljati resolucijo glede definicije manjšin", ki jo je na svojem tretjem zasedanju sprejela Podkomisija (E/CN.4/450 (25 April 1950) *Report of the Ad hoc Committee on Prevention of Discrimination and Protection of Minorities*, 10. in 8. odstavek).

24 E/CN.4/703, E/CN.4/Sub.2/157, dobesedno povzeto v E/CN.4/1987/WG.5/WP.1, 9. odstavek.

25 E/CN.4/641, E/CN.4/Sub.2/140, Annex II/II.

predlog člena pozneje dopolnila in v takšni obliki je našel pot v končno besedilo Mednarodnega pakta o državljskih in političnih pravicah,²⁶ kot 27. člen:

V tistih državah, v katerih živijo etnične, verske ali jezikovne manjšine, osebam, ki pripadajo takim manjšinam, ne bo odvzeta pravica, da skupaj z drugimi člani svoje skupine uživajo svojo lastno kulturo, izpovedujejo in prakticirajo svojo vero ali uporabljajo svoj lasten jezik.

S pravnega vidika je ostalo nerešeno vprašanje, kdo so dejanski nosilci pravic, zapisanih v 27. členu, oziroma kdo so "etnične, verske ali jezikovne manjšine". Z namenom interpretacije obsega 27. člena se je ukvarjal poseben poročevalec Francesco Capotorti. V svoji obširni *Študiji o pravicah pripadnikov etničnih, verskih in jezikovnih manjšin*²⁷ je na podlagi prejetih odgovorov držav glede njihovega razumevanja manjšin in njihovih pravic oziroma varstva v okviru določil 27. člena pojasnil pojem manjšina (Capotorti 1979: 568. odstavek):

V točno tem kontekstu se lahko termin "manjšina" nanaša na: skupino, ki je številčno manjša od preostanka prebivalstva neke države, katere pripadniki – ki so državljani [*nationals*] te države – posedujejo etnične, verske ali jezikovne značilnosti, po katerih se razlikujejo od drugih prebivalcev, in izkazujejo, čeprav samo implicitno, občutek solidarnosti, usmerjen k ohranjanju njihove kulture, tradicij, vere ali jezika.²⁸

Čeprav je bil Capotortijev poskus opredelitve termina manjšina omejen na kontekst 27. člena, ki je po svoji vsebini varstva manjšinskih pravic zelo omejen, to ni pomirilo vseh držav. Na Capotortijev predlog, ki posebej ne omenja trajnosti ali lojalnosti manjšin oziroma njihovih pripadnikov, so se tako odzvale posamezne države. Grčija je obširneje pojasnila, da mora biti razlika med manjšino in večinskim prebivalstvom "ne samo zadostno jasna", ampak tudi "občutna" in da mora taka skupnost posameznikov, ki tvori manjšino, predstavljati "zadostno strnjen element v družbi".²⁹ Zvezna republika Nemčija je v začetku osemdesetih let predlagala poenostavljeno definicijo termina manjšina, ki je, gledano z današnje perspektive, oznanjala razvoj pojmovanja manjšin v Evropi. Nemčija je namreč predlagala, da naj prihodnja deklaracija OZN (ki bi dopolnila skromno določilo

26 E/CN.4/1987/WG.5/WP.1, 6. odstavek.

27 E/CN.4/Sub.2/384/Rev.1 (1979) *Study on the rights of persons belonging to ethnic, religious and linguistic minorities*, v nadaljevanju Capotorti (1979).

28 Capotorti (1985: 385) je tudi ob drugih priložnostih podobno opredelil manjšino kot "skupino, ki je številčno manjša od preostale populacije v državi in je v nedominantnem položaju, katere člani posedujejo etnične, verske ali jezikovne značilnosti, ki se razlikujejo od značilnosti preostale populacije, in ki, četudi le implicitno, ohranjajo občutek solidarnosti za ohranjanje svoje kulture, tradicije, vere ali jezika".

29 E/CN.4/1298, v izvorniku sta izraza 'občuten' (*sizeable*) in 'zadostno strnjen' (*substantially compact*) poudarjena/podčrtana; dobesedno povzeto v E/CN.4/1987/WG.5/WP.1, 12. odstavek.

o manjšinah v 27. členu Mednarodnega pakta o državljanskih in političnih pravicah) o varstvu narodnih, etničnih, verskih ali jezikovnih manjšin vključuje besede: "ločene in drugačne 'skupine' [*groups*], jasno definirane in 'avtohtone' [*long-established*] na ozemlju države".³⁰ Prav uvedba dolgotrajnih vezi med manjšino in državo (oziroma avtohtonosti v slovenski terminologiji) je namreč zaznamovala nadaljnja mednarodna prizadevanja za vzpostavitev režima za varstvo narodnih manjšin v Evropi po koncu hladne vojne.

Ker se je v okviru Podkomisije in Komisije za človekove pravice razprava o opredeljevanju manjšin nadaljevala, različna stališča pa niso dajala upanja, da bo kompromis mogoč, kar je upočasnjevalo tudi pripravo deklaracije OZN o manjšinah, je bila Julesu Deschênesu, članu Podkomisije, zaupana naloga (z resolucijo Komisije št. 1984/62), da o problematiki pripravi posebno študijo, in sicer za potrebe priprave deklaracije Generalne skupščine OZN o pravicah manjšin v okviru določil 27. člena Mednarodnega pakta o državljanskih in političnih pravicah (Brennan, Brody in Weissbrodt 1989: 323; Lerner 1993). V svoji *Študiji o promociji, varstvu in vzpostavitvi človekovih pravic na nacionalni, regionalni in mednarodni ravni*³¹ je Deschênes (1985: 181. odst.) predlagal, da je manjšina razumljena kot:

Skupina 'državljanov' [*citizens*] določene države, ki tvorijo številčno manjšino in so v nedominantnem položaju v tej državi, imajo etnične, verske ali jezikovne značilnosti, ki se razlikujejo od tistih, ki jih ima večina prebivalstva, imajo občutek medsebojne solidarnosti, so motivirani, četudi le implicitno, s skupinsko voljo preživeti in katerih cilj je doseči dejansko in pravno enakost z večino.

Da bo nemogoče sprejeti definicijo v Komisiji za človekove pravice, je pokazal že odziv nanjo v Podkomisiji, kjer so se mnenja razhajala glede prav vseh elementov definicije. V razpravi so se tako pokazali: nestrinjanje glede manjšinskih pravic kot pravic posameznikov ali tudi skupnosti, kar bi se moralo odraziti tudi v definiciji manjšine; nejasnosti glede razlik med manjšinami in 'ljudstvi' (*peoples*); različna mnenja o tem, ali bi morali domorodne skupnosti obravnavati ločeno od manjšin oziroma ali varstva manjšin ne bi smeli odreči tistim, ki imajo značilnosti manjšin; občutek, da posebni poročevalec Deschênes ni imel dostopa do islamskega prava in ga zato tudi ni mogel upoštevati; problem nedorečenosti pri določevanju manjšinskosti v številčnem smislu, bodisi glede na celotno državo bodisi glede na določeno območje v državi; problem nedorečenosti pri nedominantem položaju, ki se lahko pojavi kljub številčni premoči, ali pa lahko zaznamuje neko

³⁰ E/CN.4/1984/42/Add.1, dobesedno povzeto v E/CN.4/1987/WG.5/WP.1, 14. odstavek.

³¹ E/CN.4/Sub.2/1985/31 (1985) *Promotion, protection and restoration of human rights at the national, regional and international levels*, v nadaljevanju Deschênes (1985).

skupnost na ravni države, ne pa tudi v posameznem delu države; problem neomembe narodnih manjšin in kulturnih vezi med posamezniki, ki pripadajo neki skupnosti; nejasnost glede pomena občutka solidarnosti; različni pomen besedne zveze "skupinska volja preživeti" oziroma samega preživetja, ki se lahko nanaša tako na obstoj kot na ohranjanje posebnih značilnosti identitete; morebitne posledice za opredeljevanje manjšin, ko bi te skupnosti dosegle enakost – ali potem ne bi bile več upravičene do statusa manjšin?; in preprosto problem zelo različnih pojavnih oblik manjšin, ki bi jih definicija morala upoštevati, saj so človekove pravice splošne in se tudi manjšinske pravice nanašajo na vsakega posameznika vsake manjšine.³²

Čeprav sta obe definiciji, še posebej Capotortijeva, zaznamovali vse nadaljnje poskuse opredeljevanja manjšin kot tudi znanstveno proučevanje manjšinske problematike, sta tudi zunaj razprav v Podkomisiji naleteli na številne kritike. Če je na primer Capotortijev termin *nationals* morda še puščal dvome, na kaj točno se nanaša,³³ je Deschênes takšne dvome poskušal odpraviti, ko je uporabil termin *citizens*, toda Odbor za človekove pravice je pozneje obseg 27. člena pojasnil popolnoma drugače: "osebe, ki jim je varstvo namenjeno, niso nujno državljani države pogodbenice".³⁴ "Država pogodbenica torej ne sme omejiti pravic iz 27. člena le na svoje državljane;" za te pravice ne smejo biti prikrajšani niti nestalni prebivalci države.³⁵

Poleg državljanstva je bil precejšnje kritike deležen tudi kriterij številčnosti. Tega namreč ni mogoče nedvoumno uporabiti v vseh primerih. Kot je opozoril Helton (1998), so na primer Kazaki predstavljali le 40 odstotkov prebivalstva v Kazahstanu, prav toliko Rusi v Rusiji, na drugi strani pa so Albanci na Kosovu predstavljali približno 90 odstotkov, a jih je Srbija (pa tudi dolgo časa mednarodne institucije) pojmovala kot manjšino. Prav zato je vprašanje, "kdo dejansko tvori manjšino, prej vprašanje političnih odnosov in odnosov moči kot številčnosti", kar posledično pomeni, da je v tem smislu mogoče "etnične skupnosti, ki so

³² Živahna razprava je povzeta v strnjeni obliki v E/CN.4/1987/WG.5/WP.1, 20.–29. odstavek.

³³ Termin *nationality* se lahko nanaša tako na 'narodnost' kot na 'državljanstvo' – torej na pripadnost tako etnični/narodnostni skupnosti kot državljanski skupnosti. V tem konkretnem primeru opredeljevanja pogojev, ki jih mora neka skupnost izpolnjevati, da bi postala manjšina, na katero bi se nanašala določila 27. člena Mednarodnega pakta o državljanskih in političnih pravicah, pa gre nedvoumno za državljansko vez med skupnostjo oziroma njenimi pripadniki ter državo, v kateri bivajo in katere državljani so. Slednja je tudi odgovorna za implementacijo pravic, kot izhajajo iz 27. člena.

³⁴ *General Comment 23*, HRI/GEN/1/Rev.1 at 38 (1994), <http://www1.umn.edu/humanrts/gencomm/hrcom23.htm> (5. september 2008), 5.1 odstavek, v nadaljevanju Splošni komentar Odbora za človekove pravice št. 23 (1994).

³⁵ Splošni komentar Odbora za človekove pravice št. 23 (1994), 5.2 odstavek.

podvržene nezakoniti diskriminaciji, bodisi pravni ali dejanski, šteti za manjšine” (Helton 1998).

EVROPSKA RAVEN

V okvir t. i. normativnega obdobja opredeljevanja manjšin poleg poskusov na globalni ravni sodijo tudi poskusi v evropskih institucijah v času oblikovanja mednarodnega režima za varstvo narodnih manjšin v Evropi po koncu hladne vojne – obdobje hladne vojne je bilo namreč “prehladno za varstvo manjšin” (Helgesen 1992: 160).

Prvi korak v smeri določitve nosilcev manjšinskih pravic je februarja 1991 naredila Komisija za demokracijo skozi pravo oziroma Beneška komisija, zares odmevni korak pa leta 1993 Parlamentarna skupščina Sveta Evrope (*Parliamentary Assembly of the Council of Europe*, PACoE).

Beneška komisija je tako opredelila etnične, verske ali jezikovne manjšine³⁶ v členu 2/1 svojega Predloga evropske konvencije za varstvo manjšin:

termin “manjšina” naj označuje skupino, ki je po številu manjša od preostalega prebivalstva v državi, katere pripadniki, ki so državljani te države, imajo etnične, verske ali jezikovne značilnosti drugačne od tistih, ki jih ima preostalo prebivalstvo, in ki jih vodi želja, da bi ohranili svojo kulturo, običaje, vero ali jezik.

Dve leti po predlogu Beneške komisije je bila v Priporočilo PACoE 1201 (1993)³⁷ vključena (v prvem členu dodatnega protokola k Evropski konvenciji o človekovih pravicah, EKČP) definicija termina narodna manjšina; ta predstavlja skupino posameznikov v državi, ki:

a. prebivajo na ozemlju te države in so njeni državljani,

• • •

36 Beneška komisija je v tej začetni fazi normativnega razvoja mednarodnega režima za varstvo narodnih manjšin terminološko še sledila OZN, že poskus PACoE dve leti pozneje pa temelji na opredelitvi *narodnih* manjšin – torej termina, ki v OZN ni nikoli prevladoval, ampak je bil in ostaja značilnost evropskih prizadevanj za upravljanje etnične raznolikosti. Na globalni ravni je bil termin dodan le v Deklaracijo OZN o pravicah pripadnikov manjšin, kar je sprožilo vrsto pomislekov in kritik, ker da je takšen dodatek le še bolj zmedel in zapletel poskuse opredeljevanja manjšin (Shaw 1992: 20–22; Benoît-Rohmer 1996: 14–15; Kly 1997; Pejic 1997; Pentassuglia 2000).

37 *Recommendation 1201 (1993) on an additional protocol on the rights of national minorities to the European Convention on Human Rights*, PACoE, 1. februar 1993, <http://assembly.coe.int/Main.asp?link=http://assembly.coe.int/Documents/AdoptedText/TA93/EREC1201.HTM> (15. september 2008), v nadaljevanju Priporočilo PACoE 1201 (1993). Parlamentarna skupščina je pozneje vnovič potrdila “načela iz Priporočila 1201 (1993) in dodatni protokol, ki ga je takrat predlagala, še zlasti definicijo ‘narodne manjšine’” (*Recommendation 1255 (1995) on the protection of the rights of national minorities*, PACoE, 31. januar 1995, <http://assembly.coe.int/Main.asp?link=/Documents/AdoptedText/ta95/EREC1255.htm>, 15. oktober 2008, 2. odstavek).

- b. ohranjajo dolgotrajne, trdne in trajajoče vezi s to državo,
- c. kažejo posebne etnične, kulturne, verske ali jezikovne značilnosti,
- č. so zadostno zastopani, čeprav po številu manjši od preostanka prebivalstva te države ali od regije v tej državi,
- d. jih motivira skrb za ohranjanje vsega, kar konstituira njihovo skupno identiteto, vključno z njihovo kulturo, njihovimi običaji, njihovo vero in njihovim jezikom.

Dodatni protokol k EKČP o pravicah pripadnikov narodnih manjšin pozneje ni bil sprejet, tako tudi definicija ni dobila pravne veljave, razen v kontekstu nekaterih srednje- in vzhodnoevropskih držav, ki so v nove meddržavne bilateralne sporazume o dobrososedskih odnosih in varstvu narodnih manjšin vključile sicer le politično zavezujoče dokumente, kot na primer Priporočilo PACoE 1201 (1993) ter jim tako dale pravno veljavo (Brunner 1996: 72; Gál 1999).

Posebni *ad hoc* odbor za varstvo manjšin, ki se je v okviru Sveta Evrope ukvarjal z normativno ureditvijo manjšinskih pravic, se je ukvarjal tudi z vprašanjem definicije, a je na svojem tretjem sestanku aprila 1994 glede definicije termina “narodna manjšina” sklenil, da:³⁸

takšna definicija ni potrebna za pripravo osnutka protokola k EKČP, saj bo tak protokol vseboval individualne in splošne pravice. Na drugi strani pa se to vprašanje lahko pojavi v kontekstu priprave okvirne Konvencije. Kljub temu je Odbor soglašal, da deluje pragmatično, tj. da začne pripravljalo delo brez predhodne razprave o definiciji. S takim pristopom namerava svoje delo tudi nadaljevati.

Takšen pragmatičen pristop k vprašanju definicije je nato vodil delo tudi pri pripravi Okvirne konvencije, saj “ni bilo mogoče priti do definicije, ki bi imela splošno podporo med vsemi članicami Sveta Evrope”.³⁹ Okvirna konvencija je od vseh predlogov in kriterijev opredeljevanja narodnih manjšin ohranila le posebne značilnosti pripadnikov narodnih manjšin, in sicer posredno, ko države

• • •

38 *Committee of Ministers, 94th Session, Strasbourg, 11 May 1994: Ad hoc Committee for the Protection of National Minorities (CAHMIN), 3rd meeting, Strasbourg, 11–14 April 1994*, CH(94)72, <https://wcd.coe.int/com.instranet.InstraServlet?command=com.instranet.CmdBlobGet&InstranetImage=273418&SecMode=1&DocId=510220&Usage=2> (23. oktober 2008), *Annex III/7*. CAHMIN je bil ustanovljen 4. novembra 1993, da pripravi besedilo okvirne konvencije in dodatnega protokola k EKČP. Ustanovil ga je Odbor ministrov Sveta Evrope.

39 *Committee of Ministers, 95th Session, Strasbourg, 10 November 1994: Draft Framework Convention for the Protection of National Minorities*, CH(94)161, <https://wcd.coe.int/com.instranet.InstraServlet?command=com.instranet.CmdBlobGet&InstranetImage=273172&SecMode=1&DocId=515192&Usage=2> (23. oktober 2008), *Explanatory Report*, 12. odstavek.

pogodbence zavezuje (5.1 člen), da bodo ustvarjale pogoje, ki bodo posameznikom – pripadnikom narodnih manjšin omogočili “ohranjanje in razvoj kulture in varovanje temeljnih elementov njihove identitete, tj. njihove vere, jezika, običajev in kulturne dediščine”.

Prav zaradi nestrinjanja glede definicije je Odbor ministrov januarja 1996 končal prizadevanja za sprejem dodatnega protokola k EKČP, leta 2002 pa je v razpravi o Priporočilu PACoE 1492 (2001)⁴⁰ poudaril, da “šteje, da je nekako prezgodaj, da bi znova odprli razpravo o tem projektu”.⁴¹ PACoE je namreč Odboru ministrov priporočil, da “začne pripravljati protokol k [EKČP] o pravicah narodnih manjšin, opirajoč se na načela, ki jih vsebuje Priporočilo 1201 (1993) in prizadevajoč si v protokol vključiti definicijo narodne manjšine, kot je bila sprejeta v omenjenem priporočilu”.⁴²

Predlog definicije se je tako občasno znova znašel na dnevnem redu posameznih organov, države, ki ga niso podpirale že v začetku devetdesetih let in termina narodna manjšina ne želijo definirati v pravnozavezujoči obliki, pa ostajajo neomajne. Čeprav ostaja zgolj predlog, je pomemben za razumevanje pojmovanja narodnih manjšin v evropskem kontekstu, zlasti v okviru mednarodnega režima za varstvo narodnih manjšin. Predlog namreč ostaja “najsprejemljivejša definicija termina ‘narodna manjšina’ na evropski ravni.”⁴³

Predlog definicije iz Priporočila PACoE 1201 (1993) se v pretežni meri navezuje na predhodne poskuse opredeljevanja manjšin, tako v Evropi, v okviru Društva narodov, kot na globalni ravni, v okviru OZN, čeprav širšo besedno zvezo z globalne ravni (etnične, verske in jezikovne manjšine) nadomešča s terminom narodna manjšina. Kljub temu da termin narodna manjšina ni neproblematičen,⁴⁴ se je v Evropi uveljavil kot edini koncept za skupnosti, ki uživajo posebno varstvo.

Predlog definicije temelji na kombinaciji objektivnih kriterijev, tudi državljanstva, in subjektivnega kriterija, med objektivne kriterije pa uvaja novost,

40 *Recommendation 1492 (2001) Rights of National Minorities*, PACoE, 23. januar 2001, <http://assembly.coe.int/Main.asp?link=/Documents/AdoptedText/ta01/EREC1492.htm> (15. september 2008), v nadaljevanju Priporočilo PACoE 1492 (2001).

41 *Committee of Ministers, 799th Meeting, 13 June 2002: Item 4.2: Rights of national minorities – Parliamentary Assembly Recommendation 1492 (2001)*, <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?Ref=799/4.2&Language=lanEnglish&Ver=original&Site=COE&BackColorInternet=DBDCF2&BackColorIntranet=FDC864&BackColorLogged=FDC864> (25. oktober 2008).

42 Priporočilo PACoE 1492 (2001), 12. odstavek, xi. točka.

43 Priporočilo PACoE 1492 (2001), 7. odstavek.

44 Problematičnost izhaja iz vsaj dveh prevladujočih razumevanj pojma narod: etničnega (narod tvorijo pripadniki iste etnične, jezikovne, verske oziroma kulturne skupnosti) in državljanskega (narod je sestavljen iz vseh državljanov neke skupnosti). Več o različnem pojmovanju naroda v Roter (2001), o problematičnosti pojma narodna manjšina v Pejic (1997: 673), Barrington (1999: 12), Pentassuglia (2000: 37) in Roter (2007).

tj. kriterij ohranjanja dolgotrajnih, trdnih in trajajočih vezi z državo, v kateri pripadniki narodne manjšine živijo.

Ni skrivnost, da je bila uvedba omenjenega kriterija povezana z naraščajočo etnično heterogenostjo, ki je posledica različnih migracijskih tokov in ne več samo spreminjanja državnih meja, kar je bil sicer najpogostejši razlog nastajanja narodnih manjšin v Evropi. Ker je bila eksplicitna navedba novega kriterija politično motivirana (varstvo manjšin naj se izvaja za tradicionalne narodne manjšine, ne pa tudi za skupnosti oziroma njihove posameznike, ki jih z državo, v kateri živijo, ne vežejo takšne trajne vezi), je postala predmet zelo živahne razprave.

Že na prvi pogled je seveda jasno, da trajnost vezi med pripadniki manjšine in državo njihovega bivališča ni opredeljena na način, ki ne bi dopuščal zelo različnih interpretacij. Še več: opredeljena je na nejasen način, saj iz definicije ne izhaja, koliko let je na primer dovolj, da so vezi med pripadniki manjšine in državo njihovega bivališča lahko razumljeni kot dolgotrajni. Še več težav povzroča pridevnik trden: kaj je sploh merilo trdnosti vezi? Kdaj so torej vezi dovolj trdne, da bo kriterij izpolnjen?

Zato ni presenečenje, da se je s tem kriterijem že sredi devetdesetih let ukvarjala Beneška komisija, ki ni pustila nobenega dvoma, da pravice v Priporočilu PACoE 1201 (1993) “lahko uživajo samo osebe, ki pripadajo ‘zgodovinskim’ manjšinam (ki imajo ‘dolgotrajne, trdne in trajajoče vezi s to državo’)”.⁴⁵ Podrobneje pa je nato omenjeni kriterij pojasnila le v kontekstu nastajanja novih držav, ko manjšine nastanejo z novimi državnimi mejami:⁴⁶

Izraz “dolgotrajne, trdne in trajajoče vezi s to državo” je treba interpretirati tako, da vključuje vezi z ozemljen države kot njenim sestavnim delom. Na tak način pripadniki manjšine ne bodo izgubili manjšinskega statusa kot posledica prenosa ozemlja k drugi državi ali k novi državi, in Priporočilo 1201 bo ohranilo svojo relevantnost v primeru takšnega prenosa ozemlja ali v primeru nasledstva države – predpostavljajoč, seveda, da so zadevne osebe še naprej manjšina.

Drugi kriterij oziroma pogoj za pripadnost narodni manjšini, ki zahteva posebno pozornost in glede katerega obstajajo zelo različna mnenja, je državljanstvo. Tudi uvedba tega kriterija je bila povezana z razlikovanjem med zgodovinskimi, ozemeljskimi skupnostmi na eni strani ter imigrantskimi, novejšimi, praviloma ozemeljsko razpršenimi skupnostmi na drugi strani. Iz pripravljanih dokumentov

45 *Venice Commission: Opinion of the Venice Commission on the interpretation of Article 11 of the draft protocol to the European Convention on Human Rights appended to Recommendation 1201 (1993), 1–2 March 1996*, <http://www.minelres.lv/coe/report/vencomco.htm> (23. oktober 2008), točka 3.a.

46 Prav tam.

je jasno, da varstvo narodnih manjšin kot sklop pravnih in političnih (sprejetih na primer v okviru OVSE, takrat še Konference) norm ni bilo namenjeno t. i. novim oziroma imigrantskim manjšinam.

Pripadniki omenjenih skupnosti večinoma niso imeli državljanstva države, v kateri so začasno ali celo stalno živeli. Toda pritisk številnih mednarodnih institucij in spremenjene okoliščine, tudi nadaljnji imigracijski pritiski iz nerazvitih držav, so sčasoma vodili do dveh pomembnih sprememb. Prvič, nekatere evropske države (na primer Nemčija) so spremenile svojo nacionalno zakonodajo na način, ki omogoča lažje pridobivanje državljanstva, v praksi prav za posameznike, ki že desetletja stalno živijo v državi. Drugič, zaradi dinamike migracijskih tokov, pa tudi zaradi integracijskih procesov v Evropi in številnih družbenopolitičnih dejavnikov, ki sooblikujejo odnos neke družbe do drugačnosti in upravljanja etnične raznolikosti se zdi, da se postopoma in relativno tiho oblikuje prepričanje, da tudi državljanstvo še ni dovolj za pojmovanje teh sicer etnično različnih skupnosti kot narodnih manjšin. Zgovorno je spoznanje PACoE: "Skupščina priznava, da imigrantske populacije, katerih člani so državljani države, v kateri bivajo, tvorijo posebne kategorije manjšin, in priporoča, da bi se nanje nanašal posebni instrument Sveta Evrope"⁴⁷ – torej ne Okvirna konvencija, ki vzpostavlja varstvo *narodnih* manjšin.

Čeprav je priznanje PACoE glede samega obstoja teh posebnih manjšin zelo pomembno, pa hkrati ta ugotovitev tudi pomeni, da v Svetu Evrope niti med parlamentarci ni soglasja, da bi imigrantske manjšinske skupnosti lahko smiselno obravnavali v okviru norm za varstvo narodnih manjšin. To se nanaša na normativno raven, medtem ko analiza implementacije pokaže drugačno podobo, kot bo razvidno v nadaljevanju. S takšnim sporočilom se povečuje pomen dovolj nenatančnega kriterija dolgotrajnih vezi, ki tako postopoma dobiva čedalje večji pomen v okoliščinah, ko države niso pripravljene določenih norm s področja varstva narodnih manjšin smiselno implementirati tudi z namenom ohranjanja in razvoja identitete novejših/imigrantskih skupnosti, čeprav te tvorijo državljani, ki ohranjajo svojo posebno etnično identiteto.

Toda po mnenju Minority Rights Group International (1998) sama Okvirna konvencija "ne zahteva, da so narodne manjšine tradicionalne manjšine, le člani 10.2, 11.3 in 14.2 se sklicujejo na 'območja, ki jih tradicionalno naseljujejo' manjšine." Ker tudi pridevnik tradicionalen ni nikjer natančneje opredeljen, samo na tej podlagi ne moremo sklepati, katere skupnosti so in katere niso upravičene do posebnega varstva, kot ga vzpostavlja Okvirna konvencija. Pojasnjevalno poročilo o Okvirni konvenciji je nedvoumno: dolžina obdobja, ki bi zagotavljalo tradicio-

⁴⁷ Poročilo PACoE 1492 (2001), 11. odstavek.

nalno naseljenost, je ostala "namerno" neopredeljena; "boljše je bilo sprejeti fleksibilnejšo obliko besedila, ki bo omogočala upoštevanje posebnih okoliščin v vsaki državi pogodbenici. Termin 'tradicionalno naseljeni' se ne nanaša na zgodovinske manjšine, ampak samo na tiste, ki še živijo na istem območju".⁴⁸ Kot pojasnjuje Beneška komisija,⁴⁹ je tradicionalna naseljenost tako opredeljena kot pogoj za uživanje določenih manjšinskih pravic (podobno velja tudi za številčnost neke skupnosti)⁵⁰ in se je ne sme zamenjevati s kriterijem dolgotrajnih vezi, ki je v posameznih primerih opredeljevanja narodnih manjšin razumljen kot eden od konstitutivnih kriterijev za identifikacijo samih manjšin. Povedano drugače: netradicionalno naseljenim skupnostim ni mogoče zanikati statusa manjšine (oziroma njihovega obstoja), lahko pa država omeji obseg njihovih manjšinskih pravic.

Posledično bi lahko sklepali, da takšna nedorečenost omogoča dovolj manevrskega prostora tistim državam, ki skupnosti ali določenih manjšinskih skupnosti ne želijo posebej varovati, da se taki obveznosti izognejo. Toda takšno namerno ignoriranje določenih skupnosti utegne biti čedalje težje. Postopki in institucije, ki skrbijo na nadzor nad implementacijo varstva manjšin, so namreč v dobrem desetletju omejili samovoljnost posameznih držav in tako premaknili meje strogega in statičnega razumevanja termina narodna manjšina proti dinamičnemu in zelo pragmatičnemu pristopu, ki posledično omogoča širitev nabora upravičencev do manjšinskega varstva in širitev nabora pravic, ki ga pripadniki takih skupnosti upravičeno pričakujejo.

"IMPLEMENTACIJSKO OBDOBJE" IN OPREDELJEVANJE MANJŠIN V PROCESU IMPLEMENTACIJE VARSTVA MANJŠIN

Po sprejemu politično in pravno zavezujočih norm na področju varstva manjšin v začetku devetdesetih let je pozornost mednarodnih institucij od srede devetdesetih let 20. stoletja usmerjena v implementacijo manjšinskih pravic. V tem, še vedno aktualnem obdobju države in drugi mednarodni akterji niso več iskali splošne definicije termina manjšina, ampak je pozornost namenjena iskanju manjšin, ki bi jim države z implementacijo norm lahko in morale pomagati

⁴⁸ CM(94)161, *Explanatory report on the framework Convention for the protection of national minorities*, 66. odstavek.

⁴⁹ *European Commission for Democracy Through Law (Venice Commission): Report on non-citizens and minority rights, adopted by the Venice Commission at its 69th plenary session, Venice, 15–16 December, Strasbourg, 18 January 2007*, CDL-AD(2007)001, [http://www.venice.coe.int/docs/2007/CDL-AD\(2007\)001-e.pdf](http://www.venice.coe.int/docs/2007/CDL-AD(2007)001-e.pdf), 23. november 2008), 114. odstavek, v nadaljevanju Poročilo Beneške komisije o nedržavljanih in manjšinskih pravicah.

⁵⁰ Več o številčnosti kot pogoj za uresničevanje posebnih manjšinskih pravic v Poročilu Beneške komisije o nedržavljanih in manjšinskih pravicah, poglavje III.F.

ohranjati njihovo posebno identiteto. Tretje, t. i. implementacijsko obdobje se torej nanaša na uresničevanje manjšinskih pravic v praksi, na podlagi česar lahko posredno sklepamo, kako države in mednarodne institucije razumejo manjšine na prelomu tretjega tisočletja.

V okviru večnivojskega mednarodnega režima za varstvo narodnih manjšin obstaja vrsta postopkov za nadzor nad implementacijo norm, tako političnih kot pravnih (Roter 2003). Tri institucije so v procesu nadzora nad uresničevanjem varstva manjšin v praksi odigrale posebej pomembno vlogo tudi pri razumevanju narodnih manjšin oziroma določevanju skupnosti, ki so upravičene do posebnega varstva: Svetovalni odbor, ki skrbi za nadzor nad implementacijo Okvirne konvencije Sveta Evrope, Visoki komisar za varstvo narodnih manjšin, ki skrbi za preprečevanje konfliktov v OVSE regiji, in Odbor za človekove pravice, ki skrbi za nadzor nad uresničevanjem določil Mednarodnega pakta o državljskih in političnih pravicah.

Prav Odbor za človekove pravice je najodločneje dekonstruiral pojmovanje manjšin kot skupnosti državljanov, in sicer v svojem zelo odmevnem splošnem komentarju (št. 23) o vsebini in obsegu pravic manjšin v 27. členu Mednarodnega pakta o državljskih in političnih pravicah. Odbor za človekove pravice je tako odločno pojasnil (5.1 odstavek), da se določila 27. člena nanašajo na osebe, "ki pripadajo skupini in imajo skupno kulturo, vero in/ali jezik", in tudi da "osebe, ki jim je varstvo namenjeno, niso nujno državljani države pogodbenice", zaradi česar "[d]ržava pogodbenica torej ne sme omejiti pravic iz 27. člena le na svoje državljane". Še več (5.2 odstavek):

Člen 27 podeljuje pravice osebam, pripadnikom manjšin, ki "obstajajo" v državi pogodbenici. Glede na naravo in obseg pravic, predvidenih v tem členu, ni relevantno določati stopnje stalnosti, ki jo izraža termin "obstajati". Te pravice so preprosto pravice, za katere ne bi smeli biti prikrajšani posamezniki, pripadniki manjšin, da skupaj z drugimi člani skupine uživajo svojo kulturo, prakticirajo svojo vero in govorijo svoj jezik. Tako kot ni treba, da so državljani, tudi ni treba, da so stalni prebivalci.

Tuje državljanstvo in celo stalno bivališče na tujem po mnenju Odbora za človekove pravice ne moreta biti zadosten razlog za odrekanje pravic, zapisanih v 27. členu, kar Odbor upošteva, ko obravnava poročila držav. Že v prvem poročilu Slovenije je tako opazil, da država posebno varstvo namenja "Italijanom in Madžarom, delno tudi Romom", in dodal:⁵¹ "Takšno varstvo je sicer dobrodošlo,

51 *Concluding Observations of the Human Rights Committee, Slovenia, U.N. Doc. A/49/40, paras. 334-353, CCPR/C/79/Add.40, 28. julij 1994, <http://www1.umn.edu/humanrts/hrcommittee/slovenia1994.html> (19. november 2008), 12. odstavek.*

vendar so vse manjšine upravičene do varstva njihovih pravic v okviru 27. člena. Imigrantske skupnosti, ki skladno s pojmovanjem manjšin, kot izhaja iz 27. člena, tvorijo manjšine, so upravičene do ugodnosti iz tega člena."

Na mnenje, zapisano v Splošnem komentarju Odbora za človekove pravice št. 23 (1994), se je v svoji analizi Okvirne konvencije oprla tudi ugledna nevladna organizacija Minority Rights Group International (1998): "Konvencija ne zahteva, da so pripadniki narodnih manjšin državljani. Tudi Splošni komentar št. 23 (50) o 27. členu [Mednarodnega pakta o državljskih in političnih pravicah] poudarja, da posamezniki ne potrebujejo državljanstva, da bi lahko uživali varstvo kot pripadniki manjšine."

Glede državljanstva kot enega od pogojev, ki se ga države rade držijo, da se tako izognejo širitvi varstva manjšin na vse obstoječe skupnosti, ki bi jim ta poseben sklop človekovih pravic lahko pomagal lažje ohranjati in razvijati svojo posebno manjšinsko identiteto, je imel doslej veliko pripomb tudi Svetovalni odbor.⁵² Številne države so namreč že v svojih interpretativnih deklaracijah, ki so jih predložile ob pristopu k Okvirni konvenciji, posebej poudarile, da štejejo med pripadnike narodnih manjšin samo svoje državljane.⁵³

Ker pripadniki narodnih manjšin praviloma delijo kazalnike svoje identitete s pripadniki istoimenskega naroda, sicer večinske skupnosti v drugi, praviloma sosednji državi, ni presenečenje, da je takšno omejevanje identifikacije narodnih manjšin z državljanstvom naletelo na odprto nestrinjanje manjšini etnično sorodne države. Rusija je namreč v svoji deklaraciji izrazila nestrinjanje z omejevanjem identifikacije manjšin, ki temelji na državljanstvu, saj država na tak način zanika obstoj manjšine in posledično tudi manjšinske pravice:⁵⁴

Po mnenju Ruske federacije so poskusi, s katerimi se iz obsega Okvirne konvencije izključuje osebe, ki stalno živijo na ozemlju držav pogodbenic Okvirne konvencije in so predhodno imele državljanstvo, a jim je bilo arbitrarno odvzeto, v nasprotju s ciljem Okvirne konvencije za varstvo narodnih manjšin.

52 Podrobno analizo dela Svetovalnega odbora in drugih institucij v okviru Sveta Evrope glede rabe državljanstva kot enega od kriterijev za identifikacijo manjšin je opravila Beneška komisija (Poročilo Beneške komisije o nedržavljskih in manjšinskih pravicah).

53 Države, ki so s posebno deklaracijo omejile varstvo narodnih manjšin na svoje državljane, so: Avstrija, Estonija, Latvija, Luksemburg, Makedonija, Nemčija, Poljska in Švica. Seznam vseh deklaracij je dostopen na <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/ListeDeclarations.asp?NT=157&CV=1&NA=&PO=999&CN=999&VL=1&CM=9&CL=ENG> (25. november 2008).

54 *Russia: Declaration contained in the instrument of ratification deposited on 21 August 1998, <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/ListeDeclarations.asp?NT=157&CV=1&NA=&PO=999&CN=999&VL=1&CM=9&CL=ENG> (23. november 2008).*

Takšna izjava je bila sicer namenjena praksi v baltskih državah,⁵⁵ toda sčasoma se je v okviru mehanizma za nadzor nad implementacijo Okvirne konvencije vzpostavila praksa, da uresničevanja pravic ni mogoče vnaprej pogojevati z državljanstvom. Z izjemo nekaterih pravic, kot so na primer politične pravice, manjšinske pravice kot take ne smejo biti zanikane posameznim pripadnikom manjšin na podlagi državljanstva.

Človekove pravice so namreč splošne in večina posebnih manjšinskih pravic – posebej jezikovne pravice, če so te že na voljo neki manjšinski skupnosti, ne more biti zanikana določenim posameznikom na podlagi njihovega državljanstva, saj takšno razlikovanje ne bi sledilo načelom enakosti in nediskriminacije.⁵⁶

Vprašanje pa je, kako je z uresničevanjem pravic na novo za pripadnike skupnosti, ki v preteklosti niso bile posebej varovane, morda celo niso (bile) priznane kot manjšine.

Svetovalni odbor je v svojem desetletnem obstoju pomembno vlogo odigral tudi v samem procesu identifikacije narodnih manjšin. S svojim pragmatičnim pristopom k temu vprašanju je že leta 1999 sklenil, da bo “poskušal vzpostaviti dialog” z državami, ki bi preveč omejile identifikacijo manjšin in posledično tudi uresničevanje določil konvencije le na določene skupnosti.⁵⁷ Leto pozneje, ko je Svetovalni odbor sprejel prva štiri mnenja, je pozval vse države, da proučijo možnost uresničevanja, člen za členom, določil Okvirne konvencije tudi za tiste manjšinske skupnosti, ki jih ne opredeljujejo kot narodne manjšine; to je pomenilo, da ni več ovir za uresničevanje posameznih pravic iz Okvirne konvencije tudi za pripadnike t. i. novih manjšin.⁵⁸

S takšnim fleksibilnim pristopom, torej z implementacijo po načelu člen za členom, ki omogoča različne okvire varstva manjšinskih pravic za pripadnike različnih manjšinskih skupnosti, je Svetovalni odbor na široko odprl vrata za identifikacijo večjega števila manjšin, vključno s t. i. novimi manjšinami, katerih pripadniki bi lahko uživali posamezne pravice iz Okvirne konvencije. V samem procesu nadzora nad implementacijo Okvirne konvencije pa je Svetovalni odbor naredil še korak več, ko je posamezne države opomnil, tudi kritiziral, da so pri uresničevanju Okvirne konvencije prezrle posamezne manjšinske skupnosti: na primer Rome na

55 Več o problematiki državljanstva na tem območju in z njo povezanim zanikanjem manjšinskih pravic v Brubaker (1992), Grigorievs (1996) in Zaagman (1999).

56 Poročilo Beneške komisije o nedržavljanih in manjšinskih pravicah, 129. odstavek.

57 *Advisory Committee of the Framework Convention for the Protection of National Minorities, Meeting Report, 5th meeting, 13–16 September 1999, Human Rights Building, Strasbourg*, ACFC/MR/INF(1999)013, [http://www.venice.coe.int/docs/2007/CDL-AD\(2007\)001-e.pdf](http://www.venice.coe.int/docs/2007/CDL-AD(2007)001-e.pdf) (24. november 2008), 11. odstavek.

58 Poročilo Beneške komisije o nedržavljanih in manjšinskih pravicah, 34. odstavek.

Danskem, manjšino finsko govorečih prebivalcev Ålanda, ki so sicer na Finskem večina, domorodna ljudstva v Ruski federaciji ali nedržavljanke Estonije.⁵⁹

Svetovalni odbor je medtem razširil nabor manjšinskih skupnosti, ki sodijo v okvir posameznih določil Okvirne konvencije, na nove manjšine, in sicer v okviru t. i. personalnega obsega (tj. na koga se njena določila nanašajo, kateri pripadniki katerih manjšin so upravičeni do katerih pravic) 6.1 člena, ki zavezuje pogodbenice, da “spodbujajo duh strpnosti in medkulturnega dialoga in sprejemajo učinkovite ukrepe za pospeševanje medsebojnega spoštovanja in razumevanja ter sodelovanja med vsemi osebami, ki živijo na njihovem ozemlju, ne glede na njihovo etnično, kulturno, jezikovno ali versko identiteto, še zlasti v izobraževanju, kulturi in javnih občilih.” Na tej podlagi je Svetovalni odbor obsodil nestrpnost, predsodke, sovraštvo in diskriminacijo na področju izobraževanja ali medijev, tudi do pripadnikov manjšinskih skupnosti, ki jih države sicer ne priznavajo kot narodne manjšine.⁶⁰ Takšne kritike je bila deležna tudi Slovenija.

V zvezi z uresničevanjem 6. člena Okvirne konvencije je Svetovalni odbor že v prvem mnenju, sprejetem na podlagi prvega poročila Slovenije, pozornost namenjal tudi manjšinskim skupnostim, ki niso priznane kot “avtohtone narodne skupnosti” v Sloveniji. Tako je poudaril, da je “nemško govoreča skupnost še vedno predmet različnih oblik sovražnosti in nestrpnosti, ki izhajajo iz globoko zakoreninjenih zgodovinskih predsodkov”,⁶¹ in da morajo “slovenske oblasti več pozornosti posvetiti Neslovincem iz nekdanje Jugoslavije, da bi tako natančneje identificirale njihove potrebe na kulturnem področju in se nanje tudi ustrezneje odzvale”.⁶² “Vlada mora posvetiti več pozornosti izraženim potrebam Neslovencev iz nekdanje Jugoslavije in oseb, ki pripadajo nemško govoreči manjšini, ki se nanašajo na razvoj poučevanja njihovih jezikov v okviru šolskega sistema. Za te osebe je takšno učenje ključ za ohranjanje njihove identitete.”⁶³ Svetovalni odbor je prav tako opazil “večkratne neuspešne prošnje pripadnikov muslimanske skupnosti, da bi v Sloveniji zgradili džamijo,” in spodbudil “oblasti, da se z zadevo ukvarjajo.”⁶⁴

59 Prav tam, 36. odstavek.

60 Prav tam, 37. odstavek.

61 *Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities: Opinion on Slovenia (adopted on 12 September 2002), Strasbourg, 14 March 2005*, ACFC/INF/OP/I(2005)002, http://www.coe.int/t/e/human_rights/minorities/2_framework_convention_%28monitoring%29/2_monitoring_mechanism/4_opinions_of_the_advisory_committee/1_country_specific_opinions/1_first_cycle/PDF_1st_OP_Slovenia_en.pdf (27. november 2008), 42. odstavek.

62 Prav tam, 44. odstavek.

63 Prav tam, 45. odstavek. Podobna ugotovitev je zapisana še v 93. odstavku.

64 Prav tam, 46. odstavek.

Na podlagi sprejetih mnenj Svetovalnega odbora je razvidno, da je sčasoma postajal odločnejši pri uresničevanju posameznih členov oziroma pravic, zapisanih v posameznih členih, tudi za pripadnike nepriznanih skupnosti, vključno z nedržavljeni. Po drugem krogu nadzora nad implementacijo Okvirne konvencije je vzpostavil določeno prakso pri določevanju t. i. personalnega obsega Okvirne konvencije, ki temelji na kombinaciji dveh elementov: vrste skupnosti in vsebine posameznih členov.

To pomeni, da po mnenju Svetovalnega odbora ni nikakršnih ovir, da določenih členov države pogodbenice ne bi zagotavljale posameznikom, ki pripadajo tudi nepriznanim manjšinam. Svetovalni odbor je tako vzpostavil prakso, kot ugotavlja Beneška komisija, da so države dolžne zagotavljati strpnost in medkulturni dialog v zvezi s katerokoli skupnostjo.⁶⁵ Bolj vprašljiva pa je dolžnost države glede uresničevanja posebnih manjšinskih pravic. Širitev obsega te dolžnosti je odvisna od lastnosti skupnosti oziroma posameznikov, ki jim pripadajo. Država je tako dolžna zagotavljati enakost pred zakonom za vse manjšine, neodvisno od dejstva, ali so njihovi pripadniki državljani ali ne. Delo Svetovalnega odbora tudi kaže, da morajo države sprejeti proaktivne ukrepe na vseh področjih ekonomskega, socialnega in kulturnega življenja, tudi za nedržavljanke, vsaj za tiste, ki stalno bivajo v državi. Podobnih ukrepov pa pripadniki novih manjšin ne morejo pričakovati v primeru uresničevanja pravice do rabe manjšinskega jezika v komunikaciji z oblastmi, kot je določeno v 10. členu Okvirne konvencije, ali glede uresničevanja pravice do izobraževanja v manjšinskem maternem jeziku oziroma do poučevanja v takem jeziku.⁶⁶ Glede uresničevanja določila o učinkovitem sodelovanju manjšin v javnem življenju (15. člen) pa velja, da je lahko omejeno na državljane v primeru volitev, ne pa tudi pri dostopu do sodelovanja posameznikov v ekonomskem, socialnem in kulturnem življenju.⁶⁷

Skladno s takšnim odločnejšim pristopom Svetovalnega odbora je bila opozorjena tudi Slovenija: "Primer Neslovencev iz drugih delov nekdanje Jugoslavije [...] zahteva posebno pozornost. [...] posebej pomembno je, da se oblasti ukvarjajo z njihovim položajem in da v zvezi z njimi proučijo možnost za sprejem bolj vključujočega pristopa pri uresničevanju določil Okvirne konvencije."⁶⁸ "Ohranjanje in razvoj identitete in kulture oseb, ki pripadajo drugim skupnostim, kot na primer

65 Poročilo Beneške komisije o nedržavljenih in manjšinskih pravicah, 40. odstavek.

66 Prav tam, 41. odstavek.

67 Prav tam, 42.–43. odstavek.

68 *Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities: Opinion on Slovenia (adopted on 26 May 2005), Strasbourg, 01 December 2005*, ACFC/INF/OP/II(2005)005, http://www.coe.int/t/e/human_rights/minorities/2_framework_convention_%28monitoring%29/2_monitoring_mechanism/4_opinions_of_the_advisory_committee/1_country_specific_opinions/2_second_cycle/PDF_2nd_OP_Slovenia_en.pdf (27. november 2008), 10. odstavek.

Neslovencev iz nekdanje Jugoslavije [...] in nemško govorečega prebivalstva, od oblasti zahtevata večjo prizadevnost."⁶⁹

Če je v prvem krogu Svetovalni odbor še spraševal Slovenijo za pojasnilo termina avtohtonost, v drugem krogu ni dopuščal več nobenega dvoma: "Svetovalni odbor meni, da se razlikovanje na osnovi koncepta 'avtohtonosti' ne more ohraniti kot odločilen kriterij za določevanje personalnega obsega aplikacije Okvirne konvencije."⁷⁰ Povedano drugače: Svetovalni odbor je podal mnenje, da koncept avtohtonosti, na katerega se pri identifikaciji narodnih manjšin in posledično upravičencev do varstva manjšin iz Okvirne konvencije sklicuje Slovenija, ni ustrezen. Iz obeh splošnih ugotovitev Svetovalnega odbora je nedvoumno, da je Okvirna konvencija, vsaj njena posamezna določila, primerna tudi za skupnosti, ki jih države ne opredeljujejo kot narodne manjšine, vključno s skupnostmi, ki so posledica migracijskih tokov v 20. stoletju. Svetovalni odbor je to tudi eksplicitno poudaril:

Svetovalni odbor opominja na navzočnost znatnega števila nekdanjih državljanov drugih republik nekdanje Jugoslavije v Sloveniji – albanskega, bošnjaškega, hrvaškega, makedonskega, črnogorskega, srbskega in drugega etničnega izvora, ki ne uživajo priznanja ali varstva kot madžarska in italijanska manjšina ali celo Romi. [...] Svetovalni odbor poudarja, da te osebe predstavljajo znatni delež prebivalstva v državi in da so *de facto* v položaju manjšine.⁷¹

Svetovalni odbor je s svojo prakso, da pri nadzoru nad uresničevanjem določil Okvirne konvencije spremlja tudi položaj posameznikov, ki pripadajo skupnostim, ki so zunaj obsega interpretativnih deklaracij o personalnem obsegu Okvirne konvencije, pomembno prispeval k pragmatičnemu pristopu k identifikaciji manjšin. Njihov obstoj namreč ni in ne more biti odvisen od volje države, v kateri živijo.

Tak pragmatični pristop k identifikaciji manjšin je v okviru novega evropskega režima za varstvo narodnih manjšin v začetku devetdesetih let uvedel že prvi Visoki komisar za narodne manjšine, ko je znamenito pojasnil, da je obstoj manjšin vprašanje dejstev, ne definicije, in dodal (van der Stoel 1993): "Drznil bi si reči, da vem, kaj je manjšina, ko jo vidim."⁷² Van der Stoel (2001: 1) je tako "spremljal položaj določenih skupin – ponavadi tistih, ki so v številčno podrejenem položaju; z drugimi besedami manjšin". Ob upoštevanju omejitev mandata Visokega komisarja, ki informacij ne sme dobivati od oseb ali organizacij, ki so povezane s terorizmom,⁷³

69 Prav tam, 19. odstavek.

70 Prav tam, 12. odstavek.

71 Prav tam, 33. odstavek.

72 Visoki komisar je tak pristop pojasnjeval večkrat (npr. van der Stoel 1995: 43).

73 *CSCE Helsinki Document 1992: the Challenges of Change, CSCE 1992 Summit, Helsinki, 9–10 July 1992*,

se je njegov pragmatizem pri identifikaciji manjšin ves čas odražal v njegovem delovanju, še posebej, ko je svoje poslanstvo preprečevanja konfliktov "preoblikoval" v prizadevanje za spoštovanje, ohranjanje in razvoj raznolikosti, kar je zahtevalo inovativne pristope k upravljanju različnih področij, ki zadevajo zelo različne etnične, jezikovne, kulturne in verske skupnosti.⁷⁴

ZAKLJUČEK

Ker v mednarodni skupnosti obstajajo politično in pravno zavezujoče norme, ki so jih sprejele države, da bi varovale manjšine, hkrati pa ne obstaja splošno sprejeta definicija takih skupnosti, je vedno znova relevantno vprašanje prevladujočega razumevanja manjšinskih skupnosti, ki so upravičene do posebnega varstva. To vprašanje je še posebej zanimivo, saj se države doslej niso uspele uskladiti do mere, ko bi bilo realno pričakovati sprejem splošne definicije termina (narodna) manjšina. Prav nasprotno: mednarodne institucije že nekaj let priznavajo, da iskanje definicije zaradi še vedno nasprotujočih si stališč posameznih držav niti ni smiselno. To pa seveda ne pomeni, da je pojmovanje manjšin kot upravičencev do posebnega varstva statična zadeva. Prav zato je nujno stalno spremljati razvoj tudi v tem delu varstva manjšin v mednarodni skupnosti.

Pričujoči prispevek je zgodovinski pregled poskusov opredeljevanja manjšin v mednarodni skupnosti nadgradil s pregledom razvoja prakse implementacije manjšinskih pravic – tako sodne prakse iz obdobja mednarodnega režima za varstvo narodnih manjšin v okviru Društva narodov, ko je sodišče razsojalo o skupnostih, na katere so se nanašala posamezna pogodbeno določila, kot prakse pri implementaciji varstva manjšin, kot se je razvilo z nastankom mednarodnega režima za varstvo narodnih manjšin v Evropi po koncu hladne vojne.

Kombinacija treh pristopov mednarodne skupnosti k določevanju manjšin kot nosilcev manjšinskih pravic je pokazala, da vsi poskusi in praksa temeljijo na dveh temeljnih elementih: objektivno različnih nedominantnih skupnostih in volji njihovih pripadnikov, da svojo posebno identiteto ohranjajo. Tradicionalno je bilo varstvo manjšin vezano še na zgodovinske skupnosti državljanov. Toda mednarodne institucije so v dobrih 15 letih obstoja večnivojskega mednarodnega režima

za varstvo narodnih manjšin v Evropi s svojimi inovativnimi in netradicionalnimi pristopi dodobra vznemirile vrsto držav.

Vznemirjenje izhaja iz vsaj dveh premikov pojmovnih meja narodnih manjšin. Prva sprememba je povezana z državljanstvom: nekatere norme na področju varstva manjšin po mnenju različnih institucij niso vezane samo na državljane. Najodmevnejši primer te vrste je povezan s 27. členom Mednarodnega pakta o državljanskih in političnih pravicah. Druga sprememba pa se nanaša na razrahljani pomen zgodovinskega. Večina evropskih držav varstvo narodnih manjšin razume kot način reševanja "problema manjšin", z namenom zagotavljanja stabilnosti in miru, tj. ohranjanja obstoječih meja. Ko so se oblikovale nacionalne države, narodne homogenosti ni bilo mogoče doseči. Tako nastale narodne manjšine so zaradi svojega neprostovoljnega manjšinskega statusa upravičene do posebnega varstva. Seveda pa ni nobenega dvoma več, da poleg takšnih zgodovinskih manjšin v evropskih državah živijo številne druge manjšinske skupnosti, ki so ravno tako v nedominantnem položaju in katerih pripadniki imajo posebno identiteto, ki jo želijo tudi ohranjati. Čeprav Okvirna konvencija in tudi druge norme mednarodnega režima za varstvo narodnih manjšin niso bile oblikovane za te t. i. nove manjšine, pa mednarodne institucije pojmovanje manjšin, vsaj v primeru preverjanja upravičencev do manjšinskih pravic, počasi a vztrajno razširjajo tudi na nezgodovinske skupnosti.

Analiza t. i. pravnega, normativnega in implementacijskega pristopa k pojmovanju manjšin je pokazala, da so se mednarodni poskusi iskanja pomena termina (narodna) manjšina premikali v smer pragmatičnosti. To pomeni, da se zmanjšuje pomen formalnih definicij in povečuje pomen identifikacije manjšin v praksi od primera do primera. Namesto s splošnim in z načelnim vprašanjem, katere skupnosti so "narodne manjšine", so tako mednarodne institucije iskale poti, kako lahko različnim skupnostim in njihovim pripadnikom dejansko pomagajo in omogočijo, da bodo ohranjali svojo posebno identiteto, če to želijo. Države, tudi Slovenija, na tak pragmatični pristop niso najbolje pripravljene, saj praviloma vztrajajo na konceptih, kot je na primer koncept neopredeljene avtohtonosti, ki jih bo čedalje težje, če ne nemogoče, zadovoljivo zagovarjati pred mednarodnimi institucijami.

31 ILM 1395 (1992), http://www.osce.org/documents/mcs/1992/07/4046_en.pdf (29. november 2008), Helsinki Decisions II(25).

74 *Address by Knut Vollebaek, OSCE High Commissioner on National Minorities at the Reception on the occasion of the 15th anniversary of the OSCE High Commissioner on National Minorities, The Hague, the Netherlands – 11 November 2008*, http://www.osce.org/documents/hcnm/2008/11/34904_en.pdf (29. november 2008).

VIRI in LITERATURA:

Address by Knut Vollebaek, OSCE High Commissioner on National Minorities at the Reception on the occasion of the 15th anniversary of the OSCE High Commissioner on National Minorities, The Hague, the Netherlands – 11 November 2008, http://www.osce.org/documents/hcnm/2008/11/34904_en.pdf (29. november 2008).

Advisory Committee of the Framework Convention for the Protection of National Minorities, Meeting Report, 5th meeting, 13–16 September 1999, Human Rights Building, Strasbourg, ACFC/MR/INF(1999)013, [http://www.venice.coe.int/docs/2007/CDL-AD\(2007\)001-e.pdf](http://www.venice.coe.int/docs/2007/CDL-AD(2007)001-e.pdf) (24. november 2008).

Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities: Opinion on Slovenia (adopted on 12 September 2002), Strasbourg, 14 March 2005, ACFC/INF/OP/I(2005)002, http://www.coe.int/t/e/human_rights/minorities/2._framework_convention_%28monitoring%29/2._monitoring_mechanism/4._opinions_of_the_advisory_committee/1._country_specific_opinions/1._first_cycle/PDF_1st_OP_Slovenia_en.pdf (27. november 2008).

Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities: Opinion on Slovenia (adopted on 26 May 2005), Strasbourg, 01 December 2005, ACFC/INF/OP/II(2005)005, http://www.coe.int/t/e/human_rights/minorities/2._framework_convention_%28monitoring%29/2._monitoring_mechanism/4._opinions_of_the_advisory_committee/1._country_specific_opinions/2._second_cycle/PDF_2nd_OP_Slovenia_en.pdf (27. november 2008).

Barker, Ernest (1951) *Principles of social & political theory*. Oxford: Clarendon Press.

Barrington, Lowell (1999) "Rethinking the triadic nexus: external national homelands, international organisations, and ethnic relations in the former Soviet Union." The Fourth Annual Convention of the Association for the Study of Nationalities. New York, 15–17 April.

Benoît-Rohmer, Florence (1996) *The minority question in Europe: towards a coherent system of protection for national minorities. Texts and commentary*. Strasbourg: Council of Europe.

Bilder, Richard B. (1992) "Can minorities treaties work?" V Y. Dinstein in M. Tabory (ur.) *The protection of minorities and human rights*. Dordrecht, Boston in London: Martinus Nijhoff Publishers: 59–82.

Brennan, Katherine, Reed Brody in David Weissbrodt (1989) "The 40th session of the UN Sub-Commission on Prevention of Discrimination and Protection of Minorities." *Human Rights Quarterly* 11(2): 295–324.

Brubaker, W. Rogers (1992) "Citizenship struggles in Soviet successor states." *International Migration Review* 26(2): 269–291.

Brunner, Georg (1996) *Nationality problems and minority conflicts in Eastern Europe: strategies for Europe*. Gütersloh: Bertelsmann Foundation Publishers.

Capotorti, Francesco (1985) "Minorities." V R. Bernhard (ur.) *Encyclopedia of public international law, Instalment 8*. Amsterdam, New York in Oxford: Elsevier Science Publishers: 385–395.

Chaliand, Gérard (1989) "Minority peoples in the age of nation-states." V G. Chaliand (ur.) *Minority peoples in the age of nation-states*. London: Pluto Press: 1–11.

Chaszar, Edward (1988) *The international problem of national minorities*. Indiana: Indiana University of Pennsylvania.

Chaszar, Edward (1999) *The international problem of national minorities*. Toronto/Buffalo: Matthias Corvinus Publishing.

Claude, Inis L. (1955) *National minorities: an international problem*. Cambridge: Harvard University Press.

Committee of Ministers, 94th Session, Strasbourg, 11 May 1994: Ad hoc Committee for the Protection of National Minorities (CAHMIN), 3rd meeting, Strasbourg, 11–14 April 1994, CH(94)72, <https://wcd.coe.int/com.instranet.InstraServlet?command=com.instranet.CmdBlobGet&InstranetImage=273418&SecMode=1&DocId=510220&Usage=2> (23. oktober 2008).

Committee of Ministers, 95th Session, Strasbourg, 10 November 1994: Draft Framework Convention for the Protection of National Minorities, CH(94)161, <https://wcd.coe.int/com.instranet.InstraServlet?command=com.instranet.CmdBlobGet&InstranetImage=273172&SecMode=1&DocId=515192&Usage=2> (23. oktober 2008).

Committee of Ministers, 799th Meeting, 13 June 2002: Item 4.2: Rights of national minorities – Parliamentary Assembly Recommendation 1492 (2001), <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?Ref=799/4.2&Language=lanEnglish&Ver=original&Site=COE&BackColorInternet=DBDCF2&BackColorIntranet=FDC864&BackColorLogged=FDC864> (25. oktober 2008).

Concluding Observations of the Human Rights Committee, Slovenia, U.N. Doc. A/49/40, paras. 334–353, CCPR/C/79/Add.40, 28 July 1994, <http://www1.umn.edu/humanrts/hrcommittee/slovenia1994.html> (19. november 2008).

CSCE Helsinki Document 1992: the Challenges of Change, CSCE 1992 Summit, Helsinki, 9–10 July 1992, 31 ILM 1395 (1992), http://www.osce.org/documents/mcs/1992/07/4046_en.pdf (29. november 2008).

Declaration on the Rights of Persons Belonging to National or Ethnic, Religious and Linguistic Minorities, sprejeta z resolucijo Generalne skupščine OZN 47/135 (Annex), 18. december 1992, 32 ILM 911 (1993), http://www.unhchr.ch/html/menu3/b/d_minori.htm (15. julij 2008).

E/CN.4/358, E/CN.4/Sub.2/117 (30 January 1950) *Report of the third session of the Sub-Commission on the Prevention of Discrimination and the Protection of Minorities to the Commission on Human Rights*.

E/CN.4/450 (25 April 1950) *Report of the Ad hoc Committee on Prevention of Discrimination and Protection of Minorities*.

E/CN.4/641, E/CN.4/Sub.2/140 (25 October 1951) *Report of the fourth session of the Sub-Commission on the Prevention of Discrimination and the Protection of Minorities to the Commission on Human Rights*.

E/CN.4/Sub.2/384/Rev.1 (1979) *Study on the rights of persons belonging to ethnic, religious and linguistic minorities*, Capotorti (1979).

E/CN.4/Sub.2/1985/31 (1985) *Promotion, protection and restoration of human rights at the national, regional and international levels*, Deschênes (1985).

E/CN.4/1987/WG.5/WP.1 (14 November 1986) *Commission on Human Rights, Forty-third session: Compilation of proposals concerning the definition of the term "minority"*.

European Commission for Democracy Through Law (Venice Commission): Report on non-citizens and minority rights, adopted by the Venice Commission at its 69th plenary session, Venice, 15–16 December; Strasbourg, 18 January 2007, CDL-AD(2007)001, [http://www.venice.coe.int/docs/2007/CDL-AD\(2007\)001-e.pdf](http://www.venice.coe.int/docs/2007/CDL-AD(2007)001-e.pdf) (23. november 2008).

Framework Convention for the Protection of National Minorities, sprejel jo je Odbor ministrov Sveta Evrope 10. novembra 1994, za podpis je bila odprta 1. februarja 1995, v veljavi je od 1. februarja 1998, ETS No. 157.

Gál, Kinga (1999) "The role of bilateral treaties in the protection of national minorities in Central and Eastern Europe." *Helsinki Monitor* 10(3): 73–90.

Galántai, József (1992) *Trianon and the protection of minorities*. Highland Lakes, New Jersey in Boulder: Social Sciences Monographs in Atlantic Research and Publications.

General Comment 23, HRI/GEN/1/Rev.1 at 38 (1994), <http://www1.umn.edu/humanrts/gencomm/hrcom23.htm> (5. september 2008).

Grigorievs, Alex (1996) "The Baltic predicament." V R. Caplan in J. Feffer (ur.) *Europe's new nationalism. States and minorities in conflict*. New York in Oxford: Oxford University Press: 120–137.

Helgesen, Jan (1992) "Protecting minorities in the Conference on Security and Cooperation in Europe (CSCE) process." V A. Rosas in J. Helgesen (ur.) *The strength of diversity: human rights and pluralist democracy*. Dordrecht, Boston in London: Martinus Nijhoff Publishers: 159–186.

Helton, Arthur C. (1998) "International legal principles concerning national minorities. Seminar on New Diasporas of Eastern Europe." Budapest, 22 June, Open Society Institute, Forced Migration Projects, <http://www.osi.hu/fmp/html/minority.html> (5. november 2008).

Hrissimova, Ogniana (1996) "The League of Nations and the problem of minorities in the Balkans after the end of the First World War." V *The League of Nations 1920–1946: organization and accomplishments. A retrospective of the first international organization for the establishment of world peace*. New York in Geneva: United Nations: 45–48.

Interpretation of the Convention Between Greece and Bulgaria Respecting Reciprocal Emigration, Signed at Neuilly-Sur-Seine on November 27th, 1919 (Question of the "Communities"), krajši naslov: *The Greco-Bulgarian "Communities", 31 July 1930, Advisory Opinion No. 17 (PCIJ, Ser. B., No. 17, 1930)*, http://www.worldcourts.com/pcij/eng/decisions/1930.07.31_greco_bulgarian/ (23. oktober 2008).

Jackson Preece, Jennifer (2005) *Minority rights: between diversity and community*. Oxford: Polity.

Kly, Yussuf Naim (1997) *Societal development & minority rights*. Atlanta: Clarity Press.

Kunz, Josef L. (1954) "The present status of international law for the protection of minorities." *American Journal of International Law* 48(2): 282–287.

Lerner, Natan (1993) "The 1992 UN Declaration on minorities." *Israel Yearbook on Human Rights* (23): 111–128.

Macartney, C. A. (1934) *National states and national minorities*. London: Oxford University Press in Humphrey Milford.

Malloy, Tove H. (2005) *National Minority Rights in Europe*. Oxford: Oxford University Press.

Mednarodni pakt o državljskih in političnih pravicah, sprejet z resolucijo Generalne skupščine OZN 2200A (XXI) 16. decembra 1966, v veljavi je od

23. marca 1976, 999 U.N.T.S. 171, <http://www.varuh-rs.si/index.php?id=104> (5. november 2008).
- Miall, Hugh (1994) "Introduction." V H. Miall (ur.) *Minority rights in Europe: the scope for a transnational regime*. London: Pinter Publishers: 1–6.
- Minority Rights Group International (1998) *The Council of Europe's Framework Convention for the Protection of National Minorities: Analysis and Observations On the Monitoring Mechanism*; http://www.minelres.lv/coe/FC_MRG1998.htm#36 (5. november 2008).
- Pearson, Raymond (1983) *National minorities in Eastern Europe 1848–1945*. London in Basintoke: The Macmillan Press.
- Pejic, Jelena (1997) "Minority rights in international law." *Human Rights Quarterly* 19(3): 666–685.
- Pentassuglia, Gaetano (2000) *Defining "minority" in international law: a critical appraisal*. Rovaniemi: Lapland's University Press.
- Pentassuglia, Gaetano (2002) *Minorities in international law*. Strasbourg: Council of Europe Publishing.
- Pogany, Istvan (1999) "Minority rights in Central and Eastern Europe: old dilemmas, new solutions?" V D. Fottrell in B. Bowring (ur.) *Minority and group rights in the new millennium*. The Hague, Boston in London: Martinus Nijhoff Publishers: 141–161.
- Recommendation 1201 (1993) on an additional protocol on the rights of national minorities to the European Convention on Human Rights*, PACoE, 1. februar 1993, <http://assembly.coe.int/Main.asp?link=http://assembly.coe.int/Documents/AdoptedText/TA93/EREC1201.HTM> (15. september 2008).
- Recommendation 1255 (1995) on the protection of the rights of national minorities*, PACoE, 31. januar 1995, <http://assembly.coe.int/Main.asp?link=/Documents/AdoptedText/ta95/EREC1255.htm> (15. oktober 2008).
- Recommendation 1492 (2001) Rights of National Minorities*, PACoE, 23. januar 2001, <http://assembly.coe.int/Main.asp?link=/Documents/AdoptedText/ta01/EREC1492.htm> (15. september 2008).
- Russia: Declaration contained in the instrument of ratification deposited on 21 August 1998*, <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/ListeDeclarations.asp?NT=157&CV=1&NA=&PO=999&CN=999&VL=1&CM=9&CL=ENG> (23. november 2008).

- Rights of Minorities in Upper Silesia (Minority Schools)*, 26 April 1928, *Judgement No. 12* (PCIJ, Ser. A., No. 15, 1928), http://www.worldcourts.com/pcij/eng/decisions/1928.04.26_upper_silesia/ (23. oktober 2008).
- Roter, Petra (2001) "Locating the 'minority problem' in Europe: a historical perspective." *Journal of International Relations and Development* 4(3): 221–249.
- Roter, Petra (2003) "Managing the 'minority problem' in post-Cold War Europe within the framework of a multilayered regime for the protection of national minorities." V A. Bloed, R. Hofmann, J. Marko, J. Mayall in M. Weller (ur.) *European yearbook of minority issues, Volume 1, 2001/2*. The Hague: Kluwer Law International: 85–129.
- Roter, Petra (2007) "Pojmovanje in opredeljevanje manjšin." V M. Komac (ur.) *Priseljenci: študije o priseljivanju in vključevanju v slovensko družbo*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja: 7–33.
- Shaw, Malcolm N. (1992) "The definition of minorities in international law." V Y. Dinstein in M. Tabory (ur.) *The protection of minorities and human rights*. Dordrecht/Boston/London: Martinus Nijhoff Publishers: 1–31.
- Spiliopoulou Åkermark, Athanasia (1997) *Justification of minority protection in international law*. London, The Hague in Boston: Kluwer Law International.
- van der Stoel, Max (1993) Keynote address of Mr Max van der Stoel CSCE High Commissioner on National Minorities at the CSCE Human Dimension Seminar on "Case Studies on National Minority Issues: Positive Results." Warsaw, 24 May.
- van der Stoel, Max (1995) "The OSCE High Commissioner on National Minorities: High Commissioner Max van der Stoel." *OSCE ODIHR Bulletin* 3(3): 40–45.
- van der Stoel, Max (2001) Minority protection, integration and stability in South-Eastern Europe. Speech by the OSCE High Commissioner on National Minorities at the Conference on "Democracy, Human Rights and the Protection of Persons Belonging to Minorities in South-Eastern Europe." Bled, Slovenia, 23 February.
- Venice Commission: Opinion of the Venice Commission on the interpretation of Article 11 of the draft protocol to the European Convention on Human Rights appended to Recommendation 1201 (1993)*, 1–2 March 1996, <http://www.minelres.lv/coe/report/vencomco.htm> (23. oktober 2008).

Weller, Marc, ur. (2007) *Universal Minority Rights: A Commentary on the Jurisprudence of International courts and Treaty Bodies*. Oxford: Oxford University Press.

Zaagman, Rob (1999) *Conflict prevention in the Baltic states: the OSCE High Commissioner on National Minorities in Estonia, Latvia and Lithuania*. Flensburg: European Centre for Minority Issues (ECMI Monograph: 1).

CITIZENSHIP AND INTEGRATION: GENERAL CONSIDERATIONS AND SOME POSSIBLE IMPACTS OF THE EU CITIZENSHIP ON (RE)INTEGRATION OF IMMIGRANTS¹

Citizenship is a specific link between an individual (citizen), who possesses a specific legal status, and a (sovereign) state, which gives such a specific legal status to this individual. Still being the basis for certain civil and political rights, citizenship continues to be the basis for democratic inclusion and participation of individuals in public affairs. Consequently, acquiring citizenship of states (of immigration) remains an important element for the (full) integration of immigrants in 'host' societies. For this reason the article presents the concept of citizenship, its historic evolution and its possible implications for the full integration of immigrants.

Currently the EU citizenship cannot be equaled with citizenship of a (sovereign) state. Rather than a replacement for citizenship of a state, it should be observed as a complementary concept, dependent on the citizenship of member-states. However, already at this stage the EU citizenship establishes the right of every EU citizen "to move and reside freely within the territory of the Member States, subject to the limitations and conditions laid down in this Treaty and by the measures adopted to give it effect" (Art. 18 – Consolidated Version of the Treaty Establishing the European Community), "to vote and to stand as a candidate at municipal elections in the Member State in which he resides, under the same conditions as nationals of that State" even if he/she are not citizens of this state (Art. 19), to enjoy diplomatic protection of other EU Member States in the territory of the third state if his/her state is not represented there (Art. 20), "to petition the European Parliament" and to apply to (European) Ombudsman (Art. 21). Consequently, the EU citizenship might be a useful tool for the better integration of immigrants who possess it into 'host' societies in other EU member states.

The author argues that acquiring citizenship is just a step in the process of full integration of immigrants and in developing and promoting active democratic citizenship. Consequently, the EU citizenship can be a useful tool in this process in cases when an individual does possess it but does not possess the citizenship of the EU member state where he/she resides.

Keywords: citizenship (nationality), EU citizenship, integration/reintegration, political participation (especially of immigrants)

DRŽAVLJANSTVO IN INTEGRACIJA: SPLOŠNA RAZMIŠLJANJA IN MOŽNA VLOGA DRŽAVLJANSTVA EU PRI (RE)INTEGRACIJI IMIGRANTOV

Državljanstvo je specifična vez med posameznikom (državljanom), ki ima ta pravni status, in (suvereno) državo, ki tak status državljanom podeljuje. Ker je državljanstvo pravni temelj za nekatere civilne in politične pravice, ostaja pomembna za demokratično vključenost in sodelovanje posameznikov v javnih in zlasti političnih zadevah. Pridobitev državljanstva države, v katero imigrirajo, ostaja pomemben element polne integracije imigrantov v imigrantske družbe. Članek predstavlja koncept državljanstva, njegov zgodovinski razvoj in evolucijo ter njegove možne učinke na polno integracijo imigrantov.

Državljanstvo EU nikakor ni nadomestilo za državljanstvo (suverenih) držav in ga z njim ni mogoče enačiti, zato ga moramo obravnavati kot komplementaren koncept, ki je pogojen z državljanstvom držav članic in je od njega odvisen. Vendar pa tudi tako omejeno državljanstvo EU vzpostavlja pravice državljanov EU do svobodnega gibanja in naselitve na območju držav članic (seveda z možnimi omejitvami na podlagi Pogodbe), do aktivne in pasivne volilne pravice na ravni lokalne skupnosti pod enakimi pogoji, kot jih imajo državljanji te države članice, do diplomatske zaščite s strani drugih držav članic na ozemlju tretjih držav, če država, katere državljanji so, v tej tretji državi nima diplomatskega predstavništva, ter do peticije Evropskemu parlamentu in vloge (evropskemu) Ombudsmanu (18.–21. člen Konsolidirane verzije Pogodbe o vzpostavitvi Evropske skupnosti). Tako je lahko državljanstvo EU koristno "orodje" za boljšo integracijo imigrantov, ki so državljani EU, v imigrantsko okolje v drugi državi članici.

Avtor ob tem poudarja, da je pridobitev državljanstva le korak v procesu polne integracije imigrantov v imigrantske družbe in v razvijanju koncepta aktivnega demokratičnega državljanstva. Pri tem je tudi državljanstvo EU lahko koristna stopnja v procesu integracije imigrantov, ki imigrirajo v drugo državo članico EU.

Gljučne besede: odnosi med Armenijo in diasporo, izgradnja države, demokratizacija

INTRODUCTION¹

We live in a plural, diverse, dynamic and changing world – from a micro environment to the global level. Situations and our perceptions (of these situations and of the world) are constantly changing. Increased mobility of people and migration(s) are important factors that contribute to dynamics and diversities. Often situations are changing faster than perceptions; sometimes they change independently. Concepts, normative framework(s), institutional principles and institutions sometimes do not change at all or evolve very slowly – regardless of the pace of changing circumstances. Although new myths are being produced daily, some historic and social myths persist even when everything seems to be contradicting them. The same might be said also for the (traditional) concepts of citizenship and nation-state as well as for the existing legal and institutional arrangements and models of citizenship and nation-states. Although the myth of ethnic homogeneity of nation-states contradicts our diverse realities it continues to dominate our perception of the ideal social organization.

In a contemporary world and societies – characterized by pluralism(s), diversities and asymmetries of all kinds, of which ethnic, cultural and religious diversities represent only a few dimensions, a segment – diversity management should be at the top of (public, social, political) agendas. However, often this is not the case. The dominant public discourse still continues to glorify homogenous, unified, symmetrical and hierarchical models and institutional structures. But it cannot ignore the reality completely. In this context migrations and migration policies (as burning issues) are being discussed all over the world. Especially in developed countries often these discussions focus on the negative perceptions of immigration and its impacts. Consequently, these discussions point to the massive inflow of immigrants, especially illegal immigrants, problems of the integration of immigrants (especially of those who do not speak the language of the environment, who are poor and uneducated, who do not possess certain skills that are in demand, etc.) and their communities into host societies, their impact on the local culture and its changes, their impact on the unemployment of the local population (that usually does not want to do the jobs that immigrants do), etc. Often they result in demands for more restrictive regulation and management of immigration as well as status and integration of immigrants, which includes also

¹ This article is one of the results of the broader study on integration that I started when I was preparing my paper "EU Citizenship and its Possible Impacts on Integration of Immigrants: The Perspective of Migrants and Diasporas" for the conferences on Integration of Immigrants that was organized by the National Europe Centre of the Australian National University in Graz in 2005 and in Canberra in 2006. This study is also a part of my research within the Research program "Ethnic and minority studies and Slovene studies (Slovene national question)" financed by the Slovenian Research Agency (ARRS) that I am coordinating at the Institute for Ethnic Studies.

stricter conditions for acquiring the citizenship of a state and the naturalization of immigrants.

However, such a fear from and hate of immigrants are emotional and intuitive rather than factual and logical. Taking into account demographic realities, trends and projections in most developed societies the only logical discussion should be how we can manage migrations and ensure the necessary inflow of immigrants to address our problems of aging populations, low birth rates and demands for the labor force in the future, which will be necessary to preserve or improve the current standard of living and level of social development. Changing ethnic and other structures of the population and increasing diversity will require successful diversity management that should include also the integration and adequate protection of immigrants and immigrant communities as well as other minority and marginalized communities.

Integration is a relatively new concept and approach. Integration of immigrants and (persons belonging to other) marginalized communities should replace (or at least complement) traditional concepts of assimilation and segregation that – especially in a long term – have not produced expected and desired outcomes. Additionally, in views of many, assimilation and segregation are outdated and no longer acceptable in democratic societies. Consequently, new solutions have been sought for and a number of different concepts of integration have been and are developed. They try to ensure the inclusion and voluntary integration of immigrants, immigrant, minority and other marginalized communities in a way that would recognize and respect diversity, ensure conditions for the expression and development of different collective identities and cultures based on equal rights and equality as well as the highest standards of human rights. Such a concept of integration was defined their central goal also by the European Union (EU) and its member states that have started to develop their integration policies.

This article explores citizenship and its functions in contemporary societies, paying special attention to the role of (acquiring) citizenship in the process of integration of individuals who do not possess the citizenship of the state where they reside. To provide an adequate theoretical and historic framework it discusses the concept of citizenship and its historic evolution. In this context also the concept of *active democratic citizenship* is being examined, which should enable all individuals residing permanently in a certain territory to fully participate in all social and political processes including participation in elections and democratic decision-making at all levels within a state.

In this context – as our working hypothesis – the article tests the presumption that acquiring the citizenship (of a new, host) country might be a necessary (if not the key) (pre)condition for a full integration of an individual (usually an immigrant) into a society (host, immigrant society) where he or she lives. An

important question appears from the perspective of the concept of *active democratic citizenship*, which in addition to the traditional citizenship of the states of residence might require and introduce also complementary or alternative statuses and/or concepts.

In addition to studying citizenship of sovereign states, the article addresses also the EU citizenship and its possible role in the (re)integration of immigrants in the EU member states. Compared with the citizenship of a specific state the EU citizenship is a different concept and might be considered limited. We could say that in many ways the EU citizenship is more a political than a legal concept. However, it creates a specific basis for political participation of an individual who possesses the citizenship of one member state and consequently the EU citizenship in other EU member states. Namely, the EU citizenship entitles an individual who possesses it to participate in the elections for the European Parliament and in municipal election in other EU member state where they reside. In this context, the EU citizenship might be a useful tool for integration of immigrants possessing it in other EU member states.

Regardless of the importance of the citizenship of the state of residence for the full integration of an individual in a certain society, I would argue that it is just one of (possibly last) steps of “full integration.” If a comprehensive integration policy exists in a certain environment, to a large extent integration of immigrants can be achieved without addressing the issue of citizenship and without acquiring the citizenship of the “new” state (state of immigration). Moreover, the acquiring of the citizenship and political/civic integration do not guarantee individual’s actual and full integration into the host society – which in addition to legal and political integration includes also social, economic and cultural dimensions.

CITIZENSHIP (NATIONALITY)

Citizenship – or nationality, as many international and national documents and legislations and scholars call it – could be defined as a specific (mostly legal) link and relationship between an individual (citizen), who possesses a specific legal status, and a (sovereign) state, which grants and recognizes such a specific legal status to this individual. In a narrower sense, citizenship can be defined as a specific legal status of an individual that determines the relationship between individuals possessing such a status and their state. However, citizenship is much more than just a legal status and link: it determines and establishes the position of an individual in a society by determining his/her (human) rights and freedoms, especially civic and political rights that are granted only to citizens and constitute the basis for citizens’ participation in democratic political decision-making. As such it can be considered the basis for democratic inclusion and full political

participation of citizens in public affairs. Additionally, it establishes relationship between citizens and their state by determining their rights, responsibilities and obligations. In a broader context, citizenship encompasses also social and emotional links between a citizen and a state, including identification of an individual with a state.

To summarize, we could say that citizenship is a special and sometimes the only (mostly legal) link between a sovereign state and its citizens – individuals who live, usually permanently, in a territory of a certain state and possess a special guaranteed legal status.² In many ways, this legal link resembles a contract (between a state and its citizen) that, on the one hand, establishes rights, obligations and duties of the state in relation to citizens and, on the other hand, rights and duties of individual citizens in the relation to the state. In this context, citizenship laws of national-states determine the nature and content of citizenship that is usually defined as a specific legal status, relations and links between a state and its citizen, the rights and duties (obligations) of the citizen and those of the state. Additionally, citizenship laws regulate the criteria and procedure how an individual becomes a citizen of the state (See, e. g.: Brubaker 1989; Donner 1994; Meehan 1993).

As Article 1 of the 1930 *Hague Convention on Certain Questions relating to the Conflict of Nationality Law* states, the regulation of citizenship is considered a sovereign right (*domain reserve*) of every state. Nevertheless, a state is expected to observe basic rules and standards developed by international law.³ Following the general practice in international law, J. G. Starke (1989: 340) describes nationality (citizenship) as:

the most frequent and sometimes the only link between an individual and a state, ensuring that effect be given to that individual's rights and obligations at international law. It may be defined as the legal status of membership of the collectivity of individuals whose acts, decisions and policy are vouchsafed through the legal concept of the state representing those individuals.

● ● ●

2 Citizenship establishes a link between a person and a state which is permanent, even in a case, when this person no longer lives in the territory of this state. In such a case, international law and national legislations establish rights and responsibilities of a person and a state (e. g. entitlement for diplomatic protection abroad, etc.) (E. g., Starke 1989: 341-347).

3 The most important international documents and agreements on nationality (citizenship) are listed in: *European Convention on Nationality and explanatory report 1997: 24* (footnote 1). International law deals especially with different problems and conflicts of national citizenship laws (e.g. dual or multiple citizenship, disputed citizenship of married women) and cases, when a certain person does not have his or her citizenship (statelessness).

The *European Convention on Nationality* (1997) defines citizenship in Article 2:

a) “nationality” means the legal bond between a person and a State and does not indicate the person's ethnic origin; ...

Decades after its conception authors, including Ruth Donner (1994: 61), still cite the definition of the International Court of Justice in the famous *Nottebohm Case*, which is considered comprehensive and includes main characteristics of citizenship; it reads:

Nationality is a legal bond having as its basis a social fact of attachment, a genuine connection of existence, interests and sentiments, together with the existence of reciprocal rights and duties (*Official report of the International Court of Justice 1955: 23*).

As we mentioned, usually, the term “nationality” is used – in theory and in practice, including international and national legal and political documents – as a synonym for the term “citizenship” (Simon 1999). Both terms are often used interchangeably, but sometimes a distinction can be made that might result in a different status of an individual.⁴ I prefer to use the term “citizenship”, which I consider more value neutral and usually does not imply so many different meanings as the term “nationality”.⁵

Considering its legal nature, citizenship is not a right but rather a specific legal status granted to an individual by a state. For an individual this is a very important status that entitles him or her to certain rights and establishes certain obligations of a state to this individual (e. g., diplomatic protection of its citizen abroad). On the other hand, citizenship creates duties and obligations of a citizen in relation to his/her state. A state might expect from a citizen to respect its laws and social order, to fulfill his/her duties and obligations, such as paying taxes and/or defending a country, etc. Traditionally, it is expected that citizens should show patriotism

● ● ●

4 As it is the case in the specific practice of the USA with regard to, e. g., inhabitants of Guam who are considered US nationals (in accordance with international law) but not citizens and do not enjoy all citizenship rights (More on this distinction see, e. g., Accetto 1999; European Commission for Democracy Through Law 1998: 23).

5 *Webster's Dictionary* (1983: 1196), for example, lists the following possible meanings of the term “nationality”:

1. national quality or character,
2. the condition or fact of belonging to a nation by birth or naturalization,
3. the condition or fact of being a nation,
4. a nation or national group.”

One could add a list of additional meanings of the term “nationality”, but for the purpose of this contribution and in the context of diversity management we shall mention at least two additional specific ways in which this term is used:

- (i) to express one's belonging to a certain ethnic group and his/her ethnic identity;
- (ii) to define a specific ethnic group (ethnie), namely an ethnic/national minority (E. g., Breton 1981).

and express loyalty to their states (of citizenship) – which often is one of criteria and/or (pre)conditions for acquiring citizenship by naturalization.

Certain confusion regarding the legal nature of citizenship as a specific legal status might arise from the provisions of Article 15 of the *Universal Declaration of Human Rights* (1948) that reads:

- (1) Everyone has the right to a nationality.
- (2) No one shall be arbitrarily deprived of his nationality nor denied the right to change his nationality.

Additionally, Article 24 of the *International Covenant on Civil and Political Rights* (1966) states in its paragraph 3 that “[e]very child has the right to acquire a nationality”.

However, a closer analysis of these provisions shows that they speak of the right to acquire citizenship. They do not define citizenship itself as a right explicitly. Everybody shall have the right, under (equal) legally determined conditions, to acquire citizenship – *ex lege* or by naturalization. Nevertheless, it is a state that in accordance with internal law (following the principle of the rule of law) and based on national legislation grants or does not grant its citizenship to an individual. In accordance with internal law, a state might even deprive its citizen of citizenship.⁶ In other words, it is a state’s sovereign right to make these decisions. Consequently, international law prohibits explicitly only the arbitrarily deprivation of citizenship or the denial of one’s right to change one’s citizenship.

It is in this way that we should understand also the provisions of Article 4 of the *European Convention on Nationality* (1997), which purport to prevent statelessness.⁷ Its provisions are in accordance with the basic principles that exist for more than a century and are still relevant:

- nobody shall become stateless,
- everybody shall have only one citizenship (nationality),
- everybody shall have the right to change one’s citizenship (nationality),
- for persons born abroad the principle of (limited) passing of citizenship (nationality) from a generation to a generation should be applied *ad infinitum* – mostly to prevent possible statelessness (e. g., Donner 1994).

6 In accordance with internal law, the deprivation of citizenship might be admissible under international law even in cases that would lead to statelessness.

7 In this context we shall stress that nobody shall be considered stateless as long as he/she formally possesses citizenship of whatever country, although there are no genuine links between this person and a respective state.

There has been a certain evolution of these principles. At least some states are less reluctant to tolerate or accept dual or multiple citizenship of an individual as consequences of his/her specific individual and family history. Nevertheless, as a rule states still prefer single citizenship, which, traditionally, they connect with undivided loyalty of a citizen to his/her country. Consequently, they might demand renouncement of his/her previous citizenship by an individual who acquires a new citizenship by naturalization, of which part is usually also taking the oath to the new state of citizenship. However, even those states that tolerate dual or multiple citizenship of an individual, consider such an individual exclusively their citizen when he/she is in the territory of a state of which citizenship he/she possesses.

Considering the importance of citizenship for an individual, the acquisition of citizenship is extremely important. Three main principles have been developed to determine citizenship of a certain person: *ius soli* – based on a territory where a person is born; *ius sanguinis* – based on the nationality of parents at birth; and *ius domicilii* – based on the permanent residency of the parents and child.

Following the mentioned principles, citizenship might be acquired in three principal ways:

1. By birth according to *ius soli*, *ius sanguinis*,⁸ or according to both – to prevent statelessness.⁹ In some cases also *ius domicilii* might be used.
2. By naturalization in accordance with national laws on citizenship/nationality, based on the application to state authorities usually following the marriage with a citizen of a certain state or lasting habitual/permanent residence.¹⁰
3. By option, registration or entry into the public service of the state concerned in case of the change of the legal status of a certain territory. “The inhabitants of a subjugated or conquered or ceded territory may assume the nationality (*citizenship*) of the conquering state, or of the state to which a territory is ceded.” There is a dispute whether a state may “naturalize

8 Based on *ius sanguinis*, a child, although he or she was born abroad, can be or become a citizen of a certain state if his or her parents were citizens of this country in the time of the child’s birth; in some cases it is sufficient if at least one parent was a citizen of this country.

9 Statelessness would occur if a child is born in the territory of a state that determines the principle *ius sanguinis* as the only way for acquiring citizenship by the birth (*ex lege*) to parents who are citizens (nationals) of a state that follows only *ius soli*.

10 Though there is no duty of states to recognize a nationality acquired by a person who has no genuine link or connection with the naturalizing state according to the decision of the International Court of Justice in the *Nottebohm Case* (Second Phase) (*Official report of the International Court of Justice* 1955: 4).

persons who do not have their habitual residence in that state's territory" (Starke 1989: 344).

In theory, citizenship belongs or, at least, should belong to all the people who live permanently in a territory of a certain state and/or who qualify for it on the basis of general conditions determined by the national law. Although citizenship is generally declared an ethnically neutral category, belonging to a certain distinct community (ethnic origin, blood-links) could be an important criterion for the acquisition of citizenship of a certain nation-state *ex lege* or by naturalization. In some cases, following *ius sanguinis*, states might introduce a simpler procedure for naturalization of persons who ethnically belong to a certain ethnic community (usually to a titular nation in a nation-state) even if no other genuine link between an individual and a state exists. Such a practice of certain nation-states reflects their view of the role of a nation-state in preserving and developing the identity and culture of a titular nation.

HISTORIC EVOLUTION OF CITIZENSHIP AND ITS IMPORTANCE FOR SOCIAL INTEGRATION AND POLITICAL PARTICIPATION OF AN INDIVIDUAL

Historic emergence of first states changed a nature of prehistoric societies and established a specific relationship between a state (as a specific form of social organization) and individuals who lived in it: considering their social nature and structure members of prehistoric societies became subjects of their state(s). This historic development changed also the nature of our history: it became the history of states. More precisely, traditional history became the history of their rulers (monarchs) that did not pay much attention to economic and social situation and/or to common subjects of states; history (historic science) has started to emphasize the importance of social and economic history and of personal histories only recently and slowly (See, e. g., Ambrosius & Hubbard 1989; Gellner 1988; Hobsbawm 1997; Hobsbawm & Ranger 1998). History tells how specific states and empires emerged, developed, evolved, transformed and ceased to exist in the process of historic development. In this historic process the relationship and links between individuals and (their) states evolved as well.

Relatively quickly, during the Antiquity period, states began to differentiate between citizens (natives, their genuine subjects) and aliens (outsiders, foreigners), who were brought to or resided in the territory under their control (jurisdiction). The distinction between citizens and non-citizens, no doubt, existed in city-states of ancient Greece. A Grecian city-state (*polis*) reserved certain rights, privileges and duties only to its citizens, that is, free individuals (men) born into the polis. This concept of citizenship (that served also as the basis for democracy

in the city-state of Athens) was very exclusive (Turner & Hamilton 1994: 329) The "right" to citizenship was "not contingent upon residence and . . . [was] not earned. In this view, citizenship is a kind of property right". Nevertheless, in very exceptional circumstances and under restrictive conditions, the citizenship of city-states could have been earned as a special privilege, "particularly by risking one's life in the military service of the city". However, a city-state did "not normally make it possible for outsiders to achieve citizenship by performing some routine service or by attainments that ... [complied] with certain universal standards" (Gouldner 1994: 335–336).

Adapting the concept of citizenship to its need, initially, the Roman Empire used it as a device for distinguishing between the Romans (citizens – *cives Romani*) and other inhabitants (non-Romans, foreigners) of the empire. Civil Law (*ius civile*) was initially reserved only for Roman citizens, while *ius gentium* (their specific native, tribal law) was used for other inhabitants of the empire. Later, as a reward for their loyalty, contribution to the Empire and their Romanization (assimilation into Roman culture and society) citizenship was extended to include large numbers of people in the empire thereby ensuring their permanent loyalty to the Empire. Formally, this gave new Roman citizens the right to exercise political and civil privileges that most of them were unlikely to exercise. In turn, the Empire demanded their loyalty and expected that they would exercise their duties. The concept of Roman citizenship transformed throughout the existence of the Empire. Finally, Emperor Diocletian transformed Roman citizens into subjects, when he adopted the title "*dominus*" (master) and introduced the "dominate". With the fall of the Roman Empire the concept of citizenship became less important in medieval Europe. Individuals were subjects of their feudal lords, who demanded their allegiance. Feudalism (feudal relations) determined status of individuals, groups and classes. Medieval states were often only loose autarkic social forms, characterized by the rivalry of feudal lords who were vassals of the monarch. However, accompanying economic and social development concept of citizenship in some city-states (mostly in the Mediterranean and especially in Italy, but also in other European cities that developed as economic centers) was used by prosperous merchants as a means of protection against demands by feudal lords. Building on the Greek, Roman and some medieval traditions and on the Renaissance,¹¹ the Enlightenment was essential for the development of the modern concept of citizenship. Nevertheless, the crucial historic turning-point in this development was the period of the formation of modern nation-states. The development of early capitalism that had begun already in the period of the late

¹¹ Among many authors who contributed to the development of modern political thought and the concept of citizenship, we shall mention, at least, Saint Thomas Aquinas, Dante, Machiavelli, Bodin, Grotius and Hobbes, etc.

feudalism initiated the gradual transformation of a feudal society into a capitalist society. Developing capitalist production that enabled the creation of (larger) economic communities, conditioned also the formation of modern European nations as specific social phenomena of the capitalist epoch (Hobsbawm 1990: 9). However, as a historic turning point, the 1648 *Peace of Westphalia* ended the medieval period in Europe and formally established the modern international community of sovereign states.¹² The contemporary (political) philosophy and developing theory of liberal democracy laid philosophical and theoretical foundations for a new, capitalist social order and for the formal introduction of democratic political systems.¹³ Historic turning-points in this historic process were bourgeois revolutions in the Netherlands, England, America and especially the French revolution of 1789 (e. g., Hunt, Lynn 1996). The first article of *The Declaration of the Rights of Man and Citizen* adopted in the early months of the French Revolution by the National Assembly on 26 August 1789 proclaimed that “[m]en are born and remain free and equal in rights. Social distinctions can be based only upon public utility”. The proclamation of the freedom and equal rights of individuals, although at the time limited to men, was a central precondition for the introduction and development of (political) democracy.

In specific historic circumstances in Europe that due to colonial order dominated the world the process of the formation of European nation-states went hand in hand with the formation of modern European (ethnic) nations (ethno-nations) from the sixteenth and the seventeenth century on.¹⁴ In this process, the existing states tried to create their (titular) nations if they had not established them by that time; concurrently, established and emerging nations without existing nation-states strove to form their nation-states (Gellner 1983: 6–7, 53–58). The process

12 The Peace Treaties of Westphalia of 1648 ended the Thirty Years War (i. e. the religious wars between the Protestants and Catholics in Europe). The treaties reshaped the existing international community by establishing the modern international community. This brought an end to the feudal autarky in Europe. These treaties laid foundations of the legal status of sovereign states in the international community and established principles for relations and cooperation among them. They marked also the beginning in the development of the protection religious minorities. These treaties abolished the previously existing principle “*cuius regio, eius religio*” that determined the religion of the population on a certain territory by the religion of its ruler. They introduced the principle of freedom of conscience and religion and established the obligation of states to grant toleration and self-government to distinct religious communities (See, e. g. Baron 1985: 3).

13 Among others, Descartes, Hobbes, Diderot, Locke, Jean Jacques Rousseau, Franklin, Jefferson, Kant, Hegel, and later de Tocqueville, John Stuart Mill and Marx were, no doubt, key philosophers and political thinkers who influenced historic development of capitalism and (liberal) democracy with their theories and theoretical concepts.

14 The fact that the process of formation of modern nation-states in Europe went on simultaneously with the process of formation of modern European ethno-nations produced certain terminological problems in some languages (e. g., English, French) that use the same term “nation” to describe an ethno-nation as a specific ethnic community and a state as a specific social organisation and structure. To avoid possible misunderstandings the term “nation” is used here only to describe an ethno-nation as a specific ethnic community.

of nation-state formation intensified and reached its peak in the nineteenth and twentieth century; however, it has not ended and still continues in different parts of the world. Also from the perspective of the (historic) evolution of citizenship, it is important that states acquired their ethnic identity and became nation-states of a certain (titular) ethno-nation.¹⁵ In the international community of nation-states, the nation-state was and often still is considered the only appropriate mechanism for the realization of “national interests” – both within the state and in the international community (See, e. g., Kellas 1998; Stavenhagen 1990). States are members of the international community and the only (full) persons of international law. This is an important reason why ethnic communities without their own nation-states often still strive for the establishment of their nation-states.

When a state transformed into or was established as a nation-state of a certain titular nation, the language, culture and history of this dominant ethnic community in the state became the official language, culture and history of this state. Sometimes the dominant religion became the official state religion. This created an illusion of linguistic, ethnic, cultural and religious homogeneity in established nation-states, although a certain level of ethnic, cultural and religious pluralism has always existed in every society. However, the myth that nation-states were ethnically homogenous was accepted by people and is still prevailing. In this context, nation-states are perceived as “single-nation-states” (one-nation-states). Consequently, the existence of ethnic, linguistic, cultural and even religious pluralism and diversities is often considered a problem, rather than recognized as normal phenomena and state of affairs (See, e. g., Mann 1990; Žagar 1995: 143–145, 150–153, 157; Žagar 2007). The same is true regarding migrations that contribute to increasing diversities. This explains also the reluctance of states to grant their citizenship to immigrants who apply and the usual specific requirements of knowing and accepting the language, culture and history of the state for applicants for naturalization.¹⁶

Simultaneously with their transformation into modern nation-states, contemporary states underwent also democratic transformation when the principle of

15 A nation-state is a specific form of social organization and government. Nevertheless, as Weber pointed out, a state is (above all) an agency within society, which possesses a monopoly over legitimate violence (See, e. g., Weber 1989; Weber 1922). As such it is a powerful tool for the rule of the ruling class (elite). However, a modern nation-state as a welfare state, especially in European traditions of the twentieth century, became an important (social) service of its citizens that provides for social, communal and economic infrastructure, certain basic needs and services (e. g., education, social security and welfare, health care and service, etc.).

16 Often states require applicants for citizenship in naturalization process to attend courses on the national language, culture and history; sometimes the applicants are required to pass special exams/tests on the official language of the state (where they are expected to show at least basic command of the language that enables their daily communication) and often they have to show their knowledge of the political system. Usually, at the occasion of naturalization the applicants have to take oath, thereby expressing their loyalty to the state.

sovereignty of the people as the basis of (liberal) democracy was formally introduced and implemented. The introduction of democracy changed the position and role of individuals – former subjects who became citizens – fundamentally. In this context, citizenship became a legal title for political rights of individuals that enabled their participation in democratic political processes. Initially, similarly as in the case of citizenship, states were very restrictive in granting the access to political participation; it was only gradually and with hesitation that states abolished different restrictions (e. g., property census, exclusion of women, etc.) that excluded large sections of people/citizens from political participation. Historic development and gradual democratization conditioned the evolution of the concept and practice of existing nation-states that enabled also the development of the protection of minorities and the introduction of new rights (e. g., economic, social, cultural rights).

Constitutions of democratic countries declared “the people” the sovereign.¹⁷ Individuals were no longer subjects. Nevertheless, “the people” – defined as citizens of respective states – did not include everybody (Hinsley 1986: 126–157). For practical reasons, governments expected that citizens met certain preconditions for democratic participation. The ability to speak the official language, evidence of respect for existing legislation and manifestation of observing history and traditions, became preconditions for granting citizenship. Although democracy and citizenship were considered ethnically and culturally neutral, the actual ethnic determination of (single)nation-states conditioned these concepts. Furthermore, the fact that some languages used the same term “nation” to describe the ethnic community and to describe its (single)nation-state conditioned new terminology, thereby, the term “national” was introduced instead or in addition to the term “citizen” and the term “nationality” was used instead or in addition to the term “citizenship” (Simon 1999).

To understand fully the relationship between an individual citizen and a state we have to consider also the other dimension of sovereignty: “Sovereignty of a state” means the actual capability of a government: to control the territory and population of a state, to enter into international relations with other states, to conclude and realize international agreements (treaties), and to comply with international law. The external – international dimension of the sovereignty of a state establishes it as a person of international law and defines its (formally equal) position in the international community. In this context, the external (international) dimension of sovereignty of a state is often understood simply as its inde-

17 ‘Sovereignty of a sovereign’ can be described as a supreme and absolute power and/or authority of final decision by the ruler who is “recognized both as competent to decide and as able to enforce the decision” (Crick 1972: 77).

pendence (Akehurst 1984: 15–16; Jennings & Watts 1992; Nguyen, Oppenheim 1948: 113–120). For every citizen it is important that states provide diplomatic protection to their citizens abroad, whereby they should exercise their right in accordance with the international law.

However, it is the internal dimension of sovereignty that is truly important for the relationship between individuals (citizens) and (their) states. Democratic states could be described as a specific type of social organization and democratic institutions. Their political systems should provide mechanisms and framework for the realization of sovereignty of the people and their democratic participation. Democratic constitutions and legislation proclaim the rule of law as the basic principle upon which the structure and functioning of a state and its institutions are designed and organized.¹⁸ Consequently they determine the structure and institutions of a state, their competencies (rights and duties/obligations, but also limitations), functions and relationship, rules of procedure and political process(es). However, we should consider the determination and guarantee of human rights and freedoms constitute the most important part and content of modern democratic constitutions and the basis for democracy. Human rights and freedoms establish and provide the (normative) framework for the status, position and social role of an individual in a specific society, which includes also the regulation and (normative) framework for direct and indirect participation of individuals in democratic political processes and institutions; most frequently, full political participation is limited to citizens only. This is why citizenship might be considered that important for a full integration of an individual into a society. However, only a small number of human rights and freedoms should be limited to citizens only. Human rights and fundamental freedoms proclaimed, established and guaranteed by constitutions, laws and international legal documents are the most important and effective protection and guarantees for individuals in their relationship with states.¹⁹ From a perspective of an individual and considering the actual balance (of power) between an individual and a state, we can conclude that despite all constitutional, statutory and other limitations that were designed

18 Traditionally, there has been a vivid scholarly and political discussion on the (principle of the) rule of law – including its content and substance, nature, framework and procedures, social role and implications, etc. (See, e. g., Barnett 1998; Chevallier 1992; Dias 1997; Hutchinson & Moynahan 1987; Krawietz & Pattaro & Erh Soon Tay 1997; Morin 1996).

19 In this context, constitutions and national legislation should follow International Law (especially binding instruments/documents and basic principles) and the established international standards on human rights. More on human rights and fundamental freedoms, especially in the international law, and issues being discussed in this context, see, e. g., Kymlicka 1995; Lebreton 1997; Lillich & Hannum 1995; Martin 1995; Meron 1992; Mills 1998; Sellers 1996; Sieghart 1995; Steiner & Alston 1996; Thornberry 1990; Vasak 1978; Wallace 1997; Waldrauch 2003; Žagar 1997. Regarding the protection of minorities see e. g., Pentassuglia 2002; Thornberry & Estébanez 2004; Lantschner, Marko & Petričič 2008.

to protect an individual and limit the power of state in relation to an individual, a state remains a very powerful institution, which among others possesses a monopoly of legislation (constitutions, laws, statutes and bylaws, etc. regulate (almost) all spheres of life), organized repression, violence and arms (i. e., judicial system, police, army/military). It is a state that regulates also citizenship and decides on citizenship issues, observing a set of rules and minimal standards that international (statutory and customary) law has established. In Rousseauan tradition, states assume that citizens' consent exists regarding the structure, competencies and functions of a state. Consequently, states assume and demand loyalty of their citizens, which is evident also in citizenship legislation.

Considering the existing diversities in modern societies we might point out and criticize the fact that the existing constitutional and legal systems – built upon the myth of ethnically homogeneous single-nation-states – still do not recognize and reflect the existing asymmetries, regional and local characteristics and differences, linguistic, ethnic, cultural and religious pluralism, complexity and rich diversity of modern societies. Consequently, the extant model of a single-nation-state (by establishing the dominant position of a titular nation) often generates nationalism and fuels ethnic conflict in some states (See, Gellner 1983: 3–5; Hobsbawm 1990: 9–12). There is a need to develop a multi-ethnic (or, at least, ethnically neutral) concept of a democratic state that would recognize, reflect and regulate (in a democratic way) the existing diversities and asymmetries (See, e. g., Kymlicka 1996; Tamir 1993). This is in line also with the already mentioned European Convention on Nationality, which in Article 5 calls for a neutral concept of nationality (citizenship) built on the principle of nondiscrimination. Such a development would be important also for immigrants and their full integration into their new societies.

Finally, we should note that citizenship is not just a status, but also set of citizens' rights based on this status. Considering different types human rights (he lists civic, political and social/economic ones), T. H. Marshall (1998) considers citizenship (nationality) a (legal) status given to individuals who are full and equal members of a certain national community (organized as a state) that is the basis for citizens' rights, especially political, but also civic and social/economic rights, which derive from this community and, in turn, enable full participation of citizens in it. Although, a number of human rights that were traditionally linked with a citizenship of a certain state is no longer reserved just for citizens, but belong to all individuals, status of citizenship still remains important, especially because of those rights that are still linked with and dependent on citizenship²⁰ (Howard 2003: 5–8).

20 There exist different views regarding this issue and the importance of citizenship in general and, especially, for immigrants and those who seek to gain citizenship of a specific state in which they live or with which they

From the perspective of full integration of an individual in social and political life we have to consider also other dimensions (especially social, economic and/or political) and contents of citizenship. In this context we can observe citizenship as a process, a permanent working relationship between and individual and a state, but also among individuals, citizens who constitute a body politic – the people defined as the titular of sovereignty in democracies. We might speak of the political dimension of citizenship and of the concept of (active) democratic citizenship that presumes active participation of citizens in political processes. In its nature *active democratic citizenship* should be inclusive and should provide also adequate conditions and mechanisms for the participation of (persons belonging to) minorities (See, e. g., Special Delegation of Council of Europe Advisers 2000). As a process citizenship is loaded with (positive and negative) values, attitudes, emotions, feelings, etc. that are manifested in different ways, among others in political programs and ideologies and other concepts designed and used to mobilize people and/or to generate political action. It is not surprising that states are especially interested in promoting patriotic values, emotions and attitudes that should strengthen the feeling of belonging to their states among their citizens.

THE EU CITIZENSHIP

Traditionally, regulating and granting citizenship was and still is considered a sovereign right of every sovereign state. Consequently, international law has determined only some basic standards and rules that helped prevent statelessness and reduce dual/multiple citizenship. Most states still follow these principles and views, which is usually supported also by public opinion.

However, in the past two decades we can detect some new developments and a certain evolution in the perception of citizenship and citizenship policies. These developments might be important also for international migrations and for the integration of immigrants in their new host societies. Among them we should mention three:

- states have become less reluctant to accept dual/multiple citizenship;
- as the result of democratic evolution in Europe (especially in the context of democratization in Central and Eastern Europe) a new concept of *active democratic citizenship* emerged that is promoted especially by the Council of Europe. In addition to legal dimensions and status this concept stresses

are connected. For these and related issues, see, e. g., Aleinikoff 1999; Aleinikoff & Klusmeyer 2002; Castles & Davidson 2000; Feldblum & Klusmeyer 1999; Heater 1996; Heater 2004; Jacobson 1996; Koslowski 2000; Soysal 1994.

the contents of diverse dimensions (such as social, economic, cultural, political, etc. dimension) of citizenship and their importance for the full integration and democratic participation of an individual in diverse societies;

- a new type of citizenship emerged within the European integration processes: the EU citizenship.

Dual and/or multiple citizenship is no longer considered exclusively a deviation or problem by states and a certain part of the public as it was the case in the past, when it was considered a security risk or at least a possible show of lack of loyalty. Sometimes it was seen even as the expression of disloyalty. With this gradual change in the attitude of states the number of dual and multiple citizens has increased worldwide. We can hope that the increased number of dual and multiple citizens – who have their personal ties, connections and interests as well as their legal status in two or more states – will contribute to the intensified communication and cooperation among these societies at the personal level thereby stimulating also other dimensions of international relations and cooperation. Additional channels of communication and cooperation and personal networks and connections can be important supports for the official cooperation and relations among states that can contribute to the reduction of tensions and conflicts within the international community.

The evolution of the concept and perception of citizenship of states has resulted in some new approaches to citizenship that include also the concept of *active democratic citizenship*. In comparison with traditional approaches and perceptions this concept pays less attention to the legal dimensions and status, while it stresses other dimensions that contribute to the full integration of an individual into a respective society – searching for diverse ways and means for the possible integration also of those individuals who do not possess a citizenship of the respective state of their residence (See, e. g. Bauböck 1994, 2004). In this context we should mention also discussions on new concepts and types of citizenship that would transcend the existing concept of citizenship of individual states – including ideas of and proposals for global and/or universal citizenship (See, e. g. Heater 1996; Žagar 1999).

Some steps have already been made in this direction. Among them we should mention also the EU citizenship that will be addressed in this section. In many ways, including its current nature, the EU citizenship is more a political and social concept than a legal issue and status. Consequently, it cannot be equaled with the traditional citizenship of a (sovereign) state. The EU citizenship is not a replacement of the citizenship of a state and does not guarantee the same legal status of an individual. However, the EU citizenship encompasses some characteristics of the traditional citizenship of sovereign states. In this context the EU

citizenship can be observed as a complementary concept. Namely, according to Article 17 (Paragraph 1) of the *Consolidated Version of the Treaty Establishing the European Community* it is dependent upon the citizenship of member-states: “...Every person holding the nationality of a Member State shall be a citizen of the Union. Citizenship of the Union shall complement and not replace national citizenship.”²¹

Heater (2004: 103–104) defines four phases in the development of the “European citizenship”: The beginning of the first phase marked the adoption of the *European Convention on Human rights* (of 4 November 1950 with the official title *The Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms* that entered into force in 1953) that introduced the first European mechanisms for the protection of human rights and contributed to the development of human rights culture and consciousness of people in member states. The Council of Europe and its system with their contributions and efforts in the field of human rights were the key actors in this process. The second phase was the introduction by the *Treaty of Paris* in 1979 of the right of citizens of member states to vote and to be elected in the elections for the European Parliament, which – in a way – was the actual introduction of European political citizenship before the institution of the “European citizenship” was formally introduced. The third phase was marked by the practice and policies of the European Communities, EU, European Commission and other European institutions and the decisions of the European Court that have established the body of human rights, including social and economic ones; the fourth phase started with the formal introduction of the citizenship (Articles 8–8e) of the EU by the *Maastricht Treaty* (signed in February 1992 and formally entered into force on 1 November 1993).

The formal introduction of the citizenship of the EU established a direct link and connection between citizens and the institutions of the EU, especially the European Parliament, which gave citizens a certain say in and influence on decision making and functioning of the EU institutions. We could say that it established a dynamic concept of the EU citizenship that made EU citizens active participants in the European (supranational) integration processes (Jessrun d’Oliviera 1995: 60). This concept has undergone a certain evolution since its formal introduction and is likely to evolve further in the future. However, in the foreseeable future, regardless its certain new dimensions and contents, we could expect that the EU citizenship will coexist with and complement the traditional

21 For the regulation of the EU citizenship see: Part Two: Citizenship of the Union of the Consolidated Version Of The Treaty Establishing The European Community (Official Journal of the European Communities, C325/24. 12. 2002). (See also: <<http://europa.eu/eur-lex/en/treaties/selected/livre203.html>, 25 November 2008>) For the provisions directly relevant for the EU citizenship see Appendix 1.

citizenship of the EU member states. This can be guessed also from the provisions on the EU citizenship in the *Treaty establishing a Constitution for Europe* and discussions that accompanied its development. Although this treaty will never enter into force, it still provides some indications regarding the sentiment and trends in discussions on the future development and regulation of the EU citizenship. These trends and approaches have continued also in determining the *Lisbon Treaty* of 2007 that is (at the end of 2008) still in the complex and difficult process of integration, which was marked especially by the “No” vote of the Irish referendum.²² Interestingly, in discussions following the rejection of the treaty on the referendum in the Republic of Ireland the EU citizenship has not been one of the important topics regarding the future of the EU. Consequently, we can expect that in the foreseeable future the EU citizenship will remain as it is and coexist with and complement the traditional citizenship of the EU member states.²³

THE CONCEPTS AND MODELS OF INTEGRATION AND INTEGRATION POLICIES AND POSSIBLE IMPACTS OF CITIZENSHIP

Integration seems to be one of catchwords in discussions of the present day. However, this term can have several meanings. Usually in the European context it is used in connection with the EU. More precisely, the European integration refers to the intense processes of economic, political and institutional cooperation of (initially Western) European states after WW II that resulted in the EU as well as to the current functioning and development of this integration. Similar processes of international integration (to a larger or smaller extent modeled upon the EU) can be found also in other parts of the world. Speaking more generally, integration refers to the inclusion in diverse contexts. From the perspective of the integration of individuals and distinct collective entities it describes processes of their recognition and (voluntary) inclusion (following the principles of equality and justice) in the respective environments where they live. In this context immigrants and persons belonging to minorities (often marginalized and disadvantaged in

22 See e. g., Consolidated versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the functioning of the European Union (Official Journal of the European Communities, 2008/C 115/01), Consolidated version of the Treaty on European Union, TITLE II: PROVISIONS ON DEMOCRATIC PRINCIPLES, Article 9 that reads: “In all its activities, the Union shall observe the principle of the equality of its citizens, who shall receive equal attention from its institutions, bodies, offices and agencies. Every national of a Member State shall be a citizen of the Union. Citizenship of the Union shall be additional to national citizenship and shall not replace it.” <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2008:115:0001:01:EN:HTML>, 30 September 2008>

23 For accurate, relevant and constantly updated current information on the EU citizenship and legal provisions on the EU citizenship see, e. g.: European Union citizenship, a wide set of rights and obligations <http://ec.europa.eu/justice_home/fsj/citizenship/wai/fsj_citizenship_intro_en.htm, 25 November 2008>

comparison with other parts of the population in a certain environment) are traditional target populations of integration policies and measures.

Considering several definitions of integration in scholarly literature²⁴ I have developed the following working definitions (and theoretical models) of ideal full integration and integration policies for the purpose of my studies and this article: Integration is a (continuous and gradual) process of equal, voluntary and full inclusion of all individuals, especially immigrants, persons belonging to ethnic or other minorities and/distinct groups and communities into their societies, which includes also voluntary and equal inclusion (integration) of distinct communities and groups. The foundation and key criteria of the full integration are human rights and principles of equality and justice. Defined that way the equal, voluntary and full inclusion should be considered the goal of integration that might be realized with adequate integration policies. Consequently, adequate integration policies could be defined as the sums of principles, goals, strategies, policies, measures and activities that should stimulate such an inclusion and integration of all individuals into contemporary open and democratic multiethnic and plural societies that recognizes and pays respect to the existence of all diversities thereby enabling equality and equal position of all individuals and distinct communities. Considering their social position (usually caused by their marginalization and discrimination against them, and problems in their economic, social, political and cultural inclusion) integration policies should pay special attention to the integration of immigrants and persons belonging to minorities and/or marginalized communities. However, in addition to measures for the integration of all individuals a truly successful integration policy in diverse societies should include also measures that address and enable the inclusion, equality and equal positions of minorities and other distinct communities as collective entities. In this context integration and integration policies should not only declare equality, prevent and combat discrimination, social exclusion, isolation and marginalization of individuals, minorities and distinct communities/groups, but should spell out, develop and promote measures, activities and active policies that would facilitate their (equal) integration without assimilation pressures to give up their specific ways of life and/or identities.

Such integration and integration policies should be based on the highest standards of human rights and fundamental freedoms – including minority rights, on the highest standards of minority protection and on the promotion of multiculturalism and/or interculturalism. They demand an active role of the respective state that should – considering the existing possibilities, resources and capabilities

24 For a broader list and overview of different definitions of integration and concepts built upon them see, e. g. Bešter (2006: 13–48).

ties – ensure, promote and develop adequate conditions for voluntary, holistic, equal and full integration in all spheres of life. Integration policies should be continuous democratic processes that request permanent active and equal participation of all spheres of society, including immigrants and persons belonging to minorities and/or distinct communities/groups in all phases. In order to be effective and adequate, integration policies need to evolve and develop constantly through a process of evaluation taking into account developments and changing circumstances in a specific society (Žagar 2002: 149). In my view, integration and integration policies are important segments of diversity management in contemporary plural, diverse and asymmetrical societies.²⁵

The presented view of integration and integration policies exceeds initial perceptions that saw and defined integration predominantly as the integration of (individual) immigrants into their host societies, often – as it was the case with the concept of accepting guest workers – limited just to their integration into labor markets. Gradually, the concept evolved, expanded and started to include also other spheres of life. In developed immigrant societies it started to complement and/or in some cases replace policies of assimilation usually aimed at achieving ever greater cultural homogeneity of these societies by promoting the traditional dominant cultures in these environments and by assimilating everyone (more precisely immigrants and those who did not “belong” to the dominant ethnicity in nation-states usually defined as the titular nation) into the dominant cultures. This is consistent also with the evolution of human rights that made formerly acceptable approaches of forced assimilation unacceptable and the violation of human rights.²⁶

The presented definitions of integration and integration policies are used also in the analysis of the role of citizenship in the process of integration. However, it is important to note again that these definitions are just two in the number of diverse definitions that can be found in the scholarly literature, political and legal documents. Sharing certain common characteristics these definitions might differ substantially in details and their specific dimensions, reflecting specific views and aims of their creators. Among the most frequently cited definitions I would single out the definition of integration of immigrants by the ECOSOC (UN Economic and Social Council), which in 1952 described integration as a:

gradual process by which new residents become active participants in the economic, social, civic, cultural and spiritual affairs of a new homeland. It is a dynamic process in which values are enriched through mutual acquaint-

²⁵ Integration process and process of integration policies is presented in a scheme in Appendix 2.

²⁶ For a more comprehensive discussion on the concept of integration, its evolution and current perceptions of integration see, e. g., Žagar (2008).

tance, accommodation and understanding. It is a process in which both the migrants and their compatriots find an opportunity to make their own distinctive contributions (Cited from: Canadian Council for Refugees 1998).

As mentioned above I believe that the concepts of integration and integration policies that I am advocating should replace or – at least – complement traditional concepts of segregation and assimilation of immigrants and all (other) “Others” that are in their characteristics and identities different from the majority population or dominant social structures. However, one should be aware only a few components of these theoretical concepts of integration and integration policies are being implemented in diverse practices of integration and actually existing integration policies of states and other communities, especially local communities.

Contrary to several concepts, models, policies and practices of segregation and assimilation in different environments and historic epochs that all stated the reduction of diversity in and homogenization of specific environments and communities as their central goals, diverse concepts of integration and integration policies recognize and accept the existence of pluralism and diversity in contemporary societies. However, in accordance with the traditional concept of single nation-states perceived as ethnically and socially homogenous entities, goals of homogenization and “unforced” assimilation were acceptable also for early concepts and policies of integration, while already at that stage they rejected involuntary and forced assimilation and segregation. Newer concepts reject assimilation and segregation altogether, claiming that even voluntary assimilation and/or segregation of individuals usually is stimulated and forced upon by marginalization and the unacceptable direct and/or indirect, visible and/or hidden discrimination of “Others”.

The existing – theoretical and actual – concepts and models of integration and integration policies as well as strategies, programs and practices of integration can be schematically described and classified as liberal (civic), communitarian (or multicultural) and liberal pluralism models of integration (See, e. g., Nikolić 2006: 10–20). It is not surprising that modern concepts of integration have been developed relatively recently – after WW II and especially since the 1960s and 1970s. The main common characteristics and goals of modern concepts, models, policies and practices of integration are or – at least – should be the recognition and respect of diversities and equality as the basis for voluntary and equal coexistence, cooperation and development of all individuals and distinct communities in a certain plural environment. Consequently, democracy, human rights, fundamental freedoms, equal rights, equality as well as the principle and adequate policies of nondiscrimination are the common foundations and elements of all models of integration. Citizenship is especially important and relevant for traditional liberal-civic models of integration, which Schnapper advocates and describes as:

[T]he nation is best defined by its aim, which is to *transcend through citizenship particularities*, whether they be biological (or perceived as such), historical, economic, social, religious or cultural; to define the citizen as an abstract individual, without particular identification or label, below or beyond his concrete characteristics. What makes the modern nation specific is that it integrates all populations into a community of citizens and it legitimizes the action of the State – its instrument – by this community; so it implies universal suffrage – *all* citizens involved in choosing their governments and judging the way power is exercised (Schnapper 1995: 184).

Such liberal-civic models of integration pay no importance to ethnic, cultural, linguistic, religious and other diversities in a plural society; they strictly follow the principle of nondiscrimination and absolutely equal treatment of everybody (e. g., Rawls 1999: 11). These models of integration consider all mentioned differences a private sphere of every individual believing that they have no influence over the status of individuals and their situation and position in the public sphere. What matters for the full integration and political participation of individuals is the citizenship of a respective (nation) state. Consequently, one would expect that states that follow liberal-civic models of integration would design policies and measures that stimulate naturalization of immigrants thereby stimulating and enabling their integration into a society. However, often actual experiences are different. They show that states (that declare themselves civic-liberal states and claim that ethnicity, culture and religion should be treated as purely private sphere of every individual without any impact on their private life are not ethnically and culturally neutral) as well as their citizens belonging to titular nations do pay attention to these individual characteristics and consider them in making concrete policies and decisions. Experiences of France (that in Europe is considered a typical (model) case of civic-liberal state that applies a civic-liberal model of integration) and especially riots there in 2005 (that could be described as ethnic riots of immigrants and their offspring born in France) confirm such conclusions. Hence, it should not be surprising that in addition to requests for the improvement of their social and economic conditions the rioters demanded adequate integration programs and measures that would improve their inclusion into French society. Additionally, reports about problems in integration of immigrants in certain environments and contexts in traditional immigrant states that follow liberal-civic model of integration, such as the USA, indicate that these models and concepts might not be sufficient and adequate in providing full integration of immigrants and their children into host societies.

Communitarian models of integration recognize, respect and take into account the existence of diversity and distinct communities. Moreover, they consider respect, adequate treatment, organization and management of these diversities central needs and tasks of modern plural societies (See e. g., Taylor 1994).

Recognizing and respecting the existence, needs and rights of distinct communities and trying to ensure their (special, minority) protection advocates of these models often put communities and their rights before individuals and individual rights, which is also the main criticism of critics who point at the incompatibility of these models with concepts of (individualistic) liberal democracy (Nikolić 2006: 16). Among possible solutions that can contribute to a better diversity management communitarian models offer decentralization, devolution, autonomy, setting up of (administrative) borders, federalization, partition and dissolution of existing states, which might lead to establishment of new sovereign states (e. g., Walzer 1997: 174). Ideally, these solutions can be reached in a peaceful and democratic way. Considering the presented characteristics of these models they might not be the most appropriate tools to facilitate integration of immigrants. Although in the (former) communist countries (that could be described totalitarian societies) such models did show certain positive results in preserving and developing cultures and identities of the recognized distinct communities, states usually reject them because of their presented characteristics – especially possible consequences and outcomes in democratic settings.

Liberal pluralism models of integration are trying to combine and make synergy of positive elements of liberal-civic and communitarian models. Such integration combines and includes respect of human rights, including minority rights and recognition of separate ethnic identities, fighting prejudice and discrimination, enforcement of anti-discrimination laws, and some modification of institutions of dominant culture making them more accommodating to cultural differences. Concepts of national identity and integration should be tolerant and pluralist in their nature. Additionally, Kymlicka (1995: 176) points out that an important element of inclusion is adequate representation of geographic and non-territorial constituencies in the public sphere. Such a concept of integration, putting an important emphasis on minority rights, contains elements enabling an ethno-cultural group to participate in society on an equal basis, while retaining its separate ethnic identity. Nikolić (2006: 19) concludes that:

Successful integration requires the willingness of both the minority and the majority, a two-way approach. The majority needs to understand that successful integration of a minority is in the benefit of the society as a whole, as it enables better overall social and economic development. In parallel, it is important for the minority group to play a leading part in constructing its own path to empowerment.

Although such models of integration have been advocated by a number of scholars and do receive positive reactions in several environments, so far only a few elements of these models have been introduced and implemented in the practice in integration policies of Canada and Australia, some European states

and the EU that officially proclaimed principles and concepts of multiculturalism and/or interculturalism as the bases of their policies. In this context, there are attempts to develop comprehensive integration policies that address especially target populations of immigrants and marginalized communities and try to include all relevant spheres of life. From the perspective of this approach it is important to start with activities and programs for the integration of immigrants immediately upon their arrival into the host societies or possibly even before their departure from societies of their origin. Policies and measures for the integration of immigrants (as well as persons belonging to marginalized distinct communities) should be designed to stimulate their interest for voluntary integration in a way that ensures the preservation and development of their specific cultures and identities if they express their interest and will to preserve and develop them. However, at this point in time liberal pluralism models and approaches should be considered to a large extent theoretical models and concepts.

It could be said that my theoretical models of integration and integration policies presented above and in appendixes could be classified among liberal pluralism models. However, differently than other models that give priority to individual dimensions and individual minority rights, my models require the equal respect of collective dimensions and rights. Consequently I would describe this model of integration as the *universal model of integration* that might be (considering the importance that I give to the collective dimensions of integration) considered also a specific, fourth type of integration. My understanding is that considering their nature minority rights should be defined as dual – simultaneously they are individual rights belonging to persons belonging to (national/ethnic and/or other) minorities and collective rights of minorities as collective entities. My model of integration could be described as an all-inclusive model that addresses and includes individually persons belonging to ethnic and other minorities, immigrants and marginalized individuals as well as collectively ethnic and other minorities, but also all other distinct communities. Such integration and integration policies should be based on the principles of respect of human rights, equality and non-discrimination, tolerance, solidarity and social justice, democratic inclusion and participation, and rule of law (Bešter 2006: 71). To be successful they demand active role of a state and its relevant institutions, but also of all other relevant factors, including immigrants.²⁷

The main goal of integration policies that are key components of successful diversity management in plural societies should be ensuring equality, equal possibilities, participation and inclusion of immigrants, persons belonging to national

²⁷ Relevant actors, factors and the institutional framework of integration and integration policies are presented in schemes in Appendixes 3 and 4.

and other minorities, marginalized individuals, minorities and other distinct communities in all spheres of social, economic and political life in a way that would enable preservation and development of their culture and identity. Consequently measures, programs and activities should be developed and carried out that should on the one hand prevent social exclusion, negative stereotypes, discrimination, racism and xenophobia and similar negative phenomena, and on the other hand stimulate and promote tolerance and equal cooperation, intercultural education and better knowledge of existing diversities, economic and social development, etc. Integration measures, programs and activities for immigrants should include assistance immediately upon their arrival, training and teaching of official languages and other languages of environment, providing information relevant for immigrants, providing training and educational programs that can assist their integration and promote their belonging to receiving society (Bešter 2006: 73–74). Taking into account that conflicts are normal phenomena in every plural environment successful diversity management and integration policies demand establishment and development of functional mechanisms and institutions for prevention, management and resolution of crises and conflicts.²⁸

INTEGRATION OF IMMIGRANTS AND THE POSSIBLE ROLE OF CITIZENSHIP OF STATES AND THE EU CITIZENSHIP

This section discusses integration of immigrants and immigrant communities as specific segments of integration and integration policies considering that immigrants and immigrant communities are specific and ever more important sub-populations of the whole target population of integration policies and measures. Although immigrants are just a segment of the total target population, we could conclude that the social importance/relevance of their successful integration continues to increase due to the increased mobility, intensified international migration and – especially in the cases of developed countries – also due to demographic trends (the ageing population). Namely, already now but especially in the long term developed societies are becoming ever more dependent on the constant inflow of immigrants needed to sustain their economies, social arrangements (especially social and pension systems) and current standard of living and should therefore address the issue of their integration seriously to provide for a stable social situation and development.

Discussing these issues we should be aware of the broader context. Integration of immigrants and respective policies are just segments of integration and inte-

²⁸ Fields and issues that are important for integration and should be included in integration policies are presented in Appendix 5.

gration policies that, however, simultaneously are intertwined not only with other segments of integration and integration policies but also are segments of a general policy and several other segmental policies, especially (im)migration policies that should address relevant issues of the regulation and management of migration. Consequently, the concepts and strategies of integration and integration policies should be developed simultaneously with migration (and especially immigration) policies and should be their important constituent parts as well as adequate parts of (im)migration policies should be integrated into integration policies. Such holistic and integrative approach should enable adequate regulation and management of migration flows, immigration and integration as well as the appropriate elaboration, permanent development and implementation of the regulation and policies regarding (im)migration and integration.

Although discussions on integration of immigrants and immigrant communities usually focus on international migrations and on integration of immigrants coming from abroad, we should stress that migrations and diverse migration flows are also permanent processes and frequent normal phenomena within every country that can be described as internal daily, temporary and permanent migrations. In several cases internal migrants can experience diverse problems in their integration into new environments, which also should be recognized and addressed adequately by integration policies and strategies in individual states. Among their possible problems we could list: diverse problems in arranging and regulating their new permanent or temporary residence; isolation, exclusion and/or discrimination that they might experience in a new environment; problems in social, political as well as cultural integration in their new environments that might be substantially different from the environments of their origin, etc.

On the other hand, as already mentioned, acquiring citizenship might be very important for the full integration of immigrants in the context of international migrations. As other authors, Bauböck (e. g., 1994, 2004) stresses the importance of full legal and political integration of immigrants. He points out problems encountered by countries that focused on economic and social integration of immigrants, but ignored their legal and political integration. A specific obstacle to integration of (international) immigrants are the existing legal regulations, policies and practices that make their access to citizenship by naturalization very difficult and limited or even impossible (which might be true not only for the immigrants who just came to a country, but also for their children who were born there). Consequently, Bauböck calls for the full political and legal integration of immigrants that includes their naturalization, but warns that the act of naturalization itself and acquiring of citizenship alone do not guarantee full legal and political integration of an immigrant. Full integration demands coherent policies and measures in all relevant fields of daily life as well as adequate participation

of all relevant actors, including immigrants and their associations, organizations and institutions.

As Bauböck, I consider acquiring the citizenship of the state of residence an important step in the full (individual) integration of an international immigrant into the host society. However, the acquisition of the citizenship of the state of residence should be considered just a step, a phase in the continuous process of integration of immigrants that, again, is just a segment of the process of (social) integration. Ideally, successful integration in diverse contemporary society should include all individuals and (distinct) communities, but should pay especial attention to marginalized ones. Consequently, integration policies and their measures should encompass the inclusion and voluntary integration of the second and the following generations of immigrants - including their children who were born in these countries and do possess citizenship of a respective country. Especially important in this context are the anti-discrimination measures and policies that should address and, hopefully, prevent all cases of direct and/or indirect discrimination that immigrants and their descendents might be exposed to. However, considering the actual social situation and status of immigrants and immigrant communities, antidiscrimination policies and measures might not be enough. At least in some cases additional policies of inclusion and diverse measures and actions that we could describe *affirmative action* might be required to ensure their equal rights, equality and full integration of immigrants and their children (the second and further generations of immigrants).

Usually it is believed that the process of integration of immigrants should start immediately upon their arrival into their host societies. My view is that, ideally, in the context of successful regulation and management of international migrations the process of integration migrants into new host societies should start already before they decide to emigrate. In societies of their origin the future emigrants should be provided with adequate information regarding their migration and their integration into new host societies. They should be presented not only relevant information about their future work and economic conditions, which for economic migrants might be the most important reasons for emigration, but also accurate information on their travel, immigration and customs procedures, arranging their legal status and accommodation, living and social conditions in new environments as well as on their integration into host societies. This information should include also relevant information on conditions and possibilities for (reu)nification with their (immediate) families and for the integration of their family members into new host societies. Although calls for such an approach to and for such a concept of the regulation and management of migrations could still be considered a wishful thinking at present, they reflect finding of my research and especially interviews with immigrants and potential emigrants, especially in Slovenia and in countries of South Eastern Europe. Such views were expressed

especially by better educated and skilled immigrants and potential emigrants, who usually pay more attention to their integration into host societies than those migrants with less skills and education, whose main interests are frequently their expected wages as the source of remittances and support of their families.

Programs and activities supporting the integration of immigrants and their communities into their new host societies should address all spheres of life adequately. Their participation in such integration processes, programs and activities should be voluntary and arranged in such a way that they are treated as relevant and equal actors, whose active participation is welcomed and stimulated. The process of integration should start immediately upon their arrival with diverse targeted programs and activities such as providing the relevant information on their host societies, on the environment where they are settling, on specific circumstances in their new local communities and/or regions, on relevant immigration and customs regulations and procedures, on their accommodation and arrangement of their legal status (e. g. alien residents or refugees/asylum seekers), on the possibilities and regulations regarding employment, etc. As mentioned, ideally in cooperation between emigrant and immigrant countries, the future emigrants should be provided adequate information and be included in at least some integration programs, activities and processes already before their actual departure for the societies of their origin. Immediately upon their arrival into host societies receiving countries should do their best to include immigrants (when possible also members of their families) in special education and training programs and processes designed for immigrants as well as into universal educational systems and programs that should promote and practice integration. What is very important is that immigrants receive all relevant information in a way and language that are accessible to them. Immigrants should be included also in diverse civic and social activities and programs at all levels that can contribute to their inclusion. They should be invited and stimulated to become active members of associations and NGOs. Whenever possible, immigrants should be invited to participate in diverse processes and spheres of life, including social and political life at all levels – but especially in local communities. To a large extent with diverse measures and activities their integration as well as economic, social and political participation can be stimulated and achieved regardless of their citizenship, while the concept of *active democratic citizenship* might enable at least at the local level also direct political participation of persons who do not possess citizenship of the state where they reside. In this context I would advocate the introduction of the legislation on local government that would introduce and ensure the formal introduction of the right of non-citizens to vote and run in local elections. However, as long as there are certain rights, freedoms, services, posts and political offices that are reserved exclusively for citizens, we could expect the interest of immigrants to acquire citizenship of states where they live by naturalization. Consequently,

there will also be a need that states adequately formulate, regulate and realize their citizenship policies, immigration and integration policies and processes of naturalization. From this perspective, citizenship remains an important tool and requirement for full (especially legal and political) integration of an individual into a new society.

From that perspective, if a person holding a citizenship of an EU member state migrates within the EU and settles in a territory of other EU member state, the EU citizenship might become an important and convenient means for integration of such an immigrant in a country of immigration. Currently the EU is still based on the Treaty of Nice and the future of the Lisbon Treaty is still uncertain. The Consolidated Version of the Treaty Establishing the European Community establishes the EU citizenship that is dependent on the citizenship of the EU member states as the complementary concepts (Article 17). This treaty establishes the right of every EU citizen “to move and reside freely within the territory of the Member States, subject to the limitations and conditions laid down in this Treaty and by the measures adopted to give it effect” (Art. 18), “to vote and to stand as a candidate at municipal elections in the Member State in which he resides, under the same conditions as nationals of that State” even if he/she are not citizens of this state (Art. 19), to enjoy diplomatic protection of other EU Member States in the territory of the third state if his/her state is not represented there (Art. 20), “to petition the European Parliament” and to apply to (European) Ombudsman (Art. 21).²⁹ Consequently, the EU citizenship – regardless of its limitations – already at this stage establishes an important basis for the participation of European citizens in political processes at the EU level (enabling their participation in the election for the EU parliament) and at the local level. More precisely, the EU citizenship enables European citizens who reside in the territory of the EU member state of which citizenship they do not possess to integrate by participating equally with its citizens in local (municipal) elections and at the EU level.

For these reasons immigrants from the non-EU countries might be very interested in acquiring the EU citizenship. If and when an immigrant from a non-EU country acquires the citizenship of a certain EU member state by naturalization, he or she automatically acquires also the citizenship of the EU and becomes an EU citizen. This citizenship then entitles and enables an immigrant to move and reside freely within the territory of all member states – in other words, in the whole territory of the EU. However, the right of every EU citizen “to move and reside freely within the territory of the Member States” is especially in the case of new EU member states still “subject to the limitations and conditions laid down in this Treaty and by the measures adopted to give it effect”, which means

²⁹ See Appendix I.

that this right guaranteed by the Article 18 of the Consolidated Version of the Treaty Establishing the European Community might be limited for the transitory period(s) determined by accession treaties. Other rights of the EU citizens presented above might be even more important for the integration into the new host society of immigrants from third countries, who after acquiring the citizenship of a certain EU member state emigrate to another EU member state. We could expect that immigrants from non-EU member states would be more likely to migrate to those EU member states where (because of a more favorable procedure or other reasons) they are more likely to acquire their citizenship by naturalization, even in the case when their ultimate goal is to emigrate to another EU member states where they are less likely to get their citizenship in the same time. So far we do not possess the data to support such expectations and hypotheses regarding legal emigrants surely. However, it is known that especially illegal emigrants are more likely to go to those countries that they could enter easily, where it is less likely that they would be deported and/or acquire legal status that in the future might enable also naturalization. Sometimes these criteria are even more important for emigrants than the basic economic criteria, such as the higher income and/or higher standard of living.

Although it is almost impossible to predict precisely the future development of the EU and EU citizenship, we can assume that the process of integration will continue and deepen, while the EU citizenship in its nature and content will more and more resemble citizenship of sovereign states. Consequently, we might expect that the interest of immigrants from non-EU countries to acquire the EU citizenship will increase as well – especially when the migration within the EU will actually be considered truly internal migration rather than a (specific type) of international migration.

However, already at this stage the EU citizenship can be considered an important tool for the integration of immigrants who possess it and live in EU member states of which citizenship they do not have. The EU citizenship might prove useful also for “re-integration” of the former emigrants from individual EU member states who now possess citizenship of non-EU states. Namely, in their legislation on citizenship (nationality) several states – including some EU member states – provide for a special, faster and easier naturalization of emigrants who once possessed the citizenship of a respective state as well as for their descendents. Often they can apply for the citizenship (of the state of their origin) and (re)acquire it without the usual requirements to give up their other citizenship and/or to live in a country for a certain period of time. Originally, such measures and procedures of (re)naturalization were introduced by nation-states to stimulate possible reintegration of emigrants if they decide to return to the country of their origin and to make their reintegration easier. However, in the context of the EU these provisions on reintegration mean that with the citizenship of the country of their

origin, which is an EU member state, they acquire also the citizenship of the EU, which then gives them all the rights presented above. Consequently, as the EU citizens they can move freely within the EU and settle and employ in any other member state, which is the country of their choice (of course with certain limitations for citizens of the “new” member states in transitory period).

This phenomenon has not been studied yet. However, we know of some cases when emigrants from certain EU member states who emigrated to different parts of the world did (re)acquire citizenship of their countries of origin, thereby acquiring also the EU citizenship which enabled them to migrate to another EU member states. For example, some immigrants from Italy and their descendents, who were Argentinean citizens in the time of a severe economic crisis there decided to (re)acquire Italian citizenship by naturalization according to special provisions for the reintegration of Italian emigrants. When they (re)acquired Italian citizenship and became the EU citizens they found employment and settled especially in the UK and countries of Benelux. Such “re-emigration” and “reintegration” is even simpler for those emigrants from the EU member states who have not renounced citizenship of states of their origin when they acquired the citizenship of their new country of immigration.

In this context we can cite the famous Micheletti case, which is a case of a dual citizen of Italy and Argentina, who had lived in Argentina before he came to Spain where he wanted to settle. Although he possessed Italian citizenship which entitled him to the “European citizenship”, Spain decided to treat him as an Argentinean citizen due to the fact that he came there from Argentina. The case was brought before the Court of Justice of the European Communities that ruled:

Whenever a Member State, having due regard to Community law, has granted its nationality to a person, another Member State may not, by imposing an additional condition for its recognition, restrict the effect of the grant of the nationality with a view to the exercise of a fundamental freedom provided for in the Treaty, particularly since the consequence of allowing such a possibility would be that the class of persons to whom the Community rules on freedom of establishment were applied might vary from one Member State to another (The Court of Justice of the European Communities, Case C-369/90, Mario Vicente Micheletti and others v. Delegación del Gobierno en Cantabria, 1992).

This decision established an important precedence: when an individual does have citizenship of any EU member state and, thereby, the EU citizenship, other member states could not ignore or reject this status. This decision confirms the sovereign and arbitrary right and power of every state to decide upon granting its citizenship to an individual in accordance with its legislation. Simultaneously

this decision to a certain level reduces sovereignty of the EU member states by setting the principle that other member states have to recognize and respect the EU citizenship of an individual acquired on the basis of citizenship of one EU member state. Consequently, the status of a EU citizen does guarantee an individual possessing it equal treatment and adequate judicial protection at the EU level regarding the rights to “to move and reside freely within the territory of the Member States” and the freedom of establishment.

Exploring the role of citizenship of individual sovereign states and of the EU citizenship in the integration process this section addresses the individual dimension of integration and focuses on the integration of immigrants. At the first glance the acquisition of citizenship of individual states (as predominantly legal status of an individual) does not affect the collective dimensions of integration of national and other minorities, immigrant communities, diverse communities and groups into the environments where they reside. The EU citizenship seems to have even less impact. However, citizenship of sovereign states and to a certain (limited) extent also the EU citizenship actually do have a certain impact on the status of individuals and might be very relevant for the integration of diverse distinct collective entities, in our case immigrant communities. Namely, if all or majority of members of a certain immigrant or any other distinct community do possess the citizenship of a respective state their claims for the adequate minority protection and/or for the official recognition of their specific legal minority status might be considered more substantiated. In time the immigrant communities that for a longer period of time, possibly for generations live in a certain environment more and more resemble traditional national minorities – although their settlement usually is no compact, but dispersed following specific migration flows and paths. Consequently – regardless of the reluctance of states, possibly sometimes in spite of their reluctance – immigrant communities and certain distinct groups can be expected to demand that the traditional minority protection and new developments in the human rights regulation, practice and minority protection be extended also to them. In this context they could use the argument that the relevant research and evidence confirm that the full and successful inclusion and integration into a certain diverse society demand that all spheres or life are adequately addressed. They also demand that the integration policies, measures and activities should include and pursue both individual and collective dimensions of integration, which in the case of immigrants (in addition to their first generation also their descendents in the second and the following generations) and immigrant communities demands their permanent active involvement and participation.

CONCLUSION

This article examines citizenship, integration, their interconnections and interplay. In addition to traditional concepts and models of citizenship it presents the concept of *active democratic citizenship* that especially in local communities should stimulate full voluntary inclusion and active participation of all individuals (as well as distinct communities as relevant collective entities) who live in a certain environment – regardless of their citizenship, which means that it no longer builds upon the exclusivity of the citizenship of a respective sovereign state. In defining integration as a social process I point to its dual – individual and collective – nature and stress the importance of the adequate integration policies and practices for individual states that, still predominantly, might be defined as single nation states. In this context the article analyzes the role and importance of citizenship of individual sovereign states and of the EU citizenship for the full (economic, social, cultural and political) integration in general and, more specifically, for the integration of immigrants and immigrant communities in their host societies. We could expect that as long as nation states will continue to “reserve” certain rights and positions exclusively for their citizens there will be the interest of immigrants (actually all individuals who do not possess the citizenship of the country of their residence) to acquire citizenship of the state of their settlement by naturalization.

My study confirms the working hypothesis that acquiring the citizenship (of a new, host) country by naturalization might be a necessary (if not the key) (pre)condition for a full integration of an individual (usually an immigrant) into a society (host, immigrant society) where he or she lives. However, acquiring citizenship by naturalization should be considered just a step, although an important phase in the process of integration. Namely, new and alternative concepts – such as the *active democratic citizenship* – require constant reexamination and revisions of classic concepts as well as continuous development of additional new concepts. For example, the concept of *active democratic citizenship* and some proposals for the reforms of integration policies of states suggest that the (permanent and sometimes temporary) legal residence should be determined the legal basis for democratic (political) participation and for the full inclusion in public life.

In addition to studying citizenship of sovereign states this article examines also the EU citizenship and its importance for an individual who possesses such a status. Special attention is paid to its possible impacts and the importance of the EU citizenship for the integration of immigrants. Although the EU citizenship is a limited and predominantly political concept, it creates a specific legal basis for political participation of an individual who possesses it. The EU citizens who live in a member state (of which citizenship they do not possess) are entitled to participation in elections for the European Parliament and in municipal elections.

Although the acquisition of the citizenship of the state of residence by naturalization, which in the case that this state is an EU member state means also the acquisition of the EU citizenship, establishes individual's legal status and is symbolically a very important event, the acquisition of citizenship of a sovereign state and the EU does not guarantee full and successful integration to this individual. Moreover, from research and our experiences we know that a successful integration of an individual (in our case an immigrant) into the society where he or she lives might be possible to a large extent (in some cases almost fully) without the acquisition of the citizenship of the state of the legal temporary or permanent residence by naturalization. A formal possibility in certain countries that a person without the citizenship of the respective state who has the status of legal (alien) resident can participate also in some political processes, most frequently at the local level and in institutions of local government further decreases the importance of citizenship for the process of full voluntary integration. The success of the integration process is dependent upon the existence of a comprehensive integration policy, which should include adequate measures, programs and activities designed to assist integration of individuals as well as distinct communities.

However, I would like to stress that citizenship of sovereign states as well as the EU citizenship will continue to play a role in the full political and legal integration of individuals and will have an impact also on the integration of distinct communities as long as certain rights and benefits will remain reserved only for citizens. In this context special attention should be paid to the possible role of the EU citizenship as a specific tool and means for the easier settlement and employment in EU member states, of which citizenship an EU citizen does not possess. The EU citizenship might be important also for a specific "re-integration" of emigrants (and their descendents) who in the past emigrated from the EU member states. Namely, some (nation) states developed and introduced specific legislations, policies and practices of reintegration by special naturalization of emigrants (and their descendents) who originate from respective states (or can demonstrate certain ethnic roots). By (re)acquiring the citizenship of the respective state that is the EU member state by such special naturalization (that is usually quicker and simpler) and such citizens automatically acquire also the EU citizenship, which entitles them to move and settle freely (with certain limitations set forth in the EU and accession treaties) in the EU.

In conclusion, considering of the intertwined nature and interdependent contents of migration, integration and citizenship policies and legislation we could hope that relevant policy makers will try to address and develop them holistically - taking into account their influences and synergies as well as consequences. This could be especially important for developed societies that considering the current demographic trends, social and economic needs are more and more dependent on the constant inflow and integration of immigrants. Consequently,

their policy makers will need to revise current migration and integration policies in a way that will treat also the acquisition of the citizenship of the respective state and the EU citizenship as an element of the full voluntary integration of immigrants and immigrant communities.

BIBLIOGRAPHY:

- Accetto, Matej (1999) "Širše implikacije problema državljanstva - Sorazmernost legitimnih interesov države in interesov posameznika" ("Broader implications of 'citizenship problem' - Balance of interests of a state and those of an individual") - in *Slovensko javno pravo na prehodu v novo tisočletje. (Slovene public law at the turn of the new millenium.)* Dnevi javnega prava, Portorož, 7.-9. junij 1999. Ljubljana: Inštitut za javno upravo: 591-606.
- Aleinikoff, T. Alexander (1999) "Plural Nationality today." *Research Perspectives on Migration*, 2(2): 14-15, <http://www.ceip.org/files/projects/imp/rpm/rpm-vol2no2.pdf>.
- Aleinikoff, T. Alexander & Klusmeyer, Douglas, eds. (2002) *Citizenship Policies for an Age of Migration*. Washington, DC: Carnegie Endowment for International Peace.
- Akehurst, Michael (1984) *A Modern Introduction to International Law*, Fifth Edition. London, Boston, Sydney: George Allen and Unwin.
- Ambrosius, Gerold & Hubbard, William H. (1989) *A social and economic history of twentieth-century Europe*. (translated by Keith Tribe and William H. Hubbard). Cambridge, Mass, London: Harvard University Press.
- Barnett, Randy E. (1998) *The structure of liberty: justice and the rule of law*. Oxford: Clarendon Press.
- Baron, Salo W. (1985) *Ethnic Minority Rights: Some older and newer trends*. The tenth Sacks Lecture delivered on 26th May 1983. Oxford, England: Oxford Center for Postgraduate Hebrew Studies.
- Bauböck, Rainer (1994) *The Integration of Immigrants. Report of the Joint Group of Specialist on migration, demography and employment*. Strasbourg: Council of Europe, [http://www.coe.int/T/E/Social_Cohesion/Migration/Documentation/Publications_and_reports/Reports_and_proceedings/1994_Cdmg\(94\)25E.asp#TopOfPage](http://www.coe.int/T/E/Social_Cohesion/Migration/Documentation/Publications_and_reports/Reports_and_proceedings/1994_Cdmg(94)25E.asp#TopOfPage), May 2006.
- Bauböck, Rainer (2004) *Citizenship and Political Integration*. Paper prepared for the 2nd Stockholm Workshop on Global Migration Regimes, June 11.-12., <http://www.framtidsstudier.se/eng/globalMobReg/CitizenshipandPoliticalIntegration.pdf>, May 2006.
- Bellamy, Richard & Warleigh, Alex, eds. (2001) *Citizenship and governance in the European Union*. London, New York: Continuum.
- Bešter, Romana (2006) *Integracijska politika - politika integracije imigrantov: Teoretični model in študija primera Slovenije. (Integration policy - policy of integration of immigrants: Theoretical model and a case study of Slovenia.)* Doktorska disertacija. (PhD Dissertation). Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede.
- Breton, Roland (1981) *Les ethnies*. Paris: PUF.
- Brubaker, William Rogers, ed. (1989) *Immigration and the Politics of Citizenship in Europe and North America*. Lenham, MD, Washington, D. C.: University Press of America.
- Canadian Council for Refugees (1998) *Best settlement practices. Settlement Services for Refugees and Immigrants in Canada*. Canadian Council for Refugees, February 1998, <http://www.web.net/~ccr/bpfina1.htm>
- Castles, Stephen & Davidson, Alastair (2000) *Citizenship and Migration. Globalization and the politics of belonging*. Basingstoke: Macmillan.
- Chevallier, Jacques (1992) *L'État de droit*. Clefs. Politique. Paris: Montchrestien.
- Council of Europe (2000) *Concept of democratic Citizenship*. Strasbourg: Council of Europe Publishing.
- Consolidated Version of the Treaty Establishing the European Community, Official Journal of the European Communities, C325/24. 12. 2002.
- Crick, Bernard (1972) "Sovereignty" - in Sills, David L., ed.: *International Encyclopedia of the Social Sciences*, Vol. 15. New York: The Macmillan Company & The Free Press; London: Collier-Macmillan Publishers, Reprint edition 1972 (C 1968).
- Dias, Dexter (1997) *Rule of law*. Coronet paperback. London: Coronet Books, Hodder and Stoughton.
- Donner, Ruth (1994) *The Regulation of Nationality in International Law*, Second Edition. Irvington-on-Hudson, NY: Transnational Publishers, Inc.
- Dugard, John (1987) *Recognition and the United Nations*. Hersch Lauterpacht Memorial Lectures; University of Cambridge, Research Centre for International Law. Cambridge: Grotius Publications Limited.
- European Union citizenship, a wide set of rights and obligations http://ec.europa.eu/justice_home/fsj/citizenship/wai/fsj_citizenship_intro_en.htm, 25 November 2008.
- European Commission for Democracy Through Law (1998) *Consequences of State Succession for Nationality, Report of the Venice Commission*. Strasbourg: Council of Europe.

- European Convention on Nationality and explanatory report.* (1997) Convention opened for signature on 6 November 1997. European Treaty Series, No. 166. Strasbourg: Council of Europe Publishing.
- Feldblum, Miriam & Klusmeyer, Douglas (1999) "Immigrants and Citizenship Today: A Comparative perspective." *Research Perspective on Migration*, 2(2): 1-5, <http://www.ceip.org/files/projects/imp/rpm/rpmvol2no2.pdf>
- Gellner, Ernest (1983) *Nations and Nationalism*. Ithaca, London: Cornell University Press.
- Gellner, Ernest (1988) *Plough, sword and book: The structure of human history*. London: Collins-Harvill.
- Gouldner, A. W. (1994) "The War Between the Cities" - in Turner, Bryan & Hamilton, Peter, eds.: *Citizenship: Critical Concepts*, Vol. I. London, New York: Routledge: 335-336.
- Heater, Derek (2004) *A brief history of citizenship*. New York: New York University Press / Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Heater, Derek (1996) *World citizenship and government: Cosmopolitan ideas in the history of Western political thought*. Basingstoke, London: Macmillan / New York: St. Martin's Press.
- Hinsley, F. H. (1986) *Sovereignty*, 2nd edition. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hobsbawm, Eric J. (1990) *Nations and Nationalism since 1789: Programme, Myth, Reality*. Cambridge, London, New York, New Rochelle, Melbourne, Sydney: Cambridge University Press.
- Hobsbawm, Eric J. (1997) *On history*. London: Weidenfeld and Nicolson.
- Hobsbawm, Eric & Ranger, Terence, eds. (1998) *The invention of tradition* (Canto ed., reprinted). Cambridge: Cambridge University Press.
- Howard, Marc Morjé (2003) Foreigners or Citizens? Citizenship Policies in the Countries of the EU. (Pittsburg), <http://aei.pitt.edu/archive/00002878/01/117.pdf>.
- Hunt, Lynn, ed. (1996) *The French revolution and human rights: A brief documentary history*. Boston, New York: Bedford Books of St. Martin's Press.
- Hutchinson, Allan C. & Moynahan, Patrick, eds. (1987) *The rule of law: Ideal or ideology*. Toronto, Calgary, Vancouver: Carswell.
- Jacobson, David (1996) *Rights across Borders: Immigration and the Decline of Citizenship*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.

- Jennings, Robert & Watts, Arthur, eds. (1992) *Oppenheim's International Law*, 9th edition, Volume 1. Essex: Longman Higher Education.
- Jessurun d'Oliviera, Hans Ulrich (1995) "Union Citizenship: Pie in the sky" - in Rosas, Allan & Antola, Esko, eds.: *A Citizens' Europe: In search of a New Order*. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications: 58-84.
- Kellas, James. G. (1998) *The Politics of Nationalism and Ethnicity*, 2nd revised and updated edition. Basingstoke, London: Macmillan; New York: St. Martin's Press.
- Koslowski, Rey (2000) *Migrants and Citizens: Demographic Change in the European State System*. Ithaca: Cornell University Press.
- Krawietz, Werner & Pattaro, Enrico & Erh-Soon Tay, Alice, eds. (1997) *Rule of law: Political and legal systems in transition*. World congress / International association for the philosophy of law and social philosophy (IVR) Rechtstheorie. Beiheft, 17. Berlin: Duncker & Humblot.
- Kymlicka, Will (1996) *Multicultural citizenship: A liberal theory of minority rights*. Oxford political theory. Oxford: Clarendon Press.
- Lantschner, Emma & Marko, Joseph & Petričušić, Antonija, eds. (2008) European Integration and its Effects on Minority Protection in South Eastern Europe. (EURAC Research - Minderheiten und Autonomien Bamd 12). Baden-Baden: Nomos.
- Lebreton, Gilles (1997) *Libertés publiques et droits de l'homme*, 3eme ed. Paris: A. Colin, Masson.
- Lillich, Richard B. & Hannum, Hurst (1995) *International human rights: problems and law, policy and practice*, 3rd ed. Boston, New York, Toronto, London: Little, Brown and Company.
- Mann, Michael, ed. (1990) *The Rise and Decline of the Nation State*. Oxford, Cambridge (Mass.): Basil Blackwell.
- Martin, Pierre-Marie (1995) *Droit international public*. Paris, Milan, Barcelone: Masson.
- Marshall, T. H. (1998) "Citizenship and social class" - in Shafir, Gershon, ed.: *The citizenship debates*. Minneapolis, London: Minnesota University Press: 93-112.
- Meehan, Elizabeth M. (1993) *Citizenship and the European Community*. London, Newbury Park, Calif.: Sage Publications.
- Meron, Theodor, ed. (1992) *Human rights in international law: Legal and policy issues*. Reprint. Oxford: Clarendon press.

- Mills, Kurt (1998) *Human rights in the emerging global order: A new sovereignty?* London: McMillan.
- Morin, Jacques-Yvan (1996) *L'état de droit: Émergence d'un principe du droit international*. Recueil des cours; T. 254. The Hague, Boston, London: Martinus Nijhoff.
- Nikolić, Sara (2006) *On the Road to Empowerment: The Role of Romani NGOs in Romani Integration in Macedonia*. (Master Thesis submitted in partial fulfillment of the European Regional Master's Degree in Democracy and Human Rights in South-East Europe.) Sarajevo: University of Sarajevo – University of Bologna.
- Official report of the International Court of Justice* (1955) Hague: ICJ.
- Oppenheim, Lassa Francis Lawrence (Oppenheim/ Lauterpacht) (1948) *International Law: A Treatise*, Vol. I: *Peace*; 7th edition, edited by Hersch Lauterpacht. London, New York, Toronto: Longmans, Green and Co..
- Pentassuglia, Gaetano (2002) *Minorities in international law: An introductory study*. Minority Issues Handbook. European Centre for Minority Issues. Council of Europe Publishing.
- Schnapper, Dominique (1995) "The Idea of Nation." *Qualitative Sociology*, 18(2): 177–187.
- Sellers, Mortimer, ed. (1996) *The new world order: sovereignty, human rights, and the self-determination of peoples*. Oxford, Washington: Berg.
- Sieghart, Paul (1995) *The international law of human rights*. Oxford, New York: Clarendon Press.
- Simon, Thomas W. (1999) "Theory of the state: Notes for lectures" (manuscript).
- Soysal, Yasemin Nuhoglu (1994) *Limits of citizenship: migrants and postnational membership in Europe*. Chicago, London: The University of Chicago.
- Special Delegation of Council of Europe Advisers (2000) "Promotion of Multi-Ethnic Society and Democratic Citizenship: Report of the Special Delegation of Council of Europe Advisers." Stability Pact for South Eastern Europe, Working Table I on: Democratisation and Human Rights. (Strasbourg, 6 March 2000).
- Starke, J. G. (1989) *Introduction to International Law*, 10th edition. London: Butterworths.
- Steiner, Henry J. & Alston, Philip (1996) *International human rights in context: Law, politics, morals: Text and materials*. Oxford: Clarendon Press.

- Stavenhagen, Rudolfo (1990) *The Ethnic Question: Conflicts, Development, and Human Rights*. Tokyo, Hong Kong: United Nations University Press.
- Tamir, Yael (1993) *Liberal nationalism*. Studies in moral, political, and legal philosophy. Princeton: Princeton University Press.
- Taylor, Charles (1994) "The Politics of Recognition." – in Goldberg, David Theo, ed.: *Multiculturalism: A critical reader*. Oxford, Cambridge, USA: Blackwell: 75–106.
- Thornberry, Patrick (1990) *International Law and the Rights of Minorities*. Oxford, England: Clarendon Press/ New York: Oxford University Press.
- Thornberry, Patrick & Estébanez, Maria Amor Martín (2004) *Minority rights in Europe: A review of the work and standards of the Council of Europe*. Council of Europe Publishing.
- Turner, Bryan & Hamilton, Peter, eds. (1994) *Citizenship: Critical Concepts*, Vol. I. London, New York: Routledge.
- Vasak, Karel, ed. (1978) *Les dimensions internationales des droits de l'homme: manuel destiné à l'enseignement des droits de l'homme dans les universités*. Paris: Unesco.
- Waldrauch, Harald (2003) "Electoral rights for foreign nationals: a comparative overview of regulations in 36 countries." National Europe Centre Paper No. 73; http://www.anu.edu.au/NEC/waldrauch_paper.pdf.
- Wallace, Rebecca (1997) *International human rights: Text and materials*. London: Sweet & Maxwell.
- Walzer, Michael (1997) "The Politics of Difference: Statehood and Toleration in a Multicultural World." *Ratio Juris* 10(2): 165–76.
- Weber, Max (1989) *The Protestant ethic and the spirit of Capitalism*. Translated by Talcott Parsons; introduction by Anthony Giddens. London: Unwin Paperbacks.
- Weber, Max (1922) *Wirtschaft und Gesellschaft*. Bearbeitet von Max Weber. Tübingen: J. C. B. Mohr / P. Siebeck.
- Webster's New Universal Unabridged Dictionary. Deluxe Second Edition. Dorset & Baber, USA, 1983.
- Žagar, Mitja (1995) "Constitutions in Multiethnic Reality." *Razprave in gradivo / Treatises and Documents* 29–30: 143–164.
- Žagar, Mitja (1997) "Rights of ethnic minorities: Individual and/or collective rights? Some new(er) trends in development and the (universal) nature

of human rights – the European perspective.” *Journal of international relations* 4(1/4): 29-48.

Žagar, Mitja (1999) “Sorazmernost med interesi posameznika in države na področju državljanstva.” (“Balance between the interests of an individual and of a state in the field of citizenship”) – in *Slovensko javno pravo na prehodu v novo tisočletje. (Slovene Public Law at the turn of the Millenia.)* (Izobraževanje in usposabljanje v javni upravi, 1/1999). [Ljubljana]: Inštitut za javno upravo, junij: 684-696.

Žagar, Mitja (2002) “Nekaj misli o politiki integracije romske skupnosti v Sloveniji.” (“Some thoughts on the integration of the Roma community in Slovenia.”) *Razprave in gradivo / Treatises and Documents* 41: 136-171.

Žagar, Mitja (2007) “Diversity management – evolution of concepts.” in Brezigar, Sara & Lavskis, Peter & Solem, Knut Erik & Žagar, Mitja, eds., *International, constitutional, legal and political regulation and management of ethnic pluralism and relations, including prevention, management and/or resolution of crises and conflicts as components of diversity management: Thematic issue, Razprave in gradivo / Treatises and Documents* 52: 6-37.

Žagar, Mitja (2008) “Diversity Management and Integration: From Ideas to Concepts,” *European Yearbook of Minority Issues*, Vol. 6 (2006/2007), Brill: 307-327.

APPENDIX 1: THE PROVISIONS OF THE CONSOLIDATED VERSION OF THE TREATY ESTABLISHING THE EUROPEAN COMMUNITY (OFFICIAL JOURNAL OF THE EUROPEAN COMMUNITIES, C325/24.12.2002) THAT ESTABLISH THE LEGAL BASIS FOR THE EU CITIZENSHIP:

PART TWO

CITIZENSHIP OF THE UNION

ARTICLE 17

1. Citizenship of the Union is hereby established. Every person holding the nationality of a Member State shall be a citizen of the Union. Citizenship of the Union shall complement and not replace national citizenship.

2. Citizens of the Union shall enjoy the rights conferred by this Treaty and shall be subject to the duties imposed thereby.

ARTICLE 18

1. Every citizen of the Union shall have the right to move and reside freely within the territory of the Member States, subject to the limitations and conditions laid down in this Treaty and by the measures adopted to give it effect.

If action by the Community should prove necessary to attain this objective and this Treaty has not provided the necessary powers, the Council may adopt provisions with a view to facilitating the exercise of the rights referred to in paragraph 1. The Council shall act in accordance with the procedure referred to in Article 251.

3. Paragraph 2 shall not apply to provisions on passports, identity cards, residence permits or any other such document or to provisions on social security or social protection.

ARTICLE 19

1. Every citizen of the Union residing in a Member State of which he is not a national shall have the right to vote and to stand as a candidate at municipal elections in the Member State in which he resides, under the same conditions as nationals of that State. This right shall be exercised subject to detailed arrangements adopted by the Council, acting unanimously on a proposal from the Commission and after consulting the European Parliament; these arrangements may provide for derogations where warranted by problems specific to a Member State.

2. Without prejudice to Article 190(4) and to the provisions adopted for its implementation, every citizen of the Union residing in a Member State of which he is not a national shall have the right to vote and to stand as a candidate in elections to the European Parliament in the Member State in which he resides, under the same conditions as nationals of that State. This right shall be exercised subject to detailed arrangements adopted by the Council, acting unanimously on a proposal from the Commission and after consulting the European Parliament; these arrangements may provide for derogations where warranted by problems specific to a Member State.

ARTICLE 20

Every citizen of the Union shall, in the territory of a third country in which the Member State of which he is a national is not represented, be entitled to protection by the diplomatic or consular authorities of any Member State, on the same conditions as the nationals of that State. Member States shall establish the necessary rules among themselves and start the international negotiations required to secure this protection.

ARTICLE 21

Every citizen of the Union shall have the right to petition the European Parliament in accordance with Article 194.

Every citizen of the Union may apply to the Ombudsman established in accordance with

ARTICLE 195

Every citizen of the Union may write to any of the institutions or bodies referred to in this Article or in Article 7 in one of the languages mentioned in Article 314 and have an answer in the same language.

ARTICLE 22

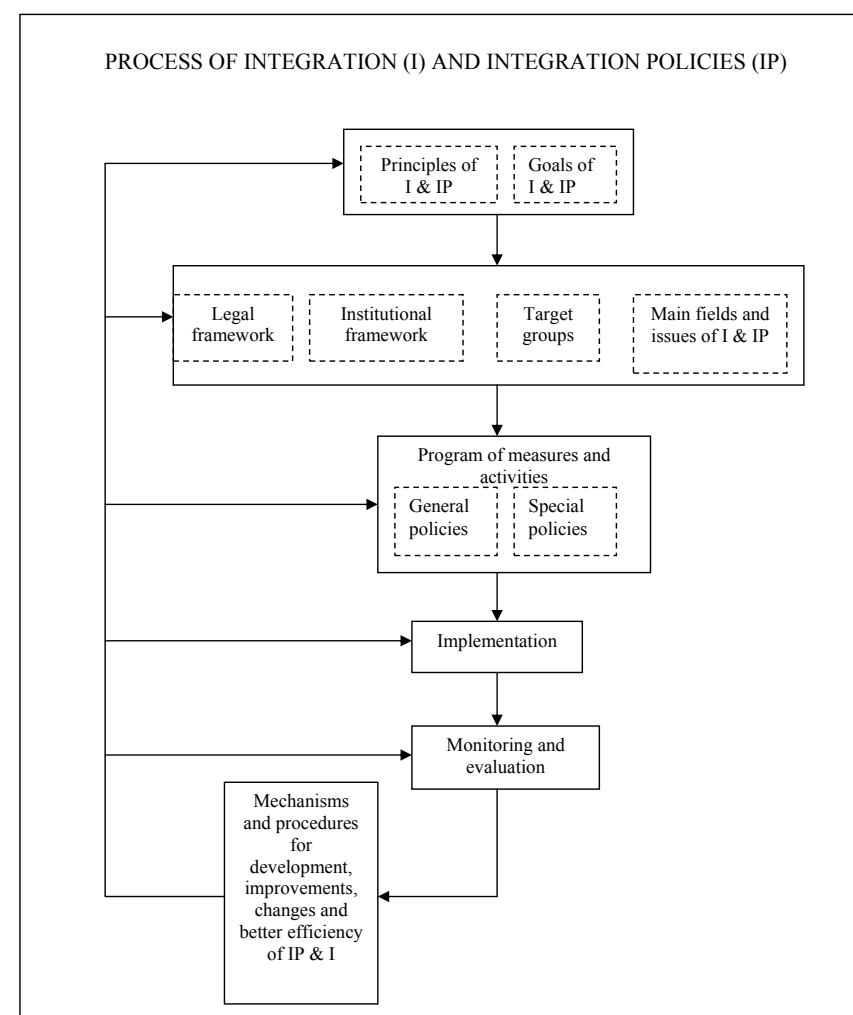
The Commission shall report to the European Parliament, to the Council and to the Economic and Social Committee every three years on the application of the provisions of this part. This report shall take account of the development of the Union.

On this basis, and without prejudice to the other provisions of this Treaty, the Council, acting unanimously on a proposal from the Commission and after con-

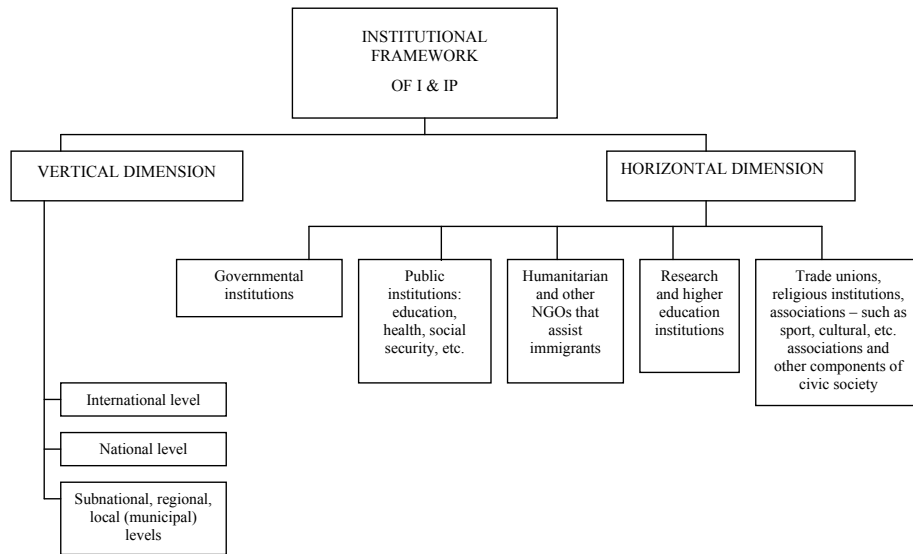
sulting the European Parliament, may adopt provisions to strengthen or to add to the rights laid down in this part, which it shall recommend to the Member States for adoption in accordance with their respective constitutional requirements.

APPENDIX 2: BASIC SCHEME: PROCESS OF INTEGRATION AND THE MODEL OF INTEGRATION POLICY

(based upon: Bešter 2006: 70)

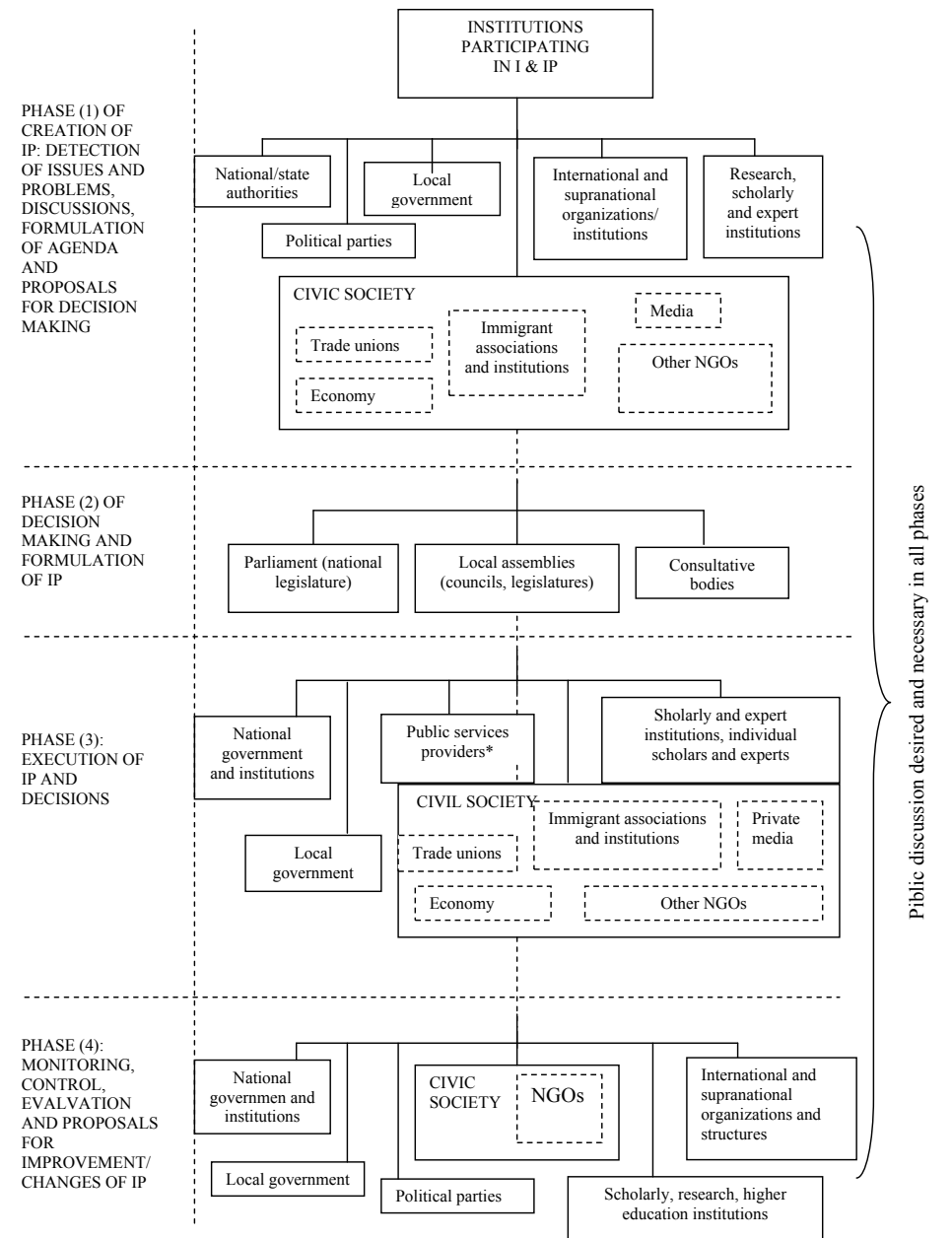

APPENDIX 3: SCHEME: INSTITUTIONAL FRAMEWORK OF INTEGRATION (I) AND INTEGRATION POLICIES (IP) (BEŠTER 2006: 78)

APPENDIX 4: SCHEME: ROLES OF INSTITUTIONS AND OTHER ACTORS IN THE PROCESS OF INTEGRATION (I) AND INTEGRATION POLICIES (IP)

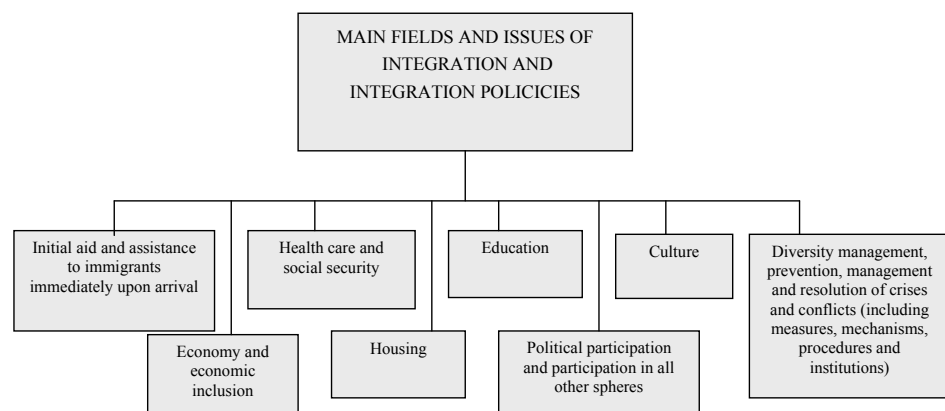
(based upon: Bešter 2006: 81)

* Education, child care, health care and security, social security and services, public media, etc.

APPENDIX 5: SCHEME: MAIN FIELDS AND ISSUES OF INTEGRATION AND INTEGRATION POLICIES

(based upon: Bešter 2006: 87)

O družbeni upravičenosti priznanja statusa narodnih manjšin Albancem, Bošnjakom, Črnogorcem, Hrvatom, Makedoncem in Srbom v Republiki Sloveniji s predlogi za urejanje njihovega narodnomanjšinskega položaja

NATIONAL-MINORITY QUESTION IN SLOVENIA AFTER THE BREAKDOWN OF YUGOSLAVIA: on the Justification of the Acknowledgment of the National Minority Status for the Albanians, Bosniacs, Croats, Macedonians, Montenegrins and Serbs in the Republic of Slovenia, Along With the Model Managing Proposals

Albanians, Bosniacs, Croats, Macedonians, Montenegrins and Serbs are in number the largest national minority groups populating the present territory of the Republic of Slovenia. In the sociological sense, all of them are represented by the author as national communities. From the political aspect they are dealt with as real national minorities which however are legally not acknowledged by the State. This is why the Ex-Yugoslav Minorities Coordination (ExYumco) was founded by their cultural associations some years ago. Its function has been to manage the proper social status of these minorities in the Republic of Slovenia. The author describes the strategic goals, methodology and actual means that have been chosen by ExYumco in order that the national identity of the concerning minorities in the Republic of Slovenia would and should be protected and maintained.

Keywords: Republic of Slovenia, national minorities, official status, dignity, Ex-Yugoslav Minorities Coordination

Albanci, Bošnjaki, Črnogorci, Hrvati, Makedonci in Srbi v Sloveniji so največje manjšinske narodnostne skupine v današnji Republiki Sloveniji. V sociološkem smislu gre za narodnostne skupnosti, politološko gledano pa za dejanske narodne manjšine, ki pa jih Republika Slovenija ne priznava. Zato so pred nekaj leti kulturna društva obravnavanih skupnosti ustanovila neformalno reprezentančno telo Manjšinsko koordinacijo kulturnih društev konstitutivnih narodov in narodnosti razpadle SFRJ v Republiki Sloveniji, ki se je leta 2006 registrirala kot društvo. Avtorica opiše strateške cilje, metodologijo in sredstva, s katerimi si društvo prizadeva udejaniti okoliščine in pogoje, da bi lahko obravnavane narodne manjšine uspele obdržati in razvijati svojo lastno narodnostno identiteto.

Ključne besede: Republika Slovenija, narodne manjšine, uradni status, dostojanstvo, Manjšinska koordinacija konstitutivnih narodov in narodnosti razpadle SFRJ v Sloveniji

UVOD

V pričujočem besedilu podajam kar se da strnjen prikaz nekaterih bistvenih družbenih dejstev, ki se nanašajo na narodnostne skupnosti Albancev, Bošnjakov, Črnogorcev, Hrvatov, Makedoncev in Srbov, ki živijo v Republiki Sloveniji,¹ skoraj vsi njihovi pripadniki pa so njeni državljani. Ob ugotavljanju neurejenega stanja njihovega kolektivnega položaja hkrati poudarjam sploh odsotnost pravnega statusa teh skupnosti. Izhajam iz predpostavke o dokazljivosti pravne ureditve njihovega položaja kot narodnih manjšin v Republiki Sloveniji; gre za predpostavko, ki temelji predvsem na zgodovinskih okoliščinah ob mednarodno verificiranem razpadu SFRJ kot do tedaj skupne zvezne države narodov in narodnosti ter na upoštevanju pristojne mednarodnopravne regulative. Predstavljam skupne značilnosti, kolektivne težnje in splošne cilje vseh in vsake od navedenih narodnostnih skupnosti in predvidim možne rešitve znotraj področnih politik. Koncipiram metodologijo za urejanje odprtih vprašanj obravnavane problematike, skupaj z navajanjem konkretnih predlogov za uresničevanje pomembnejših ciljev. Razmišljam o interesu Slovencev kot naroda za dejansko realizacijo družbenega koncepta slovenske nacije.

SODOBNA DRUŽBENA DEJSTVA

STANJE ETNIČNE STRUKTURIRANOSTI V REPUBLIKI SLOVENIJI

Slovenski narod je družbena danost, določljivo in nesporno etnično dejstvo. Pri pojmovanju slovenskega naroda gre za tisto temeljno kulturno okoliščino, s katero se v sodobnem zgodovinskem trenutku samoidentificira velika večina prebivalstva Republike Slovenije² (Kržišnik Bukič 2007: 205–221). Toda Slovenija je hkrati kot večina sodobnih držav večetnična oziroma večkulturna družba³

1 Kljub popolnemu strinjanju z recenzentsko pripombo, da v znanstvenem besedilu ni podcenjujoče do obravnavanih skupnosti uporabljati kratice (kaj drugega kot ABČHMS v RS?), se v pričujočem besedilu (še) nisem mogla odločiti za uporabo te (ali eventualno kake podobne) kratice. Zakaj? Ker je logičen akronim ABČHMS, ki sem ga sicer sama prvič uporabila pred več leti v pisni komunikaciji z Uradom za narodnosti (Zaključno poročilo, glej op. 3) naletel v mainstreamskem medijskem diskurzu, ki je sledil, tudi na vsaj en izrazito negativni javni odziv. Ker se tokrat v zvezi s tem prvič strokovno oglašam v znanstveni reviji, se zato še ne nagibam h "krajšanju", ki bi ga pozneje, še posebej v povezavi s konceptom urejanja aktualne manjšinske problematike v Republiki Sloveniji, veljalo vpeljati v strokovno in vsebinsko razpravo. Sem pa v pričujočem besedilu v skladu z recenzentskim napotkom sintagmo "Albanci, Bošnjaki, Črnogorci, Hrvati, Makedonci, Srbi v Republiki Sloveniji" kolikor je bilo mogoče izpuščala oziroma jo nadomeščala s krajšo besedno zvezo: "obravnavane skupnosti".

2 O pojmovanju družbenega fenomena *slovenski narod* na začetku 21. stoletja med strokovnjaki v slovenskem kulturnem prostoru ni videti interesa za poglobljeno strokovno razpravo. To je zlasti razvidno iz načelno nevprijetne teoretično-metodološke obravnave besednih zvez *slovenski narod* in *slovenska nacija*.

3 Prva obsežnejša večstranska raziskava tako na kabinetni kot terenski ravni z naslovom *Položaj in status pripadnikov narodov nekdanje Jugoslavije v Sloveniji* je bila opravljena ob aplikaciji demografskostatističnega,

(Klopčič, Komac in Kržišnik Bukić: 2003; Žitnik 2008). Takšno njeno strukturiranost je mogoče zlahka zaznati na več načinov in prek več vidikov.⁴

Na ravni številčnega ugotavljanja razmerij med posameznimi etničnimi segmenti družbe večkulturnost Slovenije odsevajo popisi prebivalstva. Zadnje večje in hkrati še složno dejanje vseh republik zvezne jugoslovanske države je bil popis prebivalstva na dan 31. marca 1991 (Šircelj 2003: 141). Tedaj so se ob Slovencih (1.689.657 ali 88,31 odstotka) kot izrazito večinskemu narodu drugi v Sloveniji stalno bivaajoči prebivalci številčno narodnostno takole samoopredelili: Hrvati (52.876 ali 2,76 odstotka), Srbi (47.401 ali 2,48 odstotka), Muslimani (26.577 ali 1,39 odstotka), Madžari (8.000 ali 0,42 odstotka), Makedonci (4.371 ali 0,23 odstotka), Črnogorci (4.339 ali 0,23 odstotka), Albanci (3.534 ali 0,18 odstotka), Italijani (2.959 ali 0,15 odstotka), Romi (2.259 ali 0,12 odstotka) in drugi (vsaka od ducat drugih narodnostnih skupin je zajemala po deset- in večkrat manj oseb kot tu imenovana najmanjša – romska).

Kljub znatnim spremembam, ki jih je za večino navedenih narodnostnih skupin ugotovil popis prebivalstva iz leta 2002, so najosnovnejša razmerja, ki smo jih spoznali leta 1991, če odmislimo precejšnjo zmešnjavo pri narodnostnem samopoimenovanju, povezana zlasti z vojno v Bosni in Hercegovini, prisotna

---

sociološkega, politološkega, pravnega in zgodovinskega pristopa na Inštitutu za narodnostna vprašanja v letih 2001–2003. Zaključno poročilo na več kot 300 straneh, ki sem ga kot vodja raziskave (zavestno) naslovila Albanci, Bošnjaki, Črnogorci, Hrvati, Makedonci, Srbi v Republiki Sloveniji, je dostopno na: http://www.uvn.gov.si/fileadmin/uvn.gov.si/pageuploads/pdf_datoteke/Raziskava_Polozaj_in_status_pripadnikov_narodov_nekdanje_Jugoslavije_v_RS.pdf. Sodelavca pri tej raziskavi sta bila dr. Vera Klopčič in dr. Miran Komac, oba izkušena strokovnjaka z INV v polju narodnomanjšinskih študij. – Nekatere sicer bolj monodisciplinarne raziskave so bile narejene tudi že prej, tej raziskavi pa je v naslednjih letih sledilo še več drugih, zlasti na Inštitutu za narodnostna vprašanja, Institutu Studiorum Humanitatis, Mirovnem inštitutu, itd. Med najbolj sveže objavljene sodi delo (2008) Janje Žitnik Serafin s pomenljivim naslovom *Večkulturna Slovenija*, v katerem avtorica kot redko kdo med slovenskimi raziskovalci izraža izrazito intelektualno kritično držo do politike slovenske države na tem področju. Knjiga sicer obravnava zlasti splošnokulturne in književniške vidike tematike, a je pomembna tudi zato, ker prinaša bogat popis ustrezne domače in tuje literature.

⁴ Kazalce etnične strukturiranosti je mogoče deliti na notranje in zunanje. Z notranjimi pojmem sfero človekove – posameznikove intimne, ki je vidna ali ne, ki jo posameznik izraža ali ne, ali pa se ne identificira z nobeno etnično pripadnostjo. Gre za ponotrjanje svet človeka – posameznika, ki je v tej meri njegova zasebna stvar in se je morda niti sam ne zaveda. Kljub vsemu ta etnična podstat tudi v teh primerih v posamezniku obstaja, če ne drugače, vsaj na ravni odklanjanja. Čeprav je treba med kazalci etnične strukturiranosti neke širše družbene skupnosti, ki jo tudi v začetku 21. stoletja najpogosteje umeščamo v institucionalne okvire države, upoštevati tudi te “notranje” znake, so za realnost družbenih procesov in odnosov znatno pomembnejši zunanji znaki etnične strukturiranosti. Med zunanje znake etnične strukturiranosti umeščam tiste, ki omogočajo v dani globalni družbi razvid kulturnih, jezikovnih, civilizacijskih, religioznih razlik znotraj te družbe, bodisi da gre za razlike med ljudmi kot posamezniki bodisi za razlike, svojstvene določenim segmentom prebivalstva obravnavane širše družbene skupnosti. Kadar gre za take posamezne segmente prebivalstva, ki so v tej družbi prisotni v številčno manjši meri v razmerju do razločevalno večinske populacije, imamo opravka z narodnimi manjšinami.

tudi po tem zadnjem popisu⁵ (Klopčič, Komac in Kržišnik Bukić 2003). Slovenci (1.631.363 ali 83,06 odstotka) trdno ostajajo večinski narod. Že znane narodnostnomanjšinske skupine pa so se razvrstile: Srbi (38.964 ali 1,98 odstotka), Hrvati (35.642 ali 1,81 odstotka), Bošnjaki (21.542 ali 1,10 odstotka), Muslimani (10.467 ali 0,53 odstotka), Bosanci (8.062 ali 0,41 odstotka), Madžari (6.243 ali 0,32 odstotka), Albanci (6.186 ali 0,31 odstotka), Makedonci (3.972 ali 0,20 odstotka), Romi (3.246 ali 0,17 odstotka), Črnogorci (2.667 ali 0,14 odstotka), Italijani (2.258 ali 0,11 odstotka). V celoti gledano so vsi številčno izgubljali, z izjemo Romov, ki so bili očitno obkrajat pomanjkljivo popisani, in Albancev, katerih popisno število se je v desetletju skoraj podvojilo (Šircelj 2003: 141).

IZHODIŠČNI PRAVNI POLOŽAJ ETNIČNIH SKUPNOSTI V REPUBLIKI SLOVENIJI

Po slovenski osamosvojitvi je z ustavo iz leta 1991 za navedene narodnostne skupine uveden različen pravni status (oziroma ne-status).⁶

Ustava Republike Slovenije pozna en sam narod; edini v ustavi zapisani narod je slovenski narod. Italijanom in Madžarom, ki so zadržali že leta 1974 priznani ustavni status avtohtonih narodnih skupnosti/avtohtonih narodnih manjšin, so se sedaj kolektivno – imensko pridružili Romi, katerih uradni status v Republiki Sloveniji pa v ustavi iz leta 1991 ni bil podrobno določen; v različnih poznejših uradnih dokumentih jih država deli na avtohtone in neavtohtone (Zakon o romski skupnosti ... 2007). Dejanske avtohtonosti (tradicionalnosti) nista ne Republika Slovenija ne stroka nikoli odrekli prebivalstvenima skupinama nemško govorečih (Nemcem, Staroavstrijcem) in Judom, ki pa ju je, zlasti zaradi relativne malostevilčnosti, država na pravni ravni obrobno obravnavala.⁷

Med vsemi navedenimi narodnostnimi skupnostmi je sedemnajst let po osamosvojitvi Republike Slovenije (dalje: RS) najbrž najzanimivejša obravnava narodnostnih skupin pripadnikov narodov (in narodnosti) nekdanje skupne jugoslo-

⁵ V popis leta 2002 niso zajeti tisoči še leta 1991 stalnih prebivalcev Republike Slovenije z območja nekdanje Jugoslavije, ki so v začetku leta 1992 doživeli najprej administrativno izpušanje iz Registra stalnega prebivalstva RS in posledično mnogo drugih življenjskih tegob, ki so jim jih povzročali uradni organi države. Teh t. i. “izbrisanih” prebivalcev RS se tukajšnja razprava ne dotika. To je posebno (sramotno) in nedokončano poglavje najnovejše slovenske zgodovine. Sicer je o tej problematiki nastala že znatna strokovna literatura.

⁶ Kompleksna historiografsko-pravna artikulacija je lahko le stvar ustrezne širše analize, ki bi po obsegu in konceptu pressegala namen pričujočega prispevka in bo zato objavljena posebej. Obravnava manjšinske zakonodaje v Republiki Sloveniji se je (lahko) nanašala doslej le na ustavno “priznane” narodne manjšine, torej narodni skupnosti Italijanov in Madžarov ter etnično skupnost Romov, ki so bile vse že skozi več desetletij deležne obsežnih in podrobnih raziskav zlasti na Inštitutu za narodnostna vprašanja v Ljubljani.

⁷ Položaj judovske skupnosti ni posebej pravno urejen, medtem ko naj bi tematiko “nemško govorečih” pokrival Sporazum med Vlado Republike Slovenije in Vlado Republike Avstrije o sodelovanju v kulturi, izobraževanju in znanosti iz leta 2002.

vanske države v RS. Slednji so se na območju celotne države, ki jim doslej še ni namenila prazavprav nikakršnega statusa, če ne računamo grupacije brezimnih "drugih etničnih skupnosti in priseljencev", navzlic svoji relativni mnogoštevilčnosti in dotedanji načelni enakopravnosti nenadoma znašli na povsem stranskem tiru.⁸

Da pravni položaj narodnostnih skupnosti Albancev, Bošnjakov, Črnogorcev, Hrvatov, Makedoncev in Srbov, ki v Sloveniji živijo kot državljani te države, ni urejen v skladu z mednarodnimi standardi, priča že več let staro naslednje opozorilo ustreznega organa Organizacije združenih narodov: "Obstoj etnične verske ali jezikovne manjšine v dani državi ni odvisen od odločitve te države, temveč terja svojo vzpostavitev (*to be established*) po objektivnih kriterijih."⁹ S tem v zvezi je Delovna skupina za manjšine pri OZN (UN WGM) leta 2001 Slovenijo uvrstila med sedem držav (še: Francija, Turčija, Grčija, Makedonija, Bolgarija, Albanija), ki zastopajo stališče, da manjšine obstajajo v dani državi le, če jih ta opredeli s svojim zakonom. Takšno stališče, ki torej povsem ali delno ne priznava manjšin, pa po mnenju omenjenega organa "neizogibno" vodi k njihovi diskriminaciji in v prikrajšanje njihovih pravic.¹⁰ Očitno je bila lahko podlaga omenjenemu kritičnemu mnenju posebna izjava, ki jo je RS deponirala ob ratifikaciji Okvirne konvencije za varstvo narodnih manjšin leta 1998 in o kateri bom pozneje še govorila.

MED DRŽAVO IN STROKO

Razumljivo je, da institucionalne strukture države na vseh področjih težijo k čim večji enovitosti celotne populacije; opisani odnos je tipičen tudi za Republiko Slovenijo. Različne raziskave v mednarodnem okolju kažejo, da država povsod, kolikor je le mogoče, deluje v smeri poenotenja vseh sestavnih, tudi etničnih segmentov, v čim bolj obvladljivo celoto.¹¹ Kymlicka trdi, da so skoraj vse liberalne demokracije v svoji zgodovini prej ali slej po vsem svojem ozemlju poskušale širiti eno samo societalno kulturo in so stežka opuščale svoj ideal, to je asimiliranje svojih manjšin. "Kolikor vem, je edina izjema Švica: nikoli ni resno poskušala pritisniti

8 Sintagmo "druge etnične skupnosti in priseljenci" je v drugi polovici devetdesetih let 20. stoletja začelo uporabljati Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije.

9 Komite za človekove pravice pri OZN (1994), General Comment No. 23 on Article 27, 50th session 1994, at para 5.2 HRI/GEN/1/Rev.5.; cit. po: Vlasta Jalušič, *Minority Protection in Slovenia: General Evaluation*. Ljubljana: Mirovni inštitut, maj 2003, 3–4.

10 (Partly or Fully Unrecognised) National Minorities, Statement to the UNVGM, 7th session, Geneva, May 2001; cit. po: Vlasta Jalušič, isto.

11 Da bi jo bilo seveda lažje obvladovati. Oblast, vladati, obvladovati in podobne besedne izpeljanke nazorno kažejo na transhistorijsko univerzalno bistvo družbenih odnosov v vsaki tako ali drugače zamejeni družbeni skupnosti, zlasti tisti, ki jo označujemo z izrazom država.

na svoje francosko in italijansko govoreče manjšine, da bi se integrirale v nemško govorečo večino" (Kymlicka 2005: 486). Omenjeni trend je mogoče spremljati tudi v Severni Ameriki. Za boljše razumevanje objektivnega položaja obravnavanih manjšin tudi v Sloveniji lahko navajamo neka razmerja, ki ponujajo ustrezno družbeno sliko v zelo velikih državah Evrope in Amerike. Ker bo v primeru Slovenije pozneje vsaj malce predstavljeno nesorazmerje materialno-finančnih virov, ki so na voljo znotraj manjšinskega segmenta, omenimo na tem mestu segment človeškega kapitala na primerih Združenih držav Amerike in Kanade, dveh velikih držav, ki se samoopredeljujeta kot zelo visoko razviti demokratični družbi. Medtem ko Afro-Američani sestavljajo okrog 12,4 odstotka celotne populacije ZDA, zasedajo le 1,4 odstotka ali eno devetino vseh voljenih položajev v državi, Hispano-Američani, ki predstavljajo okrog 8 odstotkov prebivalstva ZDA, pa jih zasedajo 0,8 odstotka. V Kanadi je konec 20. stoletja delež domorodnega prebivalstva znašal 3,5 odstotka, v voljene organe države pa je vključen le en odstotek njihove volilne baze (Kymlicka 2000: 132).

Kako manjšinske narodnostne skupnosti v Sloveniji obravnava stroka? Gre za tematiko, ki je sedaj skoraj v celoti prepuščena odgovornim strokam v sami Sloveniji. Namen pričujočega prispevka ni konkretna analiza vloge raziskovanja in znanosti v Sloveniji; samorefleksija stroke/strok naj bi bila sicer že dozorela naloga. Na tem mestu poudarjam problem razmerja med državo in stroko glede obravnavanih narodnostnih skupnosti. Če je namreč logično prizadevanje države po vzpostavljanju enovitosti, naj bi bila drža znanosti – v interesu Republike Slovenije in večinskega slovenskega naroda – drugačna, kritična do omenjenega ravnanja države. Znanost naj bi torej že načelno ne izhajala iz vnaprej danih političnih modelov (Komac 2003: 15; Roter 2007: 28), ki so, kakršni so in jih je treba predvsem opisovati, analizirati in primerjalno proučevati. Vsekakor je v primerjavi s predstavljenim odnosom države težje razumeti dokaj nekritičen in odmaknjen, izteoretiziran odnos znanstvenoraziskovalnega intelektualnega potenciala iz vrst večinskega slovenskega naroda. Kljub dejanski odvisnosti znanstvenoraziskovalnega družbenega podsistema je vendar smiselno in nujno prav znotraj tega že usposobljenega in izkušenega kadrovskega potenciala pričakovati projekcijo aplikativnih rešitev in predlogov za urejanje vseh področnih razvojnih strategij in tudi obravnavane problematike.¹²

12 Ali je smiselno zadrževanje na neki abstraktni teoretizaciji, ki razvodnjava družbeno odgovorno ravnanje znanstvenoraziskovalne sfere? Ali naj slednja ne bi služila potrebam razvoja družbe, ki ji je to raziskovanje vsaj v skrajni liniji namenjeno? Razen seveda v primeru, kadar nosilci določenega znanstvenega raziskovanja svojo vlogo pojmujejo kot znanstvenoteoretski larpulativizem. Med posamičnimi izjemami znotraj omenjenega prevladujočega trenda bi med slovenskimi raziskovalci izpostavila že omenjeno delo Janje Žitnik Serafin.

OPREDELITEV DEJANSKEGA MANJŠINSKEGA POLOŽAJA ALBANCEV, BOŠNJAKOV, ČRNOGORCEV, HRVATOV, MAKEDONCEV IN SRBOV V REPUBLIKI SLOVENIJI

Nesporno družbeno dejstvo je, da so se z razpadom SFRJ omenjene skupnosti znašle v takem družbenem položaju, ki je, čeprav po nekaterih bistvenih okoliščinah drugačen, po svojih določenih notranjih in zunanjih značilnostih, ki se nanašajo na vsako narodnostno skupnost, soroden družbenemu položaju Italijanov in Madžarov v Sloveniji. Postale so dejanske narodne manjšine.

Tu pa se zatakne zlasti na pravni ravni. Zakaj? Ker naj bi pojem narodne manjšine v Okvirni konvenciji za varstvo narodnih manjšin Sveta Evrope (dalje: OKVNM) ne bil (enoznačno) definiran in je zato prepuščeno diskrecijski odločitvi vsake posamezne države, katere skupine prebivalstva sama priznava za narodne manjšine. Postavlja se konkretno vprašanje, kako to, da je Republika Slovenija za narodne manjšine, na katere se nanaša OKVNM, priglasila le Italijane, Madžare in Rome. Razloga sta dva. Prvič zato, ker so omenjeni vključeni v Ustavo Republike Slovenije, narodne manjšine Albancev, Bošnjakov, Črnogorcev, Hrvatov, Makedoncev in Srbov pa ne le, da vanjo niso vključene, temveč poimensko niso omenjene niti v zakonih in drugih pravnih aktih. Drugič, ker pristojne politične strukture Republike Slovenije niso hotele vedeti, da druge manjšine res obstajajo.

Toda ali res hkrati ne obstajajo in ali jih ni mogoče kot narodne manjšine opredeliti? Poskušajmo (ponovno):¹³

V Republiki Sloveniji se na prelomu 20. in 21. stoletja v skladu s sodobnimi strokovnimi merili in z uveljavljenimi dejanskimi mednarodnimi standardi ter ob njenem vstopu v Evropsko unijo upošteva za narodno manjšino (definicija): tista skupina prebivalcev s stalnim bivališčem v RS: (1) ki se je oblikovala kot plod določenih zgodovinskih okoliščin na sedanjem ozemlju RS; (2) ki je manjštevčilna v primerjavi s preostalim prebivalstvom RS; (3) katere pripadniki so državljani RS; (4) ki ima kot skupnost nedominantni družbeni položaj v RS; (5) ki ima v družbenem okolju značilnosti prepoznavne lastne skupnosti v RS; (6) katere pripadniki se po enem, dveh ali več obeležjih (etnični izvor, materni jezik, kultura, verska pripadnost, tradicije, zgodovinski spomin) razlikujejo od preostalega prebivalstva v RS; (7) ki izkazuje težnjo svojih pripadnikov v RS po načrtnem in sistematičnem ohranjanju in negovanju narodnostnoskupnostnih obeležij; (8) katere pripadniki izvajajo dejavnosti v svrhu lastnega narodnostnega solidarnostnega povezovanja

13 V Zaključnem poročilu je podpisana z zgornjo opredelitvijo pojma narodne manjšine v Republiki Sloveniji, upošteva znane mednarodne standarde že poskušala podati strokovno podlago za omenjeno definicijo oziroma je poskušala podati definicijo samo. Gre - ne naključno - za tiste mednarodne standarde, ki so kot taki že splošne sprejeti tudi med slovenskimi raziskovalci. Prav ta okoliščina naj bi bila v pričujoči razpravi pomembna za obravnavano tematiko. Teoretsko utemeljitev, ki jo kot primerno okvirno podlago sprejema avtorica pričujočega besedila, zajema znana Capotortijeva definicija še izpred tridesetih let (Capotorti 1979).

in samoorganiziranja v kulturi; (9) katere pripadniki izražajo nagnjenje k vezem in solidarnosti z matičnim narodom, ki je praviloma večinski v RS sosednji ali drugi državi (Klopčič, Komac in Kržišnik Bukić 2003: 312).

Kakšni so sedaj v skladu z opisano definicijo kriteriji za priznanje narodnih manjšin obravnavanih skupnosti? Vsaj trije objektivni kriteriji (številčnost, območna prisotnost, zgodovinskost) so kot ključni vpeti v mednarodnopravne, v Republiki Sloveniji že dolgo veljavne dokumente.

Polje številčnosti. Številčnim primerjavam med narodnostnimi skupnostmi v Sloveniji se ni lahko izogniti. Sicer pa je kriterij znatne številčnosti, vsebovan v OKVNM Sveta Evrope, eden od dveh alternativnih temeljnih kriterijev (drugi kriterij je kriterij tradicionalne prisotnosti) pri prepoznavanju in upoštevanju narodnostnih skupin kot narodnih manjšin, ki naj bi jih bile države članice Sveta Evrope dolžne priznati. Ker jo je Republika Slovenija ratificirala leta 1998, je postala ta konvencija že tedaj stvar njene notranje zakonodaje. Nič ne bi bilo spornega, če ne bi v spremni izjavi ob deponiranju ratifikacijskih listin Republika Slovenija podala zaveze, da se bo izvajanje Konvencije zaradi odsotnosti definicije narodne manjšine v Sloveniji nanašalo na ustavno imenovane manjšine/skupnosti, tj. italijansko, madžarsko in romsko. Praktično enako usodo je Republika Slovenija z ustrežno spremno uradno izjavo namenila ob deponiranju ratifikacijskih listin Evropski listini o regionalnih ali manjšinskih jezikih (ELRMJ). Tako so, kljub svoji znatni številčnosti, od priznanja manjšinskega statusa v Sloveniji odrinjene narodnostne skupine pripadnikov narodov nekdanje SFRJ, čeprav so nekatere med njimi priznanje od slovenske države v naslednjih letih aktivno terjale in so v isti smeri na RS poskušali vplivati tudi za boj proti diskriminaciji odgovorni mednarodni dejavniki, zlasti OZN in Svet Evrope.

Polje območne prisotnosti. Splošni bistveni značilnosti območne prisotnosti narodnostnih skupnosti Hrvatov in Srbov, ki živijo v Republiki Sloveniji, sta dve. Ena je ta, da že tradicionalno živijo na nekaterih območjih ob sami slovensko-hrvaški meji. Naseljujejo tiste predele, kjer so se že pred stoletji naselili v smeri svojega umika z balkanskega prostora v begu pred osvajalnimi osmanskimi Turki (na primer Srbi oziroma njihovi potomci v Beli krajini) ali pa so se tudi že skozi stoletja doseljevali v geografsko sosesčino iz svojega večinskega etničnega prostora iz ekonomskih ali druge vrste sosedskih razlogov (na primer Hrvati v sedanjih treh slovenskih obmorskih občinah). Druga bistvena in še splošnejša značilnost območne prisotnosti prav vseh obravnavanih skupnosti pa se nanaša na skoraj v celoti urbani profil in ozemeljsko izrazito disperziranost njihove naselivitvene prisotnosti na teritoriju praktično cele države. Navedena značilnost nima časovno tako dolgih korenin kot prvoimenovana, a glede na mnoga desetletja skupnega družbenega življenja v okviru obeh nekdanjih jugoslovanskih držav je upravičeno o njihovi območni prisotnosti govoriti tudi z vidika njihovega tradicionalnega

življenja v Sloveniji. V vsakem primeru pa gre pri tej vrsti območne prisotnosti za večja in manjša slovenska mesta, nekdanj in/ali še danes za industrijska ter rudarska središča, ki so v 20. stoletju množično privabljala delovno silo z večinsko zunajslovenskih območij nekdanje skupne države. Za potrebe že omenjane raziskave so na temelju popisnih podatkov iz leta 2002 pripravljene in objavljene kartografski prikazi teritorialno-območne prisotnosti v Republiki Sloveniji tako vseh obravnavanih narodnostnih skupnosti kot celote kot tudi vsake posamezne narodnostne skupnosti posebej¹⁴ (Klopčič, Komac in Kržišnik Bukić 2003: 28–30, 129–136).

Polje avtohtonosti/neavtohtonosti. Določeni relevantni mednarodnopravni dokumenti pri obravnavi narodnomanjšinske tematike že vrsto let ne uporabljajo več termina avtohtonost. Vsebinsko je pojem le delno opuščjen in ga večinoma v ekvivalentni pridevniški obliki zamenjuje termin tradicionalen. Vse manj se tudi sicer piše in govori o avtohtonih narodnih manjšinah, vse več pa o tradicionalnih ali zgodovinskih narodnih manjšinah.

Atribut avtohtoni/a/o se v percepciji slovenske politike in uradne pravne stroke nanaša na družbeno podstat določenega geografsko-teritorialnega območja znotraj državnega ozemlja. Oznaka avtohtonosti določenega segmenta populacije je vezana na ozemeljsko določeni in omejeni območji, na katerih v Sloveniji tradicionalno živita italijanska in madžarska narodnost. V slovenskem etničnem prostoru in še posebej v slovenski zakonodaji je raba terminov avtohtona narodna manjšina in avtohtona narodna skupnost močno zakoreninjena. To je posledica zgodovinskih okoliščin območno-teritorialne usode slovenskega naroda kot celote, natančneje, tistega skupnega slovenskega kulturnega prostora, ki se je, teritorialno gledano, nepretrgano raztezal in se še razteza prek politično-upravnih ali državnih meja. Slovenski narod je v preteklih stoletjih zaradi uspešne osvajalne politike močnejših neslovanskih sosedov v razmeroma zelo velikih deležih lastne narodnostne entitete (Slovinci v Italiji, Avstriji in na Madžarskem) ostajal zunaj upravno-administrativnega oziroma državnopolitičnega okvira socialno-geografske poselitve večinskega prebivalstva, ki ga tudi na začetku 21. stoletja obravnavamo kot družbeni pojav dolgega trajanja. Termin/koncept avtohtoni/a/o je v takem kontekstu torej vsebinsko-izvorno razumljivejši tudi kot ustavna kategorija, nanašajoča se na dolgo trajajoče in območno kompaktno prisotne etnične manjšine znotraj same Slovenije. Tako pojmovanje avtohtonosti Slovenija pozna in uradno priznava že desetletja. Umestitev katerekoli terminske oznake, pravne kategorije, sintagme ali formulacije v ustavo kaže vselej načelno upoštevati in spoštovati kot večstransko premišljene in pretehtane odločitve. Hkrati pa se, kot v vsaki demo-

14 Primerjaj pričujoče zemljevide v zaključnem poročilu *Položaj in status pripadnikov narodov nekdanje Jugoslavije v Sloveniji* na straneh 28 in 30 ter na straneh 129–136, ki jih je izdelal Zmago Drole, stalni zunanji sodelavec INV.

kratični družbi, ne sme zanemariti načela kritičnosti, ki je imanentna srž demokracije. Izhajajoč ob tem še iz ne ravno najbolj posrečene paralele, da v okolju, na primer krščanske civilizacije, ustave posameznih držav le niso Sveto pismo. Ustave so vsekakor koncipirane tako, da ne bi bile diskutabilne, so pisane "na dolgi rok", imele naj bi potencialno dejansko družbeno moč v čim daljši časovni perspektivi, a ne morejo pretendirati na nezmotljivost, popolnost in večnost.

Tu se ukvarjamo z neko posebno, to je narodnostno problematiko. Pri tem se srečujemo s konceptom, ki odpira vprašanja tudi v pogledu ustavne ureditve in družbene obravnave ter splošnega razumevanja tematike. Na primer: če so Italijani in Madžari ter delno Romi avtohtone narodne skupnosti, pa morda še Nemci in Judje, kako potem kolektivno označevalno opredeljevati Albance, Bošnjake, Črnogorce, Hrvate, Makedonce in Srbe v RS? Le razlikovalno kot neavtohtone narodne skupnosti? Ali na primer Srbe deliti na avtohtone in neavtohtone? Ali pa še naprej pisati in govoriti "druge manjšinske etnične skupnosti in priseljenci", kot to že skoraj 15 let zanje sistematično uporablja zlasti Ministrstvo za kulturo RS? Ali jih, na tem mestu brez argumentacije, preprosto poimenovati narodne manjšine? So to le manjšinske etnične skupine, priseljenci, imigranti ali gre za narodne skupnosti, ki so v Sloveniji že tradicionalne? Še naprej uradno izpuščati njihova kolektivna imena? Odprtih vprašanj je še kar nekaj.¹⁵

Sicer pa lahko odpremo še eno splošnejše vprašanje. Je na začetku 21. stoletja v kontekstu vse bolj globalnih družbenih okoliščin ter dinamičnih družbenih procesov in sprememb sploh modro vztrajati pri takem konceptu ozemeljske avtohtonosti, kot jo poznamo v Sloveniji in ki po svoje (lahko) vodi v getoizacijo italijanske in madžarske narodnostne skupnosti? Toliko le ob rob tukajšnji tematiki, ki se primarno nanaša na položaj in status pripadnikov narodov nekdanje jugoslovanske države, ki živijo v Sloveniji. Prav naselitveni tip njihove razpršenosti širom po Sloveniji je lahko v določenem smislu tudi prednost, saj načelne možnosti, ki bi bile posledica strnjene poselitve in s tem nekega morebitnega strahu pred okoliščinami, ki jih razumemo kot rezervat ali geto, enostavno odpadajo.

Objektivnim kriterijem številčnosti, ozemeljske prisotnosti in tradicionalnosti je treba dodati še bistveni in odločilni subjektivni kriterij, ki je *conditio sine qua non* narodnostnoskupnostne identitete. Pri vseh obravnavanih narodnostnih skupinah sta se namreč eksplicitno pojavili zavest in težnja po ohranjanju lastne narodnostne biti v večinskem slovenskem narodnostnem okolju, s čimer so se

15 Na ta in mnoga druga sorodna vprašanja je poskušala konec leta 2003 obširno in utemeljeno odgovoriti že citirana raziskava *Položaj in status pripadnikov narodov nekdanje Jugoslavije v Sloveniji*, izsledke katere Urad Vlade RS za narodnosti (sicer sam naročnik raziskave, ki jo je v skladu s pogodbo tudi plačal!), že pet let načrtno ignorira, čeprav jo je, po posebni intervenciji pooblaščenke za dostop do informacij javnega značaja moral leta 2005 vključiti na svojo spletno stran. Njeno zaključno poročilo se še konec leta 2008 nahaja na spletni strani Urada. Posebno poglavje v raziskavi je bilo posvečeno analizi vsebinskega pojma avtohtonost.

omenjene skupine dokončno izoblikovale kot narodnostnomanjšinske skupnosti¹⁶ (Klopčič, Komac in Kržišnik Bukić 2003: 282–289). Na družbenopojavni ravni se je to začelo spontano dogajati ob postopkih kulturnega samoorganiziranja na konkretni narodnostni podlagi. Tako je najprej še pred samim zlomom SFRJ v Sloveniji nastalo prvo kulturno društvo z lastno etnično skupnostjo povezanih pripadnikov, ki so narodnostno izvirali z območja skupne države zunaj Slovenije. To je bilo kulturno društvo “Migjeni”, ki so ga leta 1989 ustanovili v Sloveniji živeči Albanci. Po razkroju SFRJ so se z letom 1992 začela ustanovljati tudi kulturna društva in združenja pripadnikov drugih narodov z območja razpadle skupne države, ki so se tedaj znašli v popolnoma novem družbenem položaju. Število kulturnih društev Albancev, Bošnjakov, Črnogorcev, Hrvatov, Makedoncev in Srbov je iz leta v leto raslo. Sredi leta 2004 je bilo število njihovih uradno registriranih kulturnih društev, združenj in zvez 64, leta 2008 se je povzpelo na 70.¹⁷

Ker je položaj vsake družbene skupine odvisen od uradnega statusa, ki jim ga dodeli država, je samoumevno, da želijo Albanci, Bošnjaki, Črnogorci, Hrvati, Makedonci in Srbi, ki so slovenski državljani in so v RS narodnostne skupnosti, vsaj zaradi lastne kolektivne kulturnodruštvene samoorganiziranosti tudi same konstruktivno sodelovati pri urejanju svojega statusa.

VSTOP V POLITIKO

Republika Slovenija v več kot petnajstletnem obdobju po osamosvojitvi še ni zavzela niti načelnega, strateškega odnosa do “neavtohtonih” narodnostnih skupnosti Albancev, Bošnjakov, Črnogorcev, Hrvatov, Makedoncev in Srbov v RS. Gre za eno sorazmerno največjih sistemskih pomanjkljivosti v dosedanji politiki nove države.

Zato ne more presenečati, da se je vmes “zgodila” Koordinacija (Koordinacija Zvez in kulturnih društev konstitutivnih narodov in narodnosti razpadle SFRJ v

16 O sociološkem razlikovanju pojmov/konceptov *narodnostna skupina* in *narodnostna skupnost* prav na primeru Albancev, Bošnjakov, Črnogorcev, Hrvatov, Makedoncev in Srbov, živečih v Sloveniji, avtorica podrobneje piše na temelju terenske raziskave v: *Položaj in status pripadnikov narodov nekdanje Jugoslavije v Sloveniji*, str. 282–289. Podobna misel, ki se prav tako nanaša na dejanske družbene okoliščine v Republiki Sloveniji, je izražena v naslednji formulaciji: “... priseljska skupnost obstaja realno in ne le potencialno, če del priseljske populacije, ki pripada določeni etnični skupini, doživlja svojo notranjo povezanost v smislu skupnosti.” Prim. Žitnik 2008: 199.

17 Gradivo o omenjenih društvih, ki ga je po lastni raziskavi pripravila avtorica pričujočega prispevka, je temeljilo na podatkih Ministrstva za notranje zadeve RS, Ministrstva za kulturo RS in njenega terenskega raziskovanja, ki se po predaji Zaključnega poročila ni končalo.

Republiki Sloveniji, september 2003),¹⁸ ki je leta 2006 uradno registrirana kot društvo z imenom Zveza zvez kulturnih društev konstitutivnih narodov in narodnosti razpadle SFRJ v Republiki Sloveniji (dalje: Zveza zvez).

Zveza zvez je koncipirana na narodnopripadnostnem in ne na državno-teritorialno-pripadnostnem načelu. Enako so strukturirane tudi posamezne zveze. To konkretno pomeni, da na primer Zvezo hrvaških kulturnih društev sestavljajo društva, katerih člani so izvorno pripadniki hrvaškega naroda tako iz Hrvaške kot iz Bosne in Hercegovine, itd., da so v Bošnjaško kulturno zvezo Slovenije vključena poleg kulturnih društev, katerih člani etnično izhajajo iz BiH, tudi tista, v katera so včlanjeni pretežno Bošnjaki iz Sandžaka (Srbija), Črne gore, itd.

Gre za dejansko neformalno in glede na razmere skupno politično predstavništvo obravnavane populacije v RS. To je telo z dvojno, s komplementarno vlogo, ki navznoter artikulira in sintetizira skupne interese predstavljenih entitet kot celote, navzven pa vzpostavlja stike z državnimi organi, s političnimi strankami, z drugimi subjekti v Sloveniji in zunaj nje ter mediji, skratka z vsemi, ki so pripravljeni tako in drugače prispevati k uveljavljanju ciljev Zveze zvez ali jih vsaj razumeti. V tem kontekstu je bil ključen prvi skupni javni nastop Koordinacije 14. oktobra 2003 na mednarodni konferenci ECRI-ja v Ljubljani, ko je predstavila svoj temeljni dokument – Javno pobudo. V naslednjih letih so sledili drugi nastopi, leta 2006 pomembna samopredstavitvev Koordinacije v reviji *Mladina*, jeseni leta 2007 samopredstavitvena novinarska konferenca ob prisotnosti več tujih veleposlanikov, vrh pa je pomenil že konec leta 2007 uspešno vzpostavljeni stik z novim predsednikom Republike Slovenije.¹⁹

Koordinacija je v vsakem pogledu domače, “avtohtono” združenje. Domačega izvora sta tako ideja kot pobuda za njen nastanek.²⁰ Na začetku so jo kadrovske sestavljali predsedniki Zvez kulturnih društev Bošnjakov, Hrvatov, Makedoncev, Srbov, kulturnega društva Albancev “Migjeni” in dveh kulturnih društev iz Črne

18 Za začetek dejanskega delovanja Koordinacije lahko štejemo njen ustanovitveni akt, datiran z 19. septembrom 2003, ko so se predstavniki vseh Zvez kulturnih društev z območja nekdanje Jugoslavije, delujočih v Sloveniji, sestali na konstitutivnem srečanju v Ljubljani (iz nastajajoče arhivske dokumentacije Koordinacije – Zveze zvez).

19 Ob tem je bilo zelo pomembno vedeti, da je prof. dr. Danilo Türk ne le velik strokovnjak na področju narodnostnomanjšinskih študij, temveč da je bil, med drugim, celo predsednik Podkomisije OZN za varstvo manjšin in preprečevanje diskriminacije ter ima tako kot predsednik Republike Slovenije tudi tovrstne praktične izkušnje.

20 O genezi nastanka Koordinacije/Zveze zvez bo lahko več javno znanega v prihodnosti, ko bodo za to izpolnjeni določeni pogoji za objavo ustrezne publikacije.

gore ("Morača" in "Izvor"), ki so vsi državljani RS;²¹ prvi izbrani predsednik je bil predstavnik makedonske manjšine v Republiki Sloveniji.²²

Njen program se je in se še osredotoča na dve bistveni zadevi: na ustrezno uradno priznanje imena njihovih narodnostnih skupnosti v Republiki Sloveniji ter uvedbo takega narodnomanjšinskega statusa, ki bi omogočal uresničevanje njihovih posebnih, široko razumljenih kulturnih potreb. Pri tem ima Zveza zvez močno podporo v lastnih organizacijah in domnevno tudi zunaj društvenih struktur. Po sprejetih pravilih je vezana izključno na delovanje v lastni, to je slovenski državi. To delovanje ji že priznavajo tako nekatera ministrstva kot politične stranke in drugi politični ter družbeno javni subjekti (Varuh človekovih pravic, Urad za enake možnosti), ki so z njo komunicirali v zadnjih letih. Vzpostavljeni dialog poteka počasi, postopoma, strpno in, kot Zveza zvez upa, z razmeroma dobrimi možnostmi za uspeh njenih prizadevanj v bližnji prihodnosti.

Odgovorno zavedajoč se lastne vloge in naloge v svoji državi, Republiki Sloveniji, Zveza zvez ne sprejema s simpatijami pokroviteljskih potez iz "matičnih" držav, ki tu in tam pošiljajo različne signale, še posebej direktne izraze želja Vladi RS o potrebi priznavanja statusa te ali one narodne manjšine. Dozorela je v prepričanju, da prava pot za ohranjanje in negovanje lastne narodnostne identitete v RS na ravni kolektivne manjšinske zaščite vodi prek pogovorov o možnostih sprejemanja in uresničevanja njenih temeljnih programskih točk z ustreznimi organi slovenske države in v okoliščinah naklonjenega javnega vzdušja večinskega, slovenskega naroda. To pa je pot vsestranskega nediskriminatornega vključevanja zastopanih manjšin v celotno družbeno-življenjsko sfero večinskega narodnostnega okolja in je hkrati tak "proces integracije", ki je "obojestranski", v katerem "obe strani", večina in manjšina, dajeta in dobivata, sta v medsebojnem vzajemnem odnosu. Dejansko večkulturno sožitje koristi vsem "stranem": obravnavanim narodnostnim skupnostim, slovenskemu narodu, celotni slovenski naciji²³ in Republiki Sloveniji.

21 Že leta 2004 se je Kulturnemu društvu "Migjeni" v Sloveniji pridružil še nekaj albanskih društev in ustanovili so Zvezo albanskih društev v Sloveniji. Društvo "Izvor" se je vključilo v Bošnjaško kulturno zvezo, medtem ko je "Morača", edino kulturno društvo Črnogorcev, še konec leta 2003 izstopilo iz Koordinacije. Pristop kateregakoli društva Črnogorcev, ki živijo v Sloveniji, je po Statutu Zveze zvez dobrodošel. Predsedniki ali predstavniki Zvez kulturnih društev oziroma kulturnih društev na začetku delovanja Koordinacije so bili (po abecednem redu predstavljenih narodnostnih skupnosti): Tahir Maliqaj, Hasan Bačić, Čedo Đukanović, Ivo Garić, Ilija Dimitrievski, Milenko Vakanjac.

22 To je bil dr. Ilija Dimitrievski, ki je bil za prvega *čelnika* Koordinacije izbran zaradi svoje razgledanosti, strokovnosti in izkušenosti v stikih z organi slovenske države. Koordinacijo je vodil prva štiri leta. V letu 2008 je predsednik Zveze zvez Branko Matijević, predstavnik Zveze srbskih društev v RS. V letu 2009 naj bi ga (po sprejetem abecednem redu: Albanci, Bošnjaki, Hrvati, Makedonci, Srbi) z enoletnim mandatom nasledil predstavnik Zveze albanskih društev v Sloveniji.

23 Slovenska nacija je družbena danost, ki jo po nastanku samostojne slovenske države sestavljajo vsi njeni

Po petih letih delovanja se Zveza zvez zaveda, da mora imeti – in dejansko že tudi ima – pri uresničevanju svojih ciljev podporo "mednarodnega" okolja, zlasti organov Sveta Evrope. Ne le na načelni ravni prek najpomembnejših mednarodnih dokumentov,²⁴ temveč tudi na ravni politične podpore. To so ob raznih priložnostih že dokazali posamezni funkcionarji, ki so uradno obiskali Slovenijo in izrazili svoje nestrinjanje s statusom narodnostnih skupnosti pripadnikov narodov in narodnosti nekdanje Jugoslavije, ki živijo v Sloveniji.²⁵ Prav tako Zveza zvez želi pri svojih prizadevanjih podporo držav matičnih narodov z območja nekdanje Jugoslavije. Ta podpora pa naj bi bila usklajena med vsemi državami – naslednicami nekdanje skupne države.

STRATEŠKI CILJI IN REŠITVE

CILJI

Svoje bistvene strateške cilje si je Zveza zvez (tedaj: Koordinacija) zastavila v svojem temeljnem in že omenjanem mednarodno javno predstavljenem dokumentu iz leta 2003, tj. v Javni pobudi, ki ostaja njen ključni strateški dokument tudi v prihodnje. V njem je bilo zapisano zlasti:

---

državljani s stalnim bivališčem v RS. Po tukajšnjem mnenju je status državljanstva pomemben pogoj za pripadanje stalnih prebivalcev neke države njeni naciji. Gre za bistveno subjektivno, racionalno in emocionalno opredelitev posameznika, da se ob obstoječih objektivnih kriterijih, ki jih postavlja določena država, sam in svobodno odloča za pripadnost tej državi. Z odločitvijo za pripadanje državi Republiki Sloveniji so si njeni stalni prebivalci, ki so (postali) njeni državljani, navzeli poglobljeno značilnosti pripadnikov slovenske nacije. Ugovori, kot na primer, da okoliščina t. i. dvojnega državljanstva zmanjšuje pomen in vrednost vsakega od njiju, ne bi mogla imeti argumentirane odločilne vloge ob vprašanju pripadanja slovenski naciji. Po pričujočem raziskovalnem izhodišču in sklepanju naj bi kot pripadnike slovenske nacije obravnavali stalne prebivalce RS s slovenskim državljanstvom, ne glede na njihovo etnično/narodnostno pripadnost. Slovenci, na primer na Hrvaškem, so pripadniki slovenskega naroda in kot stalni prebivalci ter državljani Republike Hrvaške pripadniki hrvaške nacije, ne glede na to, da imajo mnogi med njimi tudi slovensko državljanstvo. Status slovenskega državljanstva jim sicer omogoča neke zakonsko predpisane bonitete v Republiki Sloveniji, zlasti pa je zanje pomemben občutek močne vezi z državo večinskega slovenskega naroda, ki mu tudi sami subjektivno pripadajo. Po drugi strani pa omenjena vez ne more odtehtati pravic in dolžnosti, ki izhajajo iz statusa njihovega stalnega bivališča v Republiki Hrvaški, kjer kot tudi njeni državljani sooblikujejo hrvaško nacijo. Več v že omenjenem članku "Terminološke dileme ...".

24 Dva ključna dokumenta Sveta Evrope, ki sta nedvomno **Okvirna konvencija za varstvo narodnih manjšin** (OKVNM) in Evropska listina za manjšinske in regionalne jezike (ELMRJ), je Slovenija že pred leti ratificirala. Podrobno ju je večkrat strokovno analizirala Vera Klopčič, ki še iz obdobja pred njuno uveljavitvijo poklicno spremlja pravno varstvo manjšin v Sloveniji zlasti z vidika mednarodno pravnih dokumentov in kot ekspert tudi sama sodeluje v delu organov Sveta Evrope pri obravnavi omenjene problematike.

25 Med take na primer spadajo: Alvaro Gil Robles, Visoki komisar Sveta Evrope za človekove pravice (še izpred petih let), Zdzislaw Galicki, član Svetovalnega odbora Sveta Evrope, ki je ustrezno poročilo omenjenega organa oktobra 2008 podal v Ljubljani.

V želji, da tudi mi, skupaj s slovenskim narodom, Italijani, Madžari, Romi ter tradicionalnima etničnima skupnostma Nemcev in Judov v Sloveniji, polno začutimo Republiko Slovenijo kot svojo državo, podajamo pobudo in predlagamo, da naš najvišji demokrasko izvoljeni organ, Državni zbor Republike Slovenije, sproži in izpelje postopek za spremembo Ustave Republike Slovenije, tako da bomo tudi mi, Albanci, Bošnjaki, Črnogorci, Hrvati, Makedonci, Srbi v Republiki Sloveniji: nominalno uvrščeni v besedilo Ustave Republike Slovenije in ustavno opredeljeni kot narodne skupnosti/narodne manjšine v Republiki Sloveniji. Svojo pobudo in predlog utemeljujemo s sledečimi okoliščinami in razlogi:

- Ob razpadu SFRJ smo se znašli v Sloveniji živeči Albanci, Bošnjaki, Črnogorci, Hrvati, Makedonci, Srbi v novo nastali državi Republiki Sloveniji v objektivno narodno manjšinski situaciji brez možnosti lastnega vplivanja na svoj položaj in status. Dejstvo ostajanja dela naroda po nekem zgodovinskem razpletu v drugi, narodnostno ne-matični državi, služi slednji kot izhodiščna okoliščina za ugotavljanje in priznavanje njegovega statusa kot narodne manjšine v tej državi.
- Do tedaj, do leta 1991, smo imeli v Sloveniji status pripadnikov konstitutivnih narodov in narodnosti, z Ustavo Republike Slovenije leta 1991 pa so bile naše posebne, kolektivne pravice odpravljene. Kljub predhodnim uradnim obljubam o nesprenjanju našega položaja, smo od "sodržavljanov", kar smo bili po Ustavi SR Slovenije leta 1974, po letu 1991 postali uradno v glavnem "priseljenci" brez kakršnega koli legalnega skupinskega družbenega statusa. Zniževanje že doseženega družbenega statusa določenim skupinam prebivalstva ni evropska norma in tudi ne more biti dejanski nacionalni interes Republike Slovenije.
- Albanska, bošnjaška, črnogorska, hrvaška, makedonska in srbska narodna skupnost, ki živimo v Sloveniji, imamo splošno znane temeljne narodnomanjšinske značilnosti, ki nas (ena ali več) razlikujejo od slovenskega naroda, drugih etničnih skupnosti v Republiki Sloveniji in so tudi različne za vsako od tu imenovanih narodnostnih skupnosti (jezik, kultura, vera, tradicije, zgodovinska zavest).
- V Republiki Sloveniji tvorimo približno 1/10 celotnega prebivalstva države, vsaka od naših šestih narodnostnih skupnosti šteje "znatno število" ("substantial numbers") svojih pripadnikov, ki ga kot enega alternativnih kriterijev pri določanju narodnostno manjšinskega položaja predvideva Okvirna Konvencija Sveta Evrope za zaščito narodnih manjšin.
- Izpolnjujemo tudi drugi alternativni kriterij Okvirne Konvencije, saj živimo v Sloveniji že tradicionalno, in sicer druga, tretja, celo četrta generacija, kar

ne more biti presenetljivo ob upoštevanju dejstva 72-letnega obstoja nekdanje skupne države.

- Tip ozemeljske ruralno-urbane strnjene poselitve, ki je značilna za madžarsko in italijansko narodno skupnost v Sloveniji, zamenjuje v našem primeru izrazito urbani tip naseljenosti, kajti zgoščeno živimo v večjih slovenskih mestih ter industrijskih in rudarskih središčih.
- Smo lojalni državljani Republike Slovenije, želimo pa ohraniti lastno narodnostno identiteto. V ta namen smo znotraj naših narodnostnih skupnosti organizirali mnoga kulturna društva in združenja, v katerih sodelujejo tudi Slovenci ali pripadniki katerega drugega naroda.
- Ker se ne želimo preprosto asimilirati, in ker želimo uresničevati svoje narodnostne potrebe na področju kulture, šolstva in drugje, kjer je to mogoče in je tudi v skladu z materialnimi zmožnostmi naše države ter s pričakovanjem o bodoči državni enakovredni obravnavi tudi naših manjšinskih skupnosti, izražamo podpisani predstavniki narodnostnih združenj opisani zadevni skupni interes in apeliramo na Državni zbor Republike Slovenije, da sprejme našo Javno pobudo in predloženo argumentacijo.²⁶

Čeprav so bili z Javno pobudo v naslednjih dveh, treh letih seznanjeni tudi vsi najodgovornejši politični subjekti, je žal ostala brez njihovega odziva. To je bil tudi glavni razlog, da se je Koordinacija odločila iz neformalne asociacije prerasti v Zvezo zvez kot registrirano društvo. V sodobni internetni eri si je letos, potem ko so to že storile bošnjaška, srbska, makedonska in hrvaška skupnost, ustvarila še svojo spletno stran (www.exyumak.si), ki je preverjeno že odigrala določeno povezovalno in splošno družbenoinformativno vlogo.²⁷ Vsebina Javne pobude opredeljuje strateške cilje, usmerjene k ohranjanju lastne narodnostne identitete Albancev, Bošnjakov, Črnogorcev, Hrvatov, Makedoncev in Srbov, ki živijo v Sloveniji. Zapisano je, da gre v tem smislu ob priznavanju statusa samega kolektivnega narodnostnega imena obravnavanih skupnosti, ki naj bi bilo vključeno v

²⁶ *Javno pobudo* so v slovenski in angleški verziji predstavniki Koordinacije oziroma njenega predsedstva v polni sestavi (vseh šest članov predsedstva, že imenovanih v op. št. 19) prebrali in razložili ter nekaj izvodov razdelili prisotnim na mednarodni konferenci ECRI-ja (European Commission against Racism and Intolerance) v hotelu Union v Ljubljani 14. oktobra 2003. Dokument je predstavljen na spletni strani Zveze zvez; podčrtala avtorica.

²⁷ Glavne zasluge za ustvarjanje spletne strani Zveze zvez oziroma ExYumak (Manjšinska koordinacija nekdanje Jugoslavije) v Sloveniji, tudi: Exyumco (ExYugoslav Minorities Coordination) pripadajo agilnemu novemu (drugemu po vrsti) predsedniku Zveze zvez, Branku Matijeviću, sicer predstavniku Zveze srbskih kulturnih društev v Sloveniji.

ustrezne državne akte, zlasti za področja družbenega življenja, povezana s težnjo po ohranjanju in negovanju maternega jezika, kulture v širšem smislu, tradicij in zgodovinskega spomina.

Ni pa se leta 2003 Koordinacija podrobneje ukvarjala z metodami, ki naj bi vodile v smeri uresničenja sprejetih strateških ciljev. Očitno je izhajala iz preveč optimistične predpostavke, da bo njenim ciljem slovenska država stopila nasproti in se bo ob dobri volji države problematika urejala s skupnimi močmi. Takšno stališče Koordinacije je bilo prežeto zlasti z upravičenim pričakovanjem, povezanim z nekim posebnim družbenim časom, s pripravljano fazo pristopa Slovenije k Evropski uniji. Toda ta predprijudljiva pričakovanja narodnostnih skupnosti Albancev, Bošnjakov, Črnogorcev, Hrvatov, Makedoncev in Srbov, živečih v Sloveniji, so se kljub določenim bolj ali manj zavezujočim dotedanjam mednarodnim sklepom s področja varstva narodnih manjšin izkazala kot nerealna.²⁸

Obljube slovenske države obravnavanim populacijam, danih neposredno pred osamosvojitvijo oziroma ob osamosvojitvi 1990–1991²⁹ (Izjava o dobrih namelih 1990; Ustavni zakon za izvedbo temeljne ustavne listine ... 1991), so se izkazale kot nerealne. Gre za dva zavezujoča dokumenta slovenske države, predvsem za prvega. Ker sta oba za obravnavano temo zelo pomembna, navajam njune poglobitve misli: Najprej gre za znano Izjavo o dobrih namelih, sprejeta 6. decembra 1990, pred plebiscitom o samostojnosti RS, v kateri sta zajeta tudi naslednja stavka:

Slovenska država zagotavlja italijanski in madžarski narodnosti tudi v samostojni Republiki Sloveniji vse pravice, kakor so določene z ustavo in zakoni ter mednarodnimi akti, ki jih je sklenila in jih priznava SFRJ. Prav tako zagotavlja vsem pripadnikom drugih narodov in narodnosti pravico do

● ● ●

28 Večino omenjenih dokumentov je podrobno analiziralo že večje število slovenskih strokovnjakov, med njimi Vera Klopčič, Miran Komac, Mitja Žagar, Petra Roter, Silvo Devetak, Felicita Medved, Romana Bešter in drugi. Na to temo je bila leta 2005 na Inštitutu za narodnostna vprašanja končana raziskava o percepcijah slovenske integracijske politike, katere rezultati so bili kot zaključno poročilo raziskave objavljeni v zajetni publikaciji z istim naslovom. Še novejša publikacija, ki v največji meri vsebinsko povzema predhodno (Komac in Medvešek 2005), je nastala leta 2007 z naslovom *Priseljenci*, in sicer v uredništvu Mirana Komaca in ob sodelovanju Mojce Medvešek, Petre Roter, Danila Dolenca, Romane Bešter, Felicite Medved, Barbare Kežzar, Sare Brezigar, Tatjane Pezdir in Janeza Pirca. Poleg analitičnih strokovnih prispevkov raziskovalcev je vsaj enako pomembna objava virov, ki so v Sloveniji objavljeni v več zbornikih v angleščini in slovenščini. Mednje na primer sodita *Varstvo manjšin*, ki sta ga leta 2002 pripravila Miran Komac in Dean Zagorac, podoben in še obsežnejši zbornik *Dokumenti človekovih pravic z uvodnimi pojasnili*, ki ga je pripravila skupina avtorjev, pa je izšel leta 2004. Poleg dveh že omenjenih temeljnih so za področje urejanja narodnomanjšinskih vprašanj med t. i. mednarodnimi dokumenti za obravnavano tematiko ključni še vsaj: Splošna deklaracija človekovih pravic, OZN 1948, Deklaracija o rasi in rasnih predsodkih, OZN 1970, Deklaracija o pravicah pripadnikov narodnih ali etničnih/verskih in jezikovnih manjšin, OZN 1993, Konvencija o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin Sveta Evrope (skupaj s protokoli, med katerimi je za pričujočo tematiko najvažnejši 12. protokol), itd. Obstajajo še mnogi drugi akti, strokovna in politična priporočila, itd.

29 O obeh dokumentih je pisalo že več avtorjev.

vsestranskega kulturnega in jezikovnega razvoja, vsem s stalnim bivališčem v Sloveniji pa, da lahko pridobijo državljanstvo Slovenije, če to želijo.

Zatem je tu tudi stavek iz Temeljne ustavne listine o samostojnosti in neodvisnosti Republike Slovenije z dne 25. junija 1991, ki je zelo načelen, hkrati pa bolj restriktiven:

Republika Slovenija zagotavlja varstvo človekovih pravic in temeljnih svoboščin vsem osebam na ozemlju Republike Slovenije, ne glede na njihovo narodno pripadnost brez sleherne diskriminacije skladno z ustavo Republike Slovenije in z veljavnimi mednarodnimi pogodbami.

Že naslednji odstavek namreč govori le o italijanski in madžarski narodni skupnosti, kar pomeni, da so po uspešnem plebiscitu iz predplebiscitnega dokumenta že lahko izpustili pasus o “zagotavljanju vsem pripadnikom drugih narodov in narodnosti pravice do vsestranskega kulturnega in jezikovnega razvoja”.

Oba dokumenta, zlasti prvega, je imela Republika Slovenija možnost ter priložnost v prvih mesecih leta 2004 tudi realizirati.³⁰ Toda prvega maja 2004 je bila RS sprejeta v članstvo Evropske unije z izkaznico, da je na področju varstva narodnih manjšin to članica, ki je lahko zgled tako državam v Evropski uniji kot tistim, ki so se pripravljale za vstop vanjo.

PODROČNE POLITIKE, REŠITVE, UKREPI

Pripadniki narodnostnih skupnosti Albancev, Bošnjakov, Črnogorcev, Hrvatov, Makedoncev in Srbov, živečih v Sloveniji, so bili razočarani, ker njihovih različnih pobud slovenski državi po urejanju njihovega družbeno-kolektivnega oziroma narodnomanjšinskega statusa RS ni bila pripravljena urejati niti neposredno pred niti po vstopu v Evropsko unijo. Zato je Koordinacija (pa tudi nekatere posamezne Zveze kulturnih društev ali društva sama) zavzeto nadaljevala s prizadevanji v smeri reševanja narodnomanjšinskega statusa obravnavanih skupnosti v RS. Bistvo opisanih prizadevanj se je nanašalo na iskanje poti in načinov, ki bi v dogovoru z državo vodili do sistemskih rešitev na temeljnih področjih družbenega življenja, ki so pomembna za obstoj in delovanje narodnostnih skupnosti. Temeljne značilnosti narodnostnih skupnosti je treba ohraniti zlasti prek

● ● ●

30 Ocena sloni na podlagi, ki je bila takrat slovenski državi na voljo v okviru strokovnih utemeljitev v Zaključnem poročilu raziskave, ki jo je država naročila sama in ji jo je Inštitut za narodnostna vprašanja ponudil pred koncem leta 2003. Dejstvo, da med tremi sodelujočimi raziskovalci ni bilo (polnega) konsenza glede strokovnih napotkov državi, je bil in ostal le priročen izgovor, ki ga je nato tu in tam neformalno izrekel kak vladni funkcionar. Mnenje vodje raziskave je bilo prav nasprotno, da so namreč nekoliko različni zaključki in predlogi prednost raziskave, saj ustvarjajo plodnejšo strokovno podlago za sprejemanje dobrih in primernih končnih odločitev in rešitev na odgovornih ravneh države.

posameznih družbenih podsistemov, kamor spadajo šolstvo, kultura, mediji, ipd. Na omenjenih poljih družbenih dejavnosti naj bi država sprejemala dolgoročne in kratkoročnejše ukrepe za zaščito temeljnih narodnostnih značilnosti.

Izhajajoč iz danih okoliščin pred koncem leta 2008 naj bi bili po oceni Zveze zvez sistemski ukrepi države najprej usmerjeni v doseganje lažjih in hitreje dosegljivih. Pragmatični interesi Zvezo zvez napotujejo zlasti na določanje tistih sistemskih ukrepov, za realizacijo katerih niso nujne širše, tj. ustavne ali zakonske spremembe, država oziroma njena ministrstva pa jih lahko izvaja(jo) znotraj pozitivne zakonodaje. To seveda ne pomeni odstopanja od predstavljenih strateških ciljev in rešitev, ki ostajajo dolgoročnejša orientacija. Iz navedenih razlogov se je Zveza zvez odločila, da slovenski državi izhodiščno predstavi nekaj primerov v razmeroma kratkem času uresničljivih sektorskih rešitev, in sicer na področjih javne uprave, rabe jezika, šolstva, kulture in medijev. Ob zavestnem zadržku, da je mogoče na tem mestu ob nekaterih pomembnejših predlaganih ukrepih Zveze zvez, katerih izvedba je odvisna od države, aplicirati samo določene vidike in le skrajno poenostavljene pristope, drugačna metodološka izbira pa bi lahko vplivala na manjšo preglednost bistvenih poudarkov, ki jih kot temeljne zasledujemo v obravnavani tematiki. Ti ukrepi naj bi bili naslednji:³¹

Notranje zadeve – javna uprava

Na tem področju je treba že sedaj razmišljati o popisu prebivalstva RS leta 2012. Družbeni determinanti verske in narodnostne pripadnosti naj bi ne bili sporni popisni kategoriji, kot se je to dogajalo v času pred popisom prebivalstva v RS leta 2002.³² Ker je v meritornih strokovnih in političnih krogih v Sloveniji (že) slišati predloge, da bi ob popisu leta 2012 izpustili vprašanja o verski in narodnostni

• • •

31 O podanih usmeritvah je razpravljalo in jih sprejelo predsedstvo Zveze zvez ob sodelovanju nekaterih strokovnjakov s tematskih področij delovanja Zveze zvez, ki so sami pripadniki obravnavanih narodnostnih skupnosti. V začetku leta 2008 je predsedstvo Zveze zvez sprejelo odločitev o potrebi vzpostavljanja "lastnega" narodnomanjšinskega strokovnega gremija, v katerem so leta 2008 bolj ali manj aktivno sodelovali: dr. Jasminka Dedić, Brankica Petković, Nikola Todorović, Živko Banjac, dr. Šime Ivanjko, Naum Taštanoski, dr. Martin Berishaj. Gradivo je v tej komunikaciji nastajalo dobro leto in je bilo 1. decembra v obliki posebnega pisnega elaborata predstavljeno ob obisku delegacije Zveze zvez pri predsedniku RS. O tem obisku se je medijsko malo poročalo, več o dogodku na spletni strani Zveze zvez.

32 Čeprav se o obeh pripadnostnih dimenzijah v Sloveniji razmišlja v nekem skupnem "paketu", gre za dve bistveno različni komponenti. Tega spoznanja ne spremeni dejstvo, da sta se ob popisih prebivalstva ne le v obdobju obeh Jugoslavij, temveč tudi Avstro-Ogrske, obe obravnavali komplementarno, če ne kdaj pa kdaj sinonimno. Takšna popisna praksa pa danes ni le v neskladju z ustavnim načelom ločenosti države in Cerkve, ki velja tudi v Republiki Sloveniji, temveč je bila v določenih drugih evropskih okoljih kot posebna popisna kategorija v popisu prebivalstva države celo prepovedana. Od druge polovice 19. stoletja je bilo na primer v Franciji dovoljeno popisno vprašanje o etnični pripadnosti, veljala pa je (od leta 1872) prepoved popisnega spraševanja o verski pripadnosti.

pripadnosti, Zveze zvez že sedaj zahteva, da se to ne bi zgodilo vsaj za vprašanje narodnostne pripadnosti. V kolikor bi iz popisnice izpadli omenjeni popisni vprašanja, predvsem drugo, bi bilo to jasno sporočilo države, da želi posredno utrjevati družbene procese mehke narodnostne asimilacije.³³

Raba jezika

Albanci, Bošnjaki, Črnogorci, Hrvati, Makedonci in Srbi v Sloveniji, ki so državljani RS, v celoti gledano dobro obvladajo slovenski jezik, ki je v državi uradni jezik. Svoj materni jezik uporabljajo zlasti v krogu družine, prijateljev, sosedov, v nekaterih delovnih okoljih, na raznih javnih prireditvah, kot so literarni večeri, gledališke predstave, glasbeni koncerti in podobno. Svoj materni jezik gojijo zlasti v kulturnih društvih, tako kot v podobnih primerih v zamejstvu živeči Slovenci (vsebinsko je termin dejansko že delno presežen), v državah naslednicah nekdanje Jugoslavije ali drugje po svetu.

Rabo maternega ("svojega") jezika zelo načelno v 61. in 62. členu obravnava Ustava RS iz leta 1991, kjer sta zapisani pravici o svobodnem "izražanju narodne pripadnosti" in "uporabi svojega jezika in pisave". To sta sicer edina izrecna člena, ki se neposredno nanašata na kolektivno raven pravic posameznikov, ki niso pripadniki slovenskega naroda, italijanske in madžarske narodnosti ter romske etnične skupnosti, temveč se nanašata na pripadnike katerekoli narodnosti.

Kljub ne izrazito javno prisotnim problemom glede javne rabe maternega jezika (ne računajoč problematike medijev) obstajajo določene težave. Na to opozarjajo tudi organi pri Združenih narodih in Svetu Evrope, ki v svojih poročilih o manjšinskem varstvu v Republiki Sloveniji izražajo zaskrbljenost zaradi pomanjkanja kulturnih pravic, ki jih Slovenija zagotavlja pripadnikom etno-jezikovnih manjšin iz nekdanje Jugoslavije (ter nemško govoreči manjšini). Tako je Svet Ministrov pri Svetu Evrope na podlagi Poročila Odbora strokovnjakov o rabi Evropske listine o regionalnih ali manjšinskih jezikih v Sloveniji³⁴ slovenskim oblastem med drugim priporočil, naj:

• • •

33 V popisnici Popisa za leto 2002 sta bili poleg rubrike o pripadanju slovenskemu narodu še rubriki, ki sta neposredno navajali na opredeljevanje prebivalcev kot pripadnikov italijanske in madžarske narodnosti. Kljub ustavni imenski kolektivni umeščenosti Romov, rubrika s to možnostjo opredeljevanja v popisnici ni posebej navedena. Pred popisom leta 2002 je Bošnjaška kulturna zveza Slovenije pisno predlagala eksplicitno umestitev v popisnico opcije kolektivnega narodnostnega imena Bošnjaki, kar je bilo posebej logično v zvezi z vojno v Bosni in Hercegovini 1992–1995 in posledičnimi spremembami v tamkajšnjem narodnostnem poimenovanju. Urad RS za statistiko pobude ni sprejel. Tudi zato je bila ob popisu med slovenskimi Muslimani/Bošnjaki zmeda, ki se je jasno reflektirala v popisnih rezultatih.

34 Ur. l. RS RS-MP, št. 17/00, 7/07. Republika Slovenija je ob deponiranju listine o ratifikaciji ELRMJ sporočila, da sta na njenem ozemlju regionalna in manjšinska jezika v smislu te listine italijanski in madžarski jezik. Prav kadarkoli izveden umik te izjave RS bi bila lahko zaželen konkretna politična poteza v smeri prizadevanj

ponovno preučijo svoje stališče do hrvaškega jezika s stališča listine, opredelijo zemljepisna območja, na katerih listina velja za hrvaški jezik in za ta jezik uporabljajo njen 7. člen; razčistijo vprašanje tradicionalne navzočnosti srbskega jezika in bosanskega jezika v Sloveniji v sodelovanju z govorniki teh dveh jezikov.³⁵

Šolstvo

V zvezi z rabo maternega jezika na področju šolstva so problemi obojestranski, delno na strani države, delno staršev samih. Najbolj pereča vprašanja zadevajo osnovno šolstvo,³⁶ kjer je nujen proaktivni pristop države.³⁷ Omenjeni pristop naj bi bil precej bolj prisoten na Ministrstvu za šolstvo in šport (MŠŠ), in sicer pri izvajanju lastnega Zakona o osnovni šoli, ki se v drugem odstavku 8. člena glasi:

Za otroke slovenskih državljanov, ki prebivajo v Republiki Sloveniji in katerih materni jezik ni slovenski jezik, se v skladu z mednarodnimi pogodbami organizira pouk njihovega maternega jezika in kulture, lahko pa se dodatno organizira tudi pouk slovenskega jezika (Zakon o osnovni šoli 2007).³⁸

Proaktivni pristop MŠŠ pomeni, da ustrezni organi (ravnatelji in učitelji) v predvideni proceduri, ki je za sedaj omejena le na višje letnike devetletke, učenje maternega jezika in kulture nevsiljeno ponudijo kot izbirni povsod tam, kjer je interes očiten. Praksa kaže na stigmatiziranje učencev zaradi (še) živega relativno načelnega podcenjevanja predmeta, ko gre za otroke staršev z območja nekdanje SFRJ, zaradi dogajanj v polpretekli zgodovini. Zato se je in se še dogaja, da se otroci sami raje ne odločajo za ponujene izbirne predmete.³⁹ Ker sta vzgoja in

Zveze zvez. Enako bi veljalo umakniti Izjavo RS, ki je bila podana ob deponiranju listine o ratifikaciji Okvirne konvencije.

35 Odbor ministrov, Priporočilo RecChl (2004)3 o rabi Evropske listine o regionalnih ali manjšinskih jezikih v Sloveniji, 9. 6. 2004, 59.

36 Iz obravnave zavestno izpuščam področje srednjega šolstva, ki je tudi sicer na tem področju največja neznanka. Na področju visokega šolstva je veliko znanega, zlasti glede študijskih smeri, ki so na Filozofski fakulteti programirane tako, da poimensko zajemajo študij jezikov in književnosti vseh obravnavanih skupnosti z izjemo črnogorske in bošnjaške. Slednja bi želela, da se formalno uvede študij bosanskega jezika, skupaj z bosanskim lektoratom, a po poizvedovanju domnevam, da za to študijsko smer na Oddelku za južnoslovenske jezike med tamkajšnjimi strokovnjaki ni potrebna konsenza.

37 Strokovno obdelavo sintagme *proaktivni pristop države* je v kontekstu tu obravnavane tematike podala npr. Vera Klopčič, cit. delo, 100–101.

38 8. člen, 2. odstavek Zakona o osnovni šoli.

39 Iz pričevanja Živka Banjca, izkušenega strokovnega sodelavca za področje osnovnega šolstva na Ministrstvu za šolstvo in šport RS, v novembru 2008. Zavedanje o omenjenih pomanjkljivostih ter možnih ukrepanjih, ki naj bi jih preseglala, so bila vprašanja široko zastavljena strokovnega srečanja *Strokovni posvet o vključevanju otrok z migrantskim ozadjem v slovenski šolski sistem in okolje ter medkulturni dialog s celotno šolsko popula-*

izobraževanje temeljna elementa v procesu primarne socializacije, je treba ustrezno pozornost učiteljskega kadra posvetiti še številnim drugim vidikom, ki lahko vplivajo tako na psiho obravnavanega segmenta učencev kot na vsestransko razumevajoče razmišljanje in obnašanje njihovih slovenskih vrstnikov.

Sicer pa kažejo leta 2008 zbrani podatki o pouku maternega jezika na osnovnih šolah v RS naslednjo sliko: MŠŠ je v preteklem šolskem letu kot možne izbirne predmete ponudilo tudi hrvaščino, makedonščino in srbščino. Na podlagi razpoložljivih podatkov Sektorja za osnovno šolstvo se je v 448 osnovnih šolah v Sloveniji po učnem načrtu MŠŠ izvajal pouk hrvaščine kot izbirnega predmeta na petih šolah s skupaj 70 učenci. Kljub ponujeni možnosti na nobeni od osnovnih šol v šolskem letu 2008/2009 niso bile oblikovane učne skupine za pouk izbirnih predmetov srbščine in makedonščine.⁴⁰ Pred leti je MŠŠ že pripravilo pogoje, pouk naj bi potekal za skupino otrok albanskih staršev v Sloveniji, a do uresničitve zaradi neustrezne obveščenosti staršev in njihove takratne nepripravljenosti ni prišlo.⁴¹

Lahko bi sklepali, da je MŠŠ med vsemi resorji še najdovzetenjši za uvajanje ukrepov v zvezi z obravnavano populacijo. Tako je bil maja 2007 na kolegiju Ministra za šolstvo in šport sprejet dokument *Strategija vključevanja otrok, učencev in dijakov migrantov v sistem vzgoje in izobraževanja v Republiki Sloveniji*. V njem so zapisani cilji, načela in ukrepi za uspešnejše vključevanje t. i. migrantov v slovenski vzgojno-izobraževalni sistem. Zapisane rešitve naj bi izvajali s projekti v okviru nove finančne perspektive Evropskega socialnega sklada – *Operativni program razvoja človeških virov za obdobje 2007–2013*, četrta razvojna prioriteta *Enakost možnosti in spodbujanje socialne vključenosti* in v okviru t. i. druge prednostne usmeritve *Povečati dostopnost in enake možnosti v sistemu vzgoje in izobraževanja*.⁴² Po letu in pol od sprejema omenjene *Strategije* je MŠŠ pripravilo široko razpravo *Strokovni posvet o vključevanju otrok z migrantskim ozadjem v slovenski šolski sistem in okolje ter medkulturni dialog s celotno šolsko populacijo*.⁴³

Kultura

Zavedajoč se dejstva, da je pojem in zlasti koncept kulture mogoče obravnavati na več načinov, se v skladu z obravnavano tematiko omejujem le na zelo

cijo, ki ga je ministrstvo organiziralo 16. decembra 2008.

40 Podatki z MŠŠ, pripravljene in posredovane novembra 2008.

41 Pričanje Tahirja Maliqaja, predsednika albanskega kulturnega društva "Migjeni" leta 2005.

42 Ta vprašanja so stvar obravnave predvsem v Službi za mednarodno sodelovanje in evropske zadeve MŠŠ.

43 Razprava je organizirana v sodelovanju z Zavodom za šolstvo in formalno (v vabilu na Posvet) še v skladu s prioriteto EU za leto 2008 kot "letom medkulturnega dialoga".

ozek segment kulture, ki ga lahko enačimo z narodnostnomanjšinskim kulturno-društvenim samoorganiziranjem. Slednjega v celoti pokriva resor Ministrstva za kulturo (MzK).⁴⁴

Na področju, na katerem že leta deluje med 60 in 70 kulturnih društev Albancev, Bošnjakov, Črnogorcev, Hrvatov, Makedoncev in Srbov, ki živijo v Sloveniji, bi bili potrebni naslednji razmeroma lahko dosegljivi državni ukrepi:

- Najprej bi bilo treba spremeniti in prilagoditi aktualni Nacionalni program za kulturo 2008–2012 (tudi program iz obdobja 2004–2007 ni bil zadovoljiv), da načelno in sočasno dejansko (finančno) nediskriminatorno zajame skrb tudi za izražanje in kulturno udejstvovanje pripadnikov Albancev, Bošnjakov, Črnogorcev, Hrvatov, Makedoncev in Srbov, ki živijo v Sloveniji, so v glavnem slovenski državljani in si ustvarjajo kulturne asociacije, zlasti kulturna društva, namenjena ohranjanju njihovega jezika, kulturne in umetniške dediščine, so v celoti odprti do vključevanja pripadnikov slovenskega naroda in drugih narodnosti ter medsebojnega sodelovanja in soustvarjanja.
- Še enostavnejši in hitrejši ukrep Ministrstva za kulturo, za katerega se v glavnem neuspešno zavzemajo kulturna društva obravnavanih skupnosti, je kadrovski ustroj strokovne komisije, ki odloča o sredstvih za funkcioniranje (tudi) omenjenih društev znotraj Oddelka za manjšine na MzK. Ta pod različnimi imeni obstaja še iz prve polovice 90. let, danes pa se imenuje Sektor za kulturne pravice manjšin in razvoj kulturne raznolikosti. Po samodefiniciji naj bi ustvarjal "pogoje za uresničevanje posebnih kulturnih pravic ustavno opredeljenih narodnih skupnosti in romske skupnosti ter kulturnih pravic pripadnikov tudi drugih manjšinskih skupin v RS". V samodefiniciji je še opredeljeno, da "podpora kulturni raznolikosti temelji

44 Ker je bilo na MzK znano, da se že dlje raziskovalno ukvarjam s kulturnimi društvi Albancev, Bošnjakov, Črnogorcev, Hrvatov, Makedoncev, Srbov, ki delujejo v Sloveniji, so mi poleti 2003 ponudili v izdelavo ekspertizo z naslednjim natančno opredeljenim naslovom: *Odzivi drugih manjšinskih skupnosti na ukrepe ministrstva za kulturo*. Nalogo sem v skladu z naslovom in v roku opravila in oddala. Toda ker omenjeni oddelek na MzK, *Oddelek za kulturo italijanske in madžarske narodnosti, romske skupnosti, drugih etničnih skupnosti in priseljencev v Republiki Sloveniji* kot neposredni naročnik z rezultati raziskave očitno ni bil zadovoljen, se je po njenem prevzemu zvil v popoln molk, kar je lahko edino pomenilo, da ne sprejema podanih ocen in sugestij. Da se je takšno mnenje izkazalo za pravilno, so pokazala naslednja leta, saj dokumenti, ki so jih sprejemali na omenjenem Oddelku in na MzK kot celoti, niso vključevali spoznanj in sugestij iz naročene ekspertize. - Podobno kot v primeru raziskave *Položaj in status pripadnikov narodov nekdanje Jugoslavije v Republiki Sloveniji* je MzK v skladu z ustreznimi pogodbo ekspertizo tudi plačalo. Čeprav tudi ta raziskava ni doživela odobravanja s strani države, pa so jo s tem večjim odobravanjem sprejela kulturna društva Albancev, Bošnjakov, Črnogorcev, Hrvatov, Makedoncev in Srbov v Sloveniji, saj je šlo za prvo besedilo, v katerem se je, med drugim, poskušalo vsa njihova takrat obstoječa kulturna društva ob še nekaterih spremljajočih podatkih vsaj poimensko navesti. Besedilo je tako na željo samih društev in ob mojem soglasju postalo sestavni del gradiva, ki ga je začela pripravljati in sčasoma vse bolj dopolnjevati Koordinacija.

na pojmovanju kulturne raznolikosti kot bogastva kulturnega življenja in kulturne pravice kot sestavne človekove pravice, da sodeluje v kulturnem življenju".⁴⁵ Znotraj tega sektorja imamo torej strokovno komisijo, ki deli finančna sredstva, dolga leta pa so jo sestavljali kadri, ki niso prihajali iz vrst pripadnikov obravnavanih narodnostnih skupnosti. Kljub temu da je omenjena sestava komisije posledica zakonodaje, po kateri narodnostne skupnosti Albancev, Bošnjakov, Črnogorcev, Hrvatov, Makedoncev in Srbov, živečih v Sloveniji, poimensko ne obstajajo in so skrite znotraj "drugih manjšinskih etničnih skupnosti in priseljencev", je komisija MzK za delovanje njihovih kulturnih društev oziroma izvedbo izbranih društvenih projektov vendar odobravalna določena sredstva. O omenjenih finančnih sredstvih je bilo že veliko napisanega, dovolj ilustrativen pa je naslednji že opravljeni izračun, ki poudarja izjemno nesorazmernost deležev finančnih sredstev, namenjenih na eni strani t. i. priznanim manjšinam in na drugi "drugim manjšinskim etničnim skupnostim in priseljencem".⁴⁶ Slednjo kategorijo populacije tvorijo skoraj v celoti obravnavane skupnosti. Citiram:

Če naj bi priseljenci sorazmerno toliko prejeli za svoje kulturne dejavnosti kot "avtohtone manjšine" – te so v zadnjem poldrugem desetletju prejemale povprečno 0,5 odstotka kulturnega proračuna za populacijo, ki glede na narodnostno opredeljenost v popisu 2002 predstavlja 0,6 odstotka prebivalstva Slovenije, bi morala priseljenska kulturna društva, ki želijo uresničevati kulturni interes 6,2 odstotka narodnostno ali regionalno opredeljenega slovenskega prebivalstva, prejemati za svoje kulturne dejavnosti približno 6 odstotkov kulturnega proračuna RS – ne pa dvestokrat manj, tj. 0,03 odstotka, kolikor so ga v celotnem obdobju od začetka financiranja (v devetdesetih letih) pa do danes dejansko prejemale (Žitnik 2008).

Kaj to pomeni za kulturna društva Albancev, Bošnjakov, Črnogorcev, Hrvatov, Makedoncev in Srbov, živečih v Sloveniji, za njihovo kulturo na splošno, kaj to pomeni za slovensko nacijo, kot je opredeljena tudi v pričujočem prispevku, skoraj nima smisla posebej komentirati.

- Prav tako kot za prej obravnavano je treba v komisijo, ki je na MzK odgovorna za črpanje sredstev iz evropskih skladov, vključiti njihove usposobljene kadre.

45 http://www.mk.gov.si/si/delovna_podrocja/kulturne_pravice_manjsin_in_razvoj_kulturne_raznolikosti/

46 Bistveno je pripomniti, da so tako imenovane priznane manjšine deležne številnih obravnav tudi s strani drugih državnih organov in drugega posebnega financiranja. Kot s svojo edino nalogo se ukvarja z njimi celo poseben urad, Urad za narodnosti pri Vladi Republike Slovenije.

- Celotno na ožjem področju kulture je še niz tematskih in drugih vidikov, ki bi jih veljalo z nekoliko prilagojeno politiko in ukrepi ustrežneje urejati, v pričujočem besedilu pa jih ni mogoče niti taksativno zajeti.

Čeprav spada področje medijev v širši kulturni resor, jim je treba zaradi dejanskega položaja posvetiti posebno pozornost. S strnjeno predstavitvijo smernic zlasti s strani mednarodnih subjektov glede področja (še) medijev sklepamo na okvirni prikaz predloženih (enostavnejših) ukrepov tudi zato, ker je mogoče skozi pripombe mednarodnih subjektov in njihova priporočila slovenski državi sočasno prisluhnuti mnenju omenjenih subjektov tudi o preostalih do sedaj obravnavanih področjih.

Seveda ni naključje, da je po oblikovanju nove vlade RS jeseni 2008 prvi uradni sestanek delegacija Zveze zvez predvidela prav na MzK, saj to pokriva kar dve bistveni področji, in sicer kulturo, kot smo se je v ožjem smislu pravkar dotaknili, in medije. Ministrica za kulturo je predlog Zveze zvez za sestanek sprejela.⁴⁷

Mediji

Naj uvodoma pripomnim, da se omejujem le na tiste glavne medijsko propulzivne tokove v RS, ki jih običajno enačimo s t. i. dnevnim tiskom oziroma dnevnikami, z drugim časopisjem z visoko naklado in "z glavnimi" radijskimi in televizijskimi programi. Narodnomanjšinskega medijskega prostora v RS, ki je v primeru obravnavanih narodnostnih skupnosti razmeroma skromen, se naj tu ne bi niti dotikala. Gre za nekaj občasno izhajajočih časopisov ali revij, tiskanih skoraj v celoti v jeziku in pisavi obravnavanih narodnostnih skupnosti. Ti dosegajo določeno berljivost zlasti med pripadniki skupnosti, ki jih izdajajo, omenjena oznaka skromnosti pa je namenjena zlasti njihovi nepoznanosti in nerazširjenosti med bralci večinske narodnostne populacije. Opisano stanje je v veliko škodo večji homogenosti slovenske nacije. Pri njegovem nastajanju in izhajanju gre za velike napore posameznih entuziastov, njihovo ne le neplačano delo, ampak tudi lasten finančni vložek. Brez nadaljnjega razpredanja naj omenim le, da vse obravnavane skupnosti z izjemo črnogorske in makedonske kot Zveze kulturnih društev ali kot kulturna društva sama izdajajo že ustaljene in redne revije, liste, biltene.⁴⁸ V

⁴⁷ Sestanek z ministrico Majdo Širca Ravnikar je bil uradno predviden za drugo polovico januarja 2009; elektronsko sporočilo iz kabineta ministrice Zvezi zvez z dne 9. decembra 2008.

⁴⁸ Med najpomembnejše in najbolj znane sodijo *Bošnjak* (list Bošnjaške kulturne zveze Slovenije), *Mostovi* (list Zveze srbskih kulturnih društev), redkeje oziroma občasno izhajajoča *Alternativa* (revija društva "Migjeni", tj. Albancev v RS), s časovnimi presledki (hrvaški) *Korijeni*, ki naj bi v prihodnje tudi redno izhajali. Tu in tam se je pojavila kaka izdaja (študentskega) lista *Medimurje*, zatem lista *Izvor* (bošnjaške diaspore iz porečja Lima v

zadnjih letih internet oziroma spletne strani vseh že omenjenih kulturnih društev močno izpodrivajo klasične tiskane medije.

Tukaj nas zanima večinski etnični slovenski prostor, saj izsledki številnih raziskav kažejo, da je dostop etno-jezikovnih manjšin iz nekdanje Jugoslavije do "mainstreamskega" medijskega prostora v Sloveniji zelo otežen in na nizki ravni.⁴⁹ Kljub dosedanjim prizadevanjem tako s strani Zveze zvez kulturnih društev konstitutivnih narodov in narodnosti razpadle SFRJ v Sloveniji, in organizacij, ki predstavljajo posamezne etno-jezikovne manjšine iz nekdanje Jugoslavije, kot s strani nevladnih organizacij in drugih družbenih subjektov, so ti jeziki tako v tiskanih kot še zlasti v javnih elektronskih medijih popolnoma marginalizirani.

V zvezi z rabo Okvirne konvencije za varstvo narodnih manjšin v Sloveniji⁵⁰ je Odbor ministrov pri Svetu Evrope slovenskim oblastem priporočil, naj se širše posvetujejo s predstavniki različnih etničnih skupin o razvijanju sposobnosti posameznikov v skladu z OKVNM, naj iščejo poti za zvišanje stopnje državne pomoči pripadnikom narodov nekdanje Jugoslavije, naj podprejo napore za njihovo ohranjanje skozi izobraževanje, kulturo in medije, predvsem pa naj na medijskem področju z vsemi sredstvi preprečujejo nestrpnost in ksenofobijo, tudi v polju politike. Isto poročilo od slovenske države pričakuje aktivno utrjevanje občutka za spoštovanje različnosti v družbi, pri čemer naj bi bila vloga medijev aktivnejša.⁵¹

Glede na lastno znanje in izkušnje, v skladu z omenjenimi priporočili mednarodnih teles za varstvo narodnih manjšin pri Svetu Evrope in v skladu s splošnimi temeljnimi demokratičnimi načeli, ki od demokratičnih ureditev pričakujejo, da se v odločitvah o položaju etničnih, jezikovnih, kulturnih, verskih in drugih manjšin posvetujejo z njihovimi predstavniki, Zveza zvez ocenjuje, da so na medijskem področju možne razmeroma hitre rešitve zlasti glede dostopa etno-jezikovnih manjšin na RTV Slovenija. Ker je bilo jeseni 2008 na MzK izvoljeno novo vodstvo, ki je že najavilo spremembe Zakona o RTV Slovenija, Zveza zvez meni, da bi bilo

Črni gori), bolj redno izhaja *Glasilno hrvaške skupnosti v Mariboru*, itd. Sicer zelo aktivna makedonska društva si razen občasnih biltenov še niso ustvarila nekega svojega prepoznavnega glasila. Navesti je treba, da je večino vseh omenjenih glasil v določenem obsegu sofinanciralo (in jih še sofinancira) Ministrstvo za kulturo RS.

⁴⁹ Zanimivo je, da je medijski prostor v RS tematsko področje, ki ga tudi raziskovalno pomembno pokrivajo zlasti nekatere (predpostavljene) pripadnice obravnavanih skupnosti. Take strokovnjakinje so gotovo: dr. Sandra Bašič Hrvatina, dr. Jasminka Dedić, Brankica Petković, dr. Karmen Medica, itd.

⁵⁰ Naj ponovno spomnim, da je Republika Slovenija ob deponiranju listine o ratifikaciji OKVNM sporočila, da se določbe OKVNM uporabljajo za avtohtono italijansko in madžarsko narodno manjšino ter za člane romske skupnosti, ki živijo v Sloveniji.

⁵¹ Resolution ResCMN(2006)6 on the implementation of the Framework Convention for the Protection of National Minorities by Slovenia, 14. 6. 2006, para. 2.

v zvezi z njegovimi spremembami nujno upoštevati naslednje njene konkretne sugestije:

- da se prvi člen Zakona o RTV Slovenija spremeni tako, da bo poimensko vključeval etno-jezikovne manjšine iz nekdanje Jugoslavije (tj. Albance, Bošnjake, Črnogorce, Hrvate, Makedonce in Srbe);
- da se zagotovi ena ali več oddaj na Radiu in na TV Slovenija v jezikih etno-jezikovnih manjšin iz nekdanje Jugoslavije (tj. v albanskem, bosanskem, hrvaškem, makedonskem in srbskem jeziku);
- da se šesti odstavek 17. člena Zakona o RTV Slovenija spremeni tako, da bo v Programskem svetu RTV Slovenija zagotavljal enega ali več predstavnikov etno-jezikovnih manjšin iz nekdanje Jugoslavije;
- da Agencija za pošto in elektronske komunikacije Republike Slovenije podeli lokalne frekvence za radijske postaje na območjih, kjer v Sloveniji koncentrirano živijo pripadniki etno-jezikovnih manjšin (tj. v Ljubljani, Mariboru, Velenju, Celju, Kopru, na Jesenicah, v Kranju, itd.);
- da Ministrstvo za kulturo zagotovi dodatna sredstva za medijske dejavnosti ter medijsko profesionalizacijo in razvoj etno-jezikovnih manjšin iz nekdanje Jugoslavije, in sicer tako iz sredstev za kulturne dejavnosti manjšin kot tudi sredstev za uresničevanje javnega interesa na področju medijev (tj. sredstva za medijsko pluralizacijo).

METODOLOGIJA ZA DOSEGANJE IN URESNIČEVANJE CILJEV

Področji ciljev in rešitev ter metodologija za njihovo doseganje ter uresničevanje se med seboj bistveno prepletajo in dopolnjujejo. V tem smislu jih delim v kratkoročne *in dolgoročne*.

Prvi so tisti, za katere je mogoče predpostaviti, da jih je lahko hitreje in/ali lažje realizirati, drugi pa tisti, ki so pričakovano težje in počasneje dosegljivi (če v doglednem času sploh so). V obeh primerih je nujno sodelovanje predstavnikov samih Albancev, Bošnjakov, Črnogorcev, Hrvatov, Makedoncev in Srbov, ki živijo v Sloveniji. Udeležbo v odločanju o doseganju in uresničevanju obravnavanih kratkoročnih in dolgoročnih ciljev je potrebno glede na znane danosti zagotoviti na dveh ravneh: na ravni države (1) in hkrati na lokalni, občinski ravni (2).

Zveza zvez se zavzema, naj bi se na obeh ravneh ustanovili posebni konsultativni organi – sosveti. Njihova bistvena prednostna značilnost je, da za vzpostavitev teh teles niso potrebne zakonske spremembe. Ko govorimo o državni ravni, bi zadostoval že odlok vlade, katere partnerski organ bi bil in s katero bi sosvet sodeloval. Vlada naj bi se zavezala k upoštevanju in morebitnemu nadaljnjemu

prevajanju sklepov sosveta (na državni ravni) na druge ravni odločanja (Državni zbor Republike Slovenije, ministrstva). Pri sosvetih gre za organe, ki so v obravnavi narodnomanjšinskih vprašanj znani in preizkušeni tudi v drugih državah (na primer v Avstriji), specifične okoliščine v Sloveniji pa narekujejo še svoje posebne pristope.

NA RAVNI DRŽAVE bi se pri Vladi Republike Slovenije ustanovil sosvet, ki bi se na primer imenoval Sosvet Albancev, Bošnjakov, Črnogorcev, Hrvatov, Makedoncev, Srbov v RS. Sestavljali bi ga po en predstavnik vseh obravnavanih skupnosti, predstavnik – zaupnik iz vrst pripadnikov slovenskega naroda po njihovi izbiri, predstavnik, ki bi ga po svoji izbiri imenovala Vlada RS in tajnik sosveta. Funkcija slednjega bi bila profesionalna, funkcije drugih pa volonterske. Delovanje sosveta na državni ravni bi glede vsebine dela, kadrovske sestave in časovnega mandata opredelil interni statut Sosveta, ki bi ga po predhodnem soglasju znotraj Sosveta potrdila še Vlada RS. Delo Sosveta na državni ravni bi se nanašalo zlasti na vprašanja koncipiranja in realizacije splošnih vprašanj, ki izhajajo iz ugotovljenih potreb na že omenjenih bistvenih področjih narodnostnomanjšinske tematike (pravno urejanje statusa, kultura, šolstvo, mediji, itd.), na vprašanja usklajevanja ciljev z možnostmi in s potrebami perspektivnega razvoja domovine – države RS, na vprašanja sodelovanja z državami matičnih narodov, na vprašanja spremljanja in sodelovanja pri nastajanju mednarodnih dokumentov, ki se nanašajo na manjšinsko zaščito v Evropi ali na ravni OZN, itd. Vloga sosveta na državni ravni naj bi bila v začetni fazi konsultativna, kot tudi izhaja iz pomena same besede in vloge, ki jo imajo sosveti tudi drugje. Toda njegova vloga bi bila, kar sledi tudi iz vsega že doslej povedanega, le precej različna od Sveta za slovenske manjšine pri Vladi RS ali Sveta za Slovence po svetu pri Vladi RS, saj gre v primeru Sosveta za državljanski korpus populacije s stalnim prebivališčem v RS. Čeprav naj bi bila razlika med omenjenima že vpeljanima Svetoma in šele predlaganim Sosvetom samomevna, le kaže ponoviti glavni poudarek. Sistem sosvetov je predvidoma sestavljeni idejno-upravni mehanizem pri Vladi Republike Slovenije, ki bi omogočal konkretno urejanje bistvenih narodnostnih prvin dejanskim narodnim manjšinam, kar narodnostne skupnosti Albancev, Bošnjakov, Črnogorcev, Hrvatov, Makedoncev in Srbov, ki živijo v Sloveniji, dejansko so. Kot to priznavajo tudi mednarodnopravni dokumenti, so narodnostne skupnosti, ki izpolnjujejo narodnomanjšinske pogoje, ne glede na priznavanje omenjenega družbenega dejstva s strani konkretne države, dejanske narodne manjšine.⁵²

52 O tem stališču Komiteja za človekove pravice pri OZN iz leta 1994 več v opombi št. 9.

NA RAVNI LOKALNIH SKUPNOSTI – OBČIN naj bi se formirali sosveti v tistih okoljih, kjer obravnavane narodnomanjšinske populacije dosegajo določen odstotkovni prag lastne zastopanosti v okolju. Ta je lahko predmet usklajevanja, v danem trenutku pa se kot realni prag (tu obravnavanih narodnih skupnosti kot celote) za oblikovanje sosveta na lokalni ravni predvideva od dva- do štiriodstotni delež narodnostnoprpadnostne opredeljenosti. Glede na znano prebivalstveno sestavo po narodnostni pripadnosti po slovenskih občinah je mogoče dovolj natančno določiti, kje bi se lahko oblikovali sosveti na lokalni ravni. Ne glede na podrobnosti je treba najprej poudariti, da bi se ti sosveti ustanovili v vseh večjih mestih: Ljubljani, Mariboru, Kranju, na Jesenicah, v Novem mestu, Kopru, Velenju, Celju, ker gre v njih za razmeroma največjo koncentracijo. V nasprotju s sosvetom na državni ravni bi se ti lokalni sosveti ukvarjali z doseganjem in uresničevanjem obravnavanih ciljev v svojem neposrednem okolju, ki ga najbolje poznajo in lahko zato tudi na vseh pomembnih področjih (kulturi, šolstvu, medijih) vplivajo na sprejem potrebnih rešitev. V skladu z dogovorjenim oziroma predlaganim vstopnim pragom bi posamezni sosvet lahko sestavljali le štirje, trije ali dva predstavnika (lahko celo le eden z isto funkcijo sosveta), v vsakem primeru pa bi šlo za neprofesionalne funkcije.

Obstaja še ena izrazita prednost, ki bi jo v slovenskem večetničnem/večkulturnem okolju lahko imel sistem sosvetov. Med bistvenimi sestavinami tako imenovanih posebnih pravic, ki v neki državi pripadajo priznanim narodnim manjšinam, je ponavadi pravica do politične participacije manjšine oziroma njenih predstavnikov. RS ima znotraj celotnega nabora manjšinskih pravic zelo natančno urejeno in podrobno artikularno polje pravic politične participacije pripadnikov italijanske in madžarske narodnosti ter romske etnične skupnosti. Pripadnikom italijanske in madžarske manjšine v RS je dodeljena celo dvojna volilna pravica, imata vsaka po enega poslanca v Državnem zboru RS, s čimer so njihovi pripadniki pozitivno diskriminirani na nedvomno najvišji možni ravni. Tudi Romi v Sloveniji so nedavno "dobili" svoj zakon, ki jim omogoča še bolj vsestransko socialno vključevanje in politično odločanje. In v kakšni zvezi je z obstoječim sistemom politične participacije v Sloveniji "naš" sistem sosvetov? V primerjavi z Italijani in Madžari, ki v Sloveniji prakticirajo model tipične politične participacije, naj bi Albanci, Bošnjaki, Črnogorci, Hrvati, Makedonci in Srbi prek sistema sosvetov prakticirali model atipične politične participacije. Slednji naj bi, kot je tu v začetnih obrisih nakazano, omogočal uresničevanje le tistih temeljnih ciljev, ki jih programsko zasledujejo pripadniki obravnavanih skupnosti in so bistveno opredeljeni z Javno pobudo iz leta 2003. Sistem sosvetov naj bi bil tisti domišljeni izbrani mehanizem, ki bi ob sodelovanju z vsemi ustreznimi drugimi državnimi organi in inštitucijami predvidoma lahko učinkovito urejal tista vitalna področja narodnostnomanjšinske prisotnosti Albancev, Bošnjakov, Črnogorcev, Hrvatov, Makedoncev in Srbov, živečih v Sloveniji, za katere so najbolj zainteresirani. Pri tem gre za uradno prizna-

nje in vključitev kolektivnega imena vsake od obravnavanih manjšin v zakonodajo države RS, za področje kulture v najširšem smislu, šolstva, itd. V taki konstelaciji urejanja manjšinske problematike Albancev, Bošnjakov, Črnogorcev, Hrvatov, Makedoncev in Srbov v Sloveniji bi izpadlo polje klasične politične participacije, ki ne zajema le narodnostne tematike, temveč se nanaša na ideološko-interesna vprašanja še vseh preostalih sestavnih področij družbenega življenja. Tako naj bi se Albanci, Bošnjaki, Črnogorci, Hrvati, Makedonci in Srbi v Sloveniji kot državljani Republike Slovenije (še nadalje) klasičnopolitično opredeljevali, volili, itd., in to v skladu s ponujenim repertoarjem obstoječih (ali potencialnih) političnih strank, ki so politična podlaga parlamentarnega sistema v RS. Z vsem navedenim bi bilo pripadnikom obravnavanih populacij, ki so državljani RS, na začetku 21. stoletja omogočeno dostojanstveno sodelovanje na obeh temeljnih ravneh, na katerih se pojavljajo človekove osebnostne potrebe in interesi: na ravni ljudi kot posameznikov (individualne človekove pravice) in na ravni ljudi kot pripadnikov določenih konkretnih narodnostnih skupnosti/manjšin (kolektivne človekove pravice). Individualne človekove pravice (in dolžnosti) bi prakticirali tako kot vsi drugi državljani, za kolektivne človekove pravice pripadnikov obravnavanih skupnosti pa naj bi na državni in lokalnih ravneh skupaj z drugimi državnimi organi in inštitucijami "skrbel" sistem sosvetov.

Tu predstavljeni sistem sosvetov je participativni model, ki je nastal znotraj obravnavanih skupnosti. Je nov, konkreten in inovativen prispevek tistih skupin slovenskih državljanov, ki se želijo dejansko in enakovredno integrirati v večinsko družbo v skladu s sicer bolj teoretično in ideološko proklamiranim obrazcem multikulturene družbene raznolikosti. To poudarjam zato, ker gre pri predlaganem mehanizmu sistema sosvetov za pomemben dosežek, ki je izvorno nastal znotraj samega narodnomanjšinskega segmenta v Sloveniji in o katerem slovenska državna politika doslej ni razmišljala, kaj šele da bi v nakazani smeri kaj naredila. Po drugi strani si v nekaterih velikih evropskih državah, kot so Anglija, Francija ali Nemčija, tamkajšnje vlade same prizadevajo ali pomagati pri oblikovanju ali celo same ustvarjati krovne reprezentativne organe manjšin, z namenom lažjega vzpostavljanja potrebnega dialoga, seveda s ciljem uspešnejšega urejanja manjšinske problematike in s tem uspešnejše lastne integracijske politike.

Čeprav bi se lahko v praksi obstoj in delovanje sosvetov tako na državni kot lokalni ravni sčasoma uspešno potrdila, je treba za doseganje dolgoročnih ciljev kot o dobri rešitvi sočasno predlagati tudi druge možnosti urejanja pričujoče problematike. Med pomembnejšimi možnostmi je dopolnitev Sporazuma o vprašanih nasledstva po nekdanji SFRJ (Sporazum o vprašanih nasledstva 2002), ki je bil v vseh državah naslednicah že pred leti dokončno ratificiran, ne predvideva pa urejanja problematike narodnih manjšin, ki so avtomatično (brez možnosti lastnega odločanja o svoji usodi) postali družbeno dejstvo po razpadu skupne države. V skladu z naknadno že sprejeto opcijo možnega soglasnega dograjevanja omenjenega Sporazuma bi bilo

po potrebi v nasledstveno razpravo mogoče predlagati vnos tukaj razgrnjene problematike. V tem pogledu bi bilo mogoče razmišljati v dveh smereh: o recipročnih ali asimetričnih rešitvah urejanja narodnostnomanjšinskih vprašanj.

Kot naslednja možnost instrumentalizacije ukrepov za doseganje in uresničevanje obravnavanih ciljev ostaja načrtno zavzemanje za podporo omenjenim ciljem na mednarodni sceni. To bi bila najslabša možnost, saj je v interesu pripadnikov v Sloveniji živečih narodov in narodnosti, da so medetnični odnosi čim boljši. Slovenija je sedaj njihova država in zato želijo v njej mirno živeti, sodelovati in jo razvijati.

Naj sklenem z mislijo Willa Kymlicke, mednarodno uveljavljenega raziskovalca manjšinske tematike, s katero ni težko soglašati: "Kjer ni pogojev, da bi drug drugemu lahko prisluhnili, se bodo ljudje spraševali o legitimnosti odločitev" (Kymlicka 2005: 409).

NARODNOMANJŠINSKA PROBLEMATIKA V POLJU INTERESOV SLOVENCEV KOT NARODA

Ali obstajajo dejanski in konkretni interesi Slovencev, ki bi jih imeli kot narod v odnosu do obravnavanih, v Republiki Sloveniji živečih narodnih manjšin? In če, kateri in kakšni so ti interesi? Odgovorov na tako široko zastavljena in zahtevna vprašanja gotovo ni mogoče enoznačno in na kratko predstaviti v besedilu, ki želi naslovno tematiko strnjeno prikazati v bistvenih točkah. Pravkar postavljenim vprašanjem pa se vsaj v najpoglavnejših točkah ne bi smeli izogniti. Razmišljanje na tem mestu razvijam le v naslednjih dveh smereh:

Glavni vidik interesov Slovencev kot naroda kaže pogledati v eksistencialno-ekonomski sferi. Gre pravzaprav za nadaljevanje razmer oziroma družbene situacije iz druge polovice 20. stoletja, ko se je večina v Sloveniji živečih Albancev, Bošnjakov, Črnogorcev, Hrvatov, Makedoncev, Srbov sem priselila predvsem zaradi strukturnih razvojnih družbeno-ekonomskih potreb razvoja Slovenije. V takrat skupni državi večjih ovir v procesu celotnega priseljevanja v Slovenijo ni bilo.⁵³ Navedene potrebe ne le da tudi po razpadu nekdanje skupne države in v

53 O različnih vidikih procesov priseljevanja z drugih območij nekdanje Jugoslavije v Slovenijo je že zelo veliko raziskanega in objavljenega. Med najnovejšimi deli, ki zajemajo tudi izsledke predhodnih raziskav, poudarjam obsežno in z grafikoni, s tabelami in kartografskim gradivom opremljeno demografsko študijo Damirja Josipovića *Učinki priseljevanja v Slovenijo po drugi svetovni vojni*. Izrazilo etnične vidike, ki so tudi osrednji predmet pričujočega prispevka, je obdelal Danilo Dolenc v magistrskem delu *Migracije z območja nekdanje Jugoslavije v Slovenijo in njih socio-geografski učinki*, ki je v glavnem objavljeno med rezultati raziskave z naslovom *Percepcije slovenske integracijske politike*, ki jo je vodil Miran Komac znotraj ciljnega raziskovalnega programa *Konkurenčnost Slovenije 2001–2006*. V na tem mestu najbolj citirani raziskavi, ki smo jo končali konec leta 2003, je etnično stran procesov priseljevanja obdelal Miran Komac; itd.

novih političnih okoliščinah niso izginile, temveč se celotna Evropska unija in tudi Slovenija spopadata s problemom zagotavljanja delovne sile.

V tem kontekstu je eno od vprašanj, kje in od kod črpati to delovno silo, ki jo slovenski ekonomisti in demografi številčno dokaj natančno izračunavajo ne le za nekaj naslednjih let, temveč za cela desetletja. Tako so si slovenski demografi v letu 2008 za naslednje leto zadali več nalog, med njimi kot najpomembnejše sledeče. Prvič, da zaradi nizke rodnosti in prav takšnih razvojnih trendov z zelo zaskrbljujočo demografsko situacijo na Slovenskem seznanjajo najširšo javnost. Drugič, da prav oni alarmirajo ustrezne državne organe za izdelavo "strokovnega programa vzpodbujanja medgeneracijskega sožitja in primerne rodnosti". Tretjič, kar bi naj bilo v našem kontekstu še posebej pomembno, omenjeni program naj bi predvidel tudi primerno in premišljeno politiko imigracije delovne sile, "brez katere Slovenija ne more več ekonomsko preživeti".⁵⁴

Če naj bi šlo za konsistenten vseobsegajoč program, bi kazalo razmišljati o zaželeni etnični komponenti načrtovane priseljske delovne sile. Znano je, da sprejeta politika EU na tem področju daje prednost državljanom članic. Znatnejše ovire, zadržki in težave so prisotni v primeru državljanov nečlanic EU. Tako naj bi bilo in deloma v Sloveniji tudi je. Toda tu so stvari dejansko tudi nekoliko drugačne. Ob manjših delavskih kontingentih Slovakov, Poljakov, Romunov, ki so v zadnjih letih prihajali v Slovenijo skoraj v celoti kot sezonski delavci in iz različnih razlogov tu niso pustili najboljšega vtisa, je bila v Sloveniji še naprej na voljo že tradicionalna delovna sila iz novonastalih držav z območja nekdanje skupne zvezne države, ki je v Sloveniji že udomačena, jo večinsko slovensko prebivalstvo bolje pozna in razmeroma dovolj ceni. Ker po razvojnih načrtih Republike Slovenije njeno gospodarstvo tako na krajši kot daljši rok rabi in bo rabilo dodaten uvoz delovne sile vseh profilov, bi bilo mogoče oceniti, da so zaradi zgodovinskih, etnično in jezikovno sorodnih in družinskih vezi prav območja nekdanje Jugoslavije najbolj zaželen in primeren bazen za zajemanje delovne sile, ki tudi sama tradicionalno gravitira k RS. Podano razmišljanje ni osamljeno.

Glede na gornji opis bi bilo pričakovati, da Slovenci kot narod sami zavestno zavzamejo bolj naklonjena stališča do pripadnikov obravnavanih narodov, če hočejo, da ti tukaj tudi ostanejo in kot delovna sila prispevajo k uresničevanju ciljev gospodarskega razvoja države RS, na dolgi rok pa tudi k vzdrževanju demo-

54 Obširneje na spletni strani Informacijske družbe: <http://is.ijs.si/>. Zainteresirane državljanke o tem obvešča Matjaž Gams, strokovnjak s področja demografije, v prispevku "Družba, ki se hoče normalno razvijati, mora rojevati otroke" (Pisma bralcev, *Delo* 2008). V več mesecev trajajoči polemiki preko Pisem bralcev, ki se s koncem leta 2008 ni končala, je sodelovalo še več znanih slovenskih demografov, med njimi na primer Janez Malačič.

grafske vitalnosti slovenskega naroda. Zato je ob doseženem soglasju znotraj slovenskega naroda njegov interes ustvarjanje pogojev za tako družbeno sožitje med etnovečinskim in etnomanjšinskim prebivalstvom RS, ki bi slonelo na dejanskem upoštevanju in spoštovanju že obstoječe etnične raznolikosti in ne na lepih besedah z votlo vsebino, ki so bile v veliki meri izgovorjene v t. i. evropskem letu "medkulturnega dialoga". Ob ozaveščenosti Slovencev kot naroda o domnevnih prednostih etnične sestave načrtovane uvožene delovne sile z območja nekdanje skupne države bi določeno povezovalno funkcijo lahko odigrali ne le Zveza zvez, temveč tako vsa kulturna društva in posamezniki, ki pripadajo obravnavanim narodnostnim skupnostim.

Že pred nekaj leti je neformalno predstavništvo Albancev, Bošnjakov, Črnogorcev, Hrvatov, Makedoncev in Srbov, ki živijo v Sloveniji, prek svojega interesnega združenja, od leta 2006 uradno registriranega kot društvo Zveze zvez kulturnih društev konstitutivnih narodov in narodnosti razpadle SFRJ v Republiki Sloveniji, s svojim skupnim programom in predlogi stopilo naproti slovenski državi, ki je sedaj na potezi. Ali bo RS doumela interese slovenskega naroda? Nedvomno je dolžna doumeti interese slovenske nacije. Toda ali gre res za različne in morda celo nasprotujoče si interese?

SKLEP

Pričujoče besedilo je predstavilo nekatere glavne probleme večetničnosti/večkulturnosti v Republiki Sloveniji na začetku 21. stoletja. Ti izhajajo zlasti iz sistemsko izrazito neurejenega položaja številčno najznatnejšega manjšinskega prebivalstva v RS, to je Albancev, Bošnjakov, Črnogorcev, Hrvatov, Makedoncev in Srbov, ki v Sloveniji živijo kot njeni državljani. Prispevek predstavlja možne rešitve in mehanizme za sistemsko obravnavo problematike na vseh prednostnih področjih in narodnomanjšinsko urejanje njihovega statusa. Identificira predvsem tiste področne politike, rešitve in mehanizme, ki bi se lahko lažje in hitreje vzpostavili, in sicer na podlagi percepcije interesnega združenja Zveze zvez. Predvsem gre za poteze in ukrepe države, ki ne zahtevajo nujnih zakonskih sprememb. Avtorica se sprašuje tudi o dejanskih interesih Slovencev kot naroda. Sklepa, da gre pri tem za uresničevanje skupnih interesov obravnavanih narodnih manjšin, Slovencev kot naroda in seveda slovenske države, ki naj v skladu z ustavo RS "enako" služi vsem svojim državljanom.

VIRI in LITERATURA:

- Baltić, Admir (2005) *Diskriminacija, ne hvala!: diskriminacija na podlagi narodne pripadnosti v Sloveniji in kako se proti njej boriti*. Prevodi Admir Batić, Martin Berishaj in Sonja Cekova. Ljubljana: Mirovni inštitut, inštitut za sodobne družbene in politične študije.
- Baltić, Admir, Tatjana Pezdir in Safet Alibeg, ur. (2008) *Prepletanje kultur: Slovenija v Bosni in Hercegovini, Bosna in Hercegovina v Sloveniji*. Ljubljana: Bošnjaška kulturna zveza Slovenije.
- Bašić-Hrvatina, Sandra in Brankica Petković (2008) *You call this a media market?: the role of the state in the media sector in Slovenia*. Edition Mediawatch. Prevod Olga Vuković. Ljubljana: Peace Institute.
- Berishaj, Martin (2004) "Albanci v Sloveniji: različnost percepcij." *Razprave in gradivo* 45: 144-159.
- Bešter, Romana (2006) *Integracijska politika – politika integracije imigrantov: teoretični model in študija primera Republike Slovenije*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede.
- Capotorti, Francesco (1991) *Study on the Right of Persons belonging to Ethnic, Religious and Linguistic Minorities*. New York: United Nations.
- Čurin Radovič, Suzana (2002) "Analiza stanja na področju kulturnih dejavnosti narodnih skupnosti, romske skupnosti in drugih manjšinskih skupnosti in priseljencev." V *Analiza stanja na področjih kulture in predlog prednostnih ciljev*. Ljubljana: Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije: 230-269.
- Dedić, Jasminka (2002) *Diskriminacija v postopkih pridobivanja državljanstva v Sloveniji*. Raziskovalna naloga. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Dedić, Jasminka, Vlasta Jalušič in Jelka Zorn (2003) *Izbrisani: organizirana nedolžnost in politike izključevanja*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Devetak, Silvo (1999) *Pravica do različnosti: pravno varstvo manjšin v Evropi*. Maribor: Inštitut za etnične in regionalne študije.
- Dolenc, Danilo (2003) *Migracije z območja nekdanje Jugoslavije v Slovenijo in njih socio-geografski učinki*. Magistrsko delo. Ljubljana: Univerza v Ljubljani.
- Flander, Benjamin (2004) *Pozitivna diskriminacija*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Framework Convention for the Protection of National Minorities*: collected texts – 3rd edition (2005). Strasbourg: Council of Europe Publishing.

- Gams, Matjaž (2008) "Družba, ki se hoče normalno razvijati, mora rojevati otroke." *Sobotna priloga Dela* (13. december).
- Ivanjko, Šime (2007) "Odprta vprašanja pripadnikov novodobnih manjšin v zvezi z učenjem maternega jezika in razvoj lastne kulture". V Silvo Devetak (ur.) *Zgodba o uspehu s priokusom grenkobe – diskriminacija v Sloveniji*. Maribor: ISCOMET - Inštitut za etnične in regionalne študije: 55-61.
- Izjava o dobrih namenih (1990). *Uradni list Republike Slovenije*, št. 44.
- Josipović, Damir (2006) *Učinki priseljevanja v Slovenijo po drugi svetovni vojni*. Ljubljana: ZRC SAZU.
- Južnič, Stane (1993) *Identiteta*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Klopčič, Vera (2006) "Evropski pravni standardi manjšinskega varstva, uresničevanje in dileme razvoja." *Razprave in gradivo* 50-51: 312-327.
- Klopčič, Vera (2006) *Mednarodnopravne razsežnosti pravnega varstva manjšin v Sloveniji*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.
- Klopčič, Vera, Miran Komac in Vera Kržišnik Bukić (2003) *Albanci, Bošnjaki, Črnogorci, Hrvati, Makedonci in Srbi v Republiki Sloveniji: Položaj in status pripadnikov narodov nekdanje Jugoslavije v Republiki Sloveniji*. Raziskovalna naloga. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja; dostopno na: http://www.uvn.gov.si/fileadmin/uvn.gov.si/pageuploads/pdf_datoteke/Raziskava_Polozaj_in_status_pripadnikov_narodov_nekdanje_Jugoslavije_v_RS.pdf.
- Komac, Miran (2003) "Varstvo 'novih' narodnih skupnosti v Sloveniji." *Razprave in gradivo* 43: 6-33.
- Komac, Miran in Mojca Medvešek, ur. (2005) *Percepcije slovenske integracijske politike: zaključno poročilo*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.
- Komac, Miran, ur. (2007) *Priseljenci – študije o priseljevanju in vključevanje v slovensko družbo*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.
- Komac, Miran, Mojca Medvešek in Petra Roter (2007) *Pa mi vi povejte, kaj sem!!!?: študija o etnični raznolikosti v Mestni občini Ljubljana*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Kržišnik Bukić, Vera (2006) "Ali je narodnomanjšinsko dostojanstvo univerzalna vrednota v Republiki Sloveniji." V Vera Klopčič (ur.) *Mednarodnopravne razsežnosti pravnega varstva manjšin v Sloveniji*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja: 9-23.

- Kržišnik Bukić, Vera (2007) "Terminološke dileme ob vsebinski aplikaciji atributov narodni in nacionalni v povezavi s sintagmo slovenska identiteta." *Anthropos* 39/3-4: 205-221.
- Kymlicka, Will (2000) *Multicultural Citizenship. A Liberal Theory of Minority Rights*. Oxford: Clarendon Press.
- Kymlicka, Will (2005) *Sodobna politična filozofija: uvod* - druga izdaja. Ljubljana: Krtina.
- Leskošek, Vesna, ur. (2005) *Mi in oni: nestrpnost na Slovenskem*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Okvirna konvencija za varstvo narodnih manjšin v Sloveniji (1998). *Uradni list Republike Slovenije – Mednarodne pogodbe*, št. 4-6.
- Medica, Karmen (2004) "Perspektive medijev etničnih skupin/manjšin z območja bivše Jugoslavije v Sloveniji." *Monitor ISH* 1: 93-122.
- Medica, Karmen (2006). "Večkulturnost in diskriminacija v evropskem kulturnem okolju in medijskih diskurzih." *Monitor ISH* 1: 117-131.
- Pagon, Neda in Mitja Čepič, ur. (2003) *Nacionalna identiteta in kultura*. Ljubljana: Inštitut za civilizacijo in kulturo.
- Pašić, Ahmed (2002) *Islam in Muslimani v Sloveniji*. Sarajevo: Emanet.
- Pašić, Ahmed (2008) *Muslimani v Evropi* (Doktorska disertacija v nastajanju). Ljubljana: ISH.
- Petković, Brankica (2006) "Media and minorities in Slovenia." V Thomas A. Bauer, Radomir Ličina in Oliver Vujovic (ur.) *Media and minorities in South East Europe*. Dunaj: South East Europe Media Organisation: 675-694.
- Poročilo skupine za spremljanje nestrpnosti*, št. 1 (2001). Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Poročilo skupine za spremljanje nestrpnosti*, št. 2 (2003). Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Rizman, Rudi (1991) "Teoretske strategije v študijah etnonacionalizma." V Rudi Rizman (ur.) *Študije o etnonacionalizmu*. Ljubljana: Krt: 15-39.
- Roter, Petra (2007) "Pojmovanje in opredeljevanje manjšin." V Miran Komac (ur.) *Priseljenci: Študije o priseljevanju in vključevanju v slovensko državo*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja: 7-34.
- Smith, Anthony D. (2005) *Nacionalizem: Teorija, ideologija, zgodovina*. Ljubljana: Krtina.

Sporazum med Vlado Republike Slovenije in Vlado Republike Avstrije o sodelovanju v kulturi, izobraževanju in znanosti (2002). *Uradni list Republike Slovenije – Mednarodne pogodbe*, št. 5: 262–268.

Sporazum o vprašanih nasledstva (2002). *Uradni list Republike Slovenije – Mednarodne pogodbe*, št. 20.

Strategija vključevanja otrok, učencev in dijakov migrantov v sistem vzgoje in izobraževanja v Republiki Sloveniji (2007). Dostopno na http://www.mss.gov.si/si/delovna_podrocja/razvoj_solstva/projekti/enake_moznosti/

Šircelj, Milivoja (2003) *Verska, jezikovna in narodna sestava prebivalstva Slovenije – popisi 1921–2002* (Posebne publikacije; 2). Ljubljana: Statistični urad Republike Slovenije.

Uresničevanje Listine Sveta Evrope o regionalnih ali manjšinskih jezikih v Republiki Sloveniji: Zbornik dokumentov (2005). Ljubljana: Informacijsko dokumentacijski center Sveta Evrope.

Ustava Republike Slovenije (1992). Ljubljana: Uradni list Republike Slovenije.

Ustavni zakon za izvedbo temeljne ustavne listine o samostojnosti in neodvisnosti Republike Slovenije (1991). *Uradni list Republike Slovenije*, št. 1.

Zakon o osnovni šoli (2007). *Uradni list Republike Slovenije*, št. 102.

Zakon o romski skupnosti v Republiki Sloveniji (2007). *Uradni list Republike Slovenije*, št. 33.

Žagar, Mitja (1998) “Kulturna dejavnost italijanske in madžarske avtohtone narodne skupnosti, romske skupnosti, drugih manjšinskih etničnih skupnosti in priseljencev v Republiki Sloveniji: Opredelitve, načela, cilji in strategije slovenske manjšinske kulturne politike.” *Razprave in gradivo* 33: 155–192.

Žitnik Serafin, Janja (2008) *Večkulturna Slovenija: Položaj migrantske književnosti in kulture v slovenskem prostoru* (Migracije; 15). Ljubljana: ZRC SAZU.

AVSTRIJSKO-SLOVENSKI ODNOSI V ČASU
OSAMOSVAJANJA SLOVENIJE IN TAKRATNA VLOGA
KOROŠKIH SLOVENCEV

AUSTRIAN SLOVENE RELATIONS IN THE PROCESS OF DISSOLUTION OF SFRY WHEN SLOVENIA BECAME INDEPENDENT STATE AND THE ROLE OF CARINTHIAN SLOVENES

The treatise deals with Austrian-Slovene relations from the spring of 1990 until January 1992. It is based on original, until today undiscovered and un-researched archival and other documentation; especially documents from Karel Smolle's private archives and minute books of the Austrian Parliament from the beginnings of the 1990s.

Karel Smolle has, already during his first tenure as deputy to the Austrian Parliament (1986–1990), helped Slovene politicians to make connections with the Austrian politicians, especially after he was appointed to lead the »Office of the Representation of the Republic of Slovenia in Austria«. Official visits of members of the Slovene government with their Austrian counterparts improved the image of Slovenia, not only in Austria but also worldwide. The treatise describes in great detail the role of the "Office of the Representation of the Republic of Slovenia" during the war for Slovenia in June and July of 1991, and later during the struggle for the recognition of Slovenia as an independent state. The second part of the treatise deals with the role of Carinthian Slovenes and their organizations in the above described period.

Keywords: Slovenia, Austria, Carinthian Slovenes, dissolution of Yugoslavia

Prispevek obravnava avstrijsko-slovenske odnose v obdobju od pomladi 1990 do januarja 1992. Nastal je na podlagi izvirnih, še povsem neobdelanih arhivskih virov in druge, do zdaj še neobdelane dokumentacije. Gre zlasti za zasebni arhiv Karla Smolleja, takratnega vodje Predstavništva Republike Slovenije v Avstriji – Biroja Republike Slovenije na Dunaju, in zapisnike avstrijskega državnega zbora iz obravnavanega obdobja. Karel Smolle je še kot poslanec avstrijskega državnega zbora v obdobju 1986–1990 posredoval pri navezavi stikov med slovenskimi in avstrijskimi oblastmi. Omenjenemu delu se je posvečal zlasti po tem, ko je oblast v Republiki Sloveniji prevzela vlada Lojzeta Peterleta, še zlasti pa po imenovanju za vodjo zgoraj omenjenega predstavništva s strani Vlade RS. Pri tem so stiki na ministrski ravni utrjevali položaj Slovenije ne le v Avstriji, ampak tudi širše. Podrobno je obravnavana vloga Biroja v času vojne za Slovenijo in boja za njeno mednarodno priznanje vse do avstrijskega priznanja RS kot neodvisne države. V drugem delu prispevka je obravnavana vloga organizacij in posameznih koroških Slovencev v obravnavanem obdobju.

Ključne besede: Slovenija, Avstrija, koroški Slovenci, razpad Jugoslavije

Prizadevanja koroških Slovencev za demokratizacijo Slovenije in samostojno slovensko državo se lahko ocenjujejo tudi v kontekstu prizadevanj za njihov nadaljnji obstoj. Skozi zgodovino so koroški Slovenci vse od plebiscita leta 1920, ko so kot manjšina ostali v sosednji Avstriji, zaman pričakovali zaščito s strani Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev oziroma po letu 1929 Kraljevine Jugoslavije. Zato so imele avstrijske oblasti v obdobju med obema vojnama skoraj proste roke pri njihovi asimilaciji. In to kljub dejstvu, da je bila Avstrija kot ena izmed poraženek v prvi svetovni vojni s Saintgermainsko mirovno pogodbo dolžna zagotavljati varstvo manjšinam na svojem ozemlju. Zaradi nasilne asimilacije in celo poskusa fizičnega uničenja koroških Slovencev med nacizmom je Jugoslavija po drugi svetovni vojni zahtevala od Avstrije območje avtohtone poselitve koroških Slovencev. Zaradi nasprotovanja mednarodne skupnosti spremembam avstrijskih državnih meja se je Jugoslavija morala na koncu zadovoljiti le z zagotovili za manjšinsko zaščito slovenske in hrvaške manjšine v Avstriji, ki naj bi se uresničevala na podlagi 7. člena Avstrijske državne pogodbe (dalje ADP). Ker so bili koroški Slovenci kljub temu tudi po drugi svetovni vojni izpostavljeni nasilni asimilaciji, so njihovi vodje upravičeno pričakovali, da se bo neodvisna slovenska država bolj "brigala" za njihov nadaljnji obstoj, s tem pa tudi izpolnjevanje vseh manjšinskih pravic s strani avstrijske države, kot so zapisane v členu 7 ADP in izvedbenih pravnih aktih.

Ob tem je treba omeniti, da je skrb za avtohtone slovenske manjšine v sosednjih državah že bila formalno zapisana v ustavah SR Slovenije. Peti člen Ustave Republike Slovenije iz leta 1991 je omenjeno skrb za slovenske manjšine še natančneje definiral: "Država [...] skrbi za avtohtone slovenske narodne manjšine v sosednjih državah, za slovenske izseljence in zdomce ter pospešuje njihove stike z domovino ..." (*Uradni list* 1991).

Pričujoči prispevek je plod dela na izvirnih, še povsem neobdelanih arhivskih virih, do katerih sem imel dostop ob delu na močno razširjeni in predelani verziji knjige o prizadevanjih koroških Slovencev za narodnostni obstoj po drugi svetovni vojni, ki bo v nemškem jeziku v začetku leta 2009 izšla pod naslovom *Koroški Slovenci in druga avstrijska republika*. Pri tem gre zlasti za zasebni arhiv Karla Smolleja in zapisnike avstrijskega državnega zbora iz obravnavanega obdobja.

UTRJEVANJE SLOVENSKO-AVSTRIJSKEGA SODELOVANJA MED
JUGOSLOVANSKO KRIZO IN DEMOKRATIZACIJO SLOVENIJE

Od znamenite skupne seje predsedstva CK ZKJ in predsedstva SFRJ pod vodstvom Josipa Broza – Tita v Karadjordjevu 19. septembra 1978 (Zajednička sjednica ... 1978: 1), ko se je Jugoslavija odpovedala obremenjevanju dobrih sosedskih odnosov z Avstrijo z odločnim zagovarjanjem v 7. členu ADP mednarodnoprav-

no zagotovljenih pravic, je breme politične, moralne in tudi finančne podpore Slovincem v zamejstvu ostalo skoraj izključno v domeni političnega vodstva SR Slovenije (Stergar 1998: 43–50). Zato je imela slovenska politika pomembno vlogo pri oblikovanju jugoslovanske politike do Avstrije. Pri tem sta tako slovenska kot tudi jugoslovanska politika veliko pozornost namenjali urejanju tistih odprtih vprašanj, ki naj bi prispevala k ustvarjanju prijateljskega vzdušja ob meji (Murko 2004: 8). Na drugi strani je reforma jugoslovanskega ustavnega sistema iz leta 1974, s katero so se povečale pristojnosti tedanjih jugoslovanskih republik in pokrajin, Sloveniji omogočila nekatere neposredne stike in povezave z Avstrijo, predvsem s sosednjima zveznima deželama, Koroško in Štajersko (Jesih 2007: 70).

Stiki med Slovenijo in Avstrijo so se začeli povečevati zlasti v času demokratizacije Slovenije. Tako je Karel Smolle že kmalu po izvolitvi za poslanca avstrijskega državnega zbora začel vzpostavljati stike z najvidnejšimi predstavniki družbenega in političnega življenja v Sloveniji. V začetku februarja 1987 je obiskal ljubljanskega nadškofa Alojzija Šuštarja, pozneje pa se je srečeval tako s predstavniki opozicije kot tudi predstavniki aktualne oblasti. Konec januarja 1989 je ob obisku pri tedanjem predsedniku predsedstva SR Slovenije Janezu Stanovniku zahteval večje vključevanje interesov koroških Slovencev v pogajanja med Avstrijo in Jugoslavijo ter ustanovitev avstrijsko-jugoslovanske delovne skupine o uresničevanju člena 7 ADP (Vouk 1991: 25). Sestajal se je tudi z nekaterimi političnimi predstavniki Jugoslavije, s katerimi se je v glavnem pogovarjal o položaju manjšin v Avstriji, in pomagal organizirati srečanja predstavnikov slovenske in hrvaške opozicije pa tudi predstavnikov tedanje aktualne slovenske oblasti s poslanci avstrijskega državnega zbora (APA: 1). Tako je konec februarja 1990 organiziral srečanje delegacije Republiškega komiteja za promet in zveze Slovenije s predstavniki avstrijskih oblasti. Delegacijo sta sprejela avstrijski minister za gospodarstvo in promet, Rudolf Streicher, in direktor avstrijskih železnic, Heinrich Übeleis. Pogovarjali so se o projektu modernizacije železniške mreže v Sloveniji in pripravah na modernizacijo Luke Koper (ZAKS 1; ZAKS 2). Omenjeni obisk je potekal v že zelo zaostrenih razmerah, tik pred prvimi demokratičnimi volitvami po drugi svetovni vojni v Sloveniji, ki so bile razpisane za mesec april 1990.

Na volitvah v Sloveniji leta 1990 je največ glasov dobila koalicija Demos, vlado (oziroma tedaj še Izvršni svet) pa je sestavil Lojze Peterle. Koroški Slovenci so pozdravili zlasti odločitev, da je bil v vladi tudi minister, ki je bil izrecno odgovoren za manjšinska vprašanja in slovensko izseljenstvo. Vendar pa so predstavniki NSKS že kaj kmalu ugotovili, da temu sicer nadvse pomembnemu političnemu sklepu niso sledila ustrezna upravna določila. Tako je minister ostal brez ustreznih strokovnih služb, s pomočjo katerih bi lahko zadostil vsem pomembnim pristojnostim (ZAKS 3).

Ob tem je treba omeniti, da so se v slovenski politični terminologiji vse do sprejetja nove ustave Republike Slovenije decembra 1991 ohranili v formalni uporabi izrazi iz časov socializma. Tako se je vlada Republike Slovenije še naprej imenovala Izvršni svet, ministrstva so bila republiški sekretariati (oziroma komiteji), ministri pa so bili republiški sekretarji. Zaradi lažjega razumevanja nazivov so v nadaljnjem besedilu uporabljeni izrazi vlada, ministrstvo, minister ...

Nova Vlada Republike Slovenije, ki je že v predvolilnem času za svoj glavni cilj razglasila zavzemanje za samoodločbo Slovencev in preobrazbo Jugoslavije v konfederacijo samostojnih in suverenih držav, je predvolilne obljube začela takoj uresničevati. Že 4. junija 1990 se je njena delegacija v Tinjah (Tainach) s predstavniki koroških Slovencev pogovarjala o možnostih boljšega gospodarskega sodelovanja med Avstrijo in Slovenijo. Ker je bilo sodelovanje preko zveznih oziroma jugoslovanskih predstavništva tedaj že skoraj povsem onemogočeno, so sodelujoči sklenili, da mora slovenska vlada v vseh sosednjih deželah uvestičasne vzporedne strukture. Tako naj bi slovenska vlada v Avstriji ustanovila samostojno gospodarsko predstavništvo, ki bi bilo odgovorno za zanesljivo informiranje ter posredovanje ustrezne pomoči, ki jih je Avstrija tedaj nudila razvijajočim se demokracijam v komunističnih državah (ZAKS 4). Smolle je pozneje pri slovenski vladi poskušal doseči čimprejšnjo ustanovitev takšnega gospodarskega predstavništva, predlagal pa je, naj bi te naloge zaupali slovenskemu podjetju "Korotan" iz Celovca (Klagenfurt) (ZAKS 5), katerega direktor Filip Warasch je bil predviden za vodjo predstavništva. Čeprav so pri "Korotanu" celo izračunali, da naj bi izdatki za delovanje predstavništva od avgusta do konca decembra 1990 znašali okrog 335.000 šilingov (ZAKS 6), predstavništvo ni bilo ustanovljeno.

Le nekaj dni po sestanku slovenske vladne delegacije s predstavniki koroških Slovencev so posamezni republiški komiteji (poznejša ministrstva) izdelali izhodišča za razgovore s predstavniki Avstrije, na podlagi katerih bi bilo mogoče intenzivirati avstrijsko-slovensko sodelovanje (ZAKS 7–11). Kmalu nato so se začeli vse bolj pogosti obiski slovenskih delegacij v Avstriji in avstrijskih v Sloveniji. Seveda pri tem ne smemo prezreti dejstva, da sta bili za te obiske zainteresirani obe strani. Za Avstrijo je Slovenija pomenila prvo stopnico pri gospodarskem prodoru na območje nekdanje Jugoslavije in naprej v Jugovzhodno Evropo. Na drugi strani pa si je Republika Slovenija z omenjenimi stiki skušala zagotoviti čim večjo neodvisnost, sprva le na gospodarskem in finančnem področju, pozneje pa tudi na političnem. Ob tem je treba tudi poudariti, da so bili avstrijski politiki med redkimi visokimi zahodnimi politikami, ki so se bili tedaj pripravljali pogovarjati s slovenskimi vodji. Večina drugih evropskih in svetovnih vodij je namreč leta 1990 od Slovenije zahtevala, da mora slovenska zunanja politika delovati usklajeno z zvezno (jugoslovansko) zunanjo politiko (Repe 2002: 326–327).

Kot je bilo že omenjeno, je slovenski politiki uspelo že relativno zgodaj vzpostaviti stike tudi z najvišjimi avstrijskimi političnimi predstavniki. Tako je bila v dneh od 26. do 28. junija 1990 na povabilo predsednika avstrijskega državnega zbora Rudolfa Pöderja (ZAKS 12) prvič na obisku v avstrijskem parlamentu delegacija poslancev novoizvoljene Skupščine Republike Slovenije (slovenskega parlamenta). Delegacijo so sestavljali predsednik Skupščine Republike Slovenije France Bučar, predsednik Družbenopolitičnega zbora Skupščine Republike Slovenije Ludvik Toplak, ministrica za zdravstvo in socialno varstvo Katja Boh, poslanca Skupščine Republike Slovenije Ciril Ribičič in Zoran Thaler ter sekretar delegacije Matjaž Kovačič (ZAKS 13, 14). Člane slovenske delegacije so sprejeli še minister za znanost in raziskovanje Erhard Busek, minister za zdravstvo in javne službe Harald Ettl, predsednik avstrijskega državnega zbora Rudolf Pöder, in Marga Hubinek, druga podpredsednica državnega zbora (ZAKS 15). Čeprav je avstrijska stran izrazila željo, naj bi se slovenska delegacija – v smislu protokolarne navade – udeležila tudi sprejema pri zveznem predsedniku dr. Kurtu Waldheimu (ZAKS 16), pa do sprejema ni prišlo. Slovenska stran je izrazila željo, naj bi bil obisk delegacije osredotočen le “na obisk poslancem avstrijskega državnega zbora in da se [zato] ne bi srečali s predsednikom dr. Kurtom Waldheimom” (ZAKS 17). Razloge za takšno reakcijo slovenske delegacije je treba iskati v dejstvu, da je mednarodna skupnost obdolžila Waldheima sodelovanja z nacisti med drugo svetovno vojno. Zato se z njim evropski voditelji pa tudi voditelji iz drugih držav v glavnem niso srečevali. Ker se slovenska delegacija ni udeležila sprejema pri Waldheimu, je odpadel tudi sprva predvideni sprejem pri zveznem kanclerju in ministru za zunanje zadeve (ZAKS 18).

Tako so predstavniki novih slovenskih oblasti prvič dobili možnost neposrednih pogovorov z avstrijskim zunanjim ministrom šele sredi julija 1990, ko sta se minister za zunanje zadeve Dimitrij Rupel in predsednik Vlade Republike Slovenije Lojze Peterle v Celovcu (Klagenfurt) udeležila seje Koordinacijskega odbora koroških Slovencev. Na seji so se pogovarjali o sodelovanju med koroškimi Slovenci in Republiko Slovenijo po padcu komunističnega režima v Sloveniji in sprejetju Deklaracije o suverenosti države Republike Slovenije. Deklaracija je vzbudilo precejšnje zanimanje v mednarodni politični javnosti. Zato niti ni presenetljivo, da sta Peterleta in Rupla sprejela tudi avstrijski zunanji minister Alois Mock in poslanec evropskega parlamenta Ludwig Steiner (ÖVP). Seveda sta Peterle in Rupel Mocka prosila tudi za pomoč pri vključevanju Slovenije v evropske integracijske procese po razglasitvi njene samostojnosti (ZAKS 19–21).

Zanimanje avstrijske javnosti so vzbudili zlasti obiski slovenskega ministra za energetiko Mihe Tomšiča. Vzrok za to je bila Jedrska elektrarna Krško, ki naj bi pomenila veliko potencialno nevarnost za Avstrijo v primeru katastrofe, kakršna se je konec aprila 1986 zgodila v Černobilu v Ukrajini. Vprašanje nadaljnje usode elektrarne v Krškem je bilo zato tema številnih slovensko-avstrijskih pogovorov.

Tako se je minister Tomšič o tem 4. julija 1990 pogovarjal s koroškim deželnim glavarjem Haiderjem (ZAKS 22), 8. julija 1990 v Gradcu (Graz) z generalnim direktorjem avstrijskega Zveznega elektrogospodarstva (ZAKS 22), 9. in 10. julija pa – skupaj z ministrom za industrijo in gradbeništvo Izidorjem Rejcem – z avstrijskim gospodarskim ministrom Wolfgangom Schüsslom. Avstrijska stran se je zanimala za možnosti vstopa avstrijskega kapitala na področje energetike v Sloveniji, še posebej za izboljšanje ekoloških razmer nekaterih slovenskih energetskih objektov, kot na primer v Termoelektrarni Šoštanj, in za pomoč pri projektih, ki bi bili povezani z morebitnim zaprtjem Jedrske elektrarne v Krškem (ZAKS 23 in 24).

23. julija 1990 sta bila na obisku v Gradcu (Graz) Lojze Peterle in Dimitrij Rupel in se z deželnim glavarjem Krainerjem dogovorila za ustanovitev mešanih komisij za gospodarstvo, kulturo in infrastrukturo. Septembra 1990 pa je Karel Smolle organiziral sestanek predstavnikov Socialnodemokratske stranke Slovenije, Jožeta Pučnika, Katje Boh, Matjaža Šinkovca idr. s predstavniki avstrijske SPÖ in z avstrijskim zveznim kanclerjem Vranitzkim (ZAKS 25 in 26) ter pogovore med vladnima delegacijama Slovenije in Avstrije, ki so 6. in 7. septembra potekali na Dunaju. Slovensko delegacijo so sestavljali podpredsednik vlade in minister za gospodarstvo Jože Mencinger, minister za finance Marko Kranjec, minister za zunanje zadeve Dimitrij Rupel, minister za promet in zveze Marjan Kranjc, minister za drobno gospodarstvo Viktor Brezar in minister za turizem in gostinstvo Ingo Paš. Številčno močno slovensko delegacijo ministrov in njihovih sodelavcev, ki sta jo spremljala tudi podpredsednik NSKS Filip Warasch in poslanec avstrijskega državnega zbora Karel Smolle, so sprejeli zvezni kancler Franz Vranitzky s svetovalci za gospodarska vprašanja, finančni minister Ferdinand Lacina, minister za gospodarstvo Wolfgang Schüssel, minister za znanost in raziskovanje Erhard Busek ter predstavnica Gospodarske zbornice Avstrije Ingrid Tichy-Schreder (ZAKS 27). Že samo zastopstvo avstrijskih pogovornih partnerjev je pričalo o tem, kako velik je bil interes Avstrije za gospodarsko sodelovanje z Republiko Slovenijo. Posredno pa je s tem avstrijska stran tudi izkazovala podporo politični usmeritvi demokratično izvoljene slovenske vlade. Na srečanjih so se dogovorili o avstrijski pomoči oziroma prenosu avstrijskih izkušenj pri uvajanju davčne in denarne politike v Sloveniji ter na področju turizma, stanovanjske politike in drobnega gospodarstva (Avstrija posredno podpira politično linijo slovenske vlade 1990: 3).

Omenjeni obiski so kazali, da se je Demosova vlada odločno lotila izpolnjevanja predvolilnih obljub, zlasti gospodarske in finančne osamosvojitve od Jugoslavije. V tem kontekstu je Vlada Republike Slovenije v začetku oktobra 1990 obravnavala tudi vprašanje odpiranja predstavništev Republike Slovenije v tujini in imenovanja tujih državljanov za predstavnike Republike Slovenije (ZAKS 28). Tako je Vlada Republike Slovenije na eni od svojih sej oktobra 1990 sklenila, da bo 1. novembra 1990 odprla Predstavništvo Republike Slovenije v Avstriji – Biro Republike Slovenije na Dunaju. Naloga predstavništva je bila zastopati interese

Republike Slovenije v Avstriji, hkrati pa je bilo obvezano izvesti "... vsa pripravljana dejanja za tehnično politično in (mednarodno-) pravno ureditev zastopništva Republike Slovenije po mednarodnih predpisih" (ZAKS 29).

Z odlokom Vlade Republike Slovenije z dne 19. oktobra 1990 je bil za vodjo urada imenovan Karel Smolle (ZAKS 30–34). Pozneje so bili kot uslužbenci urada imenovani še predstavnik za informiranje Borut Sommeregger ter tajnici Barbara Hočevnar-Balon in Zdenka Vadnal. Vse finančne zadeve, kot na primer plače zaposlenih, tekoči izdatki, materialni izdatki itd., so bile sprva urejene po predpisih, ki so veljali za jugoslovanske generalne konzulate oziroma, kot je to veljalo za generalni konzulat SFRJ v Celovcu (Klagenfurt) (ZAKS 29). Po nekaterih predračunih naj bi izdatki za delovanje Slovenskega predstavništva znašali nekaj več kot 4,5 milijona šilingov letno (ZAKS 35).

Do imenovanja Karla Smolleja za vodjo predstavništva ni prišlo po naključju, saj je bil kot poslanec Državnega zbora Republike Avstrije v stiku z vsemi najvplivnejšimi avstrijskimi politikmi, kot zunanjepolitični predstavnik Zelene alternative pa je bil član več avstrijskih delegacij ob obiskih nekaterih evropskih prestolnic. Ob teh obiskih je sklenil marsikatero poznanstvo in si z nekaterimi uglednimi evropskimi politikmi celo dopisoval (ZAKS 36–38). Na ta način je Smolle novi slovenski vladi omogočil marsikatero srečanje.

Tako je konec oktobra 1990 organiziral obisk ministra za šolstvo Petra Vencija, ministra za kulturo Andreja Capudra in ministra za Slovence po svetu Janeza Dularja pri avstrijski ministrici za šolstvo, umetnost in šport Hilde Hawlicek. Pogovarjali so se o avstrijskem šolstvu, medsebojnem priznavanju spričeval in razširitvi poučevanja slovenskega jezika ter kulture za slovenske zdomce in njihove otroke v Avstriji (ZAKS 39–40). Nekaj dni pred obiskom so predstavniki NSKS v posebnem pismu člane delegacije seznanili z razvojem manjšinskega šolstva ter drugimi aktualnimi vprašanji, ki so v pristojnosti avstrijskega prosvetnega ministrstva. Izrazili so tudi željo po intenzivnejši kulturni izmenjavi med Avstrijo in Slovenijo, v katero naj bi bili vključeni tudi koroški Slovenci (ZAKS 41 in 42).

11. decembra 1990 je Smolle organiziral tudi obisk predsednika slovenske vlade Lojzeta Peterleta pri zveznem kanclerju Franzu Vranitzkemu in zunanjem ministru Mocku, sredi decembra 1990 pa obisk delegacije Vlade Republike Slovenije na Dunaju. Delegacijo sta vodila predsednik slovenske skupščine France Bučar in predsednik Komisije Skupščine Republike Slovenije za mednarodne odnose Matjaž Šinkovec. Prvi dan je delegacijo sprejel avstrijski minister za zunanje zadeve Alois Mock. Naslednja dva dneva je bila delegacija v Linzu, kjer je obiskala slovenski pastoralni center in se srečala z deželnim glavarjem zvezne dežele Zgornja Avstrija, Josefom Ratzenböckom (ZAKS 43).

Decembra 1990 se je začelo pomembno obdobje izstopanja slovenskega gospodarstva iz jugoslovanskega gospodarskega sistema. Hkrati se je slovenski politični prostor po plebiscitu 23. decembra 1990, ko se je več kot 88 odstotkov vseh vprašanih odločilo za "suvereno in neodvisno Slovenijo", v glavnem že poenotil pri stališču o preoblikovanju Jugoslavije (Repe 2002: 63–79). Vendar se je kmalu izkazalo, da so možnosti za konfederacijo nične. Zato je slovenska skupščina 20. februarja 1991 sprejela resolucijo o sporazumni razdružitvi (Resolucija Skupščine RS ... 1991: 267).

Ob takšnem razvoju dogodkov je slovenska politika iskala še intenzivnejše stike z razvitimi zahodnoevropskimi državami. Stopnjevala so se tudi srečanja slovenskih in avstrijskih politikov. Tako je Smolle kot vodja Urada Vlade Republike Slovenije v Avstriji 22. januarja 1991 organiziral obisk predsednika slovenske vlade Lojzeta Peterleta in zunanjega ministra Dimitrija Rupla na Dunaju. Srečala sta se z avstrijskim ministrom Aloisom Mockom ter državnim sekretarjem na zunanjem ministrstvu, Petrom Jankowitschem (ZAKS 44). V drugi polovici februarja 1991 je Smolle organiziral tudi srečanje med kanclerjem Vranitzkim in ministrom za energetiko Republike Slovenije, Miho Tomšičem. Ob vprašanju zaprtja jedrske elektrarne v Krškem so razpravljali še o zmanjšanju strupenih izpustov v Termoelektrarni Šoštanj in prestrukturiranju celotnega energetskega sistema v Sloveniji (Österreichischen Gesellschaft für Außenpolitik und Internationale Beziehungen 1991: 79).

3. in 4. marca je na povabilo predsednika vlade Lojzeta Peterleta in ljubljanskega župana Jožeta Strgarja Ljubljano obiskal deželni glavar in župan mesta Dunaj, Helmut Zilk (ZAKS 45–47). Namen obiska naj bi bil "krepitev in bogatitev prijateljskega sodelovanja med Republiko Avstrijo ter avstrijskimi zveznimi deželami" (ZAKS 48). Zilk je že tedaj napovedal, da bo prišel na slovesnost ob razglasitvi neodvisne države Slovenije in se poslovil z besedami "*Nasvidenje v samostojni Sloveniji*" (Na svidenje v samostojni Sloveniji 1991: 3). V prvih dneh marca je predsednik vlade Peterle skupaj z ministrom za kulturo Andrejem Capudrom vrnil obisk Zilku na Dunaju, kjer sta se udeležila slovesnosti ob 100-letnici smrti Frana Miklošiča. Peterle se je ob tej priložnosti sestal tudi z zunanjim ministrom Aloisom Mockom.

Sredi marca je bil na Dunaju na obisku pri predsedniku avstrijskega državnega zbora, Heinzu Fischerju, tudi predsednik predsedstva RS, Milan Kučan. Pogovori so se nanašali na številna aktualna vprašanja v Republiki Sloveniji, Kučan pa se je Fischerju tudi zahvalil za posredovanje pri nekaterih politikih iz Nemčije (ZAKS 49). Kučana sta sprejela tudi kancler Vranitzky in zunanji minister Mock in mu omenila, da bo Avstrija v primeru, "*... če bo razplet dogodkov zahteval osamosvojitve, ... reagirala v skladu z novimi dejstvi ...*" (Grobovšek 1991/a: 1). Glede na ocene Boruta Sommereggerja, ki jih je v elektronskem sporočilu v začetku julija

2008 posredoval avtorju pričujočega prispevka, naj bi Kučan v triurnem pogovoru – delno tudi na štiri oči – “dosegel preboj pri socialistih”. Sommeregger je še omenil, da so v tem obdobju samo v avstrijskih časopisih izšli vsak dan v povprečju štirje članki o Sloveniji, da je Urad vlade na Dunaju koordiniral tudi nekatere obiske v Nemčiji in Franciji ter da je bil sam zaradi znanja jezika v rednih stikih s sovjetskim oziroma z ruskim veleposlaništvom.

V zadnji tretjini marca je Dunaj obiskala delegacija Ministrstva za notranje zadeve pod vodstvom ministra Igorja Bavčarja, ki se je sestala s predstavniki avstrijskega Ministrstva za notranje zadeve pod vodstvom ministra Franza Löschnaka. Razpravljali so o vprašanju ilegalnih prehodov slovensko-avstrijske meje, klasične kriminalitete, zatiranja trgovine z mamili, nedovoljene trgovine s strupi in nedovoljene trgovine ter transporta orožja. Ker sta bili obe strani zainteresirani za vzpostavitev neposrednega operativnega sodelovanja, sta oba ministra pozneje imenovala tudi predstavnika za stalne stike med obema ministrstvom (ZAKS 50 in 51). Na srečanju je bil izpostavljen tudi problem Arabcev iz Maribora in Gradca (Graz), ki naj bi delali za eno od arabskih obveščevalnih služb, aktivni pa naj bi bili tudi na področju “nedovoljenih aktivnosti” in celo na področju terorizma (ZAKS 52).

Konec marca so Dunaj obiskali tudi predsednik Vlade Republike Slovenije Lojze Peterle, član predsedstva Republike Slovenije Ivan Oman ter zunanji minister Dimitrij Rupel. Sprejela sta jih župan Dunaja Helmut Zilk in avstrijski zunanji minister Alois Mock (ZAKS 53).

Od 10. do 12. aprila 1991 je bil na obisku na Dunaju tudi zunanji minister Republike Slovenije Dimitrij Rupel. Prvi dan obiska ga je sprejel kancler Vranitzky, 11. aprila pa predsednik avstrijskega parlamenta Heinz Fischer, državni sekretar na Ministrstvu za zunanje zadeve Peter Jankowitsch, vodja kluba poslancev ÖVP Heinrich Neisser in vodja kluba poslancev FPÖ Norbert Guggerbauer. Zadnji dan obiska sta Rupla sprejela še minister za zunanje zadeve Alois Mock in predsednik zunanjepolitičnega odbora avstrijskega parlamenta Peter Schieder (ZAKS 54).

V drugi polovici aprila je Smolle posredoval pri navezovanju stikov med komisarjem za promet pri Evropski komisiji Karlom van Miertom in slovenskim ministrom za promet Marjanom Kranjcem. Šlo je za vprašanje vključevanja slovenskih prometnic v evropsko prometno mrežo po morebitni razglasitvi neodvisnosti Republike Slovenije, ki se je – zaradi prvih vojaških spopadov na Hrvaškem – vse bolj nakazovala kot realnost (ZAKS 55).

Ker Jugoslavija ni imela več nobene perspektive, je Skupščina Republike Slovenije 9. maja 1991 obvestila Skupščino SFRJ, da bo glede na zakon o plebiscitu najpozneje 26. junija razglasila samostojnost. Najvišji slovenski politični predstavniki so ob tem izrazili pripravljenost po pogajanjih o začasnem opravljanju

nekaterih zveznih funkcij na svojem ozemlju, o pravnem nasledstvu in prihodnjih oblikah sodelovanja z drugimi deli dotedanje skupne države (Klemenčič in Žagar 2003: 297). Na te pozive ni bilo skoraj nobenega odziva, najvišji predstavniki JLA pa so celo zatrjevali, da si Srbi za ohranitev državne enotnosti lahko privoščijo tudi 100.000 človeških življenj (Pirjevec 1995: 426).

O osamosvojitvenih korakih Slovenije se je 17. junija na obisku na Dunaju zunanji minister Dimitrij Rupel pogovarjal z avstrijskim zunanjim ministrom Aloisom Mockom, državnim sekretarjem na zunanjem ministrstvu Petrom Jankowitschem in predsednikom zunanjepolitičnega odbora v avstrijskem parlamentu ter vodjo frakcije socialdemokratov v Svetu Evrope Petrom Schiederjem (ZAKS 56). Podpora ministra Mocka slovenskim načrtom je opogumljala slovensko politiko, na katero je stopnjevala pritisk skoraj vsa mednarodna skupnost.

Pritisk na Slovenijo in Hrvaško je dosegel višek 21. junija, ko je James Baker med obiskom v Beogradu izjavil, da ZDA za nobeno ceno ne bodo priznale slovenske in hrvaške neodvisnosti. Baker je sicer zahteval enotno in demokratično Jugoslavijo, ki pa v razmerah, kakršne so tedaj vladale v Jugoslaviji, ni bila mogoča. Tudi Bakerjeve besede, da “... ZDA ... vztrajamo, da samoodločanje ne sme biti enostransko in ga je treba doseči s pogovorom in mirnimi sredstvi ...” (Baker 1995: 482; Klemenčič 2005/a: 36–40), naj bi si – po mnenju nekaterih političnih analitikov – v Beogradu razlagali kot namig, da bo mednarodna skupnost zamižala, če bo zvezna oblast poskušala s silo urediti razmere v Jugoslaviji (Gompert 1994: 30–42; Zimmermann 1995: 2–20). Še zlasti, ker je 23. junija tudi ES izrazila svoje nasprotovanje osamosvojitvama Slovenije in Hrvaške (Zeitler 2000: 125).

SLOVENSKO-AVSTRIJSKO SODELOVANJE MED OSAMOSVAJANJEM SLOVENIJE IN NJENIMI PRIZADEVANJI ZA MEDNARODNO PRIZNANJE

Kljub pritiskom mednarodne javnosti in jugoslovanskega političnega ter vojaškega vrha sta Slovenija in Hrvaška 25. junija razglasili neodvisnost. Še isti večer je zvezna vlada pod vodstvom jugoslovanskega predsednika vlade Anteja Markovića označila razglasitev slovenske in hrvaške neodvisnosti za nelegalno in nelegitimno ter odobrila uporabo sile za “discipliniranje” Slovenije. Vojaški poseg JLA v Sloveniji, ki ga večina kljub nerešljivi jugoslovanski krizi vendarle ni pričakovala, je pomenil zadnje dejanje v razpadanju Jugoslavije, obenem pa je zelo vznemiril mednarodno javnost. Ker je bila uporaba nasilja v popolnem nasprotju z njenimi argumenti za obrambo Jugoslavije, se je kljub ne najbolj utečeni skupni evropski zunanji politiki ES hitro odzvala. S političnim posredovanjem ji je uspelo v desetih dneh zaustaviti spopade v Sloveniji, ki bi se lahko – ob idejah nekaterih jugoslovanskih generalov – razvila v precej bolj krvavo vojno (Klemenčič in Žagar 2003: 208). “Desetdnevno vojno” v Sloveniji so končala pogajanja na Brionih in sprejetje

brionskega sporazuma, ki je Slovenijo (in Hrvaško) zavezoval k trimesečni "zamrznitvi" izvajanja osamosvojitvenih ukrepov (Rupel 1992: 158–165).

Ob tem je treba omeniti, da je bil Urad Vlade Republike Slovenije v Avstriji med vojno v Sloveniji ena najpomembnejših komunikacijskih točk, preko katere je Slovenija seznanjala svetovno javnost z dogodki na njenem ozemlju. Sporočila različnih vsebin so bila poslana v številne evropske in svetovne prestolnice, kot na primer v Nikozijo, Prago, Helsinke, Madrid, Ankaru, Washington, Tokio, New Delhi, Canberro, Ottawo, itd. Tako je Urad posredoval tudi izjavo predsednika Republike Slovenije Milana Kučana in predsednika Vlade Republike Slovenije Lojzeta Peterleta državam članicam KVSE, s katero je Slovenija sprejela predlog sporazuma, dogovorjenega 29. in 30. junija v Zagrebu na sestanku s "trojko" zunanjih ministrov KVSE (ZAKS 57). Kot je razvidno iz spremnega dopisa, je izjavo napisal Smolle po nareku preko telefona, saj zaradi napadov JLA na Slovenijo ni bilo drugih možnosti komuniciranja s svetom (ZAKS 58).

Tretjega julija je urad svetovni javnosti posredoval tudi informacije o "predlogih, pogojih in principih" enostranske razglasitve premirja s strani Slovenije, za katere so se predstavniki Vlade in Predsedstva Republike Slovenije dogovorili s predstavniki zveznih oblasti (ZAKS 59). Seveda pa so informacije v Urad prihajale tudi v nasprotni smeri. Tako je Ministrstvo za zunanje zadeve Republike Avstrije preko Urada obveščalo slovenske politike o stališčih KEVS do jugoslovanske krize (ZAKS 60).

Urad je pomagal tudi pri organizaciji obiska predsednika Parlamenta Republike Slovenije Franceta Bučarja na Dunaju. Bučar je obiskal avstrijsko prestolnico v prvih dneh julija 1991, ko je sodeloval na ustanovni seji Avstrijsko-slovenskega društva. Drugega julija ga je sprejel predsednik avstrijskega parlamenta Heinz Fischer. Seveda so politične razmere narekovale pogovor o položaju v Jugoslaviji in še posebej v Sloveniji. Isti dan je bil tudi gost v oddaji avstrijske radiotelevizije Klub 2 (Österreichischen Gesellschaft für Außenpolitik und Internationale Beziehungen 1991: 107; ZAKS 61).

Omeniti je treba, da je vodja urada Karel Smolle med vojno v Sloveniji in tudi pozneje vzdrževal stike z vojaškim atašejem ZDA na Dunaju Hoffmannom. Zanimiv je bil zlasti pogovor z začetka septembra, ko spopadov v Sloveniji ni bilo več, vendar pa je bila JLA še vedno velika potencialna nevarnost za Slovenijo. To je razvidno tudi iz Smollejevega zapisa po pogovoru s Hoffmannom, v katerem je navedel:

ZDA so mnenja, da se misli JLA vrniti v Slovenijo, če bo na Hrvaškem "skrajno uspešna" – ko bi bila Hrvaška prisiljena sprejeti vsak kompromis. ZDA so mnenja, da bo Hrvaška kmalu na tleh. Nujno bo morala biti torej

pripravljena na kompromis, t. j. odstopanje dela ozemlja (s srbskim prebivalstvom) Republiki Srbiji.

ZDA se ne mislijo mešati v jugoslovanski problem, ker so prepustile problem Evropi in Evropski skupnosti, ki naj se zdaj izkaže. ZDA podpirajo vse iniciative ES, vendar je zadnja izjava ZDA (o "srbski krivdi") jasna in je izraz spremenjenega novega gledanja ZDA na jugoslovansko krizo.

ZDA so mnenja, da je pogajalsko diplomatska rešitev še možna. S tem v zvezi je zadnje sredstvo diplomatsko priznanje Slovenije in Hrvaške.

Vendar je bilo iz določenih stavkov sogovornika videti, kot da pričakujejo ZDA v Jugoslaviji v celoti državljansko vojno in da bo prej ali slej v to vojno vpletena tudi Slovenija. Zato je večkrat postavil vprašanje, kako se bo (bi) Slovenija zadržala v državljanski vojni na Hrvaškem in ali bo priskočila Hrvaški na pomoč. Moj odgovor: če se bo za Slovenijo postavilo vprašanje eksistenčne ogroženosti, bo Slovenija svojo suverenost na vse načine branila. Na moje protivprašanje, na kolikšno mero zaščite – protitankovske, protiletalske, protiladijske – s strani ZDA lahko Slovenija in Hrvaška računata, mi je gospod Hoffmann obljubil odgovor drugič, in to tudi glede konkretne pomoči v zvezi z zaščitnimi sredstvi za vojake (gre za jopiče in čelade). Tudi glede tega čaka še na odgovor iz Washingtona.

ZDA so mnenja, da trenutno s kazanjem vojaških mišic (približevanjem kakšne vojne ladje na to področje) konflikta ne bi mogli rešiti; nasprotno, to bi ga še zaostri. Še enkrat je poudaril možnost politične rešitve, pri čemer ni izključeval spremembe notranjih meja in odstopanja določenih teritorijev Srbiji. Kazal se je odprtega tudi v zadevi Bosne.

Zelo ga je zanimala tudi splošna zunanjepolitična orientacija Slovenije: ali se Slovenija namerava bliže nasloniti na kakšno sosednjo državo in na katero, ali in kakšne stike želi imeti v bodoče z drugimi ozemlji bivše Jugoslavije.

Opozoril je na nujnost najinih nadaljnjih kontaktov. Že doslej so bile informacije, ki sem mu jih mogel nuditi v zvezi s potekom vojne v Sloveniji zelo koristne. Opozoril me je predvsem na najino srečanje 4. 7. 91, ko so se vojaške ladje napotile v smeri proti severnemu delu Jadrana in ko je okoli 80 tankov vozilo iz Juga skozi Hrvaško proti Sloveniji. Sporočil mi je, da je tedaj uspel dobiti "prave ljudi" v Washingtonu. ZDA so močno intervenirale v Beogradu, da so se vozila ustavila (iz povedanega sklepam, da ima zelo neposredne stike z ameriškimi vojaškimi – političnimi – komandami). Prosil me je za čimprejšnjo ponovno srečanje; predvsem si je želel čimbolj podrobne informacije o stanju na Hrvaškem, in sicer predvsem, kako na to gleda hrvaška vojaška stran sama, pa tudi seveda politični predstavniki.

Zaključek: zdi se, da so ZDA že od vsega začetka računale z določenimi teritorialnimi spremembami med Hrvaško in Srbijo in jih sprejele ter da se v določeni smeri strinjajo z delom "dejstev", ki jih je ustvarila JLA. Močno pričujoča (sicer bolj v prejšnjem pogovoru, manj pri današnjem) je bila kritika Hrvaške glede politike do srbskega naroda na Hrvaškem (ZAKS 62).

Po koncu vojne je urad še naprej organiziral obiske, ki so bili namenjeni prizadevanjem Slovenije za njeno mednarodno priznanje. Tako je že 26. julija organiziral obisk predsednika Vlade Republike Slovenije Lojzeta Peterleta ob odprtju salzburških poletnih iger. Ob tej priložnosti se je Peterle srečal z podkanclerjem Erhardom Busekom, deželnim glavarjem Salzburga Hansom Katschtalerjem in deželnim glavarjem Koroške, Christophom Zernatom. Peterleta sta spremljala še minister za kulturo Andrej Capuder in vodja Urada Vlade Republike Slovenije v Avstriji, Karel Smolle (ZAKS 63).

Za slovensko stran je bil pomemben zlasti sestanek med novim ministrom za finance Dušanom Šešokom in finančnim ministrom Avstrije Ferdinandom Lacino, ki je potekal 23. julija 1991. Ministra sta se dogovorila za premostitveno kreditno podporo za financiranje slovenskega uvoza v višini dveh milijard šilingov. Tako je bil Sloveniji omogočen nadaljnji nastop na svetovnih trgih, potem ko je Narodna banka Jugoslavije blokirala finančne tokove s Slovenijo (ZAKS 64). Sestanek je že v začetku junija začel pripravljati Karel Smolle, potem ko je vse bolj kazalo, da "v trenutku osamosvajanja Slovenije niso izključeni povračilni administrativni ukrepi zvezne vlade in drugih zveznih organov za nadaljevanje nemotenega gospodarskega sodelovanja" Slovenije z drugimi državami (ZAKS 65).

Septembra so Dunaj obiskali državni sekretar Ministrstva za zunanje zadeve RS Matjaž Kovačič (ZAKS 66), podpredsednik Vlade in minister za gospodarstvo Andrej Ocvirk, minister za energetiko Miha Tomšič, nekaj gospodarstvenikov (ZAKS 67) ter guverner Banke Slovenije France Arhar. Zaradi veljavnosti tako imenovanega brionskega sporazuma, ki je Slovenijo (in Hrvaško) zavezoval k trimesečni "zamrznitvi" izvajanja osamosvojitvenih ukrepov, je največ pozornosti pritegnil sestanek Arharja s predsednico Narodne banke Avstrije, Mario Schaumayer (ZAKS 68).

Karel Smolle je posredoval tudi pri stikih med Slovenijo in deželo Južno Tirolsko. Tako je 26. novembra 1991 Južno Tirolsko obiskala delegacija slovenskega parlamenta, ki so jo sestavljali predsednik parlamenta France Bučar, predsednik Zbora občin Parlamenta Republike Slovenije Ivan Bizjak, predsednik Komisije za manjšine Parlamenta Republike Slovenije Roberto Batteli in Karel Smolle kot predstavnik Republike Slovenije v Avstriji. Delegacijo je sprejel Sandro Pellegrini, predsednik južnotirolskega deželnega zbora (ZAKS 69).

Ko so 8. oktobra 1991 pretekli trije meseci moratorija na izvajanje osamosvojitvenih ukrepov, ki ga je mednarodna skupnost z brionskim sporazumom naložila Sloveniji in Hrvaški v upanju za mirno rešitev jugoslovanske krize, jih je Slovenija takoj začela znova izvajati. K temu je precej pripomoglo tudi umikanje jugoslovanske armade iz Slovenije. S prevzemom vojaškega in policijskega nadzora je Republika Slovenija uveljavila polno suverenost na vsem državnem ozemlju, v slovenskem zračnem prostoru in slovenskih teritorialnih vodah. Z umikom JA so bili izpolnjeni dejanski pogoji za slovensko samostojnost.

Ko je bilo že bolj ali manj jasno, da bo mednarodna skupnost priznala Slovenijo kot samostojno državo, je 8. januarja 1992 Dunaj obiskal Lojze Peterle. Sprejeli so ga kancler Vranitzky, podkancler Busek ter zunanji minister Mock. Pogovori so se nanašali na priznanje Slovenije in njen težak gospodarski položaj (ZAKS 70 in 71).

Najprej je Slovenijo priznala Hrvaška, nato baltske države (ki so se tedaj osamosvajale od Sovjetske zveze), Evropska skupnost pa jo je, skupaj z Avstrijo, priznala 15. januarja 1991. Po mednarodnem priznanju Republike Slovenije (do 27. januarja 1992 jo je priznalo 40 držav) in z vzpostavitvijo diplomatskih odnosov z nekaterimi med njimi, je slovenska diplomatska služba vstopila v fazo svojega dokončnega oblikovanja. Bistvena novost, ki je bila posledica spremembe statusa Republike Slovenije po njenem mednarodnem priznanju, je bila vzpostavitev poklicne mreže diplomatskih predstavništev in postopna ukinitve začasnih predstavništev oziroma pooblaščenec. Ker v diplomatski praksi v glavnem velja načelo, da je veleposlanik državljan države, ki jo zastopa, Smolle kot državljan Republike Avstrije ni imel možnosti, da bi postal veleposlanik Republike Slovenije v Avstriji.

Ministrstvo za zunanje zadeve je Vladi Republike Slovenije tako že 14. januarja predlagalo, naj pripravi predlog, na podlagi katerega bi z dnem vzpostavitve diplomatskih odnosov z Avstrijo zaprli Urad Republike Slovenije na Dunaju in odprli veleposlaništvo. Po dveh dneh je predstavnik Ministrstva za zunanje zadeve Republike Slovenije Smolleju sporočil, da bo vlada 20. januarja poslala na Dunaj Bojana Grobovška kot odpravnika poslov, da je treba izvršiti predajo poslov (ZAKS 72) in da je najpozneje do 20. marca "treba razrešiti vsa delovna razmerja z vsemi zaposlenimi". Smolle, ki je ravnanje pristojnih na ministrstvu označil za "škandalozno in protizakonito", je ob tem še dodal:

... to ravnanje je toliko bolj ne fair, ker gre za ljudi, ki so se predvsem ob najtežjih časih tudi 24 ur žrtvovali za Republiko Slovenijo. Glede sebe sem povedal, da [pristojni na Ministrstvu za zunanje zadeve Republike Slovenije] ne smejo pozabiti, da sem skoraj pol leta deloma financiral, deloma denarno jamčil, da je slovensko predstavništvo sploh moglo delati ... (ZAKS 73).

Omenjeni sestanek je privedel do nekaterih nesoglasij, ki so jih povzeli nekateri tiskani mediji. Zlasti avstrijski krogi so izražali razočaranje nad "zadržanjem zunanjega ministra" Dimitrija Rupla. Medtem so na Ministrstvu za zunanje zadeve za zaplete krivili Smolleja. Ta naj bi v izjavah avstrijskim in slovenskim medijem spremembe v predstavnstvu na Dunaju prikazoval kot rezultat političnih in ideoloških spopadov med njim in ministrom Ruplom, prav tako pa naj bi Smolle ne bil lojalen do ministrstva in ministra Rupla. Smolle je odgovarjal, da je bil "*lojalen do Slovenije in predvsem do slovenske vlade, tako tudi do zunanjega ministra*" (ZAKS 74 in 75).

Da bi nekako zgladili nesporazume, je predsednik skupščinske komisije za mednarodne odnose Matjaž Šinkovec 21. januarja povabil na razgovor predsednika vlade Peterleta, zunanjega ministra Rupla in Smolleja. Ugotovljeno je bilo, da Smolle ni bil razrešen kot pooblaščenec Republike Slovenije na Dunaju. Udeleženci sestanka pa so soglašali, da bo vlada obenem z imenovanjem Katje Boh za veleposlanico Republike Slovenije na Dunaju razrešila Karla Smolleja dolžnosti pooblaščenca, hkrati pa ga imenovala za častnega konzula Republike Slovenije v Celovcu (Klagenfurt) (ZAKS 76).

Odlok o odprtju Konzulata Republike Slovenije v Celovcu (Klagenfurt) s častnim konzulom na čelu in odlok o imenovanju Karla Smolleja za častnega konzula Republike Slovenije v Celovcu je predsednik Vlade Republike Slovenije podpisal že 30. januarja 1992 (323. odlok ... 1992: 1; 324. odlok ... 1992: 1).

Z zaprtjem "slovenskega predstavnstva" na Dunaju se je končalo neko prehodno obdobje v najnovejši slovenski zgodovini. Uslužbenci predstavnstva so v tem času opravili pomembno delo in pomagali utirati pot uveljavitvi in priznanju nove slovenske države. Kako obsežno delo so opravili štirje zaposleni, zgovorno kažejo številke. Samo v času od 1. januarja do 31. decembra 1991 so uslužbenci urada organizirali ali opravili 85 delovnih pogovorov z avstrijskimi ministri, predsednikom vlade ali deželni glavarji, 54 z avstrijskimi predstavniki oblasti in visokimi uradniki, 34 s poslanci avstrijskega parlamenta, 60 z uslužbenci ambasad v Avstriji, 89 z gospodarstveniki in bančniki, 74 s slovenskimi ministri, predsednikom Vlade in predsednikom Predsedstva R Slovenije ter 25 delovnih pogovorov s člani slovenskega parlamenta. Ali rečeno drugače: v dveh delovnih dneh so v povprečju pripravili ali opravili tri pogovore. V te številke pa niso všteti telefonski pogovori ali korespondenčne komunikacije. Predstavnstvo je prejelo in oddalo 1.166 poštnih sporočil in 1.585 telefaksov na ustrezne naslove v Sloveniji, Avstriji in po svetu. Pri tem pa niso upoštevana sporočila v času desetdnevne vojne v Sloveniji, ko so sodelavci delali tudi 24 ur na dan in skrbeli za povezave in komuniciranje z vsem svetom (ZAKS 77).

KOROŠKI SLOVENCİ IN OSAMOSVOJITEV SLOVENIJE

Zaradi geografske, zgodovinske, prometne in gospodarske povezanosti avstrijske Koroške s Slovenijo ter kulturnih vezi koroških Slovencev s prebivalci Republike Slovenije so verjetno prav v avstrijski deželi Koroški (deloma pa tudi na avstrijskem Štajerskem in Dunaju) najbolj zavzeto spremljali procese demokratizacije, družbenih sprememb, osamosvajanja in obrambe neodvisnosti Republike Slovenije (Stergar 2005: 37).

Z družbenimi spremembami v Sloveniji se je brez večjih zadržkov in zelo zgodaj identificiral zlasti tisti del slovenske manjšine na Koroškem, ki se je povezoval z NSKS. Na drugi strani so tudi levo usmerjeni koroški Slovenci – po razočaranju nad resničnostjo jugoslovanskega eksperimenta "samoupravne-socialistične družbe enakopravnih narodov in narodnosti" – priskočili na pomoč mladi slovenski demokraciji in napadeni novi državi. Pomagali so osebno in prek svojih organizacij, medijev, različnih civilnih združenj ter strankarskih povezav, ki so segale v avstrijski parlament in različna ministrstva ter tudi v nekatere evropske ustanove. Za nekaj časa so stopila v ozadje tudi tradicionalna idejna, osebna in prestižna nasprotja med različnimi skupinami znotraj koroške slovenske manjšine (Stergar 2005: 37–56).

Tiskani mediji slovenske manjšine na Koroškem so tako že sredi leta 1988 zapisali, da "razvoj v Sloveniji nam koroškim Slovincem ne more in ne sme biti deveta briga", in poudarili, da bodo ob uspešni demokratizaciji Slovenije "profitirali vsi Slovenci – tudi koroški" (Kulmesch 1988: 2). Zato lahko najdemo primere podpore koroških Slovencev demokratizaciji in osamosvajanju Slovenije v *Našem tedniku* in v *Slovenskem vestniku* že poleti 1988, ob začetku vojaškega sodnega "procesa proti četverici" v Ljubljani (Vojaško sodišče prepovedalo ... 1988: 2–3; Ljubljanski proces, ... 1988: 2–3). Ob množičnih protestih, do katerih je zaradi omenjenega procesa prišlo Ljubljani, je Smolle izrazil upanje, da bodo pod pritiskom javnosti priprte kmalu izpustili, same proteste označil kot znak opogumljanja in budne demokratične zavesti slovenskega naroda. V tiskovni izjavi je ostro obsodil vodenje procesa v srbohrvaškem jeziku, odklonitev zagovora v slovenščini pa označil kot nasprotovanje vsem Slovincem, še posebej proti boju za enakopravnost slovenskih manjšin v Italiji in Avstriji (Vouk 1991: 19–20). S protestno izjavo in solidarnostnimi literarnimi branji so se oglasili tudi koroški slovenski besedni ustvarjalci (Solidarnostna izjava ... 1988: 2). Po koncu procesa je bilo 18. novembra 1988 v Celovcu (Klagenfurt) organizirano solidarnostno zborovanje (Solidarnostno zborovanje ... 1988: 1; Narod naj sam odloča ... 1988: 2–3). S precejšnjim zanimanjem so koroški Slovenci spremljali tudi ustanavljanje političnih strank (Slovenska demokratična zveza ustanovljena 1989: 5), septembra 1989 pozdravili ustavne spremembe v Sloveniji (Nova ustava ... 1989: 1–3) in jih označili kot pomemben korak v smeri slovenske suverenosti in ureditve demokratičnega

večstrankarskega sistema. Od januarja do konca marca 1990 so nekateri predstavniki koroških Slovencev sodelovali tudi na predvolilnih zborovanjih slovenskih političnih strank. Ob tem je treba opozoriti, da so na Demosovih shodih spregovorili tako predstavniki koroške slovenske "desnice", kot na primer Karel Smolle, Borut Sommeregger, Reginald Vospernik, Janko Zerzer, idr., kakor tudi predstavnika "levice" Feliks Wieser in Marjan Sturm (Kulmesch 1988: 2), Koroška enotna lista pa je odprla poseben račun za finančno pomoč Demosu (Koroška enotna lista poziva ... 1989: 2). Prve večstrankarske parlamentarne volitve v Sloveniji (aprila 1990) so koroški Slovenci ocenili kot dokaz, da so Slovenci zreli za sodobno Evropo pluralističnih strank in demokratičnega vodstva (Vouk 1991: 39).

Predstavniki osrednjih organizacij koroških Slovencev so 23. in 26. decembra 1990 sodelovali pri ugotavljanju in razglasitvi rezultatov plebiscita o slovenski državni suverenosti. Vse od tedaj so si na Dunaju (Wien) in v evropskih krogih prizadevali za priznanje suverenosti in državne samostojnosti Slovenije. Izjemno intenzivna in pestra je bila dejavnost v vojnih dneh ob koncu junija in v začetku julija 1991. Poleg številnih solidarnostnih ali protestnih izjav in pisem je bilo v Celovcu (Klagenfurt) pripravljenih več zborovanj, na katerih so bile izražene zahteve po brezpogojnem spoštovanju načela pravice vsakega naroda do samoodločbe in takojšnji zaustavitvi vseh aktivnosti Jugoslovanske ljudske armade ter pozivi Avstriji in drugim državam k mednarodnemu priznanju Slovenije in Hrvaške ter rešitvi jugoslovanske krize (NSKS protestira ... 1991: 3; Resolucija udeležencev zborovanja ... 1991: 1).

Koroški Slovenci so med drugim zbrali tudi znatna materialna in denarna sredstva za pomoč od vojne prizadetim v Sloveniji. Do sredine julija je bilo zbranih za okrog 1,25 milijona šilingov pomoči. Koroški Slovenci so poskrbeli tudi za nastanitev več sto prebivalcev iz Slovenije, ki so se med vojno v Sloveniji znašli na Koroškem, ker niso mogli prestopiti slovensko-avstrijske meje, ali kot begunci (ZAKS 78; Pomoč ni bila samo solidarnostna 1991: 1). Zbiranje pomoči se je nadaljevalo tudi po vojni v Sloveniji. Z namenom, da bi pomagali pri sanaciji vojne škode, je NSKS skupaj z Mohorjevo družbo, uredništvu *Nashega Tednika* in *Nedelje*, Dušnopastirskim uradom, Zvezo slovenskih zadrug, Enotno listo, Krščansko kulturno zvezo, Katoliškim delovnim odborom in Katoliško mladino odprl poseben konto "Pomoč Sloveniji", na katerem je bilo do 17. septembra 1991 zbranih 870.285 šilingov (v današnji vrednosti okrog 65.000 EUR). Denar so zastopniki sodelujočih organizacij ob navzočnosti koroškega deželnega glavarja Zernatta predali predsedniku Vlade Republike Slovenije, Lojzetu Peterletu (ZAKS 79).

Med vojno v Sloveniji je omembe vredna tudi dejavnost slovenskih študentov na Dunaju, in to tako tistih iz vrst koroških Slovencev kot tudi študentov iz Slovenije, ki so takrat študirali na Dunaju. Ti so skupaj z nemško govorečimi študenti 28. junija ter 1. in 4. julija pripravili protestne shode pred jugoslovansko

ambasado (ZAKS 80), 30. junija pa skupaj s Hrvati in z Albanci s Kosova organizirali protestni pohod od Univerze do Stefansplatzta "zoper okupacijo Slovenije" (ZAKS 81). V dneh od 2. do 8. julija so vsak dan med 16. in 21. uro na Stefansplatzu zbirali podpise za ustavev nasilja in priznanje neodvisnosti Republike Slovenije. Zbrali so okrog 5.000 podpisov, ki so jih pozneje predali avstrijskim vladnim funkcionarjem. Namen vseh akcij je bil, "sporočiti mednarodni demokratični javnosti resnico o napadu na Slovenijo, opozoriti na težak položaj prebivalcev v Sloveniji ob napadih JLA in vplivati na pozitiven odnos zahodne javnosti na oklicano neodvisnost Slovenije" (ZAKS 80).

V prizadevanja za mednarodno priznanje Republike Slovenije so se vključili tudi predstavniki Hrvaškega kulturnega društva v Gradišću/Kroatischer Kulturverein im Burgenland. Ti so v posebni resoluciji, sprejeti 8. septembra 1991 na seji v Trajštofu (Trausdorf), pozvali zvezno vlado, "... da takoj prizna Hrvaško in Slovenijo, državi, ki se borita za svoj obstoj" (ZAKS 82).

Do konca leta 1991 so se nato vrstile dejavnosti za odpravo posledic vojnih operacij v Sloveniji, za humanitarno pomoč beguncem iz drugih prizadetih delov nekdanje Jugoslavije ter predvsem za mednarodno priznanje in uveljavitev Republike Slovenije. Za slednje se je minister za Slovence po svetu in narodnosti v Sloveniji dr. Janez Dular sredi januarja 1992 v javnem pismu koroškim Slovincem tudi posebej zahvalil (Sporočilo ministra Janeza Dularja ... 1992: 3).

ODNOS AVSTRIJE DO JUGOSLOVANSKE KRIZE IN MEDNARODNEGA PRIZNANJA REPUBLIKE SLOVENIJE

Avstrija se je kot soseda tedanje Jugoslavije soočila z jugoslovansko krizo prej kakor večina drugih evropskih držav. Na avstrijsko stališče do jugoslovanske krize je vplivalo več dejavnikov, zlasti slovenska in hrvaška manjšina ter množica delavcev iz Jugoslavije na začasnem delu v Avstriji. Predvsem pa se je Avstrija bala, da bi bilo zaradi krize v Jugoslaviji prizadeto avstrijsko gospodarstvo ter da bi jo preplavili begunci.

Kljub nekaterim zadržkom pa je Avstrija precej prispevala k priznanju Slovenije in Hrvaške. Poslanec avstrijskega državnega zbora Karel Smolle je tako že poleti leta 1989 ostro kritiziral proces proti kosovskemu politiku Azemu Vlassiju in ga označil kot "proces maščevanja nad politikom, ki se zavzema za pravice svojega naroda in proti demontaži avtonomije Kosova" (Vouk 1991: 31–32). Zaradi brutalnega ravnanja srbskih oblasti s kosovskimi Albanci je tudi Avstrija skupaj z nekaterimi drugimi članicami Evropske skupnosti že sredi avgusta 1990 zahtevala obravnavo omenjenega vprašanja v okviru Organizacije za varnost in sodelovanje v Evropi. Kljub temu pa se je kmalu izkazalo, da znotraj avstrijske koalicijske vlade ni enotnega mnenja glede jugoslovanske krize. Tako je avstrijski kancler Franz

Vranitzky (SPÖ) še nekaj časa po demokratičnih volitvah v Sloveniji zagovarjal enotno Jugoslavijo in oktobra 1990 podpredsedniku Predsedstva SFRJ Stipetu Mesiću potrdil, da se Avstrija zavzema za nevmešavanje drugih držav v jugoslovanske notranje zadeve (Zeitler 2000: 109). S tem je Dimitrija Rupla spodbudil k izjavi, da *“se Vranitzky vede, kot da je Avstrija še vedno gospodar Slovenije”* in naj *“raje stori kaj pametnega za koroške Slovence”* (Avstrija želi sodelovati ... 1990: 1). Visoki funkcionar ÖVP Andreas Khol pa je menil, da je *“avstrijski socialistični kancler s svojo izjavo Slovcem zadal udarec v hrbet”* (Grobovšek 1990: 20).

Naklonjenost novim demokratičnim silam v Sloveniji ter preurejanju Jugoslavije oziroma novemu definiranju odnosov med jugoslovanskimi narodi je, kljub uporabi diplomatskega jezika, jasno izrazil avstrijski zunanji minister in predsednik ÖVP Alois Mock. Mock, ki je hotel izsiliti čim večjo angažiranje Evrope v jugoslovanski krizi, naj bi po nekaterih navedbah priporočal celo vojaško posredovanje mednarodne skupnosti v Jugoslaviji (Zeitler 2000: 109). Na drugi strani pa si je kancler Vranitzky prizadeval odvrniti Mocka od njegovih solističnih političnih nastopov na mednarodnem prizorišču. Obenem je Vranitzky še marca 1991 ob srečanju s tedanjim predsednikom jugoslovanske vlade Antejem Markovićem v Jennersdorfu na avstrijskem Gradiščanskem poudaril, da *“uradni partner avstrijski vladi ostaja jugoslovanska zvezna vlada”* (Vranitzky betont Wiens ... 1991: 6). Zanimal pa je tudi trditve državnega sekretarja za evropske integracije pri avstrijski vladi, Petra Jankowitscha, da *“bi evropske ustanove ... morale ponuditi pomoč Jugoslaviji v njenem procesu razdruževanja”* (Grobovšek 1991/b: 20). Kljub temu pa je Avstrija že takrat navezala stike tudi z vladami Republik Slovenije in Hrvaške. Pri tem ne gre prezreti, da je sredi marca 1991, ob obisku predsednika Predsedstva RS Milana Kučana na Dunaju, Vranitzky poudaril pripravljenost Avstrije za sodelovanje z jugoslovanskimi republikami. V svoji izjavi je zatrdil, *“da v stališčih članov avstrijske vlade do Jugoslavije in osamosvojitve Slovenije dejansko ni razlik in da se Avstrija ne zavzema za ohranitev enotnosti Jugoslavije za vsako ceno”* (Grobovšek 1991/c: 1). Ob tem pa ni pozabil poudariti, da bo avstrijska zvezna vlada kljub vsemu še vedno ostala v stiku tudi z jugoslovansko zvezno vlado.

Takšno dvotirnost in omahljivost avstrijske zvezne vlade je ostro kritiziral koroški deželni glavar Jörg Haider, ki se je na pogovorih v Zagrebu v začetku marca 1991 – resda brez državnih obveznosti in tedaj kot predstavnik opozicijske stranke v dunajskem parlamentu – nedvoumno zavzel za samostojnost Slovenije in Hrvaške (Stritzl 1991: 3; J. Š. [Jože Šircelj] 1991: 5). Tudi zunanji minister Mock je nedvoumno podprl *“načelo samoodločbe narodov in načela demokratizacije”* ter poudaril, da *“če bo razplet dogodkov zahteval osamosvojitve, bo ... Avstrija reagirala v skladu z novimi dejstvi in okoliščinami”* (Grobovšek 1991/d: 1). Čeprav so dobre sosedske odnose med Slovenijo in Avstrijo obremenjevale predvsem razlike v stališčih o uresničevanju ADP glede realizacije določb, ki se nanašajo na vprašanje položaja slovenske manjšine v Avstriji, pa si je zunanji minister

Mock odkrito prizadeval, da bi Avstrija dala Sloveniji v njenem boju logistično in drugo podporo. Tako je Avstrija omogočila Sloveniji kredite, s pomočjo katerih je ta lahko tudi v juniju in juliju 1991 nadaljevala z zunanjetrgovinsko dejavnostjo. Vranitzky na začetku temu ni nasprotoval, pozneje, ko pa je šlo za priznanje Slovenije in Hrvaške, pa se je držal bolj ob strani (Zeitler 2000: 109).

Na slovesnost ob razglasitvi slovenske državne samostojnosti 25. junija 1991 predstavnikov avstrijske zvezne vlade ni bilo. Po poročilih nekaterih avstrijskih tiskanih medijev se slovesnosti nameraval udeležiti minister za znanost Erhart Busek, vendar pa se nato slovesnosti vseeno ni udeležil (Busek, Zilk und ... 1991: 5).

Slovesnosti so se tako udeležili le deželni glavar in župan mesta Dunaj Helmut Zilk, koroški deželni glavar Christoph Zernatto, namestnik koroškega deželnega glavarja Peter Ambrozy, deželni glavar Štajerske Joseph Krainer, deželni glavar Zgornje Avstrije Josef Ratzenböck in poslanec avstrijskega parlamenta Andreas Khol (ZAKS 83). Zilk, Zernatto in Krainer so se že pred odhodom v Slovenijo javno zavzeli za mednarodno priznanje (ZAKS 84). Koroški deželni glavar Zernatto je bil celo med govorniki na slovesnosti. Med drugim je dejal: *“Podpiramo samostojno pot nove slovenske države in si želimo dobro sosedstvo z njo. Zavzel se bom na Dunaju, da bo tudi Avstrija sledila Koroški in priznala novo slovensko državo!”* (Lukan 1991: 2).

Zilk je že v Ljubljani, v času slovesnosti ob razglasitvi neodvisnosti, optimistično izjavil: *“Prepričan sem, da boste uspeli,”* povedal pa je tudi, da je v Ljubljani na uradnem obisku, čeprav kot predstavnik Dunaja in ne kot uradni predstavnik Avstrije. Izjavil je še: *“Do priznanja bo prišlo tako gotovo kot se konča vsaka molitev z ‘Amen’”* (APA: 2).

Vsi deželni glavarji, ki so 26. junija sodelovali na prireditvi ob razglasitvi neodvisnosti Slovenije, so se ob napadu JLA na Slovenijo že naslednjega dne zavzeli za priznanje Slovenije kot neodvisne države. Zlasti Zilk se je izkazal kot velik zagovornik slovenskih prizadevanj za osamosvojitve. Tako je ob vrnitvi iz Ljubljane, kjer je prisostvoval slovesnostim ob razglasitvi neodvisnosti Slovenije, kritiziral politiko ZDA do jugoslovanske krize (APA: 2).

Zadržana in previdna politika kanclerja Vranitzkega do Slovenije in Hrvaške se je v začetku julija 1991 znašla pod pritiskom javnega mnenja volivcev pa tudi opozicije. Glede na rezultate raziskav javnega mnenja naj bi se tedaj kar 62 odstotkov vprašanih Avstrijcev zavzelo za čimprejšnje priznanje Slovenije in Hrvaške (Zeitler 2000: 109). Na to kaže tudi solidarnostna izjava mestnega sveta Gradca (Graz) iz sredine julija 1991 (ZAKS 85).

Za mednarodno priznanje Slovenije in Hrvaške se je zavzemal tudi deželni glavar zvezne dežele Salzburg, kar je poudaril v pismu predsedniku slovenskega

izvršnega sveta, Lojzetu Peterletu (ZAKS 86). 19. julija 1991 je predsednik deželnega zbora dežele Salzburg Helmut Schreiner kanclerja Vranitzkega, podkanclerja Buseka in zunanjega ministra Mocka obvestil, da je salzburški deželni zbor na seji dne 3. julija 1991 zahteval od avstrijske vlade takojšnje mednarodno priznanje Slovenije in Hrvaške (ZAKS 87).

Ob takšnem pritisku avstrijske javnosti ni bilo presenetljivo, da je kancler Vranitzky postopoma začel opuščati prepričanje v morebitno ohranitev skupne jugoslovanske države. Tako je v začetku julija, ob razpravi v avstrijskem državnem zboru o odnosu Avstrije do novih dejstev na območju Jugoslavije, izjavil, "... da imajo vsi v Jugoslaviji v prihodnosti pravico do evropske perspektive" (Bericht ... 1991: 3281).

Tako je bila že sredi septembra večina avstrijskih politikov naklonjena priznanju neodvisnosti Slovenije in Hrvaške. Različna so bila le mnenja o datumu priznanja. Nekateri so se zavzemali za takojšnje priznanje, spet drugi so zagovarjali stališče, naj Avstrija prizna neodvisnost Slovenije in Hrvaške skupaj z državami Evropske skupnosti. Pozneje je Avstrija sledila nemškemu in vatikanskemu zgledu v podpori prizadevanjem Slovenije za mednarodno priznanje (Klemenčič 2003: 178–206; Klemenčič, 2005/b). Vsekakor pa ostajajo zavita v tančico skrivnosti nekatera neodgovorjena vprašanja o "ceni" tega priznanja (Stergar 2005: 37–56) ter o posebnih avstrijskih interesih v ozadju diplomatskega priznanja in drugih ukrepov ob vzpostavljanju slovensko-avstrijskih bilateralnih odnosov (Jančar 1996; Stergar 2003: 99–128; Ferenc in Repe 2004: 611–653; Klemenčič M. in Klemenčič V. 2006).

VIRI IN LITERATURA:

- "Avstrija posredno podpira politično linijo slovenske vlade." (1990) *Naš tednik* 41(36) (7. september): 3.
- "Avstrija želi sodelovati le s SFRJ kot celoto." (1990) *Delo* 32(81) (6. april): 1.
- Baker, James A. (1995) *The Politics of Diplomacy: Revolution, War and Peace 1989–1992*. New York: G. Putnam's Sons.
- "Busek, Zilk und Krainer in Laibach." (1991) *Kurier* 175 (25. junij): 5.
- Ferenc, Mitja in Božo Repe (2004) "Slovensko-avstrijski odnosi po mednarodnem priznanju." V Dušan Nečak idr. (ur.) *Slovensko-avstrijski odnosi v 20. stoletju / Slowenisch-österreichische Beziehungen im 20. Jahrhundert*. Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani: 611–653.
- Gompert, David (1994) "How to Defeat Serbia." *Foreign Policy* 73: 30–42.
- Grobovšek, Bojan (1990) "Diplomatske bravure." *Delo* 32(92) (19. april): 20.
- Grobovšek, Bojan (1991/a) "Kučan prepričal Mocka s slovenskimi stališči." *Delo* 33(61) (14. marec): 1.
- Grobovšek, Bojan (1991/b) "Neprijetna vprašanja." *Delo* 33(55) (7. marec): 20.
- Grobovšek, Bojan (1991/c) "Tudi Vranitzky pokazal razumevanje za Slovence." *Delo* 33(62) (15. 3.): 1.
- J. Š. [Jože Šircelj] (1991) "Jörg Haider se zavzema za samostojno Slovenijo in Hrvaško." *Delo* 33(55) (7. marec): 5.
- Jančar, Matjaž (1996) *Slovenska zunanjepolitična razpotja*. Ljubljana: Društvo 2000.
- Jesih, Boris (2007) *Med narodom in politiko. Politična participacija koroških Slovencev*. Celovec: Drava; Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.
- Klemenčič, Matjaž (2003) "The Role of Outside Factors in the Dissolution of Yugoslavia." *Razprave in gradivo* 42: 178–206.
- Klemenčič, Matjaž in Mitja Žagar (2003) *The Former Yugoslavia's Diverse Peoples: A Reference Sourcebook*. Santa Barbara, Denver in Oxford: ABC Clío.
- Klemenčič, Matjaž (2005/a) "James Baker, nekdanji državni sekretar: intervju." *Mladina* 14: 36–40.
- Klemenčič, Matjaž (2005/b) "The International Community and the FRY / Belligerents." Raziskovalno poročilo v okviru projekta "The Scholar's Initiative: Confronting the Yugoslav Controversies, Project Prospectus",

- Purdue University, 2005, objavljeno na <http://www.cla.purdue.edu/academic/history/facstaff/Ingrao/si/scholarstr.htm>.
- Klemenčič, Matjaž in Vladimir Klemenčič (2006) *Prizadevanja koroških Slovencev za narodnostni obstoj po drugi svetovni vojni (izbrana poglavja)*. Celovec, Ljubljana in Dunaj: Mohorjeva založba.
- “Koroška enotna lista poziva ...” (1989) *Naš tednik* 41(6) (9. februar): 2.
- Kulmesch, Janko (1988) “Pomladanska enodnevnicca.” *Naš tednik* 40(29): 2.
- “Ljubljanski proces: Solidarnostna izjava NT.” (1988) *Naš tednik* 40(29) (22. junij): 2–3.
- Lukan, Ivan (1991) “Podpiramo samostojno Slovenijo.” *Dnevnik* 41(172) (26. junij): 2.
- Murko, Ivan (2004) *Meje in odnosi s sosedomi*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- “Na svidenje v samostojni Sloveniji!” (1991) *Delo* 33(53) (5. marec): 3.
- “Narod naj sam odloča o svoji suverenosti in državnosti.” (1988) *Naš tednik* 40(47) (25. november): 2–3.
- “Nova ustava okrepila suverenost Slovenije.” (1989) *Naš tednik* 40(39) (29. september): 1–3.
- “NSKS protestira pri konzulatu SFRJ.” (1991) *Naš tednik* 43(26) (28. junij): 3.
- Österreichischen Gesellschaft für Außenpolitik und Internationale Beziehungen (1991) “Chronik zur Österreichischen Aussenpolitik, 1. Jänner bis 31. dezember 1991.” *Österreichisches Jahrbuch für Internationale Politik 1991*. Dunaj in Köln: Böhlau Verlag: 68–141.
- Pirjevec, Jože (1995) *Jugoslavija 1918–1992. Nastanek, razvoj ter razpad Karadjordjevičeve in Titove Jugoslavije*. Koper: Založba Lipa.
- “Pomoč ni bila samo solidarnost.” (1991) *Naš tednik* 43(38) (20. september 1991): 1.
- Repe, Božo (2002), *Jutri je nov dan. Slovenci in razpad Jugoslavije*, Ljubljana: Modrijan.
- Resolucija Skupščine RS ... (1991) Resolucija Skupščine RS o predlogu za sporazumno združitve SFRJ. *Uradni list Republike Slovenije*, št. 7/1991: 267.
- “Resolucija udeležencev zborovanja ‘Za mirno rešitev krize v Jugoslaviji’.” (1991) *Slovenski vestnik* 45(28) (3. julij): 1.
- Rupel, Dimitrij (1992) *Skrivnost države. Spomini na domače in zunanje zadeve 1989–1992*. Ljubljana: Založba Delo – Novice.

- “Slovenska demokratična zveza ustanovljena.” (1989) *Naš tednik* 41(3) (20. januar): 5.
- “Solidarnostna izjava skupine slovenskih koroških pisateljev z obtoženci v Ljubljani.” (1988) *Naš tednik* 40(30) (29. julij): 2.
- “Solidarnostno zborovanje za obsojence ljubljanskega vojaškega procesa.” (1988) *Naš tednik* 40(46) (18. november): 1.
- “Sporočilo ministra Janeza Dularja ob priznanju Republike Slovenije.” (1992) *Naš tednik* 44(3) (24. januar): 3.
- Stergar, Janez (1998) “Identiteta in manjšina, zavest in odnosi z matico: Nekaj uvodnih tez na posvetu Sveta slovenskih organizacij v Gorici 24. 4. 1998.” *Koroški vestnik* 32(1): 43–50.
- Stergar, Janez (2003) “Republika Slovenija in zamejstvo 1945–2002.” *Acta Histriae* 11(2): 99–128.
- Stergar, Janez (2005) “Delovanje koroških Slovencev v Avstriji za neodvisno Slovenijo.” V Matjaž Klemenčič, Janez Stergar, Samo Kristen, Katalin Munda Hirnök in Milica Trebše Štolfa, *Viri o demokratizaciji in osamosvojitvi Slovenije. IV. del: Slovenci v zamejstvu in po svetu ter mednarodno priznanje Slovenije* (Viri; 20). (Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, 2005): 37–56.
- Stritzl Heinz (1991) “Kroatiens Kampf ist auch ein Kampf für Europa!” *Kleine Zeitung* 88(56) (6. marec): 3.
- Uradni list Republike Slovenije* (1991) št. 33-1409/91. Ljubljana.
- “Vojaško sodišče prepovedalo v Ljubljani obravnavo v slovenščini.” (1988) *Naš tednik* 40(29) (22. julij): 2–3.
- Vouk, Rudi (1991) “Dokumentacija: ... štiri leta dela v parlamentu.” *Naš tednik* 43(12a) (22. marec): 1–46.
- “Vranitzky betont Wiens gute Nachbarschaft mit Belgrad.” *Kleine Zeitung* 88(57) (7. marec): 6.
- “Zajednička sjednica Predsjedništva SFRJ i Predsjedništva SK SFRJ: Odnosi Jugoslavije i Kine doprinose jačanju mira.” (1978) *Borba* 57(259) (20. september): 1.
- Zeitler, Klaus Peter (2000) *Deutschlands Rolle bei der völkerrechtlichen Anerkennung der Republik Kroatien unter besonderer Berücksichtigung des deutschen Außenministers Genscher*. Marburg: Tectum Verlag.

Zimmermann, Warren (1995) "The last Ambassador speaks of the Collapse of Yugoslavia." *Foreign Affairs* 74(2): 2-20.

VIRI:

323. odlok Vlade Republike Slovenije o imenovanju Karla Smolleja za častnega konzula Republike Slovenije v Celovcu. (1992) *Uradni list Republike Slovenije* 2(6): 1.

324. odlok Vlade Republike Slovenije o odprtju Konzulata Republike Slovenije v Celovcu. (1992) *Uradni list Republike Slovenije* 2(6): 1.

Bericht ..., (1991) Bericht des Außenpolitischen Ausschusses betreffend den Außenpolitischen Bericht der Bundesregierung (III-27 der Beilagen) über das Jahr 1990 (218 der Beilagen). V *Stenographisches Protokoll*. 35 Sitzung des Nationalrates der Republik Österreich, XVIII. Gesetzgebungsperiode, 8. julij 1991: 3281.

APA, 1 [Austria Presse Agentur] - "Treffen Energieminister Tomsic mit BK Vranitzky: AKW Krsko alleinige Kompetenz Sloweniens - Verwunderung über österreichischen Vorstoss bei Belgrader Zentralregierung." Dunaj, 20. februar 1991.

APA, 2 - Zilk: Anerkennung kommt "wie Amen im Gebet" - Wachsende Besorgnis in Washington - Krisensitzung des Staatspräsidiumstr. APA, št. 031 5 A1 0756. Dunaj, 27. junij 1991.

ZAKS 1 [Zasebni arhiv Karla Smolleja] - Tagesordnung für den Besuch der slowenischen Verkehrs-Delegation am 28. 2. 1990. Fax Mag. Lutterja (Österreichische Bundesbahnen Generaldirektion), Karlu Smolleju. Dunaj, 23. februar 1990.

ZAKS 2 - Pismo Karla Smolleja Petru Marnu, namestniku republiškega sekretarja za promet in zveze. Dunaj, 12. februar 1990.

ZAKS 3 - Pismo predstavnikov Narodnega sveta koroških Slovencev in Enotne liste Lojzetu Peterletu, predsedniku Izvršnega sveta Republike Slovenije. Celovec, 19. september 1991.

ZAKS 4 - Zapisnik razgovora med delegacijo Izvršnega sveta Republike Slovenije ter predstavniki koroških Slovencev v Tinjah, dne 4. junija 1990.

ZAKS 5 - Pismo Karla Smolleja Jožetu Mencingerju, podpredsedniku Izvršnega sveta Republike Slovenije. Dunaj, 5. september 1990.

ZAKS 6 - Pismo predstavnika Korotan Import-Export Gesellschaft m. b. Ingu Pašu, predsedniku Republiškega sekretariata za turizem in gostinstvo. Celovec, 3. avgust 1990.

ZAKS 7 - Pismo Petra Marna, namestnika predsednika Republiškega komiteja za promet in zveze, Jožetu Mencingerju, podpredsedniku Izvršnega sveta Skupščine Republike Slovenije. Ljubljana, 8. junij 1990.

ZAKS 8 - Pismo Viktorja Brezarja, predsednika Republiškega komiteja za drobno gospodarstvo, Jožetu Mencingerju, podpredsedniku Izvršnega sveta Skupščine Republike Slovenije. Ljubljana, 7. junij 1990.

ZAKS 9 - Pismo Jožeta Osterca, predsednika Republiškega komiteja za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano, Jožetu Mencingerju, podpredsedniku Izvršnega sveta Skupščine Republike Slovenije. Ljubljana, 11. junij 1990.

ZAKS 10 - Pismo Mihe Tomšiča, predsednika Republiškega komiteja za energitiko, Jožetu Mencingerju, podpredsedniku Izvršnega sveta Skupščine Republike Slovenije. Ljubljana, 7. junij 1990.

ZAKS 11 - Pismo Inga Paša, predsednika Republiškega komiteja za turizem in gostinstvo, Jožetu Mencingerju, podpredsedniku Izvršnega sveta Skupščine Republike Slovenije. Ljubljana, 12. junij 1990.

ZAKS 12 - Pismo Karla Smolleja predsedniku Skupščine RS Francetu Bučarju in šefu protokola Matjažu Kovačiču. Dunaj, 30. maj 1990.

ZAKS 13 - Pismo Matjaža Kovačiča, svetovalca v Skupščini Republike Slovenije, Karlu Smolleju. Ljubljana, 11. junij 1990.

ZAKS 14 - Pismo Karla Smolleja dr. Rückserju, fax št. 401-10/537. Dunaj, 12. junij 1990.

ZAKS 15 - Programm: Besuch einer Delegation der Versammlung der Republik Slowenien, 26. und 27. Juni 1990. Dunaj, brez navedbe datuma.

ZAKS 16 - Pismo Karla Smolleja predsedniku Skupščine RS Francetu Bučarju in šefu protokola Matjažu Kovačiču. Dunaj, 30. maj 1990.

ZAKS 17 - Pismo svetovalca v Skupščini RS Matjaža Kovačiča Karlu Smolleju. Ljubljana, 6. junij 1990.

ZAKS 18 - Programvorschlag: Besuch des Präsidenten der Versammlung der Republik Slowenien, Dr. F. Bučar in Wien vom 26. bis 28. Juni 1990. Dunaj, brez navedbe datuma.

- ZAKS 19 – Pismo Karla Smolleja Dimitriju Ruplu. Dunaj, 10. julij 1990.
- ZAKS 20 – Pismo Milke Hudobnik zunanjemu ministru Aloisu Mocku. Dunaj, 22. junij 1990.
- ZAKS 21 – Pismo Milke Hudobnik predsedniku Izvršnega sveta Republike Slovenije, Lojzetu Peterletu. Dunaj 22. junij 1990.
- ZAKS 22 – Pismo Mihe Tomšiča Lojzetu Peterletu, št. 9064. Ljubljana 29. junij 1990.
- ZAKS 23 – Fax dr. Hladnika, Bundesministerium für wirtschaftliche Angelegenheiten der Republik Österreichs, Karlu Smolleju, št. GZ. 559.500/3-VIII/3/90. Dunaj, 6. julij 1990.
- ZAKS 24 – Pismo Karla Smolleja Mihi Tomšiču. Dunaj, 6. julij 1990.
- ZAKS 25 – Pismo generalnega tajnika SDSS Erika Modica Karlu Smolleju. Ljubljana, 28. avgust 1990.
- ZAKS 26 – Pismo Huberta Mikla dr. Jožetu Pučniku. Dunaj, 21. avgust 1990.
- ZAKS 27 – Poročilo o obisku delegacije Izvršnega sveta Skupščine Republike Slovenije pod vodstvom podpredsednika Izvršnega sveta dr. Jožeta Mencingerja v Republiki Avstriji v dneh od 5. do 7. septembra 1990. Brez navedbe kraja in datuma.
- ZAKS 28 – Pismo Dimitrija Rupla, Republiškega sekretarja za mednarodno sodelovanje, Lojzetu Peterletu, predsedniku Izvršnega sveta Skupščine Republike Slovenije, št. 921-95-81/90. Ljubljana, 8. oktober 1990.
- ZAKS 29 – Osnutek predloga ... (Republiškega sekretarja ...) ... za sejo Izvršnega sveta Republike Slovenije. Brez podpisa in navedbe kraja ter datuma.
- ZAKS 30 – Sklep Izvršnega sveta Skupščine Republike Slovenije št. 900-04/90-15/1-8. Ljubljana, 19. oktober 1990.
- ZAKS 31 – Pooblastilo Izvršnega sveta Skupščine Republike Slovenije, št. 921-95-4A/90. Ljubljana, 29. oktober 1990.
- ZAKS 32 – Pismo Karla Smolleja dr. Robertu Lichalu, drugemu podpredsedniku avstrijskega državnega zbora. Dunaj, 14. marec 1991.
- ZAKS 33 – Pismo Karla Smolleja dr. Heide Schmidt, tretji podpredsednici avstrijskega državnega zbora. Dunaj, 14. marec 1991.
- ZAKS 34 – Pismo Karla Smolleja dr. Heinzu Fischerju, predsedniku avstrijskega državnega zbora. Dunaj, 14. marec 1991.

- ZAKS 35 – Proračun za slovensko predstavništvo na Dunaju (letno). Brez podpisa in navedbe kraja ter datuma.
- ZAKS 36 – Pismo Karla Smolleja in Andreasa Wabla Jacquesu Delorsu. Dunaj, 12. september 1989.
- ZAKS 37 – Pismo Jacquesa Delorsa Karlu Smolleju in Andreasu Wablu, št. SG(90)D/30136. Brüssel, 25. januar 1990.
- ZAKS 38 – Pismo Karla Smolleja Karlu van Miertu, članu Evropske komisije. Dunaj, 23. april 1991.
- ZAKS 39 – Information: Österreich-Aufenthalt dreier slowenischer Minister, 29./30. Oktober 1990. Bundesministerium für Unterricht, Kunst und Sport. Dunaj, 24. oktober 1991.
- ZAKS 40 – Programm für den Österreich-Aufenthalt dreier slowenischer Minister, 29./30. Oktober 1990. Bundesministerium für Unterricht, Kunst und Sport. Dunaj, 24. oktober 1991.
- ZAKS 41 – Pismo Marjana Pippa, glavnega tajnika NSKS, Janezu Dularju, ministru za Slovence po svetu. Celovec/Klagenfurt, 25. oktober 1990.
- ZAKS 42 – Pismo Marjana Pippa, glavnega tajnika NSKS, Petru Venclju, ministru za šolstvo in šport. Celovec/Klagenfurt, 25. oktober 1990.
- ZAKS 43 – Pismo Urada Vlade Republike Slovenije v Avstriji Sekretariatu za mednarodno sodelovanje Republike Slovenije. Dunaj, brez navedbe datuma.
- ZAKS 44 – Obisk gospoda ministrskega predsednika prof. Lojzeta Peterleta in zunanjega ministra dr. Dimitrija Rupla na Dunaju, dne 22. 1. 1991. Dunaj, brez navedbe datuma.
- ZAKS 45 – Pismo Dimitrija Rupla Karlu Smolleju, št. 921-04-01/91-1624-1233. Ljubljana, 20. februar 1991.
- ZAKS 46 – Pismo Marka Morela, vodje službe za mednarodno in medmestno sodelovanje ter protokol pri Skupščini mesta Ljubljane. Ljubljana, 24. maj 1991.
- ZAKS 47 – Program obiska župana Dunaja z delegacijo v Ljubljani: program v okviru mesta. Ljubljana, 4. marec 1991.
- ZAKS 48 – Pismo Lojzeta Peterleta Helmutu Zilku, deželnemu glavarju in županu mesta Dunaj. Ljubljana, 7. februar 1991.
- ZAKS 49 – Pismo Milana Kučana Heinzu Fischerju, predsedniku avstrijskega državnega zbora. Ljubljana, 8. april 1991.

- ZAKS 50 – Pismo Igorja Bavčarja, republiškega sekretarja za notranje zadeve, Karlu Smolleju, št. 0001-4-2/8-2-91. Ljubljana, 27. marec 1991.
- ZAKS 51 – Pismo Petra Heindla Karlu Smolleju, št. 6 000/54-KBM/91. Dunaj, 17. april 1991.
- ZAKS 52 – Osnove za pogovor z ministrom za notranje zadeve Republike Avstrije. Republiško sekretariat za notranje zadeve, št. 0001-4-2/8-91. Ljubljana, 6. marec 1991.
- ZAKS 53 – Fax Urada Vlade Republike Slovenije v Avstriji Lojzetu Peterletu z dne 19. marca 1991.
- ZAKS 54 – Terminski koledar za ministra dr. Dimitrija Rupla. Dopis Boruta Sommereggerja Bojanu Grobovšku. Dunaj, 5. april 1991.
- ZAKS 55 – Pismo Karla Smolleja Karlu van Miertu, članu Evropske komisije. Dunaj, 23. april 1991.
- ZAKS 56 – Program obiska zunanjega ministra Dimitrija Rupla na Dunaju 17. junija 1991. Dopis Urada Vlade Republike Slovenije Ministrstvu za zunanje zadeve RS. Dunaj 13. junij 1991.
- ZAKS 57 – Appeal to the Member Countries of CSCE. Ljubljana, 2. julij 1991.
- ZAKS 58 – Pismo Karla Smolleja Heinzu Fischerju, predsedniku avstrijskega državnega zbora. Dunaj, 14. marec 1991.
- ZAKS 59 – Informatioin Bulletin no 8. Ljubljana, Ministrstvo za zunanje zadeve Republike Slovenije. Ljubljana, 3. julij 1991.
- ZAKS 60 – KSZE-Nachtsitzung am 3. Juli in Prag. Telefax-Depesche von Bundesministerium für auswärtige Angelegenheiten an Slowenische Vertretung. Dunaj, 4. julij 1991.
- ZAKS 61 – Fax Matjaža Jugoviča Karlu Smolleju. Ljubljana, 2. julij 1991.
- ZAKS 62 – Kratko poročilo o pogovoru z gospodom Hoffmannom, vojaškim atašejem ZDA na Dunaju. Dunaj, 5. september 1991.
- ZAKS 63 – Termin predsednika Peterleta ob slavnostnem odprtju Salzburger Festspiele 1991. Dunaj, Urad Vlade Republike Slovenije v Avstriji, brez navedbe datuma.
- ZAKS 64 – Pismo predsednika Izvršnega sveta Republike Slovenije Lojzeta Peterleta Erhardu Buseku, avstrijskemu podkanclerju, št. 16181. Ljubljana, 15. avgust 1991.

- ZAKS 65 – Pismo Dušana Šešoka, predsednika Republiškega sekretariata za finance Uradu Vlade Republike Slovenije v Avstriji. Ljubljana, 11. junij 1991.
- ZAKS 66 – Pismo Karla Smolleja Petru Neisnerju, vodji oddelka Zveznega ministrstva za zunanje zadeve. Dunaj, 19. september 1991.
- ZAKS 67 – Arbeitstreffen mit Ministern der Republik Slowenien in Wien. Dunaj, Urad Vlade Republike Slovenije v Avstriji, brez navedbe datuma.
- ZAKS 68 – Arbeitsbesuch des Generalgouverners der Banka Slovenije (Slowenische Nationalbank) dr. France Arhar. Dunaj, Urad Vlade Republike Slovenije v Avstriji, brez navedbe datuma.
- ZAKS 69 – Besuch einer Delegation des slowenisches Parlaments in südtiroler Landtag. Bozen, 26. november 1991.
- ZAKS 70 – Spored uradnega obiska predsednika IS RS Lojzeta Peterleta na Dunaju, 8. 1. 1992. Dunaj, 3. januar 1992.
- ZAKS 71 – Izhodišča za obisk g. Lojzeta Peterleta, predsednika Izvršnega sveta Republike Slovenije na Dunaju, 8. 1. 1992, št. 921-04/92-152. Ljubljana, 6. januar 1992.
- ZAKS 72 – Zabeležka sestanka v zvezi s primopredajo poslov od sedanjega vodje predstavništva Republike Slovenije na Dunaju g. K. Smolleja odpravniku poslov veleposlaništva R Slovenije na Dunaju, B. Grobovšku, dne 16. 1. 1992 v MZZ. Ministrstvo za zunanje zadeve Republike Slovenije, št. 921-04/92. Ljubljana, 16. januar 1992.
- ZAKS 73 – Poročilo o razgovoru na Ministrstvu za zunanje zadeve. Ljubljana, 16. januar 1992.
- ZAKS 74 – Informacija o odprtju Veleposlaništva Republike Slovenije na Dunaju in zagotovitvi konzularne prisotnosti RS v Celovcu. Ljubljana, 27. januar 1992.
- ZAKS 75 – Predlagana dopolnila oziroma popravki k Odloku Vlade RS in Informaciji o odprtju Veleposlaništva RS na Dunaju in zagotovitvi konzularne prisotnosti RS v Celovcu. Dunaj, brez navedbe datuma.
- ZAKS 76 – Sporočilo za objavo. Skupščina Republike Slovenije – služba za informiranje. Ljubljana, 21. januar 1992.
- ZAKS 77 – Statistični podatki opravljenih delovnih pogovorov, 1. 1. 91–31. 12. 1991. Dunaj, brez podpisa in navedbe datuma.
- ZAKS 78 – Pismo osrednjega tajnika NSKS Marjana Pippa zveznemu kanclerju Franzu Vranitzkemu. Celovec, 17. julij 1991.

- ZAKS 79 – Pismo osrednjega tajnika NSKS Marjana Pippa Dragi in Karlu Smolleju. Celovec, 30. oktober 1991.
- ZAKS 80 – Prizadevanja slovenskih študentov na Dunaju v času po oklicu neodvisnosti Slovenije (napadu Jugoslovanske armade). Celovec, 19. julij 1991.
- ZAKS 81 – Pismo Boruta Sommereggerja in Emila Erjavca Varnostni direkciji na Dunaju. Dunaj, 1. julij 1991.
- ZAKS 82 – Rezolucija zaključena na generalnoj sjednici HKD-a 8. septembra 1991. u Trajštofu / Resolution beschlossen von der Generalversammlung des Kroatischen Kulturvereines im Burgenland am 8. September 1991 in Traunsdorf.
- ZAKS 83 – Programablauf anlässlich der feierlichen Proklamation der Souveränität der Republik Slowenien. Ministrstvo za zunanje zadeve Republike Slovenije. Ljubljana, brez navedbe datuma.
- ZAKS 84 – Zilk, Kreiner, Zernatto za priznanje Slovenije. Fax Boruta Sommereggerja Matjažu Kovačiču. Dunaj, 25. junij 1991.
- ZAKS 85 – Solidaritätserklärung der Stadt Graz für Slowenien und Kroatien. Gradec, 15. julij 1991.
- ZAKS 86 – Pismo deželnega glavarja Hansa Katschthalerja predsedniku vlade Lojzetu Peterletu, št. 0/9-1565/8-1991. Salzburg, 4. julij 1991.
- ZAKS 87 – Pismo predsednika Deželnega zbora zvezne dežele Salzburg Helmuta Schreinerja zveznemu kanclerju Franzu Vranitzkemu, podkanclerju Erhardu Buseku in zunanjemu ministru Aloisu Mocku, št. 1862/3-Ltg.-1991. Salzburg, 19. julij 1991.

ETNIČKE I KONFESIONALNE SKUPINE U ISTOČNOJ SLAVONIJI I ZAPADNOM SRIJEMU U 18. I POČETKOM 19. STOLJEĆA

ETHNIC AND RELIGIOUS GROUPS IN EASTERN SLAVONIA AND WESTERN SRIJEM IN THE 18TH AND EARLY 19TH CENTURY

The paper presents the ethno-religious structure of the population of Eastern Slavonia and Western Srijem in the 18th and early 19th century. Based on archive sources, mainly of Hapsburg provenance, as well as descriptions given by diverse travellers and writers in regard to the history and statistics of these regions, different terms and criteria for marking ethnic affiliations in these regions in the investigated period are analysed. Besides the analysis of the names of different ethnic groups, the article focuses on the settlement and relative presence of different ethnic and religious groups (Croats, Serbs, Germans, Hungarians, Cincari, Ruthenians, Slovaks, Roma and Jews), on their social and legal status in the territory of Civil Slavonia and the Slavonian Military Frontier, and on their role in the social and economic life of Vinkovci and Vukovar. The author claims that, along with the indigenous population, the new ethnic and religious groups that arrived to this area in the 18th and 19th century, contributed greatly to the demographic and economic revival of this part of Slavonia, as well as to creating an ethnic and cultural diversity which is even today the characteristic of this region.

Keywords: ethnic groups, ethnonyms, minority groups, religious affiliation, Eastern Slavonia, Western Srijem, Early Modern Period

U radu se prikazuje etničko-konfesionalni sastav stanovništva u istočnoj Slavoniji i zapadnom Srijemu u 18. i početkom 19. stoljeća. Na temelju arhivskih izvora, uglavnom habsburške provenijencije, te opisa različitih putopisaca i pisaca povijesnih i statističkih djela o tim krajevima analiziraju se različiti termini i kriteriji prema kojima se označivala etnička pripadnost stanovništva u tom području u istraživanom razdoblju. Uz analizu naziva za pojedine etničke skupine u radu se pozornost usmjerila na naseljavanje i zastupljenost različitih etničkih i konfesionalnih skupina (Hrvati, Srbi, Nijemci, Mađari, Cincari, Rusini, Slovaci, Romi i Židovi), na njihov društveni položaj i pravni status na području slavonskog Provincijala i slavonske Vojne krajine te njihovu ulogu u društvenome i gospodarskom životu Vinkovaca i Vukovara. U radu se ustvrđuje da, uza starosjedioce, nove etničke i konfesionalne skupine koje tijekom 18. i u 19. stoljeću dolaze u to područje, u velikoj mjeri pridonose demografskomu i gospodarskom oživljavanju toga dijela Slavonije, kao i stvaranju etničke i kulturne raznolikosti koja je i danas obilježje te regije.

Ključne besede: riječi: etničke skupine, etnonimi, manjinske skupine, konfesionalna pripadnost, istočna Slavonija, zapadni Srijem, rani novi vijek

UVOD¹

Odnos većinskoga i manjinskog stanovništva te reguliranje prava manjinskih skupina smatraju se bitnim pokazateljem stupnja demokratizacije i zaštite ljudskih prava u određenoj državi.² Hrvatska ima složenu etničku strukturu, koja svoje ishodište ima uglavnom u migracijskim tijekovima ranoga novog vijeka. Istočna Slavonija i zapadni Srijem bili su područja u koja se nakon ratova s Osmanlijama krajem 17. stoljeća doseljava brojno, u etničkome i konfesionalnom pogledu raznoliko stanovništvo. Takav tijek zbivanja u određenoj se mjeri odražava i na današnju etničku sliku stanovništva istočne Slavonije.

Od pet slavonskih županija (Virovitičko-podravska, Požeško-slavonska, Brodsko-posavska, Osječko-baranjska i Vukovarsko-srijemska), koje su kao teritorijalno-političke jedinice ustrojene devedesetih godina 20. stoljeća, Vukovarsko-srijemska županija ima najveći udio nacionalnih/etničkih manjina u ukupnoj strukturi stanovništva. Prema Popisu stanovništva 2001. taj je udio uključujući i neopredijeljene te nepoznate bio 21,8 %. Prema tom popisu udio Hrvata u etničkoj/nacionalnoj strukturi Slavonije bio je 85,6 %, a pripadnika drugih etničkih/nacionalnih skupina i neopredijeljenih 14,4 %. Među etničkim/nacionalnim skupinama koje imaju status manjina u Vukovarsko-srijemskoj županiji, bročano se ističu Srbi (15,4 %), Mađari (1 %), Rusini (0,8 %), Slovaci (0,6 %), Bošnjaci (0,5 %), Albanci (0,2 %) i Ukrajinci (0,2 %). Udio ostalih etničkih/nacionalnih skupina teško je izraziti u postocima jer broje oko sto ili manje pripadnika. Ovisno o povijesnim, društveno-političkim i gospodarskim prilikama mijenjali su se nazočnost i status pojedinih etničkih skupina na području istočne Slavonije i zapadnog Srijema. Stoga će se u radu pozornost usmjeriti na razdoblje 18. i početka 19. stoljeća, kada se u tim prostorima, koji nakon osmanske vlasti ulaze u okvir Habsburške Monarhije, uspostavljaju novi politički, upravni, društveni, demografski i gospodarski odnosi. Kao rezultat brojnih migracija i osmišljene kolonizacijske politike državnih vlasti u te se prostore doseljavalo stanovništvo različite etničke i konfesionalne pripadnosti. Vinkovci i Vukovar mogu poslužiti kao primjeri istočno-slavonskih naselja u koje se različite etničke i konfesionalne zajednice naseljavaju, a koje i do danas uz velike oscilacije u zastupljenosti određenih skupina kontinuiraju u tom prostoru. Različite skupine stanovništva unose društvenu, gospodarsku i kulturnu dinamiku u taj prostor te se i same transformiraju u interakciji s drugima. Iz mnoštva pitanja koja se nameću u vezi s etničkim skupinama na tom prostoru, rad će se usmjeriti na to kako su se pojedine etničke skupine stanovništva, s

1 Ovaj rad proizašao je iz znanstvenog projekta "Interkulturalni pristup etničkoj različitosti i identitet: Hrvatska - Europa" (076-0762385-1516), koji se provodi uz potporu Ministarstva znanosti, obrazovanja i sporta Republike Hrvatske.

2 O pojmovima i definiranju etničkih manjina u suvremenom društvu te o regulaciji ostvarivanja prava na različitost manjina u: Čačić-Kumpes i Kumpes 2005, 2006.

naglasak na one koje danas imaju status manjina, nazivale u izvorima, kako ih onodobni pisci klasificiraju, prema kojim ih kriterijima dijele te na koji su način sudjelovale u lokalnom razvoju.

STANOVNIŠTVO ISTOČNE SLAVONIJE I ZAPADNOG SRIJEMA U 18. I POČETKOM 19. STOLJEĆA PREMA ETNIČKIM I KONFESIONALNIM KRITERIJIMA

Zbog migracija do kojih dolazi tijekom ratova s Osmanlijama krajem 17. stoljeća, stanovništvo Slavonije i Srijema, dakle i Vinkovaca i Vukovara, bilo je u znatnoj mjeri izmijenjeno u usporedbi sa srednjovjekovnim i osmanskim razdobljem. U Vinkovce se primjerice preseljava i staro katoličko stanovništvo iz okolnih sela, koja će tijekom 18. stoljeća ući u teritorijalni opseg novovjekovnih Vinkovaca. Te obitelji čine određenu poveznicu i kontinuitet s prijašnjim razdobljima. Slična je situacija bila i u Vukovaru. Malobrojni stanovnici koji su nakon odlaska Osmanlija ostali u Vukovaru bili su tu i prije ili su došli iz okolnih područja, što otkrivaju njihova prezimena u ranim austrijskim popisima. Dakle veza s prijašnjim razdobljem postoji, međutim stanovništvo koje je omogućilo demografski oporavak i rast tih dvaju naselja pristiže iz raznih krajeva i na različite načine.

Za navedeno razdoblje rabi se izraz etničke skupine ili etnička pripadnost, a ne nacija u današnjem značenju te riječi, unatoč tomu što je u izvorima ili kod onodobnih pisaca taj izraz bio u uporabi i što je sasvim izvjesno postojala svijest o pripadnosti pojedinih skupina širemu narodnom korpusu. Nadalje se govori o podanicima određenih dinastija, iako je za razdoblje od druge polovine 18. stoljeća prikladniji izraz država, zatim o vjerskim skupinama i slično. Izraz etničke skupine ili zajednice zahtijeva kratko objašnjenje. Pojmovi *etnos*, *etničnost* i *etničke zajednice (etniže)*³ tek su krajem 19. stoljeća ušli u znanstvenu terminologiju. Etničnost se može u najširem smislu odrediti "kao jedna od temeljnih antropoloških kategorija" i kao "svijest o zajedništvu", odnosno zajedničkim elementima identiteta⁴ koji povezuju određenu skupinu. Osim toga važno je voditi računa o tome da pripadnici različitih etničkih zajednica posjeduju više razina identiteta. U ranome novom vijeku taj se identitet može na temelju svjedočanstava u izvorima raščlaniti na "pokrajinski, etnički i vjerski", koji će se tijekom nacionalno-integra-

3 O *etnosu*, genezi pojma i sadržajima koje je tijekom povijesti uključivao te izvedenicama iz tog pojma, poput *etničnosti*, opširnije u: Heršak 1989: 99-112. O pojmovima *etničnost* i *etnički identitet* u: Hutchinson i Smith 1996: 4-5.

4 U te elemente, odnosno značajke koje pokazuje svaka etnija mogu se prema Smithu uvrstiti: zajedničko vlastito ime, mit prije nego činjenice o zajedničkim precima, povijesno sjećanje, jedan ili više elemenata zajedničke kulture (npr. jezik, religija, običaji), veza (makar i simbolična) sa zemljom predaka i osjećaj solidarnosti (Smith 1986: 21-41).

cijskih procesa u 19. stoljeću oblikovati u nacionalni identitet (Stančić 2002: 94). Na temelju arhivskih izvora habsburške odnosno hrvatske provenijencije koji su nastali radom određenih upravnih instancija a odnose se na područje istočne Slavonije, te objavljenih djela različitih pisaca iz 18. i prve polovine 19. stoljeća, u koja ulaze različiti putopisi i znanstveni pokušaja prikaza određenih tema vezanih uz stanovništvo i prostor Slavonije, pokušat će se utvrditi koje se razine identiteta spominju u pisanim izvorima i koji su se nazivi u kojoj vrsti izvora rabili u označavanju identiteta odnosno izražavanju razlika između pojedinih skupina stanovništva. Govoreći dakle o različitim etničkim skupinama, važno je naglasiti kada se rabe današnje oznake za te skupine, a kada nazivi kojima su te skupine označene u onodobnim izvorima, bilo da ih je tako nazivala vlast odnosno administrativni službenici, bilo putopisci. Osim toga valja definirati i državno-pravni okvir unutar kojega se nalazilo područje Slavonije te njegovu administrativnu podjelu.

Područje današnje istočne Slavonije i zapadnog Srijema u 18. i 19. stoljeću podijeljeno je između tzv. civilne i vojne uprave. Dio tog prostora sa županijskim uređenjem pripadao je pod nadležnost Hrvatskoga odnosno Ugarskog sabora, a drugi je bio pod vojnokrajiškom upravom i izravno podređen središnjim habsburškim vojnim vlastima. O stanovnicima Vojne krajine i njihovu sastavu s obzirom na etničku i vjersku pripadnost pisali su brojni pisci na prijelazu iz 18. u 19. stoljeće. U vrijeme kada se javlja veći interes za pitanja s nacionalnom tematikom te češće piše i raspravlja o etničkim pripadnostima, sve brojniji "nacionalno probuđeni" intelektualci - koji se bave jezikom, poviješću ili kulturom "malih" naroda u Monarhiji - u svojim radovima raspravljaju o narodu, njegovu podrijetlu, jeziku i etničkoj pripadnosti. Ne ulazeći na ovome mjestu u ulogu i važnost tih "preporodnih" pisaca i njihov utjecaj na proces nacionalnog osvješćivanja, pozornost će se usmjeriti samo na neka djela iz kojih je posredno vidljiv njihov utjecaj.

Taj utjecaj i preuzimanje nekih tumačenja onodobnih pisaca slavista i intelektualaca može se uočiti kod Carla Bernharda von Hietzingera. On na temelju različitih podataka i popisâ s početka 19. stoljeća u svojoj *Statistici* daje pregled naroda koji su živjeli na području Vojne krajine. Hietzinger je upoznat s radom slavista Josefa Dobrovškog i drugih autora te se poziva na njih govoreći o Slavenima i njihovoj podjeli prema jeziku, koji je prema njemu "najsigurnije obilježje plemena". Slavene koji žive na području Vojne krajine u službenim se austrijskim dokumentima najčešće nazivalo Ilirima. Hietzinger naglašava da to ne odgovara činjenicama, jer Slaveni nemaju ilirsko podrijetlo. Prema podjeli Slavena na temelju jezičnih kriterija na dvije osnovne skupine koju je napravio Dobrovský, Hietzinger tzv. "Slowenoserben" svrstava u skupinu istočnih i južnih Slavena. Svakako je zanimljiva njegova tvrdnja da su "slavenski krajišnici Slaveni i to većinom Slavenosrbi". Hietzinger nastoji objasniti shvaćanje etničke pripadnosti krajišnika te kaže da bi za Slavene Karlovačke i Banske krajine bio precizniji naziv "Slowenohorwaten", zapravo Hrvati, a za one u Slavonskoj i Banatskoj vojnoj krajini "Slowenoserben".

Tu svoju teoriju obrazlaže tumačenjem Dositeja Obradovića, koji kao najvažniji dokaz za to da su svi Slaveni na području Slavonije, Srijema i Banata zapravo "Slowenoserben" navodi jezik (Hietzinger 1817/I: 198–200). U Varaždinski generalat brojnim su se useljavanjima iz Bosne nastanili "Slowenohorwaten". Prema njemu, istinski Hrvati žive i u drugim krajinama, u koje su, osobito u Njemačko-banatsku, otišli iz prekokupskih krajeva. Uza Slavene najbrojnije krajiško stanovništvo čine Vlasi, i to oni u vlaškim pukovnijama. Takve su teorije o krajišnicima kao Srbima prenosili i razrađivali i drugi autori. Spiridon Jowitsch primjerice smatra krajišnike slavenskog podrijetla Srbima, jedino su, tvrdi on, neki katoličke, a drugi pravoslavne vjeroispovijesti.⁵ Takve klasifikacije imaju uporište u slavističkim raspravama s početka 19. stoljeća, međutim one nisu našle potvrdu u nacionalno-integracijskim procesima kod slavenskih naroda tijekom 19. stoljeća.

Na temelju procjene, a ne statističkih podataka, Hietzinger navodi stanovnike prema etničkoj pripadnosti i zastupljenosti u cijeloj Vojnoj krajini: "Slaveni, Vlasi, Mađari, Sikulci, Nijemci, Klementini, Grci, Židovi i Cigani" (Hietzinger 1817/I: 205). Prema njemu, najzastupljeniji jezik u Slavonskoj vojnoj krajini jest slavenski (*slawische Sprache*), kojim se služi i većina neslavenskih stanovnika. Službeni je jezik bio njemački. To je bio jezik ophođenja "časnika, činovnika, otmjenog svijeta i većine trgovaca", a osobito je bio u uporabi u komunitetima, stožernim mjestima i na većim sajmovima (Hietzinger 1817/I: 209). U pogledu vjerske pripadnosti stanovnika Krajine Hietzinger navodi da prevladava rimokatolička i "grkonesjednena" odnosno pravoslavna, dok su u komunitetima zastupljene i druge vjeroispovijesti (Hietzinger 1817/I: 250).

Brojni trgovci s područja Osmanskog Carstva, Srbi i osobito Cincari (Arumunji), dolaze na područje Monarhije, pa tako i u istočnu Slavoniju i zapadni Srijem, te postaju jedni od glavnih nositelja trgovačke djelatnosti. Ti su trgovci svoje poslovne knjige vodili uglavnom na grčkome jeziku. O tome svjedoči i jedna parnica koja se vodila zbog duga između tužitelja vukovarskoga kotlara Lazarevića i tuženoga vinkovačkog trgovca Georgijevića. Pred sudom maloljetni sin pokojnog Georgijevića objašnjava da mu nisu poznati očevi poslovi jer je otac svoje poslovne knjige vodio na grčkome,⁶ a kako on ne poznaje taj jezik, nisu mu bili poznati ni detalji očeva poslovanja.

5 "Die heutigen Slaven in der Militärgränze sind Serben, und Abkömmlinge jener alten Slaven, welche noch in grauer Vorzeit die Gegenden zwischen der Donau und dem adriatischen Meere besetzten" (Jowitsch 1835: 56).

6 "(...) weil diese vermeintliche Schuldforderung sich auf das Handlungs-Protocoll des verstorbenen Nicsa Georgievich gründen solle. Dieses Handlungs Protocoll in der *Griechischen Sprache* (podrt. S. L.) geführt, welcher der Beklagte ganz unkündig, auch gegenwärtig einen Griechen beizubringen ganz äusser Stande ist, so müßte er in so lange nun einer diesfällige Erstreckung bitten, bis er sich einen Sprachkündigen verschafft habe" (HDA, 31, SŽ, APP, kut. 259, br. 1800-849).

O etničkim i konfesionalnim prilikama u Slavoniji krajem 18. i početkom 19. stoljeća, pisali su i različiti putopisci. Tako Franz Stefan Engel kao razlikovni element između pojedinih skupina navodi jezik. On kaže da je jezik većine stanovništva Slavonije slavonski, da potječe od ilirskoga i prilično se razlikuje od hrvatskog jezika. Engel, koji svoje djelo piše prije nastanka brojnih spisa o nacijama, njihovu podrijetlu i jeziku, dakle prije razdoblja romantizma i "nacionalnih pokreta", smatra Ilire "pravim stanovnicima" tih krajeva, odnosno Slavonije i Srijema. Objašnjava tko se sve ubraja u tu, kako je naziva, "naciju": ne samo starosjedioci već i svi oni koji su iz različitih krajeva pod mletačkom i osmanskom vlašću naseljavali Slavoniju i Srijem nakon kraja osmanske vlasti u njima (Engel 2003: 48). Osim "Ilira" Engel spominje i "mađarsku i njemačku naciju". Za Mađare i Slovake kaže da su bolji ratari od domaćeg stanovništva i nisu odani porocima kao ovi, a za Nijemce, koje u tim krajevima nazivaju "Švabama", kaže da žive u gradovima i trgovištima te se bave obrtom ili su nadničari. Spominje i manju skupinu Klementina, koji su iz Albanije došli u Srijem tijekom turskog rata 1737. (Engel 2003: 50–51).

Friedrich Wilhelm von Taube stanovnike Slavonije dijeli na "prirodne stanovnike" i "doseljenike". U prve ubraja ne samo starosjedioce već i one "Ilire koji su došli i još uvijek svakog dana stižu iz Albanije, Dalmacije, Hrvatske, Bosne, Srbije i drugih predjela". Prema Taubeu svi ti stanovnici čine jedan narod, a to se očituje i u tome da imaju isti "jezik, narav, običaje i navike". Osim "Ilira" koji pristižu u Slavoniju i Srijem, došao je u te krajeve, tvrdi, i veliki broj Vlaha. Za "slavonske Vlahe" kaže da su se izmiješali s Ilirima i prihvatili njihov jezik, dok su oni u Erdelju i Temišvarskom Banatu zadržali svoj jezik i posebnost (Taube 1998: 51). U drugu skupinu, dakle doseljenike, Taube ubraja Nijemce, Mađare i Rome. Nijemci su brojniji od Mađara, kojih je prije prodora Osmanlija bilo mnogo u Slavoniji. Romi se u ugarskim zemljama nazivaju "novoseljacima" (*Neubauern*) jer ih se nastoji privesti sjedilačkom životu, obrađivanju zemlje i plaćanju poreza (Taube 1998: 52). Taube također smatra jezik važnom odrednicom identiteta pojedinih skupina i kaže da je glavni jezik "ilirski". Naime, prema njemu, "ilirski" je materinji jezik svim stanovnicima u "Albaniji, Dalmaciji, Hrvatskoj, Bosni, Srbiji i jednom dijelu Bugarske", samo se govori različitim narječjima. Razliku između tih "narječja ilirskog jezika" uspoređuje s razlikom unutar njemačkih dijalekata.⁷ Kaže da je uz "ilirski" najzastupljeniji jezik u Slavoniji njemački. Osim plemstva, njemački jezik u Slavoniju donose vojnici i seljaci, obrtnici, službenici i drugi. U većini gradova on

7 Taube potom nabroja srodnosti među jezicima Europe, osobito onima koji su slični "ilirskom" i koje naziva njegovim "kćerima", a to su češki, poljski, ruski i "vendski", te zaključuje da se "Ilir i Rus sporazumijevaju s velikom mukom". Taubeovi pokušaji utvrđivanja jezičnih srodnosti nastaju otprilike u isto vrijeme kada i Herderove rasprave o podrijetlu jezika i "narodnom duhu", dakle prije početka znanstveno utemeljene lingvistike, koja se u današnjem smislu profilira tek u 19. stoljeću.

je jezik komunikacije građanskoga sloja, a u Vojnoj krajini njemački je zapovjedni jezik i jezik općih poslova. U provincijalnom dijelu Slavonije javni su se poslovi vodili na latinskome. Taube kaže da “katolički Iliri” obavljaju svoje bogoslužje na narodnome, običnom jeziku, a pravoslavni na, kako ga on naziva, “glagoljičkom” (*glagolitisch*), koji je zajednički svim pravoslavnim Slavenima (Taube 1998: 53).

Johann von Csaplovich u svom opisu Slavonije i dijela Hrvatske objavljenom 1819. stanovnike Slavonije naziva općenito Slavoncima. No osim što ih razlikuje po vjeroispovijesti, Csaplovich za područje Slavonske vojne krajine navodi i etničke nazive njezina stanovništva. To su: “Srbi, Bosanci, manji broj Albanaca i Epiraca (zvanih Klementini i Bunjevci), doseljenici koji su došli za vrijeme carice Marije Terezije iz bivše mletačke Dalmacije, zatim određeni broj Cincara, Makedonaca i Tesalaca iz Grčke”. Uz navedene skupine iz Grčke, navodi i portugalske Židove, kao one koji se uglavnom bave trgovinom u vojnim komunitetima i stožernim mjestima Vojne krajine (Csaplovich 1819: 307). Prema Csaplovichu, Slavonci pokazuju veliku sklonost trgovini, a osobito su Grci i Raci (*Raazen*) poznati kao poduzetni trgovci (Csaplovich 1819: 110). Prema navedenim skupinama stanovnika slavonskog dijela Vojne krajine može se zaključiti da ih razlikuje i naziva prema regijama iz kojih su se doselili u Slavoniju.

Slično o stanovnicima Slavonije piše krajem 18. stoljeća mladi erdeljski plemić Dominik Teleki von Szék u svojem opisu Ugarske i susjednih zemalja. Spominje Ilire kao prastanovnike Slavonije koji su se dolaskom Slavena stopili s njima. Teleki navodi da su se ti novi slavenski stanovnici Slavonije nazivali Slavoncima, kako bi se razlikovali od Slavena u Ugarskoj, koji se nazivaju Slovacima. Dodaje da su slavensko ime u njegovo vrijeme zadržali još samo oni Slavonci koji potječu od bivših stanovnika, a oni koji su se doselili nakon ratova s Osmanlijama krajem 17. stoljeća, nazivaju se Ilirima. Za njih kaže da su se doselili iz Srbije i Albanije, a tijekom 18. stoljeća pristizalo je novo stanovništvo iz tih krajeva, kao što je i iz Hrvatske, Bugarske i Srbije dolazilo u Banat. Osim Ilira kao stanovnike Slavonije Teleki navodi Mađare, Nijemce, Rome (naziva ih *Zigeuner* odnosno *Neubauern*) te Turke i Židove. O Ilirima dodaje još i to da su u vjerskom pogledu rimokatoličke i pravoslavne vjeroispovijesti te da se njihov jezik naziva ilirskim (Teleki 1805: 174–175).

Navedeni primjeri opisa slavonskoga i srijemskog stanovništva u posljednjoj trećini 18. i u prvim desetljećima 19. stoljeća ilustriraju kako su različiti pisci shvaćali etničku pripadnost stanovnika u tim krajevima Monarhije. Uočava se da u to vrijeme prevladava oznaka “ilirski”, kao najopćenitije ime za narod, ali i za jezik. Taj se izraz često nalazi i u izvorima, iako se ponekad stječe dojam da ga ni same habsburške vlasti nisu uvijek jednoznačno upotrebljavale. Na temelju arhivskih

materijala može se zaključiti da se taj naziv uglavnom odnosio na pravoslavno stanovništvo odnosno Srbe koji žive na području Habsburške Monarhije.⁸

U dopisu Vinkovačke satnije od 24. siječnja 1817. govori se o krađi kojom je bio oštećen vinkovački svećenik i objašnjava se naziv “ilirski jezik”. Naime počinitelj je poznat, ali je uspio pobjeći i stoga Satnija daje njegov opis. U njemu osim opisa vanjštine stoji da govori “loš ilirski, naime miješani hrvatski i slavonski”.⁹ Ilirski kao oznaka za jezik navodi se i u jednom opisu odbjegle žene iz Negoslavaca, u civilnom dijelu Slavonije u sastavu Vukovarskog vlastelinstva. U tekstu stoji da je *Alexia Ternyakovicsin* pravoslavne vjeroispovijesti (*Altgläubischer Religion*), udana i da joj je materinji jezik ilirski.¹⁰ Pridjev “ilirski” rabio se kao oznaka jezika i za pravoslavne i za katoličke stanovnike u vojnome i civilnom dijelu Slavonije tijekom 18. i u 19. stoljeću.

Među različitim nazivima za jezik najviše mjesta različitim interpretacijama svakako ostavlja “naški”. Tako se u opisu nekog sluga koji je pronevjerio novac trgovca Luj Margitića iz Vinkovaca navodi da je sluga Gjuro Thenk “iz Horvatske Rodom, 24 godine star, Kerstjanin, Neoxenjen, razgowara samo *Nasski*” (podcrtala S. L.).¹¹ Opis jednoga odbjegloga kovača, Jerka Lučanina, rodom iz Dalja, a živio je u Sikirevcima u slavonskoj Posavini, “Krisstjanin”, uz ostale važne karakteristike navodi da “razgowara, Magjarski, Nasskii, i mallo Njemacskii”.¹² Osim spomenutih naziva u izvorima se jezik “domaćeg” stanovništva naziva i “slavonskim”.

Za prilično široko značenje etničkoga i jezičnog naziva “ilirski”, ili još šire “naški”, koji se najčešće rabio za označivanje domaćih slavenskih stanovnika Slavonije u razdoblju kojim se bavi ovaj rad, sredinom 19. stoljeća objašnjenje daje C. Bárándy u popisu stanovništva gradova Ugarske 1842. Kao stanovnici Ugarske u popisu se navode Mađari, Nijemci, Slaveni i Vlasi. Slaveni se dijele na sljedeće podskupine: Slovaci, Hrvati, Vendi, koji se navode kao podskupina unutar Hrvata, Iliri i Bugari. Uz popis postoje i objašnjenja tko se ubraja u pojedine skupine stanovništva (Bárándy 1842). Očigledan je utjecaj Dobrovskog, Šafařika, Obradovića i istomišljenikâ, koji su kao kriterij za pripadnost nekoj etniji uzimali kulturne odrednice, i to prije svega jezik. Prema takvim se teorijama sve štokavce svrstava u Srbe, s tim da ih razlikuju na temelju pripadnosti rimokatoličkoj odnosno

⁸ Tako se u carskim dokumentima u kojima se govori o stanju i povlasticama pravoslavnog stanovništva koje se doselilo s patrijarhom Crnojevićem i u kasnijem razdoblju na područje Monarhije upotrebljavaju nazivi “Razische Nation” i “Illyrische Nation Graeci Ritus” (HDA, 430, SGK, Opći spisi, kut. 3, br. 1734-12).

⁹ U izvoru stoji: “(...) spricht gebrochen Illyrisch nemlich gemischt Croatisch und Slavonisch (...)” (HDA, 445, BGP, Satnija u Vinkovcima, Correspondenz Protocoll, knj. 206, god. 1817, 24. siječnja).

¹⁰ HDA, 31, SŽ, APP, kut. 114, br. 1786-76.

¹¹ HDA, 445, BGP, Satnija u Vinkovcima, Knjiga tjednih zapovijedi, knj. 200, god. 1815, 22. studenog.

¹² HDA, 445, BGP, Satnija u Vinkovcima, Knjiga tjednih zapovijedi, knj. 200, god. 1815, 8. ožujka.

pravoslavnoj vjeroispovijesti. Ta klasifikacija osim toga kajkavske Hrvate svrstava u Slovence. Neki su slavisti, poput Šafařika, uočavali određenu kulturnu različitost u književnoj produkciji između kruga katoličkih i kruga pravoslavnih autora, i to bez obzira na jezik odnosno narječje kojim su djela pisana. Osim toga, iako je sve štokavce ubrajao u Srbe, uočio je da postoje kulturne različitosti između katoličkih i pravoslavnih štokavaca. Stoga je napravio podjelu te skupine na "Slavo-Srbe istočnog obreda" i "Slavo-Srbe zapadnog obreda".¹³

Alexius Fényes u knjizi *Statistik des Königreichs Ungarn* iz 1843. nabraja narode Ugarske te njihovu vjersku i jezičnu pripadnost. U svojoj se klasifikaciji i on poziva na J. Dobrovskog te iznosi podjelu Slavena sličnu onoj kod Bárandyja. Kao Slavene koji žive u Ugarskoj navodi: Slovake, Hrvate, Rusine (*Ruthenen*), Šokce (*Shokzen*), Race/Rašane ili Srbe (*Raizen oder Serben*), Vende, Bugare i Crnogorce (Fényes 1843: 76). U shematizmu ugarskih i erdeljskih župa iz 1840. navode se etničke skupine i broj pripadnika pojedinih naroda. Za Đakovačku se biskupiju, u čijem se sastavu nalaze i katoličke župe istočne Slavonije kao i Vinkovci i Vukovar, kao najbrojniji prema etničkom sastavu navode Šokci, zatim Nijemci i Klementini (Fényes 1843: 41).

Pod kojim su etničkim nazivom komorske vlasti početkom 18. stoljeća zabilježile domaće stanovništvo u okolici Đakova, može se vidjeti iz komorskog popisa 1702. Đakovački i bosanski biskup Pavle Bakić de Lak (1716.-1749.) dobio je od komorske inspekcije u Osijeku popis Đakovštine iz 1702., koji navodi i etničku pripadnost stanovnika u pojedinim mjestima. U popisu stoji da u Đakovu žive "stanovnici Šokci jali Slovinci imenovani" (Bösendorfer 1948: 249). Dakle za stanovnike ikavskoga govora, odnosno za katoličko stanovništvo koje se doseljavalo uglavnom iz Bosne, uza šokačko ime,¹⁴ čija je etimologija još uvijek predmet znanstvenih rasprava, rabio se i općeniti naziv Slovinci.

Etnonim "Hrvat" u izvorima koji se odnose na slavonsku povijest iz tog razdoblja uglavnom se upotrebljavao za osobe koje su kao nadničari ili u nekoj drugoj ulozi došle iz Banske Hrvatske ili hrvatskog dijela Vojne krajine. U satnijskoj zapovijedi od 12. siječnja 1814. naređuje se zapovjednicima pojedinih sela Vinkovačke satnije da moraju "Dolle Imenovate Horvatske Famillije saswim Mussko i xensko, mallo i Welliko mit Sack und Pack u dossasti Petak tojest Prekosutra" poslati u

• • •

13 Šafařik je bio ustrajan u svojoj jezičnoj klasifikaciji i shemi o hrvatskim kajkavcima kao Slovincima te štokavcima kao Srbima. No ipak je o pravoslavnim Slavo-Srbima pisao u jednom poglavlju, a o katoličkim Slavo-Srbima i Hrvatima u drugome. U te "katoličke Slavo-Srbe" ubrajao je Dalmatince, Bosance i Slavonce (Stančić 2002: 121-123).

14 Naime ne postoji jedinstveni stav o podrijetlu i etimologiji naziva Šokac, kao ni Bunjevac, iako su ti nazivi i danas u uporabi i njima se naziva jedna skupina hrvatskog stanovništva na širem području Podunavlja. O tumačenju naziva Šokac opširnije u: Bösendorfer (1948: 247-249); Rem (1993: 13-15); Sršan (2006/2007: 72-73); Sekulić (1990: 185-186).

Vinkovce, odakle sutradan "u svoj Willait odlazit morati hoche".¹⁵ Već se pri pogledu na imena tih obitelji može zaključiti da se pod "Horvatskim Famillijama" ne podrazumijeva etnička pripadnost, nego regionalna, odnosno da su te obitelji s prostora koji se tada, za razliku od Slavonije, nazivao Hrvatskom. Iz jedne zapovijedi izdane u Vinkovcima 1815. može se razaznati zbog čega su ti ljudi dolazili u Vinkovačku satniju: zimi su služili, a ljeti radili na pravljenju opeke. Kako bi mogli boraviti na području Satnije, morali su imati "frishkoga Passosha", odnosno dopuštenje upravnih vlasti svoga mjesta.¹⁶

U popisu stanovništva, odnosno, kako izvor navodi, "duša" vukovarskog okruga iz 1781.¹⁷ stanovništvo je klasificirano prema konfesionalnoj pripadnosti. Navode se katolici (*Catholici*), protestanti (*A-Catholici*), pravoslavci (*Graeci Non Uniti Ritus*) te Židovi (*Judae*). U navedenim popisnim brojkama uočava se da su najbrojniji bili katolici, potom su u neznatno manjem broju zastupljeni pravoslavci i na kraju, s nekoliko stotina pripadnika, protestanti. U popisu je rubrika koja se odnosi na Židove prazna.

Analiza različitih naziva, napravljena na temelju arhivskih izvora te putopisnih i drugih suvremenih djela, kojima se u tom razdoblju označivala pripadnost stanovništva u Slavoniji i Srijemu, pa tako i Vinkovcima i Vukovaru, pokazala je da je kao glavni kriterij njihova razlikovanja uzimana konfesionalna pripadnost. Ali, osobito u putopisnim djelima, u velikoj se mjeri raspravlja o etničkom podrijetlu stanovnikâ, a kao važan razlikovni element među pojedinim skupinama navodi se jezik, uz već spomenuti konfesionalni kriterij.

"MANJINSKE SKUPINE" U ISTOČNOJ SLAVONIJI U 18. I POČETKOM 19. STOLJEĆA - PRIMJER VINKOVACA I VUKOVARA

Uz dvije najzastupljenije konfesionalne¹⁸ i etničke skupine, broj pripadnika drugih vjerskih i etničkih zajednica u navedenom razdoblju u istočnoj Slavoniji

• • •

15 Izvor navodi "Horvatske Famillije: Jakob Skella, Wasilj Mlagjan, Pettar Csubraja, Mihaillo Czarewich, Thomo Mrahovich, Glisso Martinowich, Juro Nikssich, Chiro Obradovich, Marko Kossanich, Jowo Jellowacz, Marko Boxicsewich, Jowan Galletich, Stewan Gallowich, Jowo Magiarewich, Mittar Sokollowich, Pawo Pustar, Puno Deanovich, Pawo Czarich" (HDA, 445, BGP, Satnija u Vinkovcima, Knjiga tjednih zapovijedi, knj. 199, god. 1814, 12. siječnja).

16 HDA, 445, BGP, Satnija u Vinkovcima, Knjiga tjednih zapovijedi, knj. 200, god. 1815, 12. travnja.

17 HDA, 31, SŽ, Conscriptioes, kut. 813, god. 1781.

18 U izvorima slavonske vojnokrajiske i civilne provenijencije prilikom kategoriziranja stanovništva u različitim evidencijama kao odrednice identiteta navodile su se najčešće religija/vjera i jezik. Pravoslavci su se u izvorima, ovisno o jeziku izvornika, označivali kao osobe "risschanskog zakona", "nicht unierte griechische Religion", "altgläubisch Graeci ritus", "Graeci non uniti Ritus" i "Graeci Ritus Schismati", a katolici kao "römische katholische Religion" i "Catholici".

znatno je manji. Često ga je teško i pratiti, jer kada i postoje podaci, oni uglavnom popisuju stanovnike prema vjerskoj pripadnosti. Tako se primjerice u katolike upisuju i pripadnici njemačke, mađarske i drugih etničkih skupina. Također, kada se navode kalvinisti u tom području, uglavnom se pod tim nazivom nalaze Mađari, a pod evangelicima u Vinkovcima u to su se vrijeme primjerice redovito podrazumijevali Nijemci. Židovi se na prijelazu iz 18. u 19. stoljeće rijetko spominju, a kad se i spominju, uglavnom ne kao stalno nastanjeni stanovnici. Još se jedna skupina, Romi, u znatnoj mjeri spominje u izvorima.

Od pripadnikâ protestanata u Slavoniji, u tom razdoblju javljaju se evangelici ili luterani, sljedbenici "augšburške konfesije" i kalvinisti ili sljedbenici "helvetske konfesije".¹⁹ No kad se do 18. stoljeća govori o protestantima na tom području, misli se uglavnom na kalviniste. Oni su se iz Baranje, gdje je već 1544. postojala mađarska kalvinistička župa, proširili u istočnu Slavoniju. Njihov je broj u istočnoj Slavoniji prilično porastao tijekom osmanske vlasti.²⁰ Nakon odlaska Osmanlija franjevci su radili na uništenju kalvinizma u Slavoniji i u tome bili prilično uspješni, osobito župnici u Miholjcu i Vukovaru. Vukovarski je župnik Josip Mihaljević preobratio sve kalviniste u obližnjim Bogdanovcima na katoličanstvo (Belavić 1928: 89).

Posebni odnosno povlašteni status Katoličke crkve u Habsburškoj Monarhiji davao joj je status državne religije. Ostale religije bile su manje ili više tolerirane. Neprijateljski stav prema protestantima, kakav je zauzimala Marija Terezija,²¹ koja ih je smatrala hereticima, promijenio je njezin sin Josip II. On je smatrao da među njima ima darovitih i mudrih ljudi koji bi uključivanjem u društvo i dobivanjem građanskih prava u velikoj mjeri mogli pomoći napretku države. Nakon što je postao samostalni vladar, izdao je Josip 1781. Patent o toleranciji.²² Tim su dokumentom kalvinisti, evangelici i pravoslavci dobili slobodu privatnog prakticanja vjere i mogućnost obavljanja državnih službi. Uz brojne reforme i mjere koje

19 Nazivom "Confessionis Augustanae et Helveticae" označuju se u dopisu Bečke kancelarije Srijemskoj županiji pripadnici dviju protestantskih vjeroispovijesti koji su carskim Patentom iz 1781. dobili pravo nesmetana obavljanja vlastitih obreda (HDA, 31, SŽ, APP, kut. 84, br. 1782-2127).

20 U 16. stoljeću kalvinizam je u Slavoniji širio Mihajlo Starin, podrijetlom iz Stara u Šomodskoj županiji u Ugarskoj. On je uspio okupiti priličan broj vjernika u istočnom dijelu Slavonije. Godine 1551. održao je dvije sinode u Slavoniji, a te je godine osnovana i prva hrvatska kalvinistička župa u Tordincima. Nakon smrti Mihajla Starina oko 1554., slabio je u Slavoniji utjecaj kalvinista (Belavić 1928: 85; Šundalić 1997: 255).

21 Zabranila im je školovanje u inozemstvu, nagrađivala prelasku na katoličanstvo, a ukinula im je i neke škole (Rokai i dr. 2002: 340).

22 Tekst Patenta o toleranciji objavljen je u latinskome i njemačkom izvorniku te hrvatskom prijevodu u: Roksandić, 2004: 121-153. U Hrvatskome državnom arhivu nalazi se kraća inačica Toleranzpatenta, sastavljena 1782. u obliku proglasa. Potpisuje ga general Mathesen u Osijeku, a svrha te inačice bila je da u najosnovnijim crtama - šesnaest točaka iz originalnog patenta sažeto je u sedam najvažnijih - svim oblastima priopći i zatraži pridržavanje odredbi o toleranciji (HDA, 430, SGK, Opći spisi, kut. 17, br. 1782-21-85/1047).

je Josip II. prije smrti poduzeo, na snazi je ostavio Patent o toleranciji. Ipak, u saborskim zaključcima iz 1792. u točki 8 navodi se da treba zabraniti naseljavanje protestanata i kalvinista u Srijemskoj županiji,²³ što upućuje na to da se te odredbe nisu uvijek i poštovale.

Protestantsko je učenje tijekom 18. stoljeća stizalo u Slavoniju uglavnom preko Nijemaca. U Vinkovce, odnosno u obližnje Novo Selo, tek početkom 19. stoljeća dolazi brojčano znatnija skupina pripadnika evangeličke vjeroispovijesti.²⁴ U Vukovaru ih u tom razdoblju nema jer Nijemci, koji su kao etnička skupina bili glavni predstavnici te konfesije u istočnoj Slavoniji, i u Vinkovcima, u Vukovaru su bili katoličke vjere. Inače, u mjestima u kojima su na području Vojne krajine bili nastanjeni i gdje su imali svoju župu, primjerice u Novom Selu, morali su svog pastora uzdržavati od općinskih prihoda. Evangelička općina u Novom Selu, koja je osnovana oko 1830., najstarija je općina te vjeroispovijesti u istočnoj Slavoniji. Tada je izgrađena i crkva, a općina je vodila vlastite matične knjige. U nekim drugim mjestima u Slavoniji evangeličke se općine osnivaju tek u drugoj polovini 19. stoljeća.

U izvratku iz zapisnika sa sjednice Srijemske županije od 21. listopada 1785. stoji da je na toj sjednici pročitana kraljevska zapovijed koja sadržava osam odredbi, a među njima je i ona o pravu evangelika i kalvinista da prilikom pokopa imaju pjevani obred.²⁵

Doseljavanje Nijemaca u Podunavlje počinje potpadanjem tih krajeva pod habsburšku vlast, nakon ratnog poraza Osmanlija krajem 17. stoljeća. Njihovo uglavnom od države podupirano naseljavanje traje tijekom cijelog 18. stoljeća. U Vojnu krajinu stižu u 18. stoljeću kao vojni časnici i službenici ili kao obrtnici, dok ih u Provincijalu i na vlastelinstvima uglavnom naseljavaju veleposjednici i Crkva²⁶ ili dolaze organiziranom kolonizacijom koju je provodila država. Uglavnom su to bili seljaci bezemljaši iz prenapučenih njemačkih područja, gradska sirotinja,

23 Zaključci, sv. IX/1974, str. 177.

24 U blizinu Vinkovaca naseljena je skupina Nijemaca, koja se, nezadovoljna prilikama u Würtembergu, uputila Dunavom u južnu Rusiju. No u Vukovaru je dio njih odustao od nastavka puta i vlasti Brodske pukovnije odlučile su ih naseliti na zemljištu pokraj šume Liskovac zapadno od Vinkovaca. Nakon te skupine slijedila je 1819. veća skupina od 40 evangeličkih obitelji iz Hessena. O Nijemcima u Novom Selu (*Neudorf*) opširnije u: Schreckeis 1976: 14-15.

25 "Dana i Miscza malo prije imenovatog pod Numerom 25191 Svima na Znaye i obderxavanye dajese, da Czarsko Velichanstvo 19a 7bra Godine hodeche pod Numerom 10875 Milostivno dopustilo jest da Svima u Kraljevstvu ovom tako Luteranskog Kako Kalvinskog Zakona pribivaoczem Pokop pivajuch privoditi slobodno jest" (HDA, 31, SŽ, APP, kut. 114, br. 1786-5).

26 O naseljavanju Nijemaca na Đakovačkom vlastelinstvu tijekom 18. i početkom 19. stoljeća opširnije u: Geiger 2001: 13-32.

kažnjenici kojima je obećan oprost, ali i drugi stanovnici.²⁷ Engel u svom opisu kaže da Nijemci u Slavoniji i Srijemu žive uglavnom u gradovima kao obrtnici, ali da ima i nadničara, a narod ih naziva "Švabama" (Engel 2003: 50). U Vinkovcima je primjerice, kako navode neki autori (Pavičić 1964: 60), sredinom 18. stoljeća bilo tridesetak njemačkih obitelji, uglavnom obrtnika, čemu valja dodati da je i časnički sloj u to vrijeme bio uglavnom njemačkog podrijetla. Veće naseljavanje njemačkih seljačkih obitelji u Slavonskoj vojnoj krajini zbiva se tijekom 19. stoljeća. Tada uz već spomenute evangeličke Nijemce iz Novoga Sela dolaze i druge ratarske obitelji, osobito u drugoj polovini 19. stoljeća, kad se preseljavaju iz Bačke i po povoljnoj cijeni kupuju slavonsku zemlju.

U Novom Vukovaru nastanili su se početkom 18. stoljeća Nijemci katolici. U popisu iz 1728. navodi se da je selo Novi Vukovar osnovano 1723. i 1724.²⁸ Tu se spominju prvi stanovnici, koji su od 1723. do 1725. prešli iz Marinaca u Novi Vukovar i koji su nosili njemačka imena i prezimena. Uz njemačke obitelji bilo je i nekoliko katoličkih i pravoslavnih sa slavenskim prezimenima (Sršan 1986: 195). U popisu iz 1736. trećina muškaraca u Novom Vukovaru bavila se obrtom, a trojica trgovinom (V. Horvat i Potrebica 1994: 166). Kako su Nijemci imali najveći udio u stanovništvu Novog Vukovara u tom razdoblju, iz tog se podatka može zaključiti da su se u velikom broju uz agrarnu djelatnost bavili obrtom i trgovinom. Tijekom 18. stoljeća grofovi Eltz nastavili su naseljavati njemačke obitelji. Većinski njemačko stanovništvo Novoga Vukovara imalo je i svoga svećenika. Vukovarski franjevac i povjesničar s početka 20. stoljeća Placido Belavić navodi da su vukovarski Nijemci katolici imali i svoga propovjednika. Oko 1730. to je bio Paskal König. U samostanskoj se kronici on naziva *concionator germanicus*. Inače, prilikom svih svečanosti u Starome i Novom Vukovaru propovijedalo se na hrvatskome i njemačkom jeziku. Novi Vukovar bio je filijala starovukovarske župe, i u samostanskoj kronici iz 1733. kada se govori o vjernicima u Novom Vukovaru, stoji "naši njemački župljani preko mosta". Od 1744. bio je običaj da na dan sv. Roka ide procesija prema Novom Vukovaru, koju je predvodio njemački propovjednik (Belavić 1927: 55–56). Nijemci su bili značajan element u životu obaju Vukovara. Njihov je broj tijekom 19. stoljeća rastao. Velik broj Nijemaca doselio se u Vukovar, kao i u Vinkovce, iz Bačke. Oni su se u velikoj mjeri bavili ratarstvom. O porastu broja Nijemaca tijekom 19. stoljeća svjedoči i popis iz 1850., u kojemu se navodi

● ● ●

27 Engel kaže da se neuspješno pokušavaju naseliti Nijemci ratari u Slavoniju i Srijem, a da se naseljavaju samo oni "koji su piću i lijenosti odani gotovo isto koliko i domoroci sami" (Engel 2003: 50).

28 Taj podatak nije pouzdan jer se u komorskom popisu sela vukovarskog okruga iz 1722., koji u prijevodu donosi Sršan, navodi i selo Novi Vukovar. Za njega se kaže da je tek "u novije vrijeme nastanjeno". Navodi se da ga "ponajviše nastavaju njemački katolici, a tek je tu i tamo pomiješana koja pravoslavna obitelj" (Sršan 1984: 256).

da je od 5094 stanovnika Staroga Vukovara 1000 Nijemaca, a u Novom Vukovaru od 1084 stanovnika bilo je 399 Nijemaca (Cvekan 1980: 36–37).

Mađari i Slovaci u Slavoniji su prema Engelovu opisu bolji i savjesniji ratari od domaćih stanovnika. U tom razdoblju u Vukovaru i Vinkovcima spominje se relativno mali broj pripadnika tih dviju etničkih skupina. Početkom 19. stoljeća bilo je oko dvjesto Mađara u Vukovaru, i to katolika. Godine 1821. uputili su izaslanstvo od dvadeset članova gvardijanu vukovarskog samostana da odobri držanje propovijedi na mađarskom jeziku na sve "mlade nedjelje" i na veće blagdane. Belavić navodi da nisu uspjeli "u svojoj tražbi", ali donosi i podatak da im je o Božiću od 1820. do 1822. propovijed na mađarskom jeziku držao franjevac Bruno Tóth (Belavić 1927: 56). Dolazak Slovaka u Vukovar zabilježen je 1835., kada je oko dvjesto slovačkih obitelji došlo iz Trenčina u Vukovar, ali ih je samo nekolicina ostala, a drugi su se odselili u Ilok i Banat (R. Horvat 2000: 277).

Rusini, koji su u vjerskom pogledu bili unijati odnosno grkokatolici, dolaze u vukovarski kraj tek u prvoj polovini 19. stoljeća. Inače, glavnina Rusina doselila se između 1746. i 1751. iz Prikarpatске Ukrajine u Bačku, u Krstur i Kucuru.²⁹ Rusini iz tih mjesta naseljavaju najprije krajem 18. i početkom 19. stoljeća dio šidskog vlastelinstva koje je bilo posjed Križevačke grkokatoličke eparhije. Iz Ruskoga Krstura i Kucure doseljavaju se Rusini u blizinu Vukovara, u Petrovce, između 1834. i 1836., a sredinom 19. stoljeća i u Mikluševce, također u vukovarskom kraju. Krajem 19. stoljeća Rusini i Ukrajinci koji pristižu iz Zapadne i Ugarske Ukrajine koloniziraju i slavonske krajeve. U samom Vukovaru njihova se nazočnost bilježi u popisu iz 1910., i to u malom broju od samo 46 osoba (Kostelnik 1970: 183–184). U prijašnjim popisima u Vukovaru se ne navodi broj grkokatolika. Gotovo kuriozitetno djeluje jedan grkokatolik popisano u Vinkovcima 1850. i 1857. (Pavičić 1964: 64).

Engel navodi da Romi, odnosno dio njih, "sasvim slobodno tumaraju na području provincijala". Slobodu kretanja daju im i vlastelinstva, gdje su se naselili kako bi si osigurali egzistenciju. Naravno da na njih, kako ističe Engel, pada najveće sumnja kad nestanu konji sa slobodne ispaše (Engel 2003: 84). U izvještaju srijemskog podžupana Josipa Hajnocija iz 1789. o stanju Srijemske županije, zabilježeno je da se i vukovarskom kotaru nalazi 40 "ciganskih obitelji". On u izvještaju nije skrivao svoju nenaklonost prema njima, jer smatra da su začetnici različitih ispada, osobito krađe konja, i da loše utječu na seljake i druge podanike (Gavrilović 1966: 178). U pukovnijskoj zapovijedi od 25. kolovoza 1814. izdanoj u Vinkovcima, pod rednim brojem četiri stoji: "Slavna regimenta zapovida sve Stranske Czigane koi svoji Kucha u Regimentskoj Numeri neimadu odma sa Pismom u Pervo Paorsko Sello

● ● ●

29 O Rusinima u Bačkoj opširnije u: Gavrilović 1967.

pod arrestom odpravitise imadu”.³⁰ Na području Brodske graničarske pukovnije bilo je stalno nastanjenih Roma. Oni su bili izravno podređeni satnijskoj vlasti. Na prijedlog Marije Terezije pokušalo se Rome privesti sjedilačkom načinu života i pretvoriti ih u seljake krajišnike. Čak je bio skovan i poseban naziv za njih: zvalo ih se “novoseljacima”.³¹ Matasović navodi da ih u samim Vinkovcima nije bilo stalno nastanjenih, ali su živjeli u selima Vinkovačke satnije i svakodnevno boravili u Vinkovcima (Matasović 1937: 26).

U Patentu o toleranciji ne navode se Židovi, iako je Josip II. i prema njima učinio određene ustupke kako bi ih se učinilo korisnima za državu.³² Na područje Vojne krajine mogli su dolaziti radi trgovine, ali su ga u roku od 24 sata morali napustiti. Iako je zabrana ostala na snazi do druge polovine 19. stoljeća, ipak su neki uspjeli ostati na vojnokrajiškom teritoriju. Tako je 21 židovskoj obitelji, koja je s teritorija Srbije prebjegla u Zemun nakon Beogradskog mira 1739., odobreno da trajno ostane na području Vojne krajine. Popisi 1816. pokazali su veći broj židovskih obitelji, a popis iz 1820. zabilježio je 251 Židova na području Slavonske vojne krajine, od čega su vjerojatno dva bila u Brodskoj pukovnji (Hietzinger 1823/ II/2: 493). U izvorima ih se naziva “Jude”, “Csifuti”, “Juden”, “Judae”, ovisno o jeziku kojim je pisan dokument.

Još početkom 18. stoljeća u Vukovaru se spominju prvi Židovi. Tada je Vukovar bio pod komorskom upravom i na njega se tada nije odnosila odredba Hrvatskog sabora iz 1729. kojom se Židovima zabranjuje boravak na području Hrvatskoga Kraljevstva. Tako izvori spominju još početkom 18. stoljeća u Vukovaru Židova Marka, a dvadesetih godina 18. stoljeća u jednome carinskom zapisniku iz Mitrovice spominje se Baruh, Židov iz Vukovara, kao trgovac turskom robom (Gavrilović 1989: 1). Nakon uspostave županija u Slavoniji sredinom 18. stoljeća, počela se u njima provoditi odredba Hrvatskoga sabora o zabrani naseljavanja Židova na području Trojedne Kraljevine.³³ Židovi su i nakon toga trgovali na

30 HDA, 445, BGP, Satnija u Vinkovcima, Knjiga tjednih zapovijedi, knj. 199, god. 1814, 25. kolovoza.

31 Evo kako je tu njezinu namjeru opisao Jowitsch: “Die große Theresia befahl, diese angesiedelten Zigeuner *Neubauern* zu nennen, theils weil sie sich ihres Volknamens schämten, und theils um, wo möglich, mit dem Namen auch das Andenken an ihre vorige Lebensart auszurotten.” Novim imenom htjelo se ukloniti neugodnosti zbog naziva “Cigani” i izbrisati im iz sjećanja stari način života (Jowitsch 1835: 155).

32 “Um die in meinen Erblanden so zahlreiche Glieder der jüdischen Nation dem Staate nützlicher zu machen, als sie bey den ihnen so sehr beschränkten Nahrungs-zweigen und auch nicht zulängliche verstatteten und eben deswegen ihnen überflüssig geschiedenen Aufklärungs Mitteln bisher nicht werden konnten, so wird der erste zuträgliche Schritt durch unvermerkte Beseitigung ihrer national Sprache, (...) mit dem geschehen können, dass sie verhalten werden, alle ihre Contracte, Verschreibungen, Testamente, Rechnungen, Handels-Bücher, Zeugnisse (...) in der Gerichts üblichen Sprache jeden Landes bei Strafe der Nulitaet, und Verweigerung der Obrigkeitlichen Assistenz auszufertigen” (HDA, 430, SGK, Opći spisi, kut. 17, br. 1781-67-969).

33 Židova je bilo i u Osijeku. Iako je Židovima bio ograničen boravak u Osijeku, u Donjem je gradu već 1746. bilo nastanjenih židovskih obitelji. Prema popisu iz 1814. bilo je u Osijeku 37 Židova (Šundalić 1997: 262).

području Srijemske županije, jedino što su tada uspijevali izbjeći plaćanje poreza za županijsku blagajnu jer nisu bili u popisima. Takvo se ponašanje nastojalo onemogućiti 1764. izdavanjem posebnih priznanica koje su židovskim trgovcima naplaćivane na licu mjesta kao županijski porez. Iako nisu smjeli biti nastanjeni na području Županije, Židovi iz susjednih ugarskih županija (Bačka, Baranjska, Tolnska)³⁴ usmjerivali su svoju trgovačku djelatnost na Srijem. Glavni oblik židovske trgovine bilo je torbarenje, odnosno prodaja robe po kućama,³⁵ a bili su i zakupci krčmi, mesnica i drugo. Za razvijanje dinamičnije trgovačke djelatnosti većih razmjera prepreku su im predstavljali domaći gradski trgovci. Godine 1776. vukovarski se kožarski obrtnici žale Srijemskoj županiji da Židovi imaju u Vukovaru skladište kože i da drže “monopol” na prodaju, a njima kao kožarskim obrtnicima gotovo je nemoguće nabaviti kožu. Obrtnici su tražili da se odredi i propiše kada Židovi smiju trgovati, kako je to bilo uređeno s trgovcima s osmanskog područja, kako bi se na taj način zaštitili domaći podanici. Taj prijedlog nije uvažen jer je Županija smatrala da nije u skladu s odredbom o slobodi trgovine (Gavrilović 1989: 7). Određeni ustupci Josipa II. Židovima ponovno su ohrabрили neke od njih da se pokušaju nastaniti u Srijemskoj županiji.³⁶ U Vukovaru su osim skladišta kože unajmljivali i određene stambene prostore. Srijemska županija te Židove nije smatrala svojim podanicima. U Vukovaru je 1794. bilo pet židovskih obitelji s ukupno šesnaest članova. Godine 1798. Srijemska je županija izvijestila Ugarsko namjesničko vijeće da se židovske obitelji u Vukovaru nalaze tamo bez njezina znanja, da nisu obuhvaćeni poreznim popisima i da ih se tretira kao skitnice. Županijske su im vlasti naredile da napuste područje Županije (Gavrilović 1989: 8). U popisu iz 1807. navode se četiri židovske obitelji u Starom Vukovaru, kojima je županijska skupština odobrila boravak u Vukovaru. Zbog trgovačkih poslova dolazilo je i do raznih sporova između židovskih trgovaca i vukovarskih stanovnika. Manje sporove i prekršaje rješavao je gradski magistrat. O tomu postojelo je svjedočanstva u zapisnicima magistrata Starog Vukovara.³⁷ Sredinom 19. stoljeća broj Židova u Vukovaru narastao je i oni 1845. traže dopuštenje za podizanje sinagoge. Unatoč protivljenju katolika i pravoslavaca, sinagoga je sagrađena, ali

34 Godine 1744. uvela je Marija Terezija zaštitni porez (*taksa tolerancije*) za Židove na području Ugarske u iznosu od 2 for. godišnje za svaku židovsku osobu (Gavrilović 1989: 2).

35 Prodaja sitne robe po kućama dopuštena im je 1787.

36 Godine 1790. Židovi su od Ugarskog sabora tražili pravo stjecanja nepokretne imovine i slobodnog bavljenja obrtima, no Sabor je zaključio da ne smiju biti istjerani iz mjesta u kojemu su se zatekli do te godine (Gavrilović 1989: 4).

37 “Dana 4a Feb. 1789. Prituxio se Kuzman Jovanovich da njega Jacob Stanich Csifut iz Plavne za imajuchi Dug kod Csifuta Salamuna iz Selancse u 5 for. prevario y xeli Sebi naplatiti. Koja tuxba, preglednuce uzroke buduch da isti Jakob Csifut jeste Kuzmanu Jovanovichu kazao da Salamun duxnik nyegov jest umreo, pankrot ostao, y umreo tak na ovaj nachin Jovanovich obligatiu Salamun chifuta od 15 for. (...)” (GMVu, AV, kut. 1780-1789, Sudski protokol 1788/9, br. 28).

je 1894. prodana Mađarima kalvinistima i 1910. preuređena za javno bogoslužje (Belavić 1927: 57).

ZAKLJUČAK

Stanovništvo istočne Slavonije i zapadnog Srijema u 18. i početkom 19. stoljeća bilo je etnički heterogeno te u kulturnome i vjerskom pogledu raznoliko. U tim krajevima nakon ratnih pustošenja i velikih demografskih gubitaka krajem 17. stoljeća, dolazi do naseljavanja novog stanovništva, prije svega hrvatskoga, srpskog i njemačkog te drugih etničkih skupina (Mađari, Rusini, Slovaci, Ukrajinci). Te skupine, uz većinsku hrvatsku, danas, početkom 21. stoljeća, imaju značajan udio u etničkom/nacionalnom sastavu toga dijela Hrvatske.

Analizom etnonima koji su se upotrebljavali za "autohtone" skupine stanovništva u 18. i prvoj polovini 19. stoljeća pokazalo se da kod pisaca i putopisaca prevladavaju etnički nazivi koji su odražavali shvaćanje onodobnih slavističkih autoriteta o slavenskom jeziku i slavenskim narodima. Za najbrojniju "autohtonu" skupinu stanovništva na području istočne Slavonije i zapadnog Srijema rabilo se najčešće općenito ime "Slavonci", "Slovinci", "Iliri", a često ih se razlikovalo samo prema vjeroispovijesti. Stranci, tj. stanovništvo koje tijekom 18. i 19. stoljeća dolazi iz drugih dijelova Habsburške Monarhije, iz njemačkih zemalja ili iz krajeva pod osmanskom vlašću, u izvorima se nazivaju različitim regionalnim imenima odnosno prema državi iz koje dolaze. U izvorima vojnokrajiške provenijencije prevladavaju nazivi prema konfesionalnoj pripadnosti stanovnikâ ili se navodi jezik kojim pripadnici određene skupine govore, iako se javljaju i nazivi koji imaju etnička obilježja. To je, između ostaloga, bilo i posljedica nastojanja habsburških vlasti da se na području Vojne krajine ukinu etnički nazivi (Gavrilović 1968: 90–92; Roksandić 2004: 437) te da se tamošnji stanovnici nazivaju krajišnicima odnosno graničarima (*Grenzer, confiniari*). U izvorima koji se odnose na civilni dio Slavonije stanovništvo se također klasificira na temelju vjerskih razlika, ali se navode i njihovi etnički nazivi odnosno oni prema zemlji ili regiji podrijetla.

Najzastupljenija konfesionalna skupina na području istočne Slavonije i zapadnog Srijema bili su u navedenom razdoblju katolici, uza znatan udio pripadnika pravoslavne te drugih vjeroispovijesti. U etničkom pogledu to su bili Hrvati, Srbi i Nijemci, a poslije, pred kraj 18. i osobito u 19. stoljeću, Mađari, Slovaci, Rusini, Židovi, Romi i drugi, iako ih ni izvori ni putopisci ne nazivaju uvijek tim nazivima. Iz navedenoga izvornoga arhivskoga gradiva uočava se da su pojedine etničke skupine na tom području bile zastupljenije u određenim djelatnostima. Nijemci se primjerice u 18. stoljeću javljaju u Slavoniji najčešće kao obrtnici, zatim pripadnici određenih građanskih zanimanja poput učitelja, liječnika, ljekarnika i slično ili kao časnici i višepozicionirano administrativno osoblje u Vojnoj krajini. Pravoslavno

stanovništvo, koje se u izvorima i literaturi naziva Grcima, Cincarima ili "Racima/Rašanima", odnosno u 19. stoljeću Srbima, te Židovi najčešće se spominju kao trgovci. U 19. stoljeću izvori i pisci često Nijemce, Mađare i Slovake navode kao radišne i uspješne ratare. Interakcija različitih kulturnih, etničkih i konfesionalnih elemenata dovela je do dinamiziranja društvenoga, gospodarskog i kulturnog života te regije. Državno-pravni okvir unutar kojega se područje istočne Slavonije i zapadnog Srijema nalazilo mijenjao se tijekom 19. i 20. stoljeća, što se odražavalo i na društveni položaj i pravni status pojedinih etničkih i konfesionalnih skupina.

LITERATURA:

- Bárándy, C. (1842) *Übersicht des Areals und der Bevölkerung von Ungarn, Croatien und Slavonien*. Wien.
- Belavić, Placido (1927) *Crtice iz prošlosti Vukovara*. Vukovar: Tiskara "Novo doba" Vukovar (pretisak).
- Belavić, Placido (1928) *Povijest samostana i župe vukovarske*. Vukovar: Tiskara "Novo doba".
- Bösendorfer, Josip (1948) "Odakle ime Šokac." *Osječki zbornik* br. 2–3: 247–249.
- Csaplovics, Johan von (1819) *Slawonien und zum Theil Croatien. Ein Beitrag zur Völker- und Länderkunde*. Pesth: Hartleben Verlag.
- Cvekan, Paškal (1980) *Vukovar i Franjevci*. Vukovar: Paškal Cvekan.
- Čačić-Kumpes, Jadranka i Josip Kumpes (2005) "Etničke manjine: elementi definiranja i hijerarhizacija prava na razliku", *Migracijske i etničke teme* 21(3): 173–186.
- Čačić-Kumpes, Jadranka i Josip Kumpes (2006) "Etničnost i etničke manjine u Hrvatskoj: skica stanja i perspektivâ istraživanja." *Razprave in gradivo: revija za narodnostna vprašanja* br. 50–51: 88–111.
- Engel, Franz Stefan (2003) *Opis Kraljevine Slavonije i Vojvodstva Srema*. Novi Sad: Matica srpska.
- Fényes, Alexius von (1843) *Statistik des Königreichs Ungarn*. I. Theil, Pesth: Verlag der von Trattner-Károlyischen Buchdruckerey.
- Gavrilović, Slavko (1966) "Bilješke Josipa Hajnocija o Srijemu 1789. godine." Zagreb (poseban otisak iz *Starine JAZU*, knj. 53: 175–189).
- Gavrilović, Slavko (1967) "Prilog istoriji Rusina u Bačkoj sredinom XVIII veka." Novi Sad (pretiskano iz *Zbornika za društvene nauke*, sv. 48/1967).
- Gavrilović, Slavko (1968) "Razgraničenje između Vojne granice i civilne teritorije u Sremu i Slavoniji sredinom XVIII veka." *Godišnjak Ogranka Matice hrvatske* br. 6: 85–99.
- Gavrilović, Slavko (1989) *Jevreji u Sremu u XVIII i prvoj polovini XIX veka*. Beograd: SANU.
- Geiger, Vladimir (2001) *Nijemci u Đakovu i Đakovoštini*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, Dom i svijet.
- Heršak, Emil (1989) "O etnosu u prošlosti i sadašnjosti." *Migracijske teme* 5(2–3): 99–112.

- Hietzinger, Carl Bernhard von (1817–1823) *Statistik der Militärgrenze des österreichischen Kaiserthums*. I, II/1–2 Bd. Wien: Im Verlag bei Carl Gerold.
- Horvat, Rudolf (2000) *Srijem – naselja i stanovništvo*. Slavonski Brod: Institut za hrvatsku povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje.
- Horvat, Vlado i Filip Potrebica (1994) "Srijemska županija, vukovarsko vlastelinstvo i trgovište Vukovar." U Igor Karaman (gl. ur.) *Vukovar – vjekovni hrvatski grad na Dunavu*. Koprivnica: "Dr. Feletar": 155–175.
- Hutchinson, John i Anthony D. Smith, ur. (1996) *Ethnicity*. Oxford: University Press.
- Jowitsch, Spiridon (1835) *Ethnographisches Gemälde der slavonischen Militärgränze, oder ausführliche Darstellung der Lage, Beschaffenheit und politischen Verfassung des Landes, dann der Lebensart, Sitten, Gebräuche, der geistigen Bildung und des Charakters seiner Bewohner*. Wien: gedruckt und in Commission der Mechitaristen-Congregations-Buchhandlung.
- Kostelnik, Vlado (1970) "Rusini-Ukrajinci Srijema i Slavonije." U Vanja Radauš (ur.) *Zbornik radova Prvog znanstvenog sabora Slavonije i Baranje*. Osijek: 183–189.
- Matasović, Josip (1937) *U Vinkovcima prije jednog stoljeća*. Osijek: "Mursa", društvo prijatelja starine (pretisak: 1987, Privlaka: KIC Privlačica).
- Pavičić, Stjepan (1964) "Razvitak naselja u vinkovačkom kraju." *Godišnjak Ogranka Matice hrvatske* br. 3: 49–65.
- Popis stanovništva 2001.: Stanovništvo prema narodnosti, po gradovima/općinama. Zagreb: Državni zavod za statistiku (www.dzs.hr).
- Rem, Vladimir (1993) *Tko su Šokci*. Vinkovci: Slavonska naklada Privlačica.
- Rokai, Petar, Zoltan Đere, Tibor Pal i Aleksandar Kasaš (2002) *Istorija Mađara*. Beograd: Clio.
- Roksandić, Drago (2004) *Etnos, konfesija, tolerancija*. Zagreb: SKD Prosvjeta.
- Schreckeis, Hans (1976) *Donauschwabern in Kroatien. Historisch-demographische Untersuchung*. Salzburg.
- Sekulić, Ante (1990) *Bački Bunjevci i Šokci*. Zagreb: Školska knjiga.
- Smith, Anthony D. (1986) *The Ethnic Origins of Nations*. Oxford: Basil Blackwell.
- Sršan, Stjepan (1984) "Popis i procjena 35 sela vukovarskog okruga iz 1722. godine." *Anali Zavoda za znanstveni rad JAZU u Osijeku* br. 3: 231–262.

- Sršan, Stjepan (1986) "Pregled gospodarskog i demografskog stanja vukovarskog vlastelinstva 1728–1736." *Acta historico-economica Iugoslaviae* 13(1): 189–228.
- Sršan, Stjepan (2006/2007) "Migracije Hrvata u Ugarsku pod vodstvom bosanskih franjevacu do sredine 18. stoljeća." *Povijesni zbornik: godišnjak za kulturu i povijesno naslijeđe* 1(1-2): 67–82.
- Stančić, Nikša (2002) *Hrvatska nacija i nacionalizam u 19. i 20. stoljeću*. Zagreb: Barbat.
- Šundalić, Antun (1997) "Religije i konfesije u Istočnoj Slavoniji i Baranji." U Dušan Klepac i Katica Čorkalo (ur.) *Zbornik radova o Vukovarsko-srijemskoj županiji*. Vinkovci: Centar za znanstveni rada HAZU Vinkovci: 245–265.
- Taube, Friedrich Wilhelm von (1998) *Istorijski i geografski opis Kraljevine Slavonije i Vojvodstva Srema*. Novi Sad: Matica srpska.
- Teleki von Szék, Dominik (1805) *Reisen durch Ungern und einige angränzende Länder*. Pesth: Konrad Adolph Hartleben.
- Zaključci Hrvatskog sabora. Zapisnici sabora Kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije*. Sv. IX/1974, Zagreb.

IZVORI:

Hrvatski državni arhiv, Zagreb (HDA)

Fond: 430 Slavonska generalkomanda (SGK)

Opći spisi, kut. 3, 17

Fond: 445 Brodska graničarska pukovnija (BGP)

6.9. Satnija u Vinkovcima br. 9

Knjiga tjednih zapovijedi (*Slawonisches Befehls Protocol*), knj. 199, 200

Zapisnik o korespondenciji (*Correspondenz Protocoll*), knj. 206

Fond: 31 Srijemska županija (SŽ)

Opći spisi (*Acta publico-politica*) (APP), kut. 84, 114, 259

Conscriptiones, kut. 813

Gradski muzej Vukovar (GMVu)

kut. Arhiva Vukovar 1780–1789. (*Protokoli sudskih sjednica varoša Stari Vukovar*) (AV)

INTERKULTURNI PRISTUP ETNIČKOJ RAZLIČITOSTI
I ETNIČKE MANJINE: UVODNO RAZMATRANJE NA
PRIMJERU HRVATSKE, NORVEŠKE I SLOVENIJE

AN INTERCULTURAL APPROACH TO ETHNIC DIVERSITY AND ETHNIC MINORITIES: INTRODUCTORY THOUGHTS
BASED ON THE EXAMPLE OF CROATIA, NORWAY AND SLOVENIA

The paper intends to establish a preliminary foundation for an intercultural approach to ethnic diversity, based on the example of three ethnically plural countries (Croatia, Norway and Slovenia). First, the authors address different theoretical approaches towards the examination of culture, cultural identity and the form of cultural plurality in contemporary societies. The starting point of the intercultural approach to ethnic and cultural diversity is that culture, ethnicity and identity are not conditions, i.e. unchangeable and given phenomena, but rather processes within which group affiliation does not imply something fixed but instead involves dynamical identification. Furthermore, based on the example of these three multicultural and multiethnic societies, by conducting a secondary analysis, the authors attempt to derive a possible framework for researching the status of ethnic groups (minorities) in these societies, on the basis of which a template for regulative policies of ethnic and cultural diversity could possibly be constructed. The reason why Croatia, Norway and Slovenia are appropriate research examples lies in the fact that their ethno-cultural structures, in association with their socio-historical, economical and socio-cultural characteristics, provide sufficient mutual relevant similarities (and differences).

Keywords: culture, interculturality, cultural plurality, ethnic diversity, ethnic minorities, minority rights

U radu se nastoji na primjeru triju etnički pluralnih zemalja (Hrvatske, Norveške i Slovenije) inicijalno izdvojiti uporišta za interkulturalni pristup etničkoj različitosti. Autori se najprije osvrću na različite teorijske pristupe propitivanju kulture, kulturnoga identiteta i oblika kulturne pluralnosti suvremenih društava. Polazište interkulturalnoga pristupa etničkoj i kulturnoj različitosti jest da kultura, etničnost i identitet nisu stanja, odnosno nepromjenjive i zadane pojave, već procesi u okviru kojih grupna pripadnost ne znači danost, nego dinamičnu prepoznatljivost. U nastavku se na primjeru triju višekulturnih i višetetničkih društava sekundarnom analizom nastoji izvesti mogući okvir za istraživanje položaja etničkih skupina (manjina) u tim društvima na temelju kojega bi se mogao konstruirati predložak za politike regulacije etničke i kulturne različitosti. Ono što čini Hrvatsku, Norvešku i Sloveniju pogodnima za istraživanje jest to što njihova etničko-kulturna struktura povezana s njihovim društvenopovijesnim, ekonomskim i sociokulturnim obilježjima pruža dovoljno međusobnih relevantnih sličnosti (i razlika).

Gljučne besede: kultura, interkulturalnost, kulturna pluralnost, etnička različitost, etničke manjine, manjinska prava

UVOD

Da su sva suvremena društva multikulturalna, tvrdnja je koju nitko više ne dovođa u pitanje.¹ No je li riječ o dogmi postmodernoga doba koju, sada kada je nakon dugih stoljeća nacionalnih homogenizacija prihvaćena, ne treba preispitivati? Naime nije teško složiti se s tvrdnjom o postojanju više različitih kultura unutar svakog pojedinog društva, pa ni s onom o postojanju različitih etničkih kultura unutar društava. Ipak, je li riječ o pukom istovremenom postojanju različitih kultura kao što pojam multikulturalnosti implicira (v. npr. Čačić-Kumpes 2004)? Unose li pojmovi interkulturalnosti i transkulturalnosti kakvu promjenu u razumijevanje odnosa među kulturama? Osim pitanja naravi odnosa među kulturama, nameće se i pitanje odnosa suvremenih društava prema činjenici kulturne pluralnosti. Stoga ćemo se osvrnuti na različite teorijske pristupe propitivanju kulture, kulturnoga identiteta i oblika kulturne pluralnosti suvremenih društava. Na primjeru triju etnički pluralnih zemalja pokušat ćemo izdvojiti uporišta za interkulturalni pristup etničkoj različitosti.

KULTURA U SREDIŠTU: MULTIKULTURNOST, INTERKULTURNOST,
TRANSKULTURNOST

Budući da se, kada se govori o kulturnoj različitosti suvremenih društava, najčešće misli na šarolikost uvjetovanu različitim etničkim kulturama i proisteklu iz prisutnosti manjinskih skupina, osobito imigranata, umjesto o multi/inter/transkulturalnosti moglo bi se govoriti i o etničkoj pluralnosti suvremenih društava. No kultura se kao širi pojam stavlja u središte pozornosti.² Kultura postaje toliko važna da Alain Touraine smatra da ona postaje novom paradigmatom za tumačenje društvene stvarnosti. On kaže da kao polazište treba prihvatiti činjenicu da je svijet koji smo zvali društvenim nestao, da su razorene sve kategorije društvenoga, “od društvenih klasa i društvenih pokreta do institucija ili ‘socijalizacijskih čimbenika’” (Touraine 2005: 11).³ U središte nove paradigme Touraine stavlja

1 Ovaj rad proizašao je iz znanstvenog projekta “Interkulturalni pristup etničkoj različitosti i identitet: Hrvatska - Europa” (076-0762385-1516), koji se provodi uz potporu Ministarstva znanosti, obrazovanja i sporta Republike Hrvatske.

2 Na stranu tendencija da se pojmovi etničnosti i kulture ponekad izjednačuju i to da je kultura jedno od razlikovnih obilježja etničkih skupina. Kultura obilježava i druge društvene skupine i pojedince, što pridonosi kulturnoj šarolikosti društvenoga mozaika, pa je time i opravdano referiranje na nju.

3 Touraine periodizaciju paradigmi započinje političkom paradigmatom. Društvena je stvarnost tijekom dugog razdoblja opisivana i analizirana u političkome smislu. Potom su se industrijska revolucija i kapitalizam oslobodili političke moći i postali temelj društvene organizacije. Politička je paradigma zamijenjena ekonomskom i društvenom paradigmatom. Smatra da su danas, dva stoljeća nakon trijumfa ekonomije nad politikom, te “kategorije postale konfuzne i ostavljaju u sjeni velik dio našega proživljenog iskustva” (Touraine 2005: 9) te da imamo potrebu za novom paradigmatom – kulturnom paradigmatom.

Subjekt⁴ i kulturna prava, a u okviru dvojbe treba li se baviti pravima manjina i načinom na koji im se pristupa u okviru političkih prava ili kulturnim pravima, odlučuje se za kulturna prava. Premda su kulturna prava povezana s političkima, ona se, prema njegovu mišljenju, ne mogu smatrati njihovim pukim produžetkom. Politička prava valja priznati cijelom stanovništvu, dok kulturna prava po definiciji štite posebnu populaciju. Smatra da kulturna prava snažnije mobiliziraju zato što su konkretnija i odnose se uvijek na posebnu populaciju, gotovo uvijek manjine, te da stoga traženje kulturnih prava izlaže i velikim opasnostima. Ono, kaže Touraine, prijeti samom načelu “zajedničkog života”, a sama ideja kulturnih prava izravno se suprotstavlja ideji građanstva. Naime, opominje, nije riječ o pravu da se bude kao svi drugi, nego da se bude drugi, a izraz “pravo na razliku” toliko je nepotpun da postaje opasan. Smatra da nas bavljenje političkim pravima pozicionira u okvir sociologije društvenog sustava, odnose između većine i manjina, uvjete društvene pravde, dok je bavljenje kulturnim pravima usredotočeno na subjekt (Touraine 2005: 269–271). Premda Touraine ne negira važnost kolektivnih prava, usredotočenost na subjekt implicira individualizaciju prava. Utoliko njegovo razmatranje podsjeća na problem individualnih i kolektivnih prava, na trajnu i neriješenu dvojbu o tome kojima od njih treba dati prednost (Malloy 2005). S druge strane, što liberalističko inzistiranje na individualnim pravima znači za njegovanje i očuvanje kulturnoga, etničkog, nacionalnog identiteta? Umiju li pojedinci u plimi globaliziranih normi, vrijednosti i obilježja njegovati različitost kao što se to može življenjem te različitosti u okvirima referentne skupine (kulturne, etničke, nacionalne ...)?

Naglašavanjem važnosti kulture može se upasti u zamku eliminiranja ostalih društvenih polja. Politika i ekonomija, odnosi moći koji iz njih proizlaze, i dalje, ništa manje od, čini se, odnosa moći koji proizlaze iz kulture, ne kroje sudbinu svijeta koliko god se poredak funkcija moći razlikovao od društva do društva.⁵ Važnost koju Touraine pridaje kulturi povezana je i s njegovim shvaćanjem kulture kao procesa i zalaganjem za stav prema kojem je kulturna pluralnost obogaćenje i izvor novih mogućnosti nekog društva. Takav pristup kulturi preduvjet je i za ostvarivanje kulturnih prava o kojima on govori. Dinamično i procesno razumije-

4 Već je i u ranijim svojim djelima Touraine razradio ideju Subjekta i njegove uloge u kulturno pluralnome svijetu (v. Touraine 1992, 1997). Subjekt nastaje iz želje da se bude akter. Pojedinaac postaje subjektom kroz proces subjektivacije (različit od procesa socijalizacije, tijekom koje pojedinac, prihvaćajući uloge i norme zajednice, postaje njezinim članom). U suvremenom društvu akteri zamjenjuju institucije. To više ne mogu biti lijeni, sebični i društveno konformirani pojedinci, već slobodni subjekti sa sustavom vrijednosti utemeljenih na različitosti i dvojnosti koje pojedincu omogućuju da u sebi, akteru, pomiri javni i privatni život. Subjektov identitet ne temelji se na pripadanju. Da bi pojedinac postao subjekt, mora se osloboditi često međusobno suprotstavljenih normi tržišta i normi zajednice. To dvostruko udaljavanje čini ga dvostrukim akterom – akterom u polju proizvodnje i u polju kulture (Touraine 1997).

5 O funkcijama moći v. Katunarić 1994.

vanje kulture prevladavajuća je teorijska pozicija u suvremenoj znanosti o kulturi, etničnosti i identitetu (Cuhe 1996; usp. Čačić-Kumpes 1998).

Unatoč tom trendu i nadalje postoje tumačenja koja kulturu vide kao statičnu društvenu pojavu, kao ograđeno polje koje se napušta samo kako bi se prešlo na drugu stranu. U susretu različitih kultura vide opasnost. Takvo razumijevanje kulture, premda se rjeđe susreće i doima se kao da je preživjelo zajedno s relativističkim i napose evolucionističkim teorijama, još je uvijek utjecajno (v. npr. Huntington 2007). Njemački filozof Wolfgang Welsch (2002) opominjući na opstojnost tradicionalnog poimanja kulture podsjeća na funkcije kulture prema shvaćanju kulture koje je još u 18. stoljeću utemeljio Johann Gottfried Herder: unifikacijsku (kultura homogenizira, oblikuje cjelokupni život jednog naroda), konsolidacijsku (kultura je “cvijet” narodne opstojnosti) i separacijsku (budući da je riječ o narodnoj kulturi, ona se razlikuje od kulture drugoga naroda i odvaja se od nje). Mnogima je i danas takvo tumačenje kulture uvjerljivo unatoč činjenici da je analitički zapravo neupotrebljivo. Nijedna kultura ne može se opisati gledanjem kroz tradicionalističke naočale, a da se slika ne iskrivi. Nije se nikada uistinu ni mogla, ali je u 18. i 19., pa i u dobrom dijelu 20. stoljeća možda bilo lakše previdjeti strujanja i miješanja, utjecaje i zapravo duboku “nečistost” narodnih i nacionalnih kultura. Odmak od kulturnoga esencijalizma prema kulturnome relativizmu te potom pojava multikulturalističkoga, a napose interkulturalističkoga koncepta proširila je put razumijevanju kulture kao procesa. Nadalje, više se ne govori o kulturi već o kulturama. Kulturna različitost postala je tema kojom se mnogi bave ili je barem dotiču, a kako kaže francuski pisac Guy Scarpetta, “nečistost” je tema dana. Uvode se pojmovi kao što su multikulturalnost, interkulturalnost, transkulturalnost i postaju osnove prijepora novoga gledanja na to kako se postaviti prema činjenici kulturne pluralnosti. Pritom se teoretičari nastoje odmaknuti od pojmova multikulturalizma, interkulturalizma i transkulturalizma, koji ili denotiraju kulturne politike čiju provedbu kritiziraju ili konotiraju ideološku obojenost, zbog čega se radije koriste pojmovima multikulturalnost, inetrkulturalnost i transkulturalnost (v. npr. Rey 1997).

Premda društvena praksa neprestano potvrđuje nerazumijevanje tih pojmova, a teorijski radovi dominaciju pojma multikulturalnosti nad drugim dvama, često ih pritom neopravdano izjednačujući, podsjetit ćemo samo na neke od izvora u kojima je o toj problematici bilo riječi (v. npr. Rey 1997; Čačić-Kumpes 2004) te istaknuti nekoliko razlikovnih obilježja triju pojmova ne bismo li obrazložili svoju odluku da govorimo o *interkulturalnome* pristupu etničkoj različitosti.

Svoje zalaganje za pojam transkulturalnosti u odnosu na pojmove multikulturalnosti i interkulturalnosti Wolfgang Welsch (1999, 2002) obrazlaže mišljenjem da interkulturalnost i multikulturalnost ne ulaze u bit problema kulture. Oba pojma, prema njegovu mišljenju, počivaju na shvaćanju kulture kao “otokâ” koji ne uspijevaju ništa drugo doli sudarati se međusobno. Koncept interkulturalnosti, kaže

Welsch, reagira na činjenicu da shvaćanje kultura kao zasebnih zatvorenih cjelina vodi sukobu između kultura i traži načine na koje se one mogu razumjeti i priznati jedna drugu. Nedostatak koncepta interkulturalnosti, kaže, jest što polazi od nepromijenjenih premisa tradicionalnog shvaćanja kulture, od separatističkoga karaktera kultura, koje zbog toga svoga obilježja ne mogu međusobno komunicirati. Stoga smatra da su preporuke o interkulturalnosti samo kozmetičke naravi. Prema Welschu pojam multikulturalnosti također polazi od tradicionalnoga poimanja kulture, od njezina homogenoga karaktera i činjenice istovremenog postojanja različitih homogenih kultura unutar jednoga društva zadržavajući se na potrazi za načinom uspostave tolerancije i razumijevanja te izbjegavanja sukoba. Stoga se priklanja pojmu transkulturalnosti, za koji smatra da denotira “unutarnje diferencijacije i kompleksnosti modernih kultura”, označuje miješanje i prožimanje kultura. Tako se javlja novi tip različitosti – različitost različitih kultura koja “potječe iz transkulturalnih prožimanja” (Welsch 1999).

Premda Welsch baš transkulturalnosti pripisuje prožimanje kao njezinu posebnost, to je točka u kojoj se, pokazuje to svako iole pomnije čitanje sve brojnije literature o multikulturalnosti, interkulturalnosti i transkulturalnosti, međusobno približavaju zastupnici svih tih konceptata. Ono u čemu se razlikuje Welschovo “transkulturalističko” poimanje kulture jest to što on transkulturalnost – unutarnju kulturnu različitost – smatra početnim stanjem, a ostala dva koncepta uistinu polaze od činjenice postojanja posebnih kultura koje se susreću. Prožimanje različitih kultura za multikulturalistički pristup moguće je i, uz zalaganje za supostojanje različitosti, ponekad i poželjan cilj, dok je za interkulturalistički pristup prožimanje imperativ (*Rapport final ...* 1986).⁶ Stoga se i ne čini opravdanim ograničavanje interkulturalnoga pristupa na želju za izbjegavanjem sukoba. Osim toga valja istaknuti da novija literatura na području interkulturalnosti upravo ističe impregniranost tih posebnih kultura drugim, “vanjskim” kulturnim utjecajima (Demorgon 2005), svojevrstu “unutarnju” kulturnu različitost, koju Welsch pripisuje jedino transkulturalnosti. Zato se i čini najrazložnijim zalaganje za interkulturalni pristup etničkoj različitosti, zbog prihvaćanja stvarnosti posebnih referentnih kultura (pojedine skupine i pojedinci identificiraju se sa “svojom” kulturom), a da se pritom, u teorijskome smislu, ta posebnost ne shvaća kao zatvorenost i izoliranost od drugih kulturnih utjecaja. Riječ je o razlici između toga kako pojedinci i skupine percipiraju vlastite kulture i onoga što kulture uistinu jesu, o prihvaćanju istovremene zatvorenosti i poroznosti kultura, ovisno o kutu gledanja na nju.

6 Osnovna ideja interkulturalističkog projekta jest stvaranje interkulturalnoga društva, koje Antonio Perotti definira kao “stvaranje nove kulturne sinteze” (*Rapport final ...* 1986). O interkulturalnom društvu v. više u: Verbunt 2001.

Naime, unatoč prihvaćanju “nečistosti” posebnih kultura, njihove prožetosti obilježjima prenesenima i možda na osebujuć način “preradenima” iz drugih kultura, ne možemo ignorirati činjenicu da su posebne nacionalne i/ili etničke kulture identifikacijski okviri s kojima se ljudi imaju potrebu još uvijek ili ponekad iznova (premda nekada više, a nekada manje) identificirati.⁷ Pritom se ne vraćamo na tradicionalno herderovsko shvaćanje kulture i zatvaranje u nacionalistički primordijalizam, već želimo pokušati, uvažavajući društvenu stvarnost unutar koje se još uvijek uspješno mobilizira upravo na temelju te posebnosti, istražiti unutarnju prožetost različitih kultura i predložiti moguće načine reguliranja te različitosti priznajući stvarno stanje prožetosti različitostima, a ne fiktivne homogenosti. Pokušat ćemo na primjeru triju višekulturalnih i višetetničkih društava izvesti mogući okvir za istraživanje položaja etničkih skupina u tim društvima na temelju kojega bi se mogao konstruirati predložak za politike regulacije različitosti.

3. TRI MULTIETNIČKE I MULTIKULTURNE ZEMLJE: TEMELJI ZA ANALIZU ETNIČKE I KULTURNE RAZLIČITOSTI

Ono što čini Hrvatsku, Norvešku i Sloveniju⁸ pogodnima za istraživanje jest to što njihova etničko-kulturna struktura povezana s njihovim društvenopovijesnim, ekonomskim i sociokulturnim obilježjima pruža dovoljno međusobnih relevantnih sličnosti (i razlika) za stvaranje predloška mogućeg reguliranja etnokulturnih različitosti. Riječ je o trima zemljama s relativno malim brojem stanovnika i visokim postotkom stanovništva unutar eponimskih skupina (oko 90 %), što ih određuje kao u velikoj mjeri nacionalno homogene zemlje (v. tablicu 1). Unatoč tome sve tri zemlje tradicionalno su multikulturalne, imaju u svome etničkome sastavu autohtone etničke skupine i, u slučaju Norveške, starosjedilački narod. Sve su tri zemlje tijekom svoje povijesti pripadale širim državnim tvorbama i kao posljedicom njihova raspada obilježene su mogućom pojavom otvaranja pitanja “slučajnih manjina”.⁹ Sve tri susreću se ili barem počinju susretati s pojavom

7 Jednostavan i uvjerljiv primjer citira S. Huntington: “Dospelila sam se u New York kad mi je bio 19 godina. (...) Da ste me tada zamolili da opišem samu sebe, bila bih vam rekla da sam glazbenica, pjesnikinja, umjetnica i – na pomalo političkoj razini – da sam žena, lezbijka i Židovka. Biti Amerikankom nije bilo na tom popisu. (...) Sve to promijenilo se 11. rujna. (...) Sada imam američku zastavu u naprtnjači, kličem mlađnjacima ratnog zrakoplovstva kada mi prelete nad glavom i izjašnjavam se kao patriotkinja” (Huntington 2007: 16). Stotine sličnih citata mogle bi se navesti o “osvještavanju” nacionalnog identiteta tijekom devedesetih godina prošloga stoljeća u mnogim tranzicijskim zemljama, osobito postjugoslavenskim i postsovjetskim (primjerice u Hrvatskoj tijekom ratnih godina).

8 Izbor zemalja uključenih u istraživanje bio je dvojako motiviran: interesom istraživača iz dotičnih zemalja i njihovom institucionalnom povezanošću (istraživača Instituta za migracije i narodnosti iz Zagreba s istraživačima iz Inštituta za narodnostna vprašanja iz Ljubljane i sa Sveučilišta u Stavangeru) s jedne strane, a s druge obilježjima etničke situacije koja su obrazložena u tekstu.

9 Pojam slučajnih manjina upotrebljavamo kao parafrazu Brubakerova termina “slučajnih dijaspora”, kojim on

imigranata, tzv. “novih manjina”, te se suočavaju i s novim oblicima i uzrocima kulturne različitosti. Naposlijetku, unatoč različitoj politici reguliranja različitosti tijekom povijesti (od svojevrsnog protomultikulturalizma u Hrvatskoj i Sloveniji do asimilacionizma u Norveškoj), u svima trima održala se kulturna različitost.

Tablica 1: Službeno priznato manjinsko stanovništvo u Hrvatskoj, Norveškoj i Sloveniji

Zemlja	Popis	Ukupno stanovnika	Eponimska skupina (%)	Službeno priznato manjinsko stanovništvo		Broj službeno priznatih nacionalnih (etničkih) manjina
				Ukupno	%	
Hrvatska	2001.	4.437.460	89,6	331.383	7,47	22
Norveška	2001.	4.520.947	91,3*	86.000*	1,90*	5 + 1 (indigeni narod)
Slovenija	2002.	1.964.036	83,1	11.747	0,60	3

Izvori:

- za Hrvatsku: Popis stanovništva 2001.

- za Norvešku: Popis stanovništva 2001.; Pan i Pfeil, 2003

- za Sloveniju: Popis stanovništva 2002.; <http://www.culturalpolicies.net/web/slovenia.php?aid=421>

* Procjena, jer se u Norveškoj stanovništvo ne popisuje prema etničkoj pripadnosti (prema Pan i Pfeil 2003).

Pored spomenutih sličnosti postoje i društvenostrukturalne razlike između Hrvatske, Norveške i Slovenije, koje također mogu umnogome utjecati na položaj etničkih manjina u tim zemljama, ali i pripomoći kristalizaciji pristupa regulaciji različitosti. Ponajprije valja napomenuti razlike u gospodarskoj razvijenosti i bogatstvu¹⁰ te različit status i aspiracije u odnosu na Europsku uniju.¹¹ Uvažavajući važnost tih čimbenika, ipak ćemo se usredotočiti na odnose moći među manjinskim i većinskim skupinama, koji su se tijekom povijesti, prije svega

označuje dijasporu nastale procesom raspada velikih carstava i sl. (Brubaker 2000). Po analogiji, slučajne manjine bile bi istim tim procesima oblikovane manjinske skupine, skupine zatečene u manjinskom statusu nakon raspada države. Takve skupine mogu potpasti i pod definiciju nacionalnih manjina (usp. *Prava manjina ...* 2001). Zanima nas je li se u sve tri zemlje otvorilo pitanje “slučajnih manjina” i ako jest, zašto i na koji način.

¹⁰ U Norveškoj je 2007. bruto domaći proizvod iznosio 247,4 milijarde dolara i 53.000 po glavi stanovnika, a u Sloveniji 54,67 milijardi dolara i 27.200 po glavi stanovnika (<http://www.infoplease.com/countries.html>). Isti izvor navodi za Hrvatsku podatke za 2005., kada je BDP bio 53,56 milijardi dolara i 11.600 po glavi stanovnika. Nešto drukčije podatke može se naći na drugim mrežnim stranicama, ali trend je isti (v. npr. <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/index.html>).

¹¹ Slovenija jest članica EU, Norveška nije i ne želi to biti, a Hrvatska je zemlja kandidatkinja. Ipak, sve tri zemlje potpisale su i ratificirale *Oktivnu konvenciju za zaštitu nacionalnih manjina* i u svima je ona stupila na snagu krajem devedesetih godina dvadesetoga stoljeća (<http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/ChercheSig.asp?NT=157&CM=8&DF=12/6/2008&CL=ENG>).

u Hrvatskoj i Sloveniji, mijenjali i na svojevrsan način uvjetovali kasnije odnose većinske i manjinskih skupina (u brojčanome i u sociološkom smislu). Hrvatska i Slovenija bile su tijekom svoje, uvelike zajedničke povijesti sve do potkraj dvadesetoga stoljeća dijelom različitih višenacionalnih država i u tim okolnostima razvijale specifično iskustvo odnosa prema etničkoj i kulturnoj različitosti, koje se manifestiralo u svojevrsnom protomultikulturalizmu.¹² Norveška, koja je prije njih postigla nezavisnost, dakle i u drugim lokalnim i globalnim društvenopovijesnim okolnostima, pokušala je nacionalno homogenizirati svoj prostor i ponorvežiti etničke manjine (*Report Submitted by Norway ...* 2001).¹³ Stoga i jest predmet našega interesa prije svega društvenopovijesna slika etničke različitosti i međuetničkih odnosa te suvremeno stanje i njegove perspektive. Na taj ćemo način, preko ta tri primjera, pokušati razraditi mogući pristup etničkoj različitosti u suvremenim društvima i testirati prihvatljivost već ponuđenoga rješenja koje je razradio tim okupljen oko W. Kymlicke (v. *Prava manjina ...* 2001). Tri će se zemlje uspoređivati prema nekoliko kriterija:

- etničkoj strukturi i promjenama etničke strukture od prvih sustavnih službenih popisa stanovništva (sredina 19. stoljeća) do posljednjega (2001., odnosno za Sloveniju 2002.)
- društvenopovijesnom opisu stanja etničkih manjina u njima
- reguliranju prava na različitost i zaštiti manjinskih prava u skladu s domaćim i međunarodnim zakonodavstvom
- subjektivnoj percepciji manjinskih prava i odnosa pripadnika većinskoga i manjinskog stanovništva
- vrijednostima na kojima se institucionalizira etnička i kulturna različitost (unutar obrazovnog sustava, religijskih i pravnih institucija, obitelji) i reguliraju međuetnički odnosi.¹⁴

¹² Već su propisi unutar Habsburške Monarhije regulirali pravo na etničku i kulturnu različitost. Nakon Prvoga svjetskog rata međunarodna zajednica obvezala je novostvorene države na priznavanje prava na različitost tada nastalih “slučajnih manjina” (što se odnosilo i na sadašnje Hrvatsku i Sloveniju) (usp. Macartney 1934). Socijalistička Jugoslavija imala je svoje duboke razloge za priznavanje etničke različitosti. Tako, kada su se multikulturalizam i interkulturalizam sredinom sedamdesetih godina dvadesetoga stoljeća instalirali kao kulturne politike, Hrvatska i Slovenija imale su svoja paralelna i dugotrajna iskustva u reguliranju različitosti.

¹³ Kveni i Šumski Finci (Skogfinci), zbog straha od finskog separatizma u pograničnim područjima bili su izloženi ponorveživanju od polovine 19. do druge polovine 20. stoljeća. Represivnoj asimilaciji osobito su bili podvrgnuti pripadnici “romskoga naroda” (*romanifolket*) “Putnici” (*taterane/dei reisande*) (*Report submitted by Norway ...* 2001).

¹⁴ Za posljednja dva elementa predviđa se prije svega anketno ispitivanje u Hrvatskoj. Podaci za Sloveniju i Norvešku prikupit će se dijelom iz sekundarnih izvora, a dijelom eventualnim istraživanjem manjega opsega.

ETNIČKA STRUKTURA

U Hrvatskoj je Ustavnim zakonom o pravima nacionalnih manjina regulirano postojanje dvadeset dviju nacionalnih manjina (v. tablicu 2).

Tablica 2: Etnička struktura Hrvatske prema popisu 2001.

Etnička skupina	Broj	%	Rusini	2.337	0,05
Hrvati	3.977.171	89,63	Ukrajinci	1.977	0,04
Srbi	201.631	4,54	Rusi	906	0,02
Bošnjaci	20.755	0,47	Židovi	576	0,01
Talijani	19.636	0,44	Poljaci	567	0,01
Mađari	16.595	0,37	Rumunji	475	0,01
Albanci	15.082	0,34	Bugari	331	0,01
Slovenci	13.173	0,30	Turci	300	0,01
Česi	10.510	0,24	Austrijanci	247	0,01
Romi	9.463	0,21	Vlasi	12	0,00
Crnogorci	4.926	0,11	Ostali	21.801	0,49
Slovaci	4.712	0,11	Nacionalno neizjašnjeni	89.130 (reg. 9.302)	2,01 (0,21)
Makedonci	4.270	0,10	Nepoznato	17.975	0,41
Nijemci	2.902	0,07	Ukupno	4.437.460	100

Izvor: Popis stanovništva 2001.

Etnička struktura Slovenije podjednako je složena kao i ona Hrvatske. Slovenija međutim službeno priznaje postojanje triju nacionalnih (etničkih) manjina: Mađara (6.243 ili 0,32 %), Roma (3.246 ili 0,17 %) i Talijana (2.258 ili 0,11 %). Pripadnicima drugih konstitutivnih naroda nekadašnje Jugoslavije, od kojih su neki brojčano zastupljeniji u slovenskom stanovništvu od pripadnika priznatih nacionalnih manjina (Bošnjaci 1,1 %, Hrvati 1,81 %, Srbi 1,98 %) nije priznat status nacionalne manjine, ali kao državljani uživaju neka kulturna prava (Klopčič, Komac i Kržišnik-Bukić 2003; Žagar 2001).

Tablica 3: Etnička struktura Slovenije prema popisu 2002.

Etnička skupina	Broj	%	Rusi	451	0,02
Slovenci	1.631.363	83,06	Rusini	40	0,00
Mađari	6.243	0,32	Slovaci	216	0,01
Romi	3.246	0,17	Srbi	38.964	1,98
Talijani	2.258	0,11	Turci	259	0,01
Albanci	6.186	0,31	Ukrajinci	470	0,02
Austrijanci	181	0,01	Vlasi	13	0,00
Bošnjaci	21.542	1,10	Židovi	28	0,00
Bugari	138	0,01	Ostali	1.548	0,08
Crnogorci	2.667	0,14	Nacionalno neizjašnjeni		
Česi	273	0,01	Izjašnjeni kao Jugoslaveni	527	0,03
Grci	54	0,00	Izjašnjeni kao Bosanci	8.062	0,41
Hrvati	35.642	1,81	Regionalno izjašnjeni	1.467	0,07
Makedonci	3.972	0,20	Ostali	12.085	0,62
Muslimani	10.467	0,53	Nisu odgovorili	48.588	2,47
Nijemci	499	0,03	Nepoznato	126.325	6,43
Poljaci	140	0,01			
Rumunji	122	0,01	Ukupno	1.964.036	

Izvor: Popis stanovništva 2002. (http://www.stat.si/popis2002/si/rezultati/rezultati_red.asp?ter=SLO&st=7).

Norveška pak u svome popisu stanovništva ne popisuje stanovništvo prema njegovu etničkom podrijetlu i/ili opredjeljenju, pa se broj pripadnika priznatih nacionalnih (etničkih) manjina može iskazati jedino prema procjenama istraživača i pripadnikâ samih manjina (v. tablicu 4).

Tablica 4: Nacionalne manjine u Norveškoj (procjena)

Etnička skupina	Broj
Sami	40.000
Kveni (<i>kvener</i>)	10.000–15.000
“Putnici” (<i>romanifolket/taterane/dei reisande</i>) ¹⁷	2.000–3.000
Romi (<i>sigøynarar</i>)	300–400
Šumski Finci (<i>skogfinner</i>)	nekoliko stotina
Židovi	1.500–2.000

Izvor: <http://www.regjeringen.no/nb/dep/aid/dok/regpubl/stmeld/20002001/Stmeld-nr-15-2000-2001-/1.html?id=194029>

Na etničku sliku Hrvatske, Norveške i Slovenije utječe, ili će barem utjecati, i to što sve tri, tradicionalno emigracijske, postupno postaju i imigracijske zemlje. Ponajprije se to odnosi na Norvešku, u kojoj prema popisu iz 2001. imigranti čine 6,8 % ukupnog stanovništva, slično kao i u drugim imigracijskim zemljama.¹⁶ Od 307.714 imigranata 136.234 ili 42,27 % potječe iz Europe, od čega gotovo trećina, 41.876, iz Švedske i Danske.¹⁷ Oko polovine ukupnog broja imigranata dolazi iz Afrike i Azije (uključujući Tursku).¹⁸

• • •

15 Norveški “Putnici” (*romanifolket/taterane/dei reisande*) identificiraju sami sebe različitim od Roma i stoga se u ovome slučaju odvajaju kao posebna etnička skupina.

16 Ono što razlikuje Norvešku od tradicionalno imigracijskih zemalja jest struktura imigranata jer Norveška prima proporcionalno više izbjeglica i azilanata nego druge tradicionalno imigracijske zemlje. Da Norveška postaje uistinu imigracijska zemlja po svim svojim obilježjima, govori i podatak da u nju ulazi sve više radnih migranata i da uvodi restriktivne propise u odnosu na azilante (Thorud, Haagensen i Jølstad 2008).

17 Povezanost nordijskih zemalja ogleda se i u priljevu migranata. Nije riječ samo o kolanju državljana tih zemalja u potrazi za boljim poslovnim prilikama već i o utjecaju imigracijskih politika dotičnih zemalja. Kad jedna od njih zatvori svoja vrata, migranti se okreću drugoj. Tako je i došlo do većeg priljeva migranata u Norvešku kada je Danska uvela restriktivne mjere prema tražiteljima azila (Cooper 2005).

18 Porast broja imigranata uočljiv je, kao i promjena sastava imigrantske populacije. Krajem devedesetih godina, točnije 1999., u Norveškoj je bilo 260.700 imigranata (ili 5,9 % od ukupnog stanovništva). Iz nordijskih zemalja bilo ih je 20 %, dok ih je prema popisu iz 2001. iz Švedske i Danske bilo 13,6 % (*Report submitted by Norway ...* 2001; Statistics Norway, 2002).

Tablica 5: Imigranti u Norveškoj prema popisu 2001.

Zemlja podrijetla	Broj
Ukupno	307.714
Zapadna Europa	87.140
Švedska	22.759
Danska	19.117
Ujedinjeno Kraljevstvo	10.794
Njemačka	9.911
Ostatak zapadne Europe	24.559
Istočna Europa (bez Turske)	49.094
Jugoslavija	14.332
Bosna i Hercegovina	13.121
Poljska	6.670
Rusija	4.442
Ostatak istočne Europe	10.529
Afrika	31.772
Azija s Turskom	118.801
Sjeverna Amerika	8.228
Južna i Srednja Amerika	11.757
Oceanija	922
Ukupno stanovnika	4.520.947

Izvor: Statistics Norway, 2002.

U Sloveniji je 8,64 % imigranata u ukupnome stanovništvu, od čega je 88,89 % njih iz zemalja bivše Jugoslavije. Položaj manjinskoga stanovništva podrijetlom iz bivše Jugoslavije predmet je kako rasprava i istraživanja (Klopčič, Komac i Kržišnik-Bukić 2003) tako i političke borbe te ideologizacije (usp. Janko Spreizer 2006).

Tablica 6: Imigranti u Sloveniji prema popisu 2002.

Zemlja podrijetla	Broj
Ukupno	169.605
Zemlje bivše Jugoslavije	150.763
Bosna i Hercegovina	67.670
Hrvatska	49.418
Jugoslavija	6.437
Makedonija	27.238
Članice EU	14.000
Austrija	2.798
Njemačka	6.128
Italija	2.655
Francuska	1.114
Druge europske zemlje	2.908
Zemlje kandidatkinje	868
Druge europske zemlje	2.040
Neeuropske zemlje	1.934
Ukupno stanovnika	1.964.036

Izvor: Popis stanovništva 2002. (http://www.stat.si/popis2002/en/rezultati/rezultati_red.asp?ter=SLO&st=16).

Hrvatska tek nazire problem ulaska strane radne snage i pokušava koncipirati imigracijsku politiku. Nema pouzdanih podataka o imigrantima. Jedan od izvora podataka jest broj izdanih radnih dozvola strancima. Tako je prema podacima iz prosinca 2006., u Hrvatskoj bilo 9.967 stranaca s važećim radnim dozvolama. Institut poslovne dozvole uključuje pravo na boravak i dozvolu za rad, pa je također pokazatelj broja imigranata (premda uključuje i osobe koje pružaju usluge u ime inozemnog poslodavca) (*Prijedlog strategije ... 2007*).

Tablica 7: Strani državljani s izdanom poslovnim dozvolom u Hrvatskoj 2006.

Zemlja podrijetla	Broj
Bosna i Hercegovina	2.516
Makedonija	308
Kina	233
Srbija i Crna Gora	154
Italija	153
Njemačka	127
Slovačka	126
Rusija	110
Slovenija	95
Ostale zemlje	721
Ukupno	4.543

Izvor: Prijedlog strategije..., 2007.

Premda se Hrvatska, Norveška i Slovenija znatno razlikuju po dugotrajnosti imigracije, broju imigranata i pristupu imigracijskom problemu, ipak ih povezuje činjenica da je u svima najviše migranata iz susjednih zemalja i iz regije (v. tablice 5, 6 i 7), odnosno iz zemalja koje su ujedno matične zemlje “slučajnih manjina”, što može (a i trebalo bi) imati utjecaja na koncipiranje integracijske politike prema migrantima.

Etnička šarolikost triju zemalja ne ogleda se dakle samo u više ili manje brojnim etničkim skupinama koje žive na njihovu teritoriju već i u različitim kategorijama manjinskih skupina, različitoj brojnosti, raširenosti i koncentriranosti na njemu, različitoj duljini boravka, obilježjima njihove povezanosti s matičnim zemljama manjinskih skupina itd. Sve su to sastavnice koje valja imati na umu pri oblikovanju politika regulacije etničke i kulturne različitosti.

MANJINSKA PRAVA

U usporedbi triju zemalja Hrvatska je, priznajući dvadeset dvije nacionalne manjine na svome teritoriju, barem formalno pokazala najveću otvorenost prema priznavanju prava na razliku i pružanju zaštite manjinskih prava. Početkom devedesetih godina dvadesetoga stoljeća, nakon osamostaljenja, u Hrvatskoj se napušta i terminologija vezana uz nacionalne manjine, a donekle i osnova definiranja “nacionalnih manjina” iz razdoblja socijalističke Jugoslavije.¹⁹ Istovremeno,

19 Prema čl. 5 Ustavnog zakona o pravima nacionalnih manjina iz 2002., nacionalnom manjinom smatra se

Slovenija nakon raspada Jugoslavije i osamostaljenja nije zapravo službeno redefinirala "nacionalne manjine". Naime u socijalističkoj Jugoslaviji razlikovalo se konstitutivne narode (koji nisu smatrani manjinama ni kad su živjeli izvan svojih matičnih zemalja - uglavnom nacionalnih republika), narodnosti (sinonim za pojam nacionalne manjine, koji, kako se smatralo, ima svojevrsne negativne konotacije) i etničke zajednice/skupine (u koje se ubrajalo Rome, narodnu skupinu bez matične zemlje), a temelj definiranja bila je Capotortijeva definicija,²⁰ no uz naglasak na "autohtonosti".

Slovenija je i nakon osamostaljenja zadržala iste kriterije definiranja, jedino je donekle promijenjena terminologija. Slovenski Ustav priznaje tri nacionalne (etničke) manjine na svome teritoriju: autohtonu talijansku i mađarsku nacionalnu zajednicu te autohtonu romsku zajednicu. One uživaju posebnu ustavnu zaštitu (Klopčič, Komac i Kržišnik-Bukić 2003; Žagar 2001). No pojam nacionalne manjine "nije ušao u Ustav ponajprije stoga da se izbjegne njegova moguća negativna sadržajna konotacija i shvaćanje. Ujedno je ta nova terminologija uvjetovana i uporabom 'pozitivnog koncepta' zaštite tih zajednica te njihovih pripadnika. Terminologija koju je uspostavio slovenski Ustav nije slučajna, predlagali su je i sami pripadnici obiju zajednica" (Žagar 2001: 112). Pripadnike nekadašnjih konstitutivnih jugoslavenskih naroda koji su nastavili živjeti u Sloveniji i imaju slovensko državljanstvo naziva se "novodobnim" ili "novim" manjinama (Klopčič, Komac i Kržišnik-Bukić 2003), koje nisu potpale pod kategoriju nacionalnih zajednica.²¹

Različiti putevi kojima su Slovenija i Hrvatska ostvarile svoju samostalnost i doživljavale utjecaj međunarodne politike tijekom tranzicije, zasigurno pripadaju u ključne čimbenike razlika među zemljama koje su do tada, do pred kraj dvadesetoga stoljeća, imale dijelom zajedničko, a dijelom vlastito, ali sa zajedničkim usklađeno, zakonodavstvo na svim područjima, pa tako i u pitanju etničkih manjina.

²⁰ "skupina hrvatskih državljana čiji pripadnici su tradicionalno nastanjeni na teritoriju Republike Hrvatske, a njeni članovi imaju etnička, jezična, kulturna i/ili vjerska obilježja različita od drugih građana i vodi ih želja za očuvanjem tih obilježja" (www.nn.hr/clanci/sluzbeno/2002/2532.htm).

²¹ Izvjestitelj Potkomisije za prevenciju diskriminacije i zaštitu manjina Ujedinjenih naroda Francesco Capotorti predložio je definiciju manjine koja uključuje objektivne (postojanje etničkih, religijskih ili jezičnih obilježja skupine) i subjektivne elemente (izražavanje solidarnosti pripadnika manjine radi očuvanja svojih etničkih obilježja), a odnosi se samo na one nedominantne skupine koje su u brojčanoj manjini ili su približno jednake veličine kao većinsko stanovništvo i čiji su pripadnici državljanjani države u kojoj žive (v. Vukas 1978: 13).

²² O tom se problemu vode mnogobrojne rasprave (v. npr. Klopčič, Komac i Kržišnik-Bukić 2003; Stergar, 2006). O relevantnosti jednog od glavnih kriterija koji presuduju o pripadanju nacionalnoj manjini, autohtonosti, v. opširnije u: Janko Spreizer, 2006.

Norveška ni u svome Ustavu ni u zakonodavstvu ne upotrebljava pojam nacionalne manjine te stoga u njemu "nema pravne definicije termina ni popisa skupina koje se smatraju nacionalnim manjinama" (*Report submitted by Norway...* 2001).²² U Ustavu se u članku 110 jedino spominju Sami kao narod kojemu su vlasti dužne osigurati očuvanje jezika, kulture i načina života. Sami ne žele da ih se smatra manjinom, zadovoljni su svojim statusom priznatoga starosjedilačkog naroda.

Bio pojam nacionalne manjine u službenoj uporabi ili ne, sve tri zemlje potpisale su i ratificirale *Okvirnu konvenciju ...* i izvješćuju o "nacionalnim manjinama" na svome području. Sve tri dakle zapravo priznaju stvarno postojanje nacionalnih (etničkih) manjina premda ih različito definiraju, a i razlikuju se po evidentiranju broja njihovih pripadnika.

Dok Hrvatska i Slovenija imaju tradiciju popisivanja stanovništva i po etničkoj pripadnosti i nastavljaju s njome, Norveška nema tu praksu, niti je njezini zakoni dopuštaju (*Second Report submitted by Norway...* 2005). *Okvirna konvencija ...* doduše svakoj zemlji dopušta da sama definira pojam nacionalne manjine u skladu s vlastitom situacijom. Ta arbitrarnost ima smisla jer je situacija u svakoj zemlji drukčija, ali može odvesti u drugu krajnost, kakva je francusko negiranje postojanja nacionalnih (etničkih) manjina na njezinu teritoriju. Stoga nam se čini važnim da se, kad već postoje međunarodni dokumenti koji obvezuju potpisnice na poštovanje prava nacionalnih manjina, odredi minimalna definicija manjinskih skupina i standardizira terminologija. Osjetljivost teme i neravnopravnost međunarodnih odnosa uvjetovale su, čini se, otvorenost definiranja i terminologije. Primjećuje se određena nelagoda definiranja još od predložene Capotortijeve definicije, u kojoj se izbjegava sintagma "nacionalna manjina" (usp. Vukas 1978; Čačić-Kumpes i Kumpes 2005) do *Okvirne konvencije ...*, koja izbjegava sadržajno definirati upravo tu sintagmu, još od početnih inicijativa zaštite manjinskih prava američkoga predsjednika Woodrowa Wilsona (Macartney 1934) pa do uzdizanja kulture (i s njome povezane zaštite kulturnih prava) na razinu paradigme za analizu društva (Touraine 2005).

Pokušaj predlaganja definicije moglo bi se utemeljiti na analizi sadržaja i društvenopovijesnih razloga definiranja nacionalnih (etničkih) manjina u tri zemlje i kategorizaciji koju je predložila radna skupina pod vodstvom Willa Kymlicke (*Prava manjina ...* 2001). Pritom bi valjalo imati na umu dinamičko i procesno

²² U Prijedlogu Stortingu (norveškom parlamentu) br. 80 (1997-1998), u vezi s ratifikacijom *Okvirne konvencije za zaštitu nacionalnih manjina* navode se skupine za koje se smatra da potpadaju pod njezin djelokrug - Kveni, "Putnici" (romski narod), Romi, Šumski Finci (Skogfinci) i Židovi te na svojevrsan način i Sami (*Report submitted by Norway ...* 2001).

razumijevanje kulture, etničnosti i identiteta kao teorijski okvir za razumijevanje različitosti u društvu.

Jedna je od polazišnih točki dakle analiza društvenopovijesnih okolnosti u kojima su nastale definicije nacionalnih manjina (odnosno srodnih pojmova) u Hrvatskoj, Norveškoj i Sloveniji i sadržaj tih definicija. Valja utvrditi čime su društvenopovijesno uvjetovani identificirani kriteriji prema kojima se definira nacionalna manjina (ili srodni pojam) te društvena obilježja same definicije (v. tablicu 8). Pokazuje se naime da je manjinski identitet grupno određen i pripisan unatoč činjenici da pojedinci odlučuju o svome identitetu i osjećaju pripadnosti manjinskoj zajednici te da o tome tko je i što je manjina odlučuje većina, odnosno elita većinske skupine (usp. Scheer 2006).

Tablica 8: Elementi definiranja nacionalnih manjina u Hrvatskoj, Norveškoj i Sloveniji

Kriteriji manjinskog statusa	Hrvatska	Norveška	Slovenija
državljanstvo	+	+	+
autohtonost ²⁵	-	+	+
brojnost/brojčana inferiornost	+	+	+
posebnost kulturnih, etničkih... obilježja	+	+	+
želja da se njeguje posebnost obilježja	+	+	+
Definicija manjinskog statusa			
pripisanost manjinskog statusa	+	+	+
zakonsko reguliranje	+	-	+
sloboda individualnog izražavanja	+	+	+
popisivanje prema etničkoj pripadnosti	+	-	+

Nadalje, ako krenemo od kategorizacije koju je razvio Will Kymlicka (1997) te prema njoj, zajedno s radnom skupinom okupljenom oko koncipiranja *Deklaracije liberalnih demokratskih načela o etnokulturnim i nacionalnim manjinama i starosjediocima (Prava manjina ... 2001)*, razradio razinu prava koju bi te skupine trebale posjedovati, uviđamo da u tim trima zemljama žive i etnokulturne manjine (imigranti, izbjeglice i njihovi potomci, ali i skupine koje se od većinskoga stanovništva razlikuju po nekom specifičnom obilježju, religiji primjerice, a često imaju korijene u migracijama u prošlosti) i nacionalne manjine

23 Uporaba pojma autohtonosti namjerna je, premda dvojbena (v. Janko Spreizer 2006). Po svemu, pojam bi se trebao odnositi samo na starosjedilačke narode. Rabimo ga jer se njime barata pri definiranju položaja etničkih skupina, a pretpostavlja dugotrajni boravak, gotovo ukorijenjenost na nekom teritoriju i često se vremenski određuje nastanjenošću na nekom području od otprilike stotinjak godina.

(povijesno naseljene zajednice koje imaju svoj jezik i/ili vlastitu kulturu, često su postajale manjinama prekrajanjima granica ili same nisu osnovale vlastitu državu) i (u jednoj od njih, Norveškoj) starosjedioci (stanovništvo koje se naselilo prije većinskoga stanovništva). Valja napomenuti da ta kategorizacija sa sobom nosi i hijerarhizaciju manjinskih prava. Razina prava proporcionalno raste s ukorijenjenošću skupine na nekom teritoriju. U praksi se to nerijetko manifestira u činjenici da je razina pravâ obratno proporcionalna broju pripadnika pojedine manjinske kategorije kojoj su ona namijenjena. Ipak, ta se kategorizacija čini drugom dobrom polazišnom osnovom za daljnje propitivanje razine pravâ koja se daju pojedinim manjinskim skupinama. S time u vezi postavlja se pitanje prioriteta i kriterijâ. Može li i treba li, primjerice, brojnost i koncentriranost pripadnika pojedinih etničkih skupina na nekom prostoru prevagnuti u dodjeli i konzumaciji manjinskih prava nad autohtonošću (usp. Parekh 2008)? Drugim riječima, treba li maksimum prava dati skupinama koje uistinu mogu korištenjem svojih prava utjecati na promjene u društvenoj sredini, ili ih treba zadržati za one skupine koje su ih stekle svojom dugovječnošću na određenom teritoriju bez obzira na brojnost njihovih pripadnika. Ili, prema Touraineu (2005), pitanje je o kojoj vrsti prava uopće trebamo govoriti.

ZAKLJUČAK

Nekoliko je osnovnih činjenica koje se mogu uočiti iz izloženoga inicijalnog razumijevanja stanja u tri multietničke i multikulturne zemlje, a koje bi, čini se, valjalo analizirati kako bi se došlo do prihvatljivoga zajedničkog temelja za definiranje manjinskih skupina i njihovih prava. Ponajprije spomenimo činjenicu da u sve tri zemlje žive "autohtone" manjinske skupine koje su sačuvale svoju etničku i kulturnu specifičnost u odnosu na većinsku skupinu, unatoč promjenjivim društvenim prilikama. Kojim mehanizmima, u kojim društvenopovijesnim prilikama? Već sama ta činjenica implicira interkulturalni pristup razumijevanju kulturne različitosti. Naravno, ako se složimo da je teorijsko polazište interkulturalnoga pristupa etničkoj i kulturnoj različitosti shvaćanje da kultura, etničnost i identitet nisu stanja, nisu statične, nepromjenjive i zadane pojave, već procesi u okviru kojih grupna pripadnost ne znači danost, nego dinamičnu prepoznatljivost. Naime kulturna povijest jest povijest neprestanih dodira i miješanja (usp. Demorgon 2005; Verbunt 2001). Pod pretpostavkom da odbacujemo primordijalističko objašnjenje etničnosti, čini se relevantnim proučiti društvenopovijesne i institucionalne pretpostavke opstojnosti etničke i kulturne različitosti i kontinuiteta identiteta bez obzira na njihovu unutarnju dinamičnost. Možda bi objašnjenja mogla razbiti moguće sumnje u vjerodostojnost touraineovskog inzistiranja na kulturnim pravima i subjektu?

Zanimljivo bi bilo istražiti razloge činjenice da način reguliranja kulturne i etničke različitosti rijetko proizlazi iz neposrednoga kontakta većine i manjine, a češće iz poticaja izvana, bilo prisilom, bilo nametanjem uspostavljenih vrijednosti unutar širega društvenopovijesnoga konteksta. Nameće se pitanje je li u toj igri moći riječ o nadmetanju između nerazumijevanja dinamičkoga duha kulture i pratećeg straha za opstojnost pretpostavljene čvrste cjeline s jedne strane i manipuliranja kolektivnim osjećajima radi postizanja ciljeva koji se nalaze izvan kulturnoga i etničkoga s druge.

Činjenica da se zajednički temelji definiranja i reguliranja etničke i kulturne različitosti u međunarodnim dokumentima postavljaju fleksibilno, ima barem dvije, oprečne interpretacije. Prva je da različitost implicira fleksibilnost i otvorenost prema osebnim mogućnostima i potrebama, pa zemljama treba dopustiti pristup usklađen s njihovim posebnostima. Druga je da nije riječ o fleksibilnosti, već, suprotno, tvrdokornosti koja ne može naći zajedničko u tumačenju različitosti iz straha pred gubitkom prikladnog mobilizatora etničke i nacionalne pripadnosti kojem su potrebne granice zacementiranih identiteta.

LITERATURA:

- Brubaker, Rogers (2000) "Accidental Diasporas and External 'Homelands' in Central and Eastern Europe: Past and Present." Institute for Advanced Studies, Vienna, Political Science Series no. 71.
- Cooper, Betsy (2005) "Norway: Migrant Quality, Not Quantity" (<http://www.migrationinformation.org/Profiles/display.cfm?ID=307>).
- Cuche, Denys (1996) *La notion de culture dans les sciences sociales*. Paris: La Découverte.
- Čačić-Kumpes, Jadranka, ur. (1999) *Kultura, etničnost, identitet*. Zagreb: Institut za migracije i narodnosti, Naklada Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo.
- Čačić-Kumpes, Jadranka (2004) "Politike reguliranja kulturne i etničke različitosti: o pojmovima i njihovoj upotrebi," *Migracijske i etničke teme* 20(2-3): 143–159.
- Čačić-Kumpes, Jadranka i Josip Kumpes (2005) "Etničke manjine: elementi definiranja i hijerarhizacija prava na razliku," *Migracijske i etničke teme* 21(3): 173–186.
- Demorgon, Jacques (2005) *Critique de l'interculturel: L'horizon de la sociologie*. Paris: Economica.
- Huntington, Samuel P. (2007) *Tko smo mi? Izazovi američkom nacionalnom identitetu*. Zagreb: Izvori.
- Janko Spreizer, Alenka (2006) "Avtohtonost v slovenskem narod(nost)nem vprašanju in koncept staroselstva: nastavki za analizo ideologij primata." *Razprave in gradivo* 50-51: 236–271.
- Katunarić, Vjeran (1994) *Bogovi, elite, narodi: studija*. Zagreb: Izdanja Antibarbarus.
- Klopčič, Vera, Miran Komac i Vera Kržišnik-Bukić (2003) *Albanci, Bošnjaki, Črnogorci, Hrvati, Makedonci in Srbi v Republiki Sloveniji (ABČHMS v RS): Položaj in status pripadnikov narodov nekdanje Jugoslavije v Republiki Sloveniji*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.
- Kymlicka, Will (1997) *Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights*. Oxford: Clarendon Press.
- Macartney, C. A. (1934) *National States and National Minorities*. London: Oxford University Press.

Malloy, Tove H. (2005) *National Minority Rights in Europe*. Oxford: Oxford University Press.

Okvirna konvencija za zaštitu nacionalnih manjina (1995) (http://www.coe.int/t/dghl/monitorings/minorities/1_AtGlance/FCNM_Texts_en.asp).

Pan, Christoph i Beate Sibylle Pfeil (2003) *National Minorities in Europe: Handbook*. Wien: Braumüller.

Parekh, Bhikhu (2008) *Nova politika identiteta: politička načela za međuovisni svijet*. Zagreb: Politička kultura.

Prava manjina. Deklaracija liberalnih demokratskih načela o etnokulturalnim i nacionalnim manjinama i starosjediocima (2001). Zagreb: Zaklada Friedrich Naumann.

Prijedlog strategije migracijske politike Republike Hrvatske za 2007./2008. godinu (2007) (<http://www.sabor.hr/Default.aspx?art=14066>).

Rapport final du groupe de projet (1986). Strasbourg: Conseil de l'Europe.

Report submitted by Norway pursuant to Article 25, Paragraph 1 of the Framework Convention for the Protection of National Minorities (2001) Council of Europe. ACFC/SR(2001)001 (http://www.coe.int/t/dghl/monitorings/minorities/3_FCNMdocs/Table_en.asp#Norway).

Rey, Micheline (1997) *Identités culturelles et interculturalité en Europe*. Genève: Centre Européen de la Culture/ACTES SUD.

Scheer, Judith E. Lea (2006) *Norwegian Jewish National Minority: Likelihood of national diversity through national minority protection*. Master Thesis. Department of Political Science, Faculty of Social Science, University of Oslo, Norway (<http://www.duo.uio.no/sok/work.html?WORKID=39685>).

Second Report submitted by Norway pursuant to Article 25, Paragraph 1 of the Framework Convention for the Protection of National Minorities (2005) Council of Europe. ACFC/SR/II(2005)005 (http://www.coe.int/t/dghl/monitorings/minorities/3_FCNMdocs/Table_en.asp#Norway).

Statistics Norway (2002) (http://www.ssb.no/fobinnvbolig_en/tab-2002-11-12-01-en.html).

Stergar, Janez (2006) "Neznosna lahkost avtohtonosti." *Razprave in gradivo* 50-51: 112-120.

St.meld. nr. 15 (2000-2001) *Nasjonale minoriteter i Noreg – Om statleg politikk overfor jødar, kvener, rom, romanifolket og skogfinnar. Tilråding frå Kommunal- og regionaldepartementet av 8. desember 2000, godkjend i statsråd same dagen*. Oslo: Kommunal og regional-departementet (<http://>

www.regjeringen.no/nb/dep/aid/dok/regpubl/stmeld/20002001/Stmeld-nr-15-2000-2001-.html?id=194028).

Thorud, Espen, Eva Haagensen i Finn Ola Jølstad (2008) SOPEMI-report for Norway International Migration 2007-2008, dec. 2008 (http://www.regjeringen.no/en/dep/aid/doc/rapporter_planer/rapporter/2008/international-migration-2007-2008.html?id=541395).

Touraine, Alain (1992) *Critique de la modernité*. Paris: Fayard.

Touraine, Alain (1997) *Pourrons-nous vivre ensemble? Egaux et différents*. Paris: Fayard.

Touraine, Alain (2005) *Un nouveau paradigme: Pour comprendre le monde aujourd'hui*. Paris: Fayard.

Ustavni zakon o pravima nacionalnih manjina od 13. prosinca 2002. (<http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/310287.html>).

Verbunt, Gilles (2001) *La Société interculturelle: Vivre la diversité humaine*. Paris: Seuil.

Vukas, Budislav (1978) *Etničke manjine i međunarodni odnosi*. Zagreb: Školska knjiga.

Welsch, Wolfgang (1999) "Transculturality – the Puzzling Form of Cultures Today" U Mike Featherstone i Scott Lash (ur.) *Spaces of Culture: City, Nation, World*. London: Sage, 194-213 (<http://www2.uni-jena.de/welsch/Papers/transcultSociety.html>).

Welsch, Wolfgang (2002) "Rethinking identity in the age of globalization – a trans-cultural perspective," *Aesthetics & Art Science* br. 1: 85-94 (www2.uni-jena.de/welsch/RETHINKI.pdf).

Žagar, Mitja (2001) "Položaj i prava nacionalnih manjina u Republici Sloveniji." *Politička misao* 38(3): 106-121.

RAZVOJ MIGRACIJSKIH POLITIKA U
SREDNJOISTOČNOEUROPSKIM ZEMLJAMA ČLANICAMA
EUROPSKE UNIJE

THE DEVELOPMENT OF MIGRATION POLICIES IN CENTRAL-EAST EUROPEAN MEMBER STATES OF THE EUROPEAN UNION

The paper presents a comparative overview of migration policies, asylum policies, labour migration and integration policies for immigrants in four Central-East European countries: Hungary, Slovakia, the Czech Republic and Poland. Before joining the European Union, Central-East European countries were expected to fulfil specific conditions in the sphere of migration. These pertained to strengthening border control and the introduction and application of stricter visa regimes and asylum policies. Besides noting similarities, the paper wishes to point out the specificities of migration policies in the analysed countries, specificities that resulted from different forms of migration and different historical and social characteristics. Likewise, the paper aims to stress that the results of implementing a specific migration policy depend on measures that can be part of a programme and systematic and adopted in the long-term or ad hoc – as a short-term response to a specific migration problem. The responses of Central-East European countries to the scope and diversity of immigrant populations is still firmly based on the idea of the nation as an imagined community. Therefore, more or less, the adoption of migration laws in these countries is still associated with concepts of the nation-state. Most citizenship laws facilitate the naturalisation of immigrants from Central-East member countries of the European Union, whereas the naturalisation of other immigrants, as well as the realisation of some other rights, is much more difficult to realise.

Keywords: Central-East European countries, migration policies, immigrants, asylum, labour migration, integration of immigrants, European Union

U radu se daje komparativni prikaz migracijskih politika, politika azila, radnih migracija i politika integracije imigranata u četiri srednjoistočnoeuropske zemlje: Mađarskoj, Slovačkoj, Češkoj i Poljskoj. Prije pridruživanja Europskoj uniji od srednjoistočnoeuropskih zemalja očekivalo se da ispune određene uvjete za područje migracija. To se odnosilo na jačanje graničnih kontrola, uvođenje i primjenjivanje strožih viznih i politika azila. Uza sličnosti, radom se želi upozoriti na specifičnosti migracijskih politika u analiziranim zemljama proizašlih iz različitih oblika migracija te povijesnih i društvenih osobitosti. Također se želi istaknuti da rezultati provođenja određene migracijske politike ovise o mjerama, koje mogu biti programske i sustavne te donesene dugoročno ili ad hoc – kratkoročni odgovor na određeni migracijski problem. Odgovori srednjoistočnoeuropskih zemalja na veličinu i raznolikost imigrantske populacije i dalje su čvrsto utemeljeni na ideji nacije kao zamišljene zajednice. Stoga je u manjoj ili većoj mjeri u tim zemljama donošenje migracijskih zakona povezano sa shvaćanjem nacionalne države. Većina zakona o državljanstvu olakšava stjecanje prava na državljanstvo imigrantima koji potječu iz srednjoistočnoeuropskih zemalja Europske unije, dok je ostalima to pravo, ali i neka druga prava znatno teže ostvariti.

Ključne besede: srednjoistočnoeuropske zemlje, migracijske politike, imigranti, azil, radne migracije, integracija imigranata, Europska unija

UVOD

Krajem 80-ih godina 20. stoljeća srednjoistočnoeuropske zemlje suočavaju se s potpuno novim izazovima u migracijskoj politici.¹ Nakon razdoblja u kojemu su ponajprije bile zemlje slanja migranata, odjednom postaju tranzitne, ali i određene zemlje te s pridruživanjem Europskoj uniji počinju novu razvojnu fazu (Laczkó 2002; Iglicka 2005).²

Izašavši iz razdoblja kontroliranja emigracijskih tokova i ograničavanja imigracijskih, srednjoistočnoeuropske zemlje postaju uključene u složena migracijska kretanja, koja uzimaju sve više maha (Salt 2003). Zahvaćene novom migracijskom dinamikom, one bilježe sve veću raznovrsnost migracijskih tokova, koja dolazi do izražaja kroz različite oblike i vrste migracija (Frejka i dr. 1998; Okólski 1998; Juhász 2003; Divinský 2004; Drbohlav 2004). Na prekogranična kretanja ljudi u tim zemljama odrazila se i ekonomska tranzicija (nova ponuda dobara i usluga), koja je 90-ih godina prouzročila povećanje trgovine, putovanja, kupnje i dr. (Wallace, Chmuliar i Sidorenko 1996). Liberalizacija prekogranične pokretljivosti bila je jedno od glavnih obilježja tranzicijskog razdoblja, značajna za prava pojedinca i za reformu tržišta njegovim uključivanjem u globalnu ekonomiju (Williams i Baláz 2002).

Ulaskom u EU te zemlje postaju rubne zemlje EU s većom mogućnošću kontrole migracijskih tokova i na određeni način tampon-zona između zemalja bivšega Sovjetskog Saveza i EU (Wallace, Chmuliar i Sidorenko 1996). No granica koja se njihovim ulaskom u EU pojavila 2004., ponegdje je stvorila barijere te ugrozila regionalnu povezanost nekad bliskih susjeda (usp. Wihtol de Wenden 2006). Većina tih zemalja stoga je sklopila bilateralne ugovore sredinom 90-ih sa susjednim zemljama koje još uvijek nisu članice EU ili to nisu bile u vrijeme njihova pristupanja: Ukrajinom, Bjelorusijom, Rusijom, Bugarskom, Rumunjskom. Osim što služe popunjavanju potreba na tržištu rada, funkcija bilateralnih sporazuma jest pomoći u razvoju odnosa s trećim zemljama te ih aktivno uključiti u sprečavanje nezakonitih migracija.

Nedvojbeno je da međunarodne migracije, ne samo u novim članicama EU već i u većini zapadnoeuropskih zemalja, sve više utječu i na promjenu sastava stanovništva (Salt 2003). Prevladavajući demografski razvoj u novim članicama EU pogođen je niskom stopom fertiliteta i fenomenom starenja stanovništva (Vijeće Europe, 2003).

1 Ovaj rad proizašao je iz znanstvenog projekta "Interkulturalni pristup etničkoj različitosti i identitet: Hrvatska – Europa" (076-0762385-1516), koji se provodi uz potporu Ministarstva znanosti, obrazovanja i sporta Republike Hrvatske.

2 Ovdje se misli na Mađarsku, Češku, Slovačku i Poljsku.

Nadalje, pridruživanjem EU srednjoistočnoeuropske zemlje morale su svoju migracijsku politiku uskladiti s *acquisom* EU uključujući njezinu migracijsku politiku. Stupanjem na snagu Ugovora iz Amsterdama,³ 1. svibnja 1999. institucije Europske unije postaju nadležne za razvoj migracijskih politika i politika azila. U listopadu 1999. Europsko vijeće postavilo je u Tampereu elemente strategije za provođenje odredbi zajedničke migracijske politike i politike azila u praksi.

Krajem 90-ih u četiri analizirane zemlje prisutan je trend dolaska (povratka) pojedinaca koji su prema etničkom podrijetlu Poljaci, Česi, Slovaci i Mađari, što je u velikoj mjeri utjecalo na migracijsku politiku, posebno na donošenje određenih zakona (npr. na zakon o državljanstvu).

Prisutne su i migracije u susjedne zemlje: Čeha u Slovačku, Rumunja u Mađarsku, Ukrajinaca u Poljsku, te kružne ili nepotpune migracije: Poljaka u Njemačku i natrag u Poljsku, Rumunja u Francusku ili Italiju i natrag u Rumunjsku (Wihtol de Wenden 2006).

Možemo zaključiti da su navedene zemlje obuhvaćene različitim oblicima migracija: migracije državljana koji se iz zapadnoeuropskih zemalja vraćaju u svoje zemlje podrijetla, prekogranične migracije, kružne migracije, privremene i tranzitne migracije te trajne radne migracije.

Ukidanje schengenske granice 21. prosinca 2007. u srednjoistočnoeuropskim zemljama, utjecalo je na migracijska kretanja u 2008. Državljanima trećih zemalja sada puno teže mogu ući u te zemlje zato što su ukidanjem schengenske granice u njima postroženi uvjeti za dobivanje viza te znatno porasli troškovi za njihovo podnošenje. Osim ulaska, državljanima trećih zemalja sada je sve teže ostvariti i pravo na boravak jer su postrožena pravila za dobivanje boravišne dozvole.

Ovaj rad bavi se migracijskim kretanjima koja se odnose na imigraciju u četiri srednjoistočnoeuropske zemlje, Mađarsku, Slovačku, Češku i Poljsku, uspoređujući njihove migracijske politike, politike azila, radne migracije i politike integracije imigranata. Radom se želi upozoriti na razlike koje postoje u migracijskim politikama između navedenih zemalja, a proizlaze iz različitih oblika migracija te određenih povijesnih i društvenih osobitosti.

Iskustvo koje su na tom području prošle i još uvijek prolaze srednjoistočnoeuropske zemlje članice EU može pomoći Hrvatskoj u koncipiranju njezine migracijske i integracijske politike tako da ne previdi probleme i mogućnosti koje

³ Ugovorom iz Amsterdama 1999. schengenska pravila za područje pravosuđa i unutarnjih poslova uvedena su u *acquis* Europske unije te su utvrđeni temelji za izgradnju zajedničkog prostora "slobode, sigurnosti i pravde" čiji je cilj daljnje reguliranje slobodnoga kretanja osoba, jedne od četiri osnovne slobode unutarnjeg tržišta EU.

su te zemlje suočavajući se s novim (i)migracijskim izazovima trebale riješiti bilo na zakonskoj, provedbenoj ili konceptualnoj razini.⁴

OBILJEŽJA SUVREMENIH MEĐUNARODNIH MIGRACIJA

Premda kod međunarodnih migracija primjećujemo raznolikost migracijskih obrazaca, one dijele i nekoliko zajedničkih obilježja (Massey i dr. 1998: 6–7).

- a) Većina imigranata dolazi iz zemalja u kojima je ponuda kapitala ograničena, stopa zapošljavanja niska, a ponuda radne snage visoka. Nerazmjer između ponude i potražnje na tržištu rada u zemljama Trećega svijeta danas je naglašeniji nego što je to bilo u europskim zemljama u razdoblju industrijalizacije. Taj nerazmjer ne proizlazi samo iz relativne oskudnosti kapitala i ulaganja nego i iz neusklađenosti demografskih trendova s ekonomskim uvjetima. Siromašne zemlje u većini slučajeva nisu uspjele sniziti stopu fertiliteta, što je dovelo do povećanja broja stanovnika i sve veće raspoloživosti radne snage.
- b) U odnosu na društva koja šalju migrante, društva koja ih primaju puno su bogatija kapitalom i znatno siromašnija zemljom nego u prošlosti. U njima je zbog unapređenja tehnologija proizvodnje došlo do otpuštanja radnika u mnogim sektorima. Sve veća nezaposlenost radnika, uglavnom u proizvodnim zanimanjima, postaje ozbiljan društveni i politički problem, posebno u razvijenim europskim zemljama. Niske zarade i rastući broj siromašne radne klase glavna su obilježja tog procesa u SAD-u, dok je visoka stopa nezaposlenosti njegova najočitija posljedica u Europi. Međunarodni migranti u takvim okolnostima počinju popunjavati marginalne niše unutar sve segmentiranijega tržišta rada.
- c) U postindustrijskom razdoblju dolazi do sve veće ekonomske marginalizacije imigranata, koja utječe na stvaranje negativne slike o imigrantima kao nepoželjnima i nepotrebnima u društvu, iako je potreba za njihovim radom i dalje prisutna.

Dok su za vrijeme industrijalizacije i izgradnje danas razvijenih zemalja Zapada imigranti, barem na službenoj razini, percipirani kao prijeko potrebna i poželjna radna snaga, danas je u političkom diskursu pitanje imigracije svedeno na društveni i politički problem. Zemlje primateljice

⁴ Analizirajući načine kojima su srednjoistočnoeuropske zemlje članice EU regulirale pitanje imigracije, ovim radom nismo obuhvatili pitanje nezakonitih migracija, čiji su najpoznatiji oblici krijumčarenje ljudi i trgovanje ljudima. Smatramo da je tom vrlo osjetljivom području migracija potreban detaljniji i složeniji pristup, kao što je analiza nezakonitih prelazaka državne granice, nezakoniti boravak, nezakoniti rad, vraćanje nezakonitih migranata/readmisija, što prelazi okvire ovoga rada.

uvode sve restriktivnije politike kako bi ograničile ulazak imigranata, njihove aktivnosti na tržištu rada, obeshrabrile ulazak članova njihovih obitelji i spriječile njihovo trajno naseljenje.

- d) Na suvremene međunarodne migracije utječu i razlike između zemalja koje primaju i onih koje šalju migrante s obzirom na stupanj ekonomskog razvoja, njihovu veličinu, kulturu i moć. Najčešće se govori o pet glavnih migracijskih "sistema" okupljenih oko sljedećih područja: Sjeverne Amerike, Zapadne Europe, Azije i Pacifika, područja Zaljeva i južnoga područja Južne Amerike. Zemlje podrijetla imigranata međusobno se razlikuju, a dolazak imigranata u određenu zemlju ovisi o međusobnim kolonijalnim, trgovinskim, političkim i kulturnim vezama. Ipak, povezuje ih činjenica da su sve relativno siromašne i smještene južno.

VRSTE MIGRACIJSKIH POLITIKA

Migracijske politike moguće je kategorizirati na različite načine s obzirom na to iz kojega kuta prilazimo njihovoj analizi. Različite institucije, organizacije i teoretičari migracija polaze od različitih kriterija kako bi osvijetlili najvažnije komponente migracijskih politika, kako na razini pojedinih zemalja tako i na široj, međunarodnoj razini.

U OECD-ovim izvještajima o stanju migracija u zemljama OECD-a, migracijska politika sagledana je kroz dvije komponente. Prva se odnosi na *imigracijske politike*, odnosno na "unutarnje" interese države kao što je novačenje imigrantske radne snage, njihovo prihvaćanje i integracija u tržište rada i u društvo u cjelini. Druga je usmjerena na međunarodnu suradnju na području migracija radi što boljeg upravljanja migracijskim tokovima i poticanja regionalnog razvoja. Zemlje primitka nastoje regulirati migracijske tokove unapređujući suradnju sa zemljama podrijetla kako bi se ograničio ili spriječio dolazak nezakonitih imigranata, odnosno zakonski uredio položaj imigranata koji već borave u zemlji primitka. Pod zakonskim uređenjem položaja imigranata često se podrazumijeva i njihovo izručivanje u zemlju podrijetla, repatrijacija te izgon. Ta organizacija naglašava važnost razlikovanja imigracijske politike koja se bavi reguliranjem migracijskih tokova od one koja ima zadaću provođenja konkretnih mjera usmjerenih na integraciju stranaca (SOPEMI 2007: 96).

Zemlje u kojima su migracijski tokovi posebno uznapredovali počinju razvijati migracijske politike, ponekad na sustavan i programski način, a katkad donošenjem *ad hoc* mjera (Mármora 1999). Ove potonje obično se donose kada je riječ o naglim, iznenadnim migracijskim kretanjima na koja određena zemlja nije ni spremna ni pripremljena. Vrsta politike, tj. način njezina vođenja, odredit će cilj i

opseg migracijske politike, kako za migrante tako i za društva uključena u migracijske procese.

Lelio Mármora glavnu razliku između *programskih* i *ad hoc* politika nalazi u vrsti institucionalnog odgovora na migracijski fenomen. Dok *programske* politike imaju rješenja za različite ekonomske, političke ili socijalne probleme koji nastaju prilikom većih migracijskih kretanja, *ad hoc* politike djeluju potaknute migracijskim pritiscima u danom trenutku. Donošenje određene (migracijske) politike često je povezano sa širim ekonomskim ciljevima (kao odgovor na višak ili manjak radne snage iz neposredne okoline), populacijskima ili ciljevima na široj, međunarodnoj razini. Sastavni je dio svake migracijske politike, između ostalog, definiranje kategorije migranata za kojom postoji potreba i koja je svrhovita, definiranje ekonomskih, socijalnih, kulturnih i dr. kriterija prilikom prihvaćanja i odabira određene kategorije migranata te odgovor institucija na probleme koji mogu nastati s jačanjem migracijskih kretanja u nekom društvu.

Zemlje na čijim je tržištima rada potražnja za visokoobrazovanom radnom snagom veća od ponude utječu se donošenju selektivnih mjera kako bi privukle potrebnu radnu snagu. Taj je trend sve prisutniji i u zemljama koje su odnedavno članice EU, iako su neke od njih i dalje zemlje iseljavanja, kako migranata s nižom stručnom spremom tako i visokoobrazovanih. Starenje stanovništva i iseljavanje pridonose stvaranju sve veće potrebe za imigrantskom radnom snagom, posebno u srednjoeuropskim zemljama. U dijelu zemalja prisutno je uvođenje mjera kojima se potiče dolazak privremenih radnika kako bi se ublažio manjak radne snage u određenim sektorima. Pojedine zemlje OECD-a imaju stalnu potrebu za sezonskom radnom snagom u sektorima kao što su poljodjelstvo, vinogradarstvo, hortikultura i ribarstvo. To se posebno odnosi na zemlje u kojima primarni sektor gospodarstva zapošljava znatan broj stanovništva i njegovi su proizvodi važan resurs u proizvodnji hrane ili izvozu.

Sezonski radnici dolaze na kraće razdoblje, najčešće iz susjednih zemalja. Mnoge zemlje u kojima postoji potreba za takvim radnicima pojednostavile su ili čak ukinule procedure za dobivanje radnih dozvola.⁵

Migracijske politike obuhvaćaju čitav spektar politika, koje je Andrew Geddes (2003) razdijelio na imigracijske (*immigration policies*) i imigrantske (*immigrant policies*).

⁵ Zbog odlaska poljskih radnika u susjednu Njemačku Poljska se suočila s nedostatkom sezonske radne snage u poljoprivrednom sektoru. Kako bi ga nadomjestila, omogućila je poslodavcima da na znatno jednostavniji način zaposle strane radnike iz Ukrajine, Bjelorusije i Ruske Federacije, koji više ne trebaju posjedovati radnu dozvolu, već samo posebnu vrstu vize namijenjenu sezonskim radnicima (SOPEMI 2007).

Imigracijske politike analizira u odnosu na vrstu migracija, kao što su radne, migracije tražitelja azila i nezakonite migracije.

Kategorizirajući migrante, država na temelju propisa i raznih odredbi propisuje načine tretiranja određene kategorije migranata. Na taj način određuje želi li ili ne određenu kategoriju migranata na svome teritoriju, kakvu će vrstu restrikcije primijeniti na pojedinu kategoriju i sl. Geddes kao primjer navodi otvaranje granica zapadnoeuropskih zemalja radnim migrantima kasnih 90-ih zbog nedostatka obrazovane radne snage i posljedica starenja stanovništva. Za razliku od radnih, nezakonite migracije i migracije tražitelja azila postaju sve nepoželjnije i razlog su uvođenja restriktivnih politika. Država dakle posjeduje moć da regulira migracijske tokove na svome teritoriju, pri čemu se, zbog procesa europske integracije, sve veći naglasak stavlja na međunarodnu suradnju. Kontrola vanjskih granica uvijek se premješta na nove članice EU, koje postaju svojevrsna "tampon-zona" (Lavenex 1999). Međunarodna suradnja na području migracija sve je nužnija i zbog sklapanja ugovora o readmisiji, čiji je cilj vraćanje nepoželjnih imigranata u zemlju podrijetla.

Pod *imigrantskim politikama (immigrant policies)* Geddes podrazumijeva načine na koje europske zemlje odgovaraju na različitosti nastale zbog sve većeg broja imigranata. Odgovori europskih zemalja na različitosti ovise o organizaciji država: njihovu političkom ustrojstvu, raspodjeli moći i vlasti, načinu funkcioniranja države blagostanja, tržištu rada i idejama koje se nalaze u pozadini tih procesa. Jedna od najvažnijih za to područje jest ideja nacije i pripadanja naciji kao zamišljenoj zajednici (Anderson 1990). Imigrantske politike nadalje nastoje dati konceptualni i organizacijski okvir koji određenoj zajednici omogućuje uključivanje ili isključivanje pridošlica. Donošenje imigrantske politike u europskim je zemljama stoga snažno povezano sa shvaćanjem nacije-države koja je ovlaštena zakonski regulirati ulazak na svoj teritorij (suverenitet) i pripadnost zajednici (državljanstvo).

Pojam integracije postaje nezaobilazan u raspravi o imigrantskim politikama iako je i on obilježen povijesnim, političkim i društvenim procesima povezanima sa shvaćanjem nacije i samorazumijevanjem nacionalnog identiteta. Nacionalni organizacijski kontekst i samorazumijevanje utječu na shvaćanje imigranta kao "drugog" i time na prilike za njegovu integraciju.

S dolaskom sve većeg broja imigranata u neko društvo postavlja se pitanje njihove integracije i shvaćanja modernog državljanstva. Proširenje zakonskih, političkih i socijalnih prava postaje ključno za izgradnju nacionalne zajednice utemeljene na modernom državljanstvu. Dok jednakost pred zakonom i davanje socijalnih prava nije upitno, politička prava, kako je to Hammar (1990) razjasnio,

postaju upitna. Za imigrante koji imaju osigurana socijalna i neka druga prava propisana zakonom Hammar je predložio termin *denizen*.⁶

Značenje pojma integracija još uvijek nije jasno određeno. Kakvo bi integrirano društvo trebalo biti, često se objašnjava kroz procese društvenog isključivanja ili neintegriranost pripadnika određene etničke skupine. Glavni razlog nepostojanja definicije integriranog društva Geddes nalazi u nepostojanju suglasnosti oko ispunjavanja zahtjeva za članstvo u nekoj zajednici. Kriteriji pripadanja za većinu članova nekog društva upitni su. Integracija imigranata često je povezana i s raspravom oko navodnih rasnih, etničkih ili kulturnih razlika imigranata, koja može ići u dva smjera. S jedne se strane različitost imigranata percipira kao svojevrsna smetnja njihovu uključivanju u društvo i njihovoj integraciji, a s druge strane postoje suprotna shvaćanja kako ta razlika utječe na stvaranje naprednijega, multikulturalnog društva. Naposljetku, građani očekuju od države da ispuni očekivanja povezana s procesima integracije, što na najnižoj razini podrazumijeva tek iskazivanje dobre volje i interesa za integraciju imigranata u društvo. Ovdje je važno upozoriti na kapacitet kojim europske države raspolažu kada je riječ o uključivanju imigranata u društvo primitka, tj. njihovoj integraciji, neovisno o tržištu rada i institucijama države blagostanja (Geddes 2003: 23–24).

RAZVOJ MIGRACIJSKIH POLITIKA U SREDNJOISTOČNOEUROPSKIM ZEMLJAMA

Europska migracijska politika usmjerena je na iskustva starih imigracijskih zemalja Sjeverne i Zapadne Europe i malo pozornosti posvećuje iskustvima koja s imigracijom imaju zemlje Srednje, Istočne i Južne Europe. Kako je pitanje imigracije u tim zemljama relativno nov fenomen, u njima zakonsko uređenje tog područja još uvijek nije dovoljno razvijeno. Na migracijske politike južnoeuropskih zemalja utjecali su zahtjevi koje je pred njih postavila Europska unija, što je slučaj i sa zemljama Srednje i Istočne Europe. Kako bi postale punopravne članice EU, one su morale ispuniti određene preduvjete, tzv. *acquis communautaire*. Dio *acquisa* koji se odnosi na slobodu kretanja vrlo je jasno definiran: sloboda kretanja omogućuje se državljanima "novih" članica bez ikakvih restrikcija, a dobivanje ostalih pogodnosti na koje državljani tih zemalja imaju pravo ulaskom u EU, odgađa se dok ne prođe tranzicijsko razdoblje od najviše sedam godina. Nadalje, ulaskom u EU "nove" zemlje članice prisiljene su postrožiti kontrolu na svojim granicama, posebno istočnim.

⁶ Imigranti sa statusom *denizena* (nepriznatog državljana) nemaju političkih prava. Prema Hammaru *denizeni* su strani državljani čiji je položaj legaliziran i imaju dozvolu trajnog boravka u zemlji (Hammar 1990: 15).

Iako su države EU otvorene za kretanja dobara, usluga i novca (kapitala), kada je riječ o kretanjima ljudi, one čine vrlo jake napore u njihovu filtriranje, razlikujući poželjne od nepoželjnih oblika migracija/migranata. Takvu situaciju u kojoj istodobno egzistiraju otvoreno tržište i relativno zatvorena država J. Hollifield naziva "liberalnim paradoksom" (Hollifield 2000a). Iako proces europske integracije promiče pomicanje granica i njihovo ukidanje, istodobno se uspostavljaju nove granice na novim, rubnim područjima. Gospodarstva razvijenih zemalja EU otvaraju vrata tijekom vremena kapitala i novca, ali ne i ljudi. Slično razmišljanje nalazimo i kod Sandre Lavenex (2001), koja ističe kako je politika EU oblikovana dvjema "konfliktnim paradigmama".

S jedne strane susrećemo se s liberalnim okvirom utemeljenim na međunarodno priznatim standardima ljudskih prava, a s druge nailazimo na sigurnosne mjere, tzv. "sigurnosni okvir", kojima se nastoji umanjiti "strah od migracija". Lavenex nadalje izlaže utjecaj politika EU na srednjoistočnoeuropske zemlje navodeći kako je cilj europske integracije, između ostaloga, ozakoniti "sigurnosni okvir" koji državu stavlja u svoje središte i zaštitu (Lavenex 2001).

Od konca 2007. na srednjoistočnoeuropske zemlje članice EU⁷ više se ne primjenjuje "režim Schengena", odnosno ukidaju se granične kontrole na kopnu, moru i zraku, koje su onemogućivale slobodno kretanje ljudi provjeravajući njihov identitet.

PODRIJETLO I VELIČINA IMIGRANTSKE POPULACIJE U SREDNJOISTOČNOEUROPSKIM ZEMLJAMA ČLANICAMA EU⁸

Premda većina imigranata ne doživljava srednjoistočnoeuropske zemlje kao atraktivna odredišta, dio njih ostaje u tim zemljama zbog nemogućnosti ulaska u "stare" članice EU (Kreienbrink 2004).

Kako se u Europi posljednjih godina primjećuje trend sve veće raznolikosti migracijskih tokova, postavlja se pitanje odakle imigranti dolaze. Etnički sastav imigrantske populacije u zemljama primitka vrlo je raznolik, što je odraz različitih čimbenika. Imigrantska populacija u Europi razlikuje se u zemljama s kolonijal-

7 EU ukinula je 21. prosinca 2007. schengensku granicu prema Češkoj, Estoniji, Mađarskoj, Litvi, Letoniji, Malti, Poljskoj, Slovačkoj i Sloveniji.

8 U skladu s OECD-ovom definicijom stranu populaciju odnosno imigrante moguće je kategorizirati u dvije skupine s obzirom na dva kriterija: mjesto rođenja i državljanstvo. U jednoj skupini nalaze se osobe koje su tijekom života migrirale iz zemlje u kojoj su rođene u drugu zemlju (*foreign-born population*), a u drugoj je skupini (*foreign population*) temelj kategorizacije državljanstvo, pri čemu osobe rođene u zemlji primitka, a imaju državljanstvo zemlje podrijetla svojih roditelja također mogu ući u tu skupinu. U ovom radu iznijeli smo statistike vezane uz imigrante rođene izvan zemlje u kojoj sada borave (*foreign-born population*).

nom prošlošću od one u zemljama koje su u drugoj polovini 20. st. bile područja novačenja radne snage. Imigracijski obrasci, između ostaloga, oblikovani su i vladinim politikama, koje namjeravaju kontrolirati imigrantske tokove zbog nacionalnih interesa.

Zanemarimo li 2004. godinu, kada je u Češkoj priljev imigranata bio niži (50.800) u odnosu na godinu prije (57.400), 2005. i 2006. Češka bilježi sve veći priljev imigranata.

U 2005. broj imigranata koji su rođeni izvan zemlje u kojoj sada borave (*foreign-born*) povećao se i dosegao je broj od oko 523.400, što je 5,1 % ukupne populacije. Povećanje se dogodilo zbog dolaska imigranata iz Ukrajine, koji čine više od trećine ukupnog broja imigranata. No zbog usporednog procesa iseljavanja Ukrajinaca iz Češke i njihova useljavanja u nju njihov je broj manje-više ujednačen. Većinu čine privremeni migranti. Suprotno od Ukrajinaca, broj slovačkih državljana sve je manji, a glavni je razlog njihovo povećano iseljavanje.

U 2006. priljev imigranata u Češku dosegao je broj od 66.100, što je najveća razina od osnivanja Republike Češke 1993. i ujedno porast za 13 % u odnosu na 2005. Kao i prethodnih godina, većina imigranata dolazi iz Ukrajine, zatim iz Slovačke te Vijetnama i Rusije (SOPEMI 2008).

Priljev stranih državljana u Mađarsku od 1999. do 2004. kreće se u rasponu između 18.000 i 22.000 godišnje. Većinu čine osobe mađarskog podrijetla iz susjednih zemalja, posebno Rumunjske, zatim Ukrajine te Srbije i Crne Gore. Krajem 2004. u Mađarskoj je bilo nastanjeno ukupno 319.000 imigranata rođenih u nekoj drugoj zemlji, što je činilo oko 3,3 % ukupne populacije. U 2005. priljev stranih državljana u Mađarsku ponešto se umanjio (18.800) u odnosu na 2004. (22.200), dok je 2006. ponovno zabilježen lagani porast broja imigranata (19.400). Procjena ukupnog broja stranog stanovništva (*foreign-born*) u 2006. je oko 345.000. Brojnošću i dalje prednjače imigranti iz Rumunjske obuhvaćajući više od polovine imigrantske populacije; slijede državljani Ukrajine i, na trećem mjestu, Kine (SOPEMI 2008).

Poljska je zemlja s relativno malim brojem imigranata, što dijelom možemo zaključiti po broju boravišnih dozvola izdanih stranim državljanima. U 2004. izdano ih je 36.900, a u 2005. godini 38.500. Do tog porasta došlo je zbog ulaska njemačkih državljana, koji na jednostavniji način nego drugi mogu dobiti boravišnu dozvolu.⁹ Od stranih državljana najbrojniju skupinu 2004. činili su državljani Ukrajine (10.200), potom Bjelorusije (2.400), a na trećem su mjestu po brojnosti oni iz Vijetnama (2.200) i Njemačke (2.200). Taj se redoslijed ponešto izmijenio

9 Razlog povećanog interesa njemačkih državljana za dobivanje boravišnih dozvola u Poljskoj jest polaganje vozačkog ispita, koji je lakše i jeftinije položiti u Poljskoj nego u Njemačkoj (SOPEMI 2007).

2005. jer se povećao broj državljana iz Njemačke, koji su sada na drugome mjestu (6.100), dok je priljev imigranata iz Bjelorusije u toj godini neznatno povišen (2.400).

U 2006. priljev imigranata u Poljsku manji je nego prethodne godine, 34.200, a procjena je ukupnog broja strane populacije 55.000.¹⁰

Nacionalni sastav imigrantske populacije isti je kao i prethodne godine: najbrojniju skupinu čine državljani Ukrajine, potom Njemačke, Bjelorusije, Vijetnama i Rusije (SOPEMI 2008).

Veličina imigrantske populacije (*foreign-born*) u Slovačkoj iz godine u godinu sve je veća. Dok je procjena broja imigranata za 2004. bila 207.600, u 2005. taj je broj porastao na 249.400 te je 2006. povećan na 302.100 (SOPEMI 2008).

Najveći priljev stranih državljana u Slovačku zabilježen je 2006. (11.300 imigranata) i potom 2004., kada je iznosio 7.900. U 2005., kao i u 2004., i dalje su najbrojniji bili imigranti iz Češke (1.100), potom iz Njemačke (900) i Ukrajine (600). Češka i u 2006. ostaje glavna zemlja podrijetla imigranata. Na drugome je mjestu Poljska, a na trećemu Ukrajina (SOPEMI 2008).

Tablica 1: Priljev imigranata od 2003. do 2006.

	2003.	2004.	2005.	2006. ¹¹
Češka	57.400	50.800	58.600	66.100
Mađarska	19.400	22.200	18.800	19.400
Poljska	30.300	36.900	38.500	34.200
Slovačka	4.600	7.900	7.700	11.300

Izvor: <http://dx.doi.org/10.1787/015518260417>

10 Naturalizaciju (stjecanje državljanstva) i boravišnu dozvolu lakše ostvaruju imigranti mađarskoga etničkog podrijetla, u čijem se slučaju državljanstvo izvodi prema načelu »prava krvi« (*ius sanguinis*). Nadalje, bivši mađarski državljani mogu obnoviti svoje državljanstvo na zahtjev i za to ne mora biti ispunjen uvjet da osoba određeno vrijeme mora boraviti u Mađarskoj.

11 Izvor podataka za 2006. sljedeće su internetske stranice:

za Češku: <http://dx.doi.org/10.1787/434032423010>

za Mađarsku: <http://dx.doi.org/10.1787/434208362671>

za Poljsku: <http://dx.doi.org/10.1787/434514374888>

za Slovačku: <http://dx.doi.org/10.1787/434605260884>.

Tablica 2: Procjena veličine imigrantske populacije (foreign-born population) za razdoblje od 2003. do 2006.

	2003.	2004.	2005.	2006.
Češka % ukupne populacije	482.200 4,7	499.000 4,9	523.400 5,1	566.000 -
Mađarska % ukupne populacije	307.800 3,0	319.000 3,2	331.500 3,3	345.000 -
Poljska % ukupne populacije	-	-	-	-
Slovačka % ukupne populacije	171.500 -	207.600 3,9	249.400 -	302.000 -

Izvor: <http://dx.doi.org/10.1787/015587767146>, a za 2006. stranice navedene pod bilješkom 10

MIGRACIJSKE POLITIKE U SREDNJOISTOČNOEUROPSKIM ZEMLJAMA ČLANICAMA EU

Sredinom 90-ih godina 20. stoljeća većina političkih promjena i odluka u analiziranim zemljama za područje migracija odnosila se na usklađivanje domaćih zakona sa zakonima EU. Navedene zemlje imale su vrlo ograničena iskustva s dolaskom većeg broja stranaca/imigranata na svoj teritorij, što se odrazilo i na zakonodavstvo. Nedostajao im je pravni okvir za stvaranje konzistentne politike usmjerene na imigrantsku problematiku. Nakon promjena društveno-političkih uređenja 1989., nedostatak zakonske infrastrukture za područje migracija, kao i za ostala područja, posebno je došao do izražaja. Izrada migracijskih politika i politika azila nametnula se kao nužnost. Ako je neka zemlja već imala zakon o strancima, iz razdoblja komunizma, trebalo ga je dopuniti ili izmijeniti neke njegove dijelove. Osim uvođenja novih uvjeta za dobivanje viza i boravišnih dozvola, tim je zakonom uvedena i nova tendencija u imigracijskoj politici, koja se odrazila na sve veću kontrolu migracijskih tokova i njihovu restrikciju (Stola 2001: 197). Jačanje granične kontrole i deportacije imigranata neke su od posljedica uvođenja toga zakona.

Osim zakona o strancima, navedene su države, kako bi uskladile svoja zakonodavstva s međunarodnim, trebale donijeti i zakon o azilu kao temeljni akt kojim se uređuje status izbjeglica u nekoj zemlji. Sve četiri zemlje potpisnice su Ženevske konvencije i Protokola iz 1967. No iako su te zemlje još prije pristupanja EU donijele zakone o azilu usklađene s europskim standardima, ubrzo je svaka od njih

počela donositi amandmane na postojeći zakon kako bi ga prilagodila svojim nacionalnim interesima i posebnostima.

U nekim slučajevima (Poljska, Slovačka) pokazalo se kako novi granični i vizni režimi nisu u interesu zemalja odnedavno pripojenih EU. Europeizacija domaćih imigracijskih politika nije samo proces u kojem EU utječe na promjenu domaće imigracijske politike nego i, još više, proces u kojem se mogućnosti za političke promjene u korist novih članica EU sužavaju i u većini ih slučajeva ignoriraju stare članice EU sa svojim političkim željama (Vermeersch 2005).

Iako pravila EU nalažu da prilikom pristupanja u njezino članstvo zemlje pristupnice moraju prihvatiti *acquis communautaire* i s njim uskladiti svoje zakonodavstvo, mnoge zemlje odstupile su od *acquisa* zastupajući nacionalne interese (Mitsilegas 2002).

Neke, npr. Poljska, odbijale su uvesti vize za državljane susjednih zemalja – Rusije, Bjelorusije i Ukrajine – sve do trenutka priključenja EU. U slučaju Poljske razlog tome nije bilo samo održavanje dobrosusjedskih odnosa već i gospodarski interesi, jer su sezonske migracije sitnih trgovaca iz Ukrajine bile važne za gospodarstvo istočne Poljske (Kraler i Iglicka 2002; Okólski 2001).

Ne samo u okviru politike azila nego i u području kontrole ulaska u zemlju, kao i pri usvajanju zakona vezanih uz poštovanje ljudskih prava, zbog načela supsidijarnosti, propisi o prebivalištu ostaju u nadležnosti samih država. Također, duljinu trajanja boravišnih dozvola, pristup tržištu rada, uvjete za stjecanje prava na socijalno osiguranje, politiku azila, načine spajanja obitelji (npr. tko je prihvatljiv/poželjan) i načine stjecanja prava na državljanstvo države same propisuju u okviru svojih migracijskih politika. Mjere koje provode čine ih nejednako atraktivnima za različite skupine imigranata. Svaka zemlja također podliježe i javnome mnijenju, koje utječe na formiranje migracijske politike i njezino usklađivanje s nacionalnim interesima.

Kao zemlja s najvećim brojem imigranata u odnosu na ostale tri zemlje, Češka je u vrlo kratkom razdoblju donijela mnoštvo zakona i direktiva povezanih s boravkom stranaca na svojem teritoriju, politikom azila, spajanjem obitelji i dr. S pristupanjem EU, trebala je ojačati migracijsku kontrolu i osigurati postupanje prema migrantima u skladu sa standardima i zahtjevima EU. Jedan od razloga dolaska većeg broja imigranata u Češku relativno je niska stopa nezaposlenosti (oko 11 %) u odnosu na ostale tri zemlje te stabilno tržište rada na kojem stranci lako mogu dobiti posao. Liberalna migracijska politika omogućuje strancima (posebno radnim migrantima) prilično jednostavan način ulaska u zemlju i boravka u njoj. Češka je potpisnica brojnih ugovora o ponovnom vraćanju (readmisiji) tražitelja azila te multilateralnih i bilateralnih sporazuma o zapošljavanju stranaca. Nadalje, pokrenut je i program za integraciju izbjeglica i povratnika, kao i nekih

specifičnih kategorija migranata. Unatoč svemu migracijska politika nije u cijelosti zaživjela u praksi jer nije bilo kontrolnih mehanizama. Također nisu bili definirani opći ciljevi koji se odnose na potrebu za određenim kategorijama migranata s obzirom na njihova ekonomska, demografska, kulturna i geografska obilježja. Kako bi to promijenila i što sustavnije pristupila pitanju doseljavanja stranaca, češka je Vlada 2003. pokrenula pilot-program pod nazivom *The Active Selection of Qualified Foreign Workers* kako bi privukla strane stručnjake, tj. visokoobrazovani kadar i njihove obitelji. Taj je program tek djelomično uspio jer nije privukao dovoljan broj očekivanih stručnjaka. Jedan od razloga neuspjeha jest dugotrajan postupak dobivanja privremenih radnih dozvola, a drugi su teškoće pri pronalaganju odgovarajućeg posla, što su preduvjeti sudjelovanja u spomenutom programu (Drbohlav 2005).

Dva značajna amandmana na Zakon o boravku stranaca donesena su 2005. i 2006. te se, između ostaloga, odnose na uvjete za spajanje obitelji. Tim amandmanima državljanima trećih zemalja omogućeno je da boravišnu i radnu dozvolu dobiju u spojenoj proceduri, tj. jednom molbom, a ne svaku zasebno kao što je bilo donedavno. Drugim amandmanom, koji je stupio na snagu 27. travnja 2006., uvedene su brojne direktive EU: o položaju državljana trećih zemalja koji imaju dugotrajni (stalni) boravak (*long-term residence*); o pravu državljana EU i članova njihovih obitelji da se sele i slobodno nastanjuju unutar teritorija zemalja članica; o izdavanju boravišnih dozvola državljanima trećih zemalja koji su žrtve trgovanja ljudima ili koji su na drugi način sudjelovali u nezakonitom useljavanju, a surađivali su s nadležnim vlastima; o uvjetima prihvata državljana trećih zemalja koji žele studirati u Češkoj itd.

Duljina boravka potrebna za dobivanje dozvole trajnog boravka sada je skraćena s deset na pet godina (SOPEMI 2007). U prosincu 2007. izmjenom Zakona o boravku stranaca, državljanima trećih zemalja koji u svrhu znanstvenih istraživanja borave u Češkoj olakšava se procedura za dobivanje boravišne dozvole. Određenim amandmanima postroženi su uvjeti za dobivanje dozvole stalnog boravka, što se, između ostaloga, odnosi na provjeravanje znanja češkog jezika i sprečavanje tzv. fiktivnih brakova na temelju kojih su pojedinci dobivali dozvolu trajnog boravka. Tek nakon isteka dvije godine provedene u braku osoba može zatražiti dozvolu stalnog boravka, a ne nakon samog čina ženidbe kao dotad (SOPEMI 2008).

U Mađarskoj se 90-ih kao i u ostalim srednjoistočnoeuropskim zemljama javila potreba za donošenjem novih zakona za područje migracija. Pridruživanjem EU mađarsko zakonodavstvo teži zadovoljiti europske standarde koji su bili osmišljeni da, između ostaloga, zaštite vanjske granice Zapadne Europe (Juhász 2003; Kováts, Nyíri i Tóth 2003). Mađarska se nalazi na drugome mjestu, iza Češke, kada je riječ o veličini imigrantske populacije. Specifičnost je imigrantske populacije u

Mađarskoj u tome što većina imigranata dolazi iz susjednih zemalja i mađarskog je etničkog podrijetla. Ta činjenica uvelike je utjecala na donošenje pojedinih zakona, posebno Zakona o državljanstvu¹² i Zakona o strancima. Osim navedenih donesen je još niz zakona kojima se uređuje pitanje azila, zapošljavanja stranaca u Mađarskoj i nezakoniti granični prelasci (SOPEMI 2006).

Kao i u nekim drugim zemljama primitka, u Mađarskoj se priljev imigranata sve donedavno percipirao kao devijantan društveni fenomen koji narušava javni red, a ne kao složeno društveno i ekonomsko pitanje. Mjere koje su se na tom području donosile većinom su bile kratkoročne i imale obrambeni karakter. Neposredno prije pristupanja u članstvo EU Mađarska još nije imala razradenu migracijsku strategiju (Juhász 2003).

U usporedbi sa 2004., mađarsko je državljanstvo u 2005. dobilo dvostruko više ljudi (oko 9800). Taj porast valja zahvaliti zakonskim promjenama iz 2005., kojima se, između ostaloga, olakšava naturalizacija pripadnika manjina, posebno mađarske, koji su se iselili iz Mađarske u susjedne zemlje. Budući da većina imigranata u Mađarsku dolazi iz te skupine, Zakon je pojednostavio proceduralna pravila za stjecanje državljanstva.

Sedamdeset posto odobrenih zahtjeva za stjecanje mađarskog državljanstva u 2005. odnosilo se na rumunjske državljane, 10 % na državljane Srbije i Crne Gore, a 9 % na one iz Ukrajine.

U okviru novog programa Vlada je također uvela mjere kojima olakšava ostanak Mađara ili pripadnika mađarske manjine u inozemstvu. Uvedena je nova vrsta vize, "nacionalna", kojom se omogućuju višestruki ulasci u Mađarsku i boravci u njoj tijekom pet godina od dana izdavanja. Vlasnici "nacionalne vize" nemaju mogućnost zapošljavanja ni u kakvoj aktivnosti, studiranja ili sudjelovanja u znanstvenom usavršavanju. Izmjene Zakona o strancima najviše idu na ruku stranim studentima, od kojih se više ne zahtijeva posjedovanje vize za zapošljavanje ako žele raditi tijekom studiranja (SOPEMI 2007). Novi imigracijski zakon koji je stupio na snagu 1. srpnja 2007. prije svega se odnosi na reguliranje ulaska i boravka državljana EU i EFTA-e. Njima je omogućeno ostvarivanje prava na trajni boravak nakon pet godina boravka u Mađarskoj (SOPEMI 2008).

Kako je nazočnost stranaca u Poljskoj relativno nov društveni fenomen, pitanje migracija još se uvijek ne doživljava kao gorući problem (Iglicka 2005).

12 Naturalizaciju (stjecanje državljanstva) i boravišnu dozvolu lakše ostvaruju imigranti mađarskoga etničkog podrijetla, u čijem se slučaju državljanstvo izvodi prema načelu »prava krvi« (*ius sanguinis*). Nadalje, bivši mađarski državljani mogu obnoviti svoje državljanstvo na zahtjev i za to ne mora biti ispunjen uvjet da osoba određeno vrijeme mora boraviti u Mađarskoj.

Slično kao u Mađarskoj, ni u Poljskoj se o migracijskoj problematici nije raspravljalo unutar ekonomskih i socijalnih politika. Ona je uglavnom bila svedena na politiku azila i repatrijaciju te joj je nedostajao sveobuhvatni pristup. Usklađujući svoje zakonodavstvo s europskim, Poljska je donijela niz zakona i, poslije, amandmana za područje migracija. U okviru migracijske politike osnovan je Vladin Ured za repatrijaciju i strance, koji se isključivo bavi migracijskim pitanjima. Godine 2001. stupio je na snagu odvojeni Zakon o repatrijaciji kao prvi dokument kojim se regulira naseljavanje etničkih Poljaka ili onih čiji su preci etnički Poljaci. Nadalje, Poljska je 2003. usvojila Zakon o zaštiti stranaca, koji jasno razlikuje azilante od ekonomskih migranata. Politička rasprava o migracijskoj politici u Poljskoj usmjerena je na sljedeća pitanja: zaštitu nacionalnih interesa (zaštita granica, društva i zemlje od negativnih posljedica migracije); zaštitu ljudskih prava (uglavnom se odnosi na izbjeglice i ozakonjenje boravka stranaca u Poljskoj); zaštitu izbjeglica; repatrijaciju (odnosi se na povratak etničkih Poljaka, kojima se omogućuje da u kraćem roku i na lakši način dobiju poljsko državljanstvo). Usklađivanje poljskoga zakonodavstva s europskim nastavlja se i u 2006. U kolovozu 2006. stupili su na snagu novi zakoni o ulasku državljana EU i članova njihovih obitelji u Poljsku, njihovu boravku u Poljskoj i izlasku iz nje. Doneseni su i zakoni kojima se određuju uvjeti za stjecanje prava na privremeni i stalni boravak državljana EU i članova njihovih obitelji. Razvoj je postignut i s obzirom na tržište rada jer je na njega olakšan pristup različitim kategorijama stranih radnika. Uzimajući u obzir manjak radne snage u poljoprivrednom sektoru, od listopada 2006. poljoprivrednicima je dopušteno da zaposle sezonske radnike iz Ukrajine, Bjelorusije i Rusije bez radnih dozvola na tri mjeseca. Kako bi se olakšalo izdavanje posebnih viza za sezonske radnike, poslodavci trebaju dati dokaz o postojanju radnika i priložiti potrebne isprave o njihovu zapošljavanju. Lokalne vlasti zahtijevaju od poljoprivrednika i da prilože potrebne isprave kao dokaz da se bave djelatnošću za koju traže sezonske radnike (SOPEMI 2007). Tijekom 2007. u migracijskoj politici Poljske došlo je do nekoliko važnih promjena. Najvažnija se odnosi na sve veće otvaranje poljskoga gospodarstva privremenim i sezonskim radnicima iz Ukrajine, Bjelorusije i Rusije. U skladu s tim sniženi su troškovi koje su poslodavci morali snositi ako su zapošljavali strane radnike. Strani radnici sada mogu dobiti zaposlenje bez posjedovanja viza, ne samo u sektoru poljoprivrede već i u drugim sektorima. Druga promjena proizašla iz novog Zakona odnosi se na zakonsko uređenje položaja rezidenata koji najmanje deset godina stanuju ili posjeduju ekonomska dobra ili zaposlenje u Poljskoj i onih koji su zadovoljavali uvjete za dobivanje boravišne dozvole 2003., ali tada nisu podnijeli zahtjev. Tim Zakonom želi se omogućiti dobivanje boravišne dozvole potomcima (treća i četvrta generacija) Poljaka koji žive u zemljama bivšega Sovjetskog Saveza ako imalo poznaju poljski jezik i kulturu (SOPEMI 2008).

Nakon pada komunizma i mirnog raspada Čehoslovačke početkom 90-ih te pristupanjem u članstvo EU, migracijska kretanja u Slovačkoj doživjela su radikalnu promjenu. Slovačka je iz tradicionalno emigracijske zemlje postala i imigracijska, što je vidljivo iz podataka o selidbenom saldu. Iako su od sredine 90-ih pa sve do 2005. dominirali migracijski tokovi između Slovačke i Češke, počinje se nazirati prisutnost potpuno nove kategorije migranata (tražitelja azila, ilegalnih migranta i dr.), za koje je Slovačka do tada bila uglavnom tranzitna zemlja. Zbog njihova relativno malog broja nije im pridavana velika pozornost, barem ne na službenoj razini. Kako je krajem 90-ih njihov broj sve više rastao, pojavila se potreba za zakonskim uređenjem njihova statusa. Stoga je slovačka Vlada 1993. donijela dokument pod nazivom Načela migracijske politike Republike Slovačke, koji je ubrzo zastario. Na njemu utemeljena migracijska politika nije bila usmjerena *proimigracijski* (npr. u Slovačkoj nije uveden sustav kvota za strance). Ulaskom u EU Slovačka mijenja migracijsku politiku donoseći nove dokumente, posebno za područje azila i integracije stranaca. Budući da veliki broj osoba stranog podrijetla u Slovačkoj čine tražitelji azila,¹³ donesena su dva zakona kojima se uređuje njihov status: Zakon o azilu, koji je stupio na snagu 2003., te Zakon o antidiskriminaciji 2004. (Divinský 2005).

U 2005. usvojen je koncept nove migracijske politike kao posljedica pridruživanja Slovačke EU. Njegovim uvođenjem izmijenjen je Zakon o boravku stranaca na način da pojedine kategorije stranaca sada mogu lakše ostvariti pravo na boravišne dozvole (supruge i djeca mlađa od 21 godine – državljani zemalja OECD-a).¹⁴

U pripremi su i brojne druge mjere čiji je cilj ublažiti restrikcije vezane uz ulazak stranaca u zemlju i/ili njihov boravak u njoj¹⁵ (SOPEMI 2007). Izmjenama Zakona o državljanstvu u listopadu 2007. postroženi su uvjeti za stjecanje državljanstva. Razdoblje neprekinutog boravka potrebno za dobivanje državljanstva povećano je s pet na osam godina, odnosno s dvije na tri godine ako je riječ o osobama slovačkoga etničkog podrijetla koje žive u inozemstvu. Rješavanje zahtjeva za stjecanje državljanstva tim je zakonom produljeno s devet na dvadeset četiri mjeseca, a postroženo je i provjeravanje znanja slovačkog jezika kao jednog od temeljnih uvjeta za stjecanje državljanstva. Izmjenom Zakona o boravku stranaca

13 Njihov je broj 2004. dosegnuo 11.390, što je 27 puta više u odnosu na 1996., kada ih je bilo 415.

14 Članovima obitelji koji su državljani zemalja OECD-a, a nastanjeni su u Slovačkoj i rade u stranim poduzećima ili su strani ulagači, Zakon omogućuje da odmah zatraže boravišnu dozvolu. Prije toga boravišne dozvole za obitelji dodjeljivale su se tek nakon jedne godine boravka.

15 Stranci koji su rodaci državljanima zemalja EEA-a ili iz Švicarske ne trebaju podnositi zahtjev za dobivanje vize zbog pretpostavke da posjeduju boravišnu dozvolu zemlje iz koje dolaze. Novim mjerama proširit će se prava članovima obitelji koji su državljani EU odredbama povezanim sa slobodom kretanja.

(2007.) od stranih studenta i istraživača više se ne traži posjedovanje dozvole privremenog boravka ako boravak nije dulji od 90 dana (SOPEMI 2008).

POLITIKE AZILA U SREDNJOISTOČNOEUROPSKIM ZEMLJAMA ČLANICAMA EU

Sve do 1989. stotine tisuća izbjeglica s područja Srednje i Istočne Europe tražilo je azil u zapadnoeuropskim zemljama i Sjevernoj Americi. Uskoro srednjoistočnoeuropske zemlje i same postaju odredišta za rastući broj tražitelja azila. Od 2000. do prosinca 2005. u njima je bilo 164.980 tražitelja azila. Najveći broj zahtjeva za azil podnesen je 2001. (40.328). Iduće četiri godine te zemlje bilježe postupan pad podnošenja zahtjeva za azil, posebno u 2005., što je posljedica uvođenja restriktivnijih politika azila. U isto vrijeme iz tih zemalja i dalje dolazi značajan broj emigranata koji traže azil u zemljama Zapadne Europe i Sjeverne Amerike. Pooštavanjem kontrola vanjskih granica i ograničavanjem zakonskih mogućnosti ulaska u zapadnoeuropske zemlje, u srednjoistočnoeuropskim zemljama sve je veći broj pojedinaca koji se koriste sustavom azila kako bi barem privremeno, dok postupak za odobrenje azila ne završi, ostali u određenoj zemlji. Oni nerijetko traže i usluge trgovaca i krijumčara ljudima kako bi dospjeli u željenu zemlju odredišta unatoč tome što pokrenuti postupak za dobivanje azila još nije završen (Laczko, 2002). Riječ je o prikrivanju statusa migranta i njegovu pretvaranju u tražitelja azila iako on to *de facto* nije. Srednjoistočnoeuropske zemlje, barem za vrijeme pristupanja EU, nisu razvile politike azila i procedure u skladu s postojećim potrebama tražitelja azila, već uglavnom kao odgovor na zahtjeve “starih” članica EU.

Prihvaćanjem Dublinske konvencije (1997.) i Sporazumom iz Tampera (1999.) te su zemlje pristale podnijeti određene troškove povezane s dolaskom većeg broja tražitelja azila kojima je onemogućen ulazak u neku od zapadnoeuropskih zemalja. Koristi koje će one imati od potpisivanja Schengenskog sporazuma i ulaska u EU mogu se očekivati tek nakon dugih godina članstva u EU iako potpisane obveze i teret koji iz njih proizlazi moraju snositi odmah, bez odgađanja.

Premda nije tradicionalno zemlja pružanja azila, Češka se suočava s povećanim brojem tražitelja azila. Između 1999. i 2004. u Češkoj je 77.330 stranaca zatražilo azil, a dobilo ga je 2.567. No češka je Vlada više usmjerena na pitanja povezana s radnim migracijama nego s azilom. Zemlja se okoristila iskustvima drugih članica EU (Austrije, Njemačke, Nizozemske, Francuske i dr.) učeći kako upravljati sustavom azila. Dok Vlada još uvijek usklađuje proceduru azila sa standardima EU, općenito gledajući, sustav pruža razinu usluge podjednaku onoj u zemljama EU.

Broj tražitelja azila u 2005. znatno je niži nego prethodnih godina: molbu je podnijelo svega 4.020 osoba. Najbrojniju skupinu činili su državljani iz Ukrajine,

potom iz Slovačke, Indije, Kine i Rusije. I u 2006. nastavlja se pad broja tražitelja, pa je zabilježeno tek nešto više od 3.000 zahtjeva, što je najmanji broj od 1998. Najbrojniju skupinu i dalje čine državljani Ukrajine, potom Slovačke, Vijetnama, Rusije i Moldavije (SOPEMI 2008).

Poljska bilježi porast broja tražitelja azila, koji je počeo 2000. i nastavio se u 2004. Glavnu skupinu čine državljani Rusije, posebno Čečeni. U 2005. broj tražitelja spustio se na 5.440, dok ih je 2004. bilo 8.077. U isto vrijeme broj stranaca s tzv. toleriranim statusom¹⁶ u Poljskoj je u porastu. Između 2003. i 2005. dodijeljeno je oko 2.500 takvih statusa, od čega se dvije trećine odnosilo na ruske državljane. Uvođenjem amandmana na Zakon o strancima iz 2003. olakšan je, između ostalog, pristup tržištu rada tražiteljima azila čija procedura za njegovo dobivanje u roku od godine dana nije završila. Kao i mnoge europske zemlje, 2005. i Poljska bilježi pad broja tražitelja azila, a preliminarni podaci za 2006. pokazuju daljnji pad. Državljanima Rusije (posebno Čečeni) i dalje dominiraju. U isto vrijeme porastao je broj stranaca s tzv. toleriranim statusom. Od 2003. do listopada 2006. dodijeljeno je oko 3.800 takvih statusa, u većini slučajeva državljanima Rusije.

Mađarska je za tražitelje azila prije svega tranzitna zemlja. Visoka stopa nezaposlenosti, duljina trajanja procedure za dobivanje azila i skromne mogućnosti integracije u mađarsko društvo glavni su razlozi što većina tražitelja napušta zemlju još za trajanja postupka (Juhász 2003). Posljednjih godina Mađarska bilježi pad broja tražitelja azila. U 2004. taj je broj (1.600) tek šestina onoga 2001. (SOPEMI 2005).

U odnosu na 2004., u 2005. nema znatnih odstupanja. Napredak je postignut utoliko što je 2005. pokrenut projekt pomoći izbjeglicama kako bi se bolje integrirali u mađarsko društvo. U 2006. broj tražitelja porastao je za oko 30 % i krajem godine bilo ih je oko 2100. Najbrojniju skupinu činili su državljani Vijetnama (19 %) te Srbije i Crne Gore (18 %), a na trećem mjestu bili su oni iz Kine (13 %) (SOPEMI 2008).

Sve do 2005. broj tražitelja azila u Slovačkoj postupno se povećavao; 2004. dosegnuo je gotovo 11.400. U 2005. taj broj snažno je pao na 3.490, što je odraz trenda prisutnog u većini europskih zemalja. U relativnim brojkama to je najviši pad od svih zemalja OECD-a. Preliminarni podaci i za 2006. upućuju na daljnji pad. U prethodnim godinama najbrojnije skupine tražitelja azila dolaze iz Indije, potom Rusije i Kine. Kao i u nekim drugim susjednim zemljama, i u Slovačkoj većina tražitelja nije pričekala kraj procedure, već je napustila Slovačku i otišla u

• • •

¹⁶ Tolerirani status dodjeljuje se tražiteljima azila čiji su zahtjevi za azil odbijeni, ali ne mogu se vratiti u zemlju podrijetla zbog nepovoljnih političkih prilika u njoj (proгона, sukoba, nasilja i sl.). U Poljskoj je taj status u većini slučajeva dodjeljivan Čečenima (Iglucka 2005: 5).

neke druge zemlje dok je procedura bila u tijeku. Više od polovine tražitelja dolazi iz Južne i Jugoistočne Azije (Indija, Kina, Pakistan, Bangladeš i Afganistan) te Rusije, Gruzije i Moldavije. S pridruživanjem EU Slovačka je potpisala sporazum iz Dublina, čime je kao granična zemlja EU postala odgovorna za rješavanje velikog broja zahtjeva tražitelja koji su koristeći se sustavom azila pokušali ući na teritorij EU. U siječnju 2007. stupile su na snagu promjene Zakona o azilu, koje se odnose na uvođenje dodatne zaštite strancima (njihovoj djeci i supružnicima) kojima azil nije odobren, a u zemljama podrijetla izloženi su progonu. Nadalje, promjenama Zakona, žrtve trgovanja ljudima mogu dobiti status "toleriranog boravka" (*tolerated residence*). Taj im status osigurava boravak do 180 dana u Slovačkoj i smještaj ako ga same ne mogu osigurati (SOPEMI 2008).

Tablica 3: Priljev tražitelja azila za razdoblje od 2000. do 2006.

	2000.	2001.	2002.	2003.	2004.	2005.	2006 ¹⁷
Češka	8.788	18.094	8.484	11.396	5.460	4.020	3.000
Mađarska	7.801	9.554	6.412	2.401	1.600	1.610	2.100
Poljska	4.589	4.529	5.170	6.909	8.077	5.440	4.400
Slovačka	1.556	8.151	9.700	10.358	11.391	3.490	2.900
Ukupno	22.734	40.328	29.766	31.064	26.528	14.560	12.400

Izvor: <http://dx.doi.org/10.1787/015571456220>

• • •

¹⁷ Izvor podataka za broj tražitelja azila u 2006. sljedeće su internetske stranice:

za Češku: <http://dx.doi.org/10.1787/434032423010>

za Mađarsku: <http://dx.doi.org/10.1787/434208362671>

za Poljsku: <http://dx.doi.org/10.1787/434514374888>

za Slovačku: <http://dx.doi.org/10.1787/434605260884>.

RADNE MIGRACIJE U SREDNJOISTOČNOEUROPSKIM ZEMLJAMA ČLANICAMA EU

Tržište rada u srednjoistočnoeuropskim zemljama obilježava svojevrsni antagonizam nacionalnih interesa pojedine zemlje s jedne strane i interesa EU s druge. Prisutnost tzv. "poslova za migrante" (*migrant jobs*) u većini zemalja s privremenom radnom snagom uzrok je ekonomske (nesiguran posao, niske plaće, česta nezaposlenost, slaba obrazovanost, izloženost kriminalu), političke (nedostatak moći da se utječe na donošenje odluka na bilo kojoj razini vlasti) i prostorne (koncentriranost u određenim gradskim i prigradskim područjima) marginaliziranosti radnika migranta (Castles i Miller 2003).

Društvena marginalizacija stranih radnika utječe na stvaranje negativnih stavova i ksenofobičnih ispada domaćih radnika prema njima. Njih se često percipira kao skupinu nezaposlenih zbog koje država mora snositi određeni teret ili kao skupinu čiji su članovi uključeni u poslove "sive ekonomije" (usp. Plewa i Miller 2004).

U odnosu na ostale tri srednjoistočnoeuropske zemlje Češka se nalazi u određenoj prednosti, prije svega zbog prilično jaka tržišta rada na kojemu strani radnici lako mogu naći posao. U Češkoj je 2004. godine 173.000 imigranata dobilo radne dozvole, od čega 62 % za privremeni rad, a 38 % za pokretanje posla. Struktura češkoga gospodarstva pruža zaposlenje i zakonitim i *kvazizakonitim* migrantima. Unatoč pokušajima da se postrože kriteriji, zapošljavanje je i dalje moguće bez radne dozvole (Drbohlav 2005).

Zbog manjka radne snage na tržištu rada, češka je Vlada u srpnju 2003. pokrenula pilot-program Aktivan odabir kvalificiranih stranih radnika kako bi privukla prije svega visokoobrazovane strane radnike i njihove obitelji. U okviru tog programa odabiru se kandidati uzimajući u obzir njihovo zaposlenje, radno iskustvo, obrazovanje, dob, poznavanje jezika i broj članova obitelji. Prihvaćeni kandidati mogu dobiti trajno boravište u Češkoj nakon samo 2,5 godine boravka u njoj. Otkad je program pokrenut do travnja 2005., 279 ljudi prošlo je kroz njega. Većina kandidata došla je iz Bugarske (informatičari, zdravstveni djelatnici i znanstvenici). Program ipak nije polučio željene rezultate jer nije privukao očekivani broj kandidata. Poteškoće pri pronalaženju odgovarajućega posla i ishoda privremenih radnih viza, što su preduvjeti za primjenu programa, smatraju se glavnim krivcima njegova neuspjeha (Drbohlav 2005). Sve veća potražnja za određenim zanimanjima na tržištu rada potaknula je češku Vladu da 2007. najavi uvođenje "zelene karte" kako bi postojeći manjak na tržištu rada nadoknadila stranim radnicima. Posjedovanje "zelene karte" stranom radniku omogućuje nastanjivanje i zapošljavanje u Češkoj i može se dodijeliti na najdulje tri godine. Nakon toga osoba koja posjeduje "zelenu kartu" može podnijeti zahtjev za stalni boravak

prema jednostavnijoj proceduri od one koju moraju proći strani državljani koji je ne posjeduju (SOPEMI 2008).

Poljsku obilježava dvojno tržište rada, razvijen neslužbeni sektor gospodarstva i potražnja za jeftinom radnom snagom unatoč relativno visokoj stopi nezaposlenosti (Iglicka 2001). Čini se paradoksalnim da Poljaci još uvijek napuštaju svoju zemlju kao sezonski radnici nalazeći posao u inozemstvu, dok strani radnici iz istočnoeuropskih zemalja pronalaze posao na poljskome tržištu rada. Iako je razvoj migracijske politike u začecima, Poljska privlači znatan broj stranih radnika, koji imaju važnu ulogu u njezinu etnički segmentiranom tržištu rada. Vijetnamci, Ukrajinci, Rusi i Bjelorusi čine najbrojniju skupinu stranih radnika koji dolaze izvan zemalja EU. Dok državljani EU prevladavaju u poljskome primarnom sektoru, državljani Ukrajine, Rusije i Bjelorusije u njemu su nešto manje zastupljeni. U sekundarnom sektoru uglavnom su državljani iz Vijetnama (Iglicka 2000; Plewa i Miller 2004). Poljska je usvojila niz *ad hoc* rješenja kako bi kratkoročno riješila neka pitanja koja se odnose na uključivanje privremene strane radne snage na tržište rada. Na taj način pokušala je postići određene ekonomske prednosti, čime se dugoročno gledano ni na gospodarskome ni na političkom planu ne postižu zadovoljavajući rezultati (usp. Plewa i Miller 2004).

Sezonski radnici iz Ukrajine, Bjelorusije i Rusije nastavljaju dolaziti u Poljsku i tijekom 2007., što im je olakšano ukidanjem viza, kako za poslove u poljodjelstvu tako i za poslove u drugim sektorima. U drugoj polovini 2007. zabilježen je dolazak oko 24.500 sezonskih radnika, uglavnom iz Ukrajine (SOPEMI 2008).

U Mađarskoj se imigranti koji posjeduju dozvolu trajnog boravka mogu zaposliti pod gotovo istim uvjetima kao i mađarski državljani; iznimka su poslovi u uslužnim djelatnostima.¹⁸ Pokrenuti poduzeće u Mađarskoj, često je lakše nego dobiti radnu dozvolu (Juhász 2003). Sektori u kojima su strani radnici s radnim dozvolama najbrojniji jesu građevinarstvo, poljodjelstvo, tekstilna i odjevna industrija, trgovina, ugostiteljstvo i zabava. Većina zaposlenika rumunjski su državljani. Određeni broj dolazi i iz zemalja bivšega Sovjetskog Saveza, najčešće iz Ukrajine. Sve brojniju skupinu čine i Kinezi, koji su od 1997. na trećemu mjestu po brojnosti.

Imigranti s dozvolom privremenog boravka najčešće rade ilegalno, također u sektorima građevinarstva, poljodjelstva, ugostiteljstva, zabave te tekstilne i odjevne industrije. Složena i dugotrajna procedura oko dobivanja radne dozvole razlog je što većina imigranata do zaposlenja ne dolazi na zakonit način. Iako se u medijima često govori o nezakonitom zapošljavanju stranih radnika, ne postoje službeni podaci o njihovom broju. Pretpostavlja se da je broj nezakonito zaposlenih

¹⁸ To ne vrijedi za predsjednike stranih kompanija, koji mogu raditi i bez radne dozvole.

stranih radnika dvostruko veći od onih s radnim dozvolama. Umjesto postojanja sustava kvota, u Mađarskoj ministar rada određuje broj radnih dozvola, koje će biti dodijeljene stranim radnicima na nekoliko razina. Na prvoj razini određuje se ukupan broj radnih dozvola za cijelu zemlju, na drugoj se taj broj raspoređuje prema potrebama pojedinih regija, a treća se odnosi na glavni grad Budimpeštu. Ministar rada određuje i zanimanja za koja će se dodjeljivati radne dozvole (SEC /2006/892). Za razliku od drugih zemalja koje su 2004. postale članice EU, Mađarska je ne temelju načela reciprociteta svoje tržište rada otvorila samo onim državljanima iz zemalja EU koje su svoja tržišta otvorila njezinim državljanima (SOPEMI 2008).

Slovačka je za većinu imigranata i dalje tranzitna zemlja, zanimljivija tražiteljima azila nego radnim migrantima. Kao i ostale analizirane zemlje, i Slovačka je potpisnica Sporazuma o slobodnom pristupu tržištu rada državljanima EU, a njezini državljani dok traju pravila tranzicijskog razdoblja ne mogu neograničeno pristupiti tržištima rada u zemljama EU. Iznimku čine Njemačka, Luksemburg i Mađarska, s kojima ima sklopljene ugovore o nešto povoljnijem pristupu na njihova tržišta rada. Sporazumima sklopljenima s Češkom, Mađarskom i Poljskom omogućeno je slobodno kretanje radnika iz tih zemalja neovisno o zakonodavstvu EU (SOPEMI 2006).

INTEGRACIJA IMIGRANATA U SREDNJOISTOČNOEUROPSKIM ZEMLJAMA ČLANICAMA EU

Godišnji izvještaj Europske komisije o migraciji i integraciji u Europi govori kako su nove zemlje članice EU tek odnedavno suočene s imigracijom i izazovima integracije (SEC /2006/892). Rastući broj državljana trećih zemalja u srednjoistočnoeuropskim zemljama zahtijeva nove pristupe integraciji, koji se razlikuju od integracije manjina i izbjeglica, s čime su te zemlje donedavno bile suočene. Nove zemlje članice EU tek 2004. donose nacionalne programe koji se odnose na uključivanje imigranata u društva primitka. Razvoj i implementacija integracijskih politika raspoređeni su na različite razine vlasti: nacionalnu, regionalnu i lokalnu, a način njihova uređenja razlikuje se od zemlje do zemlje. U planiranje i provođenje integracijskih mjera sve su više uključeni lokalni akteri i sami imigranti. Pred imigrante se postavlja zahtjev za ispunjavanje određenih obveza koje se odnose na njihovu integraciju. Posebno je istaknuta potreba za pohađanjem obveznih integracijskih tečajeva koji sadržavaju jezičnu pouku i olakšavaju im snalaženje i funkcioniranje u svakodnevnom životu. Kako bi se uspješno integrirali i participirali u svim segmentima društvenog života, imigranti trebaju imati osigurana temeljna prava kao što je pristup obrazovanju, stanovanju, zdravstvenoj i socijalnoj zaštiti. U državama EU ostvarivanje prava imigranata nije ujednačeno. Većinu prava države i dalje daju izbjeglicama nakon što dobiju boravišnu dozvolu. Čak i nakon pet godina legalnog boravka zakonodavstvo mnogih zemalja EU imigran-

tima ne dopušta jednak pristup resursima (SEC/2006/892). I u srednjoistočnoeuropskim zemljama integracijska je politika sve donedavno bila usmjerena s osobe s izbjegličkim statusom. Kako je broj stranaca u njima svake godine rastao, pojavila se potreba za proširenjem integracijskih procesa i na druge skupine imigranata osim azilanata. Zbog nedostatka kvalificiranog osoblja i novca provođenje i proširenje tih programa otežano je i usporeno.

Glavni razlog izostanka uspješne integracije imigranata u Poljskoj i Slovačkoj sami su migranti jer većina njih u tim zemljama ne želi ostati niti se želi uključiti u integracijske programe (SEC/2006/892).

Radi identificiranja glavnih čimbenika koji utječu na sprečavanje integracije imigranata i njihovu nezaštićenost državnim politikama, češka je Vlada razradila program pod nazivom Analiza situacije i uloga stranaca koji su dugoročni rezidenti. Vlada je također otkrila nedostatak educiranog osoblja i resursa nužnih za integracijski proces. Osim Vladinih institucija, različite nevladine organizacije svojim projektima nastoje pridonijeti što boljoj integraciji sve većeg broja imigranata.

U siječnju 2005. u Poljskoj je Vijeće ministara usvojilo dokument kojime se predlažu konkretne mjere za stvaranje i provođenje imigrantske integracijske politike u praksi. Nedugo nakon toga na temelju premijerove odluke osnovana je međuministarska radna skupina zadužena za izradu mjera društvene integracije stranaca. Pitanje društvene i profesionalne integracije imigranata navodi se kao jedan od sedam prioriteta poljske socijalne politike od 2007. do 2013. U njezinu okviru navedeni su sljedeći ciljevi: uključivanje javnih institucija u akcije integracije imigranata u društvo primitka; uvođenje antidiskriminacijske politike s ciljem ograničavanja ksenofobičnih stavova prema imigrantskim zajednicama (informativne kampanje, obrazovne aktivnosti i sl.); osposobljavanje javnih službenika iz Vladinih i nevladinih institucija koji rade sa strancima; detaljan nacrt sheme zaštite i pomoći izbjeglicama (Kępińska 2005).

Poput većine zemalja u okruženju, Mađarska priljev imigranata sve donedavno nije tretirala kao složeno društveno i ekonomsko pitanje, već kao devijantan fenomen koji ugrožava javni red. Stoga su njezinu migracijsku politiku obilježavala *ad hoc* zakonska rješenja (Juhász 2003). Vlada tek odnedavno razrađuje novu integracijsku politiku. Nakon nekoliko pilot-projekata u području integracije, ističe se potreba za stvaranjem složene integracijske politike koja se bavi različitim skupinama imigranata (SEC/2006/892).

Politika integracije stranaca u Slovačkoj provodi se na temelju Vladine rezolucije br. 105/1996 iz 1996., koja je zastarjela, nepotpuna i ograničena te se uglavnom odnosi na izbjeglice, posebno kada je riječ o socijalnom stanovanju, zapošljavanju, društvenoj i psihološkoj pomoći te obrazovanju osoba koje po rođenju nisu etnički Slovaci. Premda slovački zakoni imigrantima omogućuju osnivanje dru-

štava, takvim aktivnostima ne obuhvaća se civilni život imigranata u cijelosti, već tek u njegovu manjem dijelu. Zbog visokog stupnja ksenofobije u društvu, udio sudjelovanja imigranata u upravljanju raznim poduzećima, institucijama, društvima i radnim kolektivima nezamjetljiv je (Divinský 2005). Stoga je u Slovačkoj 2005. pokrenut novi koncept migracijske politike koji predviđa stvaranje nove radne skupine za provođenje raznih inicijativa čiji je cilj povećanje tolerancije u slovačkom društvu (SEC/2006/892).

ZAKLJUČAK

S promjenom društveno-političkih uređenja krajem 90-ih godina 20. stoljeća te ulaskom u članstvo EU srednjoistočnoeuropske zemlje ulaze u novu razvojnu fazu, koja je, između ostaloga, zahvatila područje migracija. Najveće promjene na tom području odnosile su se na ukidanje emigracijskih tokova i ograničavanja imigracijskih tokova, a posljedično i na pojavu raznovrsnih migracijskih kretanja. Kako su navedene zemlje imale vrlo ograničena iskustva s imigracijom, pojavila se potreba za stvaranjem i razvojem do tada nerazvijenih migracijskih politika koje su posebno usmjerene na imigrantsku problematiku. Taj je razvoj ubrzao proces njihova pridruživanja EU. Usklađivanje migracijskih politika sa zajedničkom migracijskom politikom EU, odnosno s njezinim *acquisom*, postalo je prioritet, kako zakonodavne tako i izvršne vlasti. Za područje migracija to se odnosilo na slobodu kretanja, imigraciju, azil i unutarnju sigurnost. Donošenjem ili izmjenom temeljnih zakona kojima se uređuje ulazak i boravak stranaca, dobivanje viza i boravišnih dozvola, stjecanje prava na državljanstvo, prava na azil i sl. (zakon o strancima, zakon o državljanstvu, zakon o azilu) stvoreni su uvjeti za provedbu novih migracijskih politika. Premda je sve veća kontrola i restrikcija migracijskih tokova zajednička karakteristika migracijskih politika svih novih članica EU, različiti oblici migracija povezani s povijesnim i društvenim posebnostima određene zemlje, kao i njezinim nacionalnim interesima, utjecali su i utječu na donošenje i provedbu selektivnih mjera kojima se regulira ulazak i boravak određene kategorije stranaca.

Iako su migracijske politike u četiri analizirane zemlje po mnogočemu slične, svaka zemlja donijela je niz zakona, a poslije i amandmana kako bi prilagodila i uskladila migracijska kretanja sa svojim nacionalnim interesima.

Odgovori srednjoistočnoeuropskih zemalja na veličinu i raznolikost imigrantske populacije i dalje su čvrsto utemeljeni na ideji nacije kao zamišljene zajednice (usp. Anderson 1990). Stoga je u manjoj ili većoj mjeri u tim zemljama donošenje migracijskog zakonodavstva povezano sa shvaćanjem nacije-države. Većina zakona o državljanstvu temelji se na "pravu krvi" (*ius sanguinis*), čime se olakšava stje-

canje državljanstva imigrantima koji su podrijetlom etnički Mađari, Slovaci, Česi ili Poljaci, dok je ostalima to pravo, ali i neka druga prava, znatno teže ostvariti.

Češka je primjer zemlje s vrlo liberalnom migracijskom politikom, što se očituje u vrlo jednostavnu načinu na koji strani radnici mogu ući u zemlju i zaposliti se. Zbog sve većeg manjka radne snage na tržištu rada, što se posebno odnosi na visokoobrazovane stručnjake, češka je Vlada svoju migracijsku politiku usmjerila prema radnim migrantima. Pokretanjem programa i donošenjem određenih zakona kojima se regulira boravak i zapošljavanje stranih državljana i njihovih obitelji Vlada je na sustavan način pokušala otkloniti probleme povezane s manjkom radne snage. Migracijsku politiku u Češkoj možemo svrstati u programsku (usp. Mármora 1999) jer je pokušala dati institucionalni odgovor na određene ekonomske, političke ili socijalne probleme u društvu. Migracijska politika donesena je u skladu sa širim gospodarskim (manjak radne snage) i populacijskim (sve manja stopa nataliteta) problemima, definirana je kategorija migranata za kojom postoji potreba i kriteriji njihova prihvaćanja.

Mađarska je tek 2006. počela razvijati svoju migracijsku strategiju i politiku u okviru Ministarstva pravosuđa i zakonodavstva. Zbog manjka radne snage u pojedinim zanimanjima, Vlada je tek odnedavno (početkom 2007.) sustavno počela razmatrati situaciju na tržištu rada kako bi bolje procijenila potrebu za stranom radnom snagom i u skladu s tim donijela određene zakonske odredbe. No kako je većina imigranata u Mađarsku došla iz susjednih zemalja i mađarskoga je etničkog podrijetla, glavnina zakona koji se odnose na migracijsku problematiku svedena je na pojednostavljenje i ubrzavanje procesa stjecanja državljanstva pripadnicima manjina (posebno mađarske). Sve donedavno većina stranih radnika u Mađarskoj radila je bez radne dozvole zbog vrlo dugotrajne i složene procedure njezina dobivanja.

Razvoj koherentne i sustavne migracijske politike u Poljskoj počinje početkom 2007. Sve do tada usvajano je niz *ad hoc* rješenja kako bi se kratkoročno riješila neka pitanja povezana s privremenim radom stranih radnika, a migracijska politika uglavnom je bila svedena na politiku azila i repatrijaciju. Odnedavno, formiranjem Odbora za migracijsku politiku, pozornost se sve više usmjeruje na radne migracije te gospodarska i socijalna pitanja koja iz njih proizlaze. Otvaranjem tržišta rada sezonskim radnicima iz Ukrajine, Bjelorusije i Rusije, od kojih se više ne traži posjedovanje viza, u Poljskoj se manjak na tržištu rada počinje nadomještati stranim radnicima (posebno u poljodjelstvu).

Kako je Slovačka kao odredišna zemlja zanimljivija tražiteljima azila nego radnim migrantima, njezina migracijska politika najviše je napredovala u području azila i integracije stranaca. Donošenjem akata kojima se zakonski uređuje položaj stranaca s izbjegličkim statusom stvoreni su uvjeti za njihovu bržu integraciju.

No kako iseljavanje iz Slovačke ne prestaje, a BDP raste, možemo pretpostaviti da će se Slovačka vrlo skoro suočiti s manjkom radne snage na svome tržištu rada i u migracijskoj politici sve veću pozornost posvećivati radnim migracijama.

Analizirane zemlje prije pridruživanja EU, a većina njih i neposredno nakon njega, pitanje migracija nisu doživljavale kao gorući društveni problem. Upravljanje migracijama, stvaranje koherentnih i programskih migracijskih politika, nametnulo se kao prioritet s porastom imigrantske populacije.

Zbog određenih gospodarskih i socijalnih problema te uznapredovale depopulacije te su zemlje počele u okviru svojih migracijskih politika donositi sustavne mjere kako bi donekle riješile ili ublažile probleme s kojima se njihova društva susreću. U kojoj će mjeri u tome uspjeti, pokazat će vrijeme, no sasvim je izvjesno da će imigrantska populacija biti sve veća i po sastavu raznolikija, što će pred spomenuta društva postaviti daljnje zahtjeve za razvoj migracijskih politika, posebno onog dijela koji se odnosi na integraciju imigranata u društvo primitka.

LITERATURA:

- Anderson, Benedict (1990) *Nacija: zamišljena zajednica*. Zagreb: Školska knjiga.
- Castles, Stephen i Mark J. Miller (1993) *The Age of Migration*. London: The Macmillan.
- Council of the European Union (2006) *Second Annual Report on Migration and Integration*, SEC (2006) 892, EC Commission, Brussels.
- Divinský, Boris (2004) *Slovak Republic (Volume V). An Acceleration of Challenges for Society*. European Commission Project, Vienna, Austria: International Organization for Migration (IOM).
- Divinský, Boris (2005) *Active Civic Participation of Immigrants in Slovakia*. Country Report for the European research project POLITIS, Oldenburg (<http://www.uni-oldenburg.de/politis-europe>).
- Drbohlav, Dušan (2004) *The Czech Republic (Volume II). The Times They Are A-Changin*. European Commission Project, Vienna, Austria: International Organization for Migration (IOM).
- Drbohlav, Dušan (2005) "The Czech Republic: From Liberal Policy to EU Membership", *Migration Information Source* (<http://www.migrationinformation.org/Profiles/print.cfm?ID=325>).
- Frejka, T., M. Okolski i K. Sword, ur. (1998) *In-Depth Studies on Migration in Central and Eastern Europe: The Case of Poland*. New York: United Nations.
- Geddes, Andrew (2003) *The Politics of Migration and Immigration in Europe*. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage.
- Iglicka, Krystyna (2000) "Ethnic division on emerging foreign markets in Poland during the transition period." *Europe-Asia Studies* 52(7): 1237–1255.
- Iglicka, Krystyna (2005) *EU Membership Highlights Poland's Migration Challenges*. Warsaw: Center for International Relations (<http://www.migrationinformation.org/Feature/display.cfm?ID=302>).
- Juhász, Judit (2003) *Hungary: Transit Country between East and West* (<http://www.migrationinformation.org/Profiles/display.cfm?ID=181>).
- Kępińska, Ewa (2005) *Recent Trends in International Migration. The 2005 SOPEMI Report for Poland*. CMR Working Papers, No. 2/60.
- Kováts, András, Pál Nyíri i Judit Tóth (2003) *Hungary*. Country Report for the project *EU and US approaches to the management of immigration*, Brussels/MPG.

- Kreienbrink, Axel (2004) "The Development of Migration Policy in Accession States to the EU: A Comparison Between Poland and Spain." U Olga Majtczak (ur.) *Contemporary migration issues: migration and society. Legal framework of migration versus human rights. The 4th International Immigration Conference*. Warsaw: Independent University of Business and Government: 169-183.
- Kraler, Albert i Krystyna Iglicka (2002) "Labour Migration in Central and Eastern European Countries (CEECs)." U Frank Laczko, Irene Stacher i Amanda Klekowski von Koppenfels (ur.) *New Challenges for Migration Policy in Central and Eastern Europe*. The Hague: IOM, ICMPD: 27-45.
- Laczko, Frank (2002) "Introduction." U Frank Laczko, Irene Stacher i Amanda Klekowski von Koppenfels (ur.) *New Challenges for Migration Policy in Central and Eastern Europe*. The Hague: IOM, ICMPD: 1-10.
- Mármora, Lelio (1999) *International Migration Policies and Programmes*. Buenos Aires: United Nations - IOM.
- Massey, Douglas S., Joaquín Arango, Graeme Hugo, Ali Kouaouci, Adela Pellegrino i J. Edward Taylor (1998) *Worlds in Motion: Understanding International Migration at the End of the Millennium*. Oxford: Clarendon Press.
- Mitsilegas, Valsamis (2002) "The Implementation of the EU *acquis* on Illegal Immigration by the Candidate Countries of Central and Eastern Europe: Challenges and Contradictions." *Journal of Ethnic and Migration Studies* 28(4): 665-682.
- SOPEMI. *International Migration Outlook*. Paris: OECD, 2006.
- SOPEMI. *International Migration Outlook*. Paris: OECD, 2007.
- SOPEMI. *International Migration Outlook*. Paris: OECD, 2008.
- Okólski, Marek (1998) *Recent trends in international migration - Poland 1997* (ISS Working Paper, Prace Migracyjne 19), Warsaw.
- Okólski, Marek (2001) "Incomplete migration: a new form of mobility in Central and Eastern Europe: the case of Polish and Ukrainian migrants." U Claire Wallace i Dariusz Stola (ur.) *Patterns of Migration in Central Europe*. London: Palgrave: 105-128.
- Plewa, Piotr i Mark J. Miller (2004) "Postwar and Post-Cold War Generations of European Temporary Foreign Worker Policies: Continuities and Discontinuities." U Olga Majtczak (ur.) *Contemporary migration issues: migration and society. Legal framework of migration versus human rights. The 4th International Immigration Conference*. Warsaw: Independent University of Business and Government: 279-308.

- Salt, John (2003) *Current Trends in International Migration in Europe*, CDMG (European Committee on Migration). Strasbourg: Council of Europe Publishing.
- Stola, Dariusz (2001) "Poland." U Claire Wallace i Dariusz Stola (ur.) *Patterns of Migration in Central Europe*. London: Palgrave: 175-202.
- Vermeersch, Peter (2005) "EU enlargement and immigration policy in Poland and Slovakia." *Communist and Post-Communist Studies* 38(1): 71-88.
- Wallace, C., O. Chmular i E. Sidorenko (1996) "The Eastern Frontier of Western Europe: Mobility in the Buffer Zone." *New Community* 22(2): 259-286.
- Wihtol de Wenden, Catherine (2006) "The Future European Union Facing Migration." U Wolfgang Lutz, Rudolph Richter i Chris Wilson (ur.) *The New Generations of Europeans: Demography and Families in the Enlarged European Union*. London, Sterling, VA: International Institute for Applied Systems Analysis: 247-260.
- Williams, Allan M. i Vladimir Baláž (2002) "Trans-border population mobility at a European crossroads: Slovakia in the shadow of EU accession." *Journal of Ethnic and Migration Studies* 28(4): 647-664.

BRANKA VERDONIK-RASBERGER IN NJENO DELOVANJE V SLOVENSKEM DOMU KPD "BAZOVICA"

BRANKA VERDONIK-RASBERGER AND HER ROLE IN THE SLOVENE HOUSE KPD "BAZOVICA"

The article brings a survey of appearances and participation of Branka Verdonik-Rasberger at different events, organized by the Slovene house KPD "Bazovica" in Rijeka. Before and after World War II many Slovene people moved to Reka in search of better living and working conditions, Branka Verdonik and her family having been one of them in 1952. Branka quickly adapted to the new surroundings. She appeared in several stage plays in the Rijeka Theatre and was very popular with the audience. In the period between 1955 and 1973 she was also a member of the Slovene house KPD "Bazovica". She was a permanent although not a very active member, whose role in raising the artistic level of the association was substantial. Her stage appearances were equal to those of other – mostly amateur – association members. The aim of all her activities was to preserve the links with Slovenia and Slovene culture through listening to Slovene poetry and prose. The Slovene house was proud of the successful and reputed artists amongst its active members.

Keywords: Branka Verdonik, Slovene house KPD "Bazovica", Slovenes, artists, Reka

Članek prinaša pregled nastopov in sodelovanja Branke Verdonik-Rasberger na različnih dogodkih, ki jih je v svojem rednem delovanju organiziral Slovenski dom KPD "Bazovica" na Reki. V iskanju boljših življenjskih in delovnih pogojev so se številni Slovenci pred drugo svetovno vojno in po njej preselili na Reko, med njimi leta 1952 tudi Branka Verdonik z družino. V novem okolju se je prilagodila obstoječim razmeram. Na reških gledaliških deskah je igrala v številnih dramskih predstavah in navduševala reško publiko. Med letoma 1955 in 1973 je bila aktivna tudi v Slovenskem domu KPD "Bazovica". V njem ni veliko, je pa stalno sodelovala. S svojim delom v društvu je Slovincem predstavila del umetniških stvaritev in skupaj z drugimi aktivnimi slovenskimi umetniki dvigala celotno umetniško raven Slovenskega doma KPD "Bazovica". Enakopravno je nastopala z drugimi aktivnimi – večinoma amaterskimi – člani društva. Njeno delovanje v Slovenskem domu KPD "Bazovica" je izhajalo iz želje, da bi s poslušanjem slovenskih pesmi in slovenske besede ostala povezana s Slovenijo in slovensko kulturo, Slovenski dom KPD "Bazovica" pa je bil ponosen na uspešne in cenjene umetnike med svojimi aktivnimi člani.

Ključne besede: Branka Verdonik, Slovenski dom KPD "Bazovica", slovenski umetniki, delujoči na Reki, Slovenci na Reki

Po drugi svetovni vojni se je začelo obdobje dinamičnega razvoja Reke. Obnovljene so bile gospodarske organizacije in kulturne ustanove. Državne institucije so podprle gospodarski in kulturni razvoj razrušenega mesta in že leta 1945 je bila ustanovljena prva znanstvena ustanova. To je bil Jadranski inštitut na Sušaku, današnji Zavod za povijesne i društvene znanosti HAZU na Reki.¹ Delovanje Gradske biblioteke se je nadaljevalo leta 1946 (Klen 1988: 434). Delovati so začeli tudi Gradski muzej, Državni arhiv ter Narodna čitaonica, katere delovanje je bilo med italijansko okupacijo prepovedano. Naslednje leto je bilo na Sušaku ustanovljeno Dječje kazalište, na Reki pa Koncertni ured, Prirodoslovni muzej in Konzervatorski zavod.

Ponovno je začelo delovati tudi reško gledališče, ki je bilo ustanovljeno leta 1885. V času njegovega delovanja so se zamenjali številni gledališki impresariji, zaznamovali pa so ga in nanj vplivali različni politični dogodki. V njem so gostovale znamenite gledališke družbe, največkrat z Apeninskega polotoka. Njihov repertoar je ponujal klasične in moderne predstave ter opere italijanskih, francoskih in nemških avtorjev. Od slovanskih avtorjev so igrali samo dela ruskih umetnikov.

V obdobju med letoma 1943 in 1945 reško gledališče ni delovalo, delovale pa so gledališke družbe, ki so po letu 1945 odigrale pomembno vlogo pri ustanovitvi in razvoju gledališča na Reki. Iz gledaliških družin "Nikola Car" in "Otokar Keršovani" je nastalo jedro hrvaške Drame, iz italijanske gledališke družine "Filodrammatica fiumana" je nastalo jedro italijanske Drame, glasbeniki Simfonijskega orkestra pa so bili jedro za ustanovitev Opere z baletom. V januarju 1946 je bilo odločeno, da se bo na Reki ustanovilo stalno gledališče. V maju leta 1946 je bila določena prva stalna gledališka uprava; to so bili dr. Đuro Rošić, intendant; Ferdinand Pomykalo, glavni tajnik; Boris Papandopulo, direktor Opere; Tullio Fonda, direktor italijanske Drame; Josip Pomykalo, tajnik Opere, in Osvaldo Ramous, tajnik italijanske Drame. Nastopna predstava je bila Gunduličeva Dubravka I. v režiji M. Foteza, z inscenacijo V. Žedrinskega, dirigiral pa je B. Papandopulo. Našteta imena govorijo o resnem začetku dela Narodnega kazališta na Reki. Trud in profesionalizem sta se odrazila tudi na prvi operni premieri v novembru leta 1946, ko je bila izvedena Zajčeva opera Nikola Šubić Zrinski. Izvedba je doživela velik uspeh, še posebej pa kreacija na Reki delujočega slovenskega opernega pevca Milana Pihlerja, ki je nastopil v vlogi Zrinskega. Navedeno je, da vloga "(...) ... ulazi u povijest naše operne umjetnosti" (Matejčić 1981: 55).

V novoustanovljenem reškem gledališču je bilo po drugi svetovni vojni več težav. Primanjkovalo je inscenacije, oblačil in tudi umetnikov (Matejčić 1981: 54). Hrvatska Drama je imela 28 članov, med katerimi sta tudi bila Slovenci Mila

¹ Številni sodelavci so v prvih letih po osvoboditvi pripravili in objavili dve deli o popisu prebivalcev in kritiko prejšnjih popisov v Istri, Gorici, Trstu in na Reki (Munić ur. 1996: 224).

Šarič² in Josip Marotti. Podobno je bilo tudi z opernim ansamblom. Takrat je namreč delovalo 15 solistov in 60 članov orkestra. Čeprav so bili člani pevskega zbora pevci z območja Sušaka in Reke, so bili solisti iz različnih krajev nekdanje Jugoslavije. Aleksander Boštjančič, Anton Koren in Pavla Udovič so prišli leta 1949, Josip Šutej leta 1950, Zornik Oskar pa leta 1951. Baletna skupina je začela leta 1946 delati s tremi balerinami; ena od njih je bila tudi koreografinja. Pozneje so začeli prihajati tudi baletni umetniki iz slovenskih krajev. To so bili Majda Humsky, ki je prišla leta 1951, Sonja Kern-Svoboda, ki je prišla leta 1952, Maks in Irena Kirbos pa sta prišla leta 1954.³

Prvih deset let je reško gledališče doživljalo krize, in to predvsem takrat, ko so nosilci glavnih vlog in najpomembnejši akterji predstav odhajali z Reke zaradi boljših priložnosti in igranja v večjih gledališčih⁴ (Matejčić 1981: 58). Od petdesetih pa do začetka šestdesetih let so v reško gledališče prihajali mnogi priznani slovenski umetniki, ki so na različnih odrih tedanje Jugoslavije že odigrali opazne vloge. Razlogi za njihov prihod so bili različni. Nekateri so iskali boljšo zaposlitev in večjo plačo, spet drugi so dobili v uporabo stanovanje in tako rešili svoje stanovanjsko vprašanje. Nekateri umetnike pa sta pritegnila morje in boljša klima.⁵

V reškem gledališču so v petdesetih letih začeli delovati naslednji umetniki: Branka in Edo Verdonik,⁶ Paola⁷ in Milan Udovič,⁸ Konrad Orožim,⁹ Sandi

2 Mila Šarič (1891–1977) je diplomirala na dunajski igralski šoli in je od samega začetka igrala v ljubljanskem gledališču. Samo dve leti po drugi svetovni vojni ni bila članica ljubljanske Drame. Ti dve leti je preživela v Mariboru in na Reki. V Ljubljano se je vrnila jeseni leta 1947. Na Reki je delovala med 1. 9. 1946 in 31. 7. 1947. Odigrala je pet vlog v predstavah Na straži V. Cara Emina, Ožaloščena porodica B. Nušiča, Hasanaginica M. Ogrizoviča, Plamen pod bedemom I. Žica Kalčiča, Za dobro naroda I. Cankarja.

3 Slovenski gledališki muzej, sign. 387, mapa 27.

4 Reško gledališče je leta 1947 zapustila tudi Mila Šarič in se vrnila v Ljubljano.

5 Iz pogovora z A. Usenikom in S. Kern-Svoboda, 2007.

6 Edo Verdonik (1908–1978), igravec in režiser, je prvo vlogo odigral leta 1923. Od leta 1922 je bil član mariborske Drame. Od leta 1941 je živel v Ljubljani, kjer je nastopal v Veselem teatru. Vse do konca druge svetovne vojne je igral v ljubljanski Drami, potem pa se je vrnil v Maribor. E. Verdonik je prišel v Narodno kazališče "Ivan pl. Zajc" na Reki v sezoni 1952/53. Na Reki je deloval vse do svoje upokojitve leta 1963. V reškem gledališču je režiral 17 predstav, igral pa je v 28 dramskih predstavah in operetah.

7 Paola Udovič je delovala na Reki med 1. 8. 1949 in 30. 6. 1960. Nastopila je v 21 operah in operetah (Slovenski gledališki muzej, sign. 387, mapa 27).

8 Milan Udovič je bil član opere Narodnega kazališta "Ivan pl. Zajc" na Reki od 1. 9. 1955. Kot solist je nastopil v 24 operah (Slovenski gledališki muzej, sign. 387, mapa 27).

9 Konrad Orožim je bil operni solist v Narodnem kazališču "Ivan pl. Zajc" na Reki in je deloval med letoma 1953 in 1962. V reški operi je nastopil v 33 operah (Slovenski gledališki muzej, sign. 387, mapa 27).

Boštjančič,¹⁰ Jože Šutej,¹¹ Irena Oblak Menadžija,¹² Branko Žiger,¹³ Demeter Bitenc,¹⁴ Ferdo Delak,¹⁵ Anton Koren,¹⁶ Sonja Kern Svoboda, Alojz Usenik in drugi.¹⁷ Nekateri so v reškem gledališču delovali dlje časa, drugi pa samo nekaj let. S svojim delovanjem so dosegli, da je reško gledališče danes priznано hrvaško gledališče.

Niso imeli vsi omenjeni umetniki potrebe, da bi se vključili v delovanje Slovenskega doma KPD "Bazovica", ki je začel delovati leta 1947. Tisti, ki so sodelovali (čeprav jih ni bilo zelo veliko), so s svojo dejavnostjo pomagali Domu in povzdignili splošno umetniško raven njihovih prireditev. Med njimi se je posebno izkazala Branka Verdonik-Rasberger, ki je bila v šestdesetih in sedemdesetih letih 20. stoletja vključena v številne društvene aktivnosti.

O delovanju Slovenskega doma KPD "Bazovica" je pisalo več avtorjev. Delovanje Doma in znamenite osebe, pobudnice določenih dogajanj v Slovenskem domu, so opisani v knjižici *30 let slovenskega kulturno prosvetnega društva Bazovica Rijeka 1947–1977* (Ausec 1977). O delu in povezanosti Reke in Slovenije je pisal S. Arbitar v delu *Slovenci na Reki združeni v KPD "Bazovici"*, ne navaja pa podrobnejših podatkov o delovanju omenjenih umetnikov (Arbitar 2006). Delovanje Slovenskega doma "Bazovica" je omenil tudi I. Lukežič v svojem delu *Fluminensia Slovenica*, kjer navaja samo aktivnosti sekcij, ki se razvijajo v Slovenskem domu (Lukežič 2007). Avtor opisuje tudi posamezne takrat na Reki delujoče slovenske

10 Aleksander Boštjančič je deloval v Narodnem kazališču "Ivan pl. Zajc" na Reki med 1. 12. 1949 in 31. 7. 1962. V tem obdobju je pel v 31 operah (Slovenski gledališki muzej, sign. 387, mapa 27).

11 Josip Šutej je deloval v Narodnem kazališču "Ivan pl. Zajc" na Reki med letoma 1950 in 1958. Igral je v 23 operah (Slovenski gledališki muzej, sign. 387, mapa 27).

12 Irena Oblak Menadžija je bila članica reške opere v Narodnem kazališču "Ivan pl. Zajc" od leta 1958. Pela je v 13 operah (Slovenski gledališki muzej, sign. 387, mapa 27).

13 Branko Žiger je prišel v Narodno kazališče "Ivan pl. Zajc" na Reki leta 1959 in pel v 36 operah (Slovenski gledališki muzej, sign. 387, mapa 27).

14 Demeter Bitenc je kot član drame v Narodnem kazališču "Ivan pl. Zajc" na Reki deloval samo dve leti, in sicer med 1. 9. 1954 in 31. 8. 1956. V tem obdobju je nastopil v devetih dramskih predstavah (Slovenski gledališki muzej, sign. 387, mapa 27).

15 Ferdo Delak je bil rojen leta 1905 v Gorici; bil je igravec, režiser in publicist. Med obema svetovnima vojnama je deloval v Osijeku, med letoma 1946 in 1951 v Zagrebu, nato pa je prišel na Reko. Na Reki je bil direktor Drame, nekaj časa pa direktor gledališča. Na Reki je bil vse do leta 1955. V tem obdobju je režiral naslednja dela: Nevidljivi okovi F. Kovalova, Vesele udovice F. Leharja, Dosjetljiva djevojka L. de Vege, Karolina Riječka D. Gervaisa, Bez trečeg M. Begovića, Hollywood R. Niewarovicha, Velika buna B. Krefta, Braća Thompson I. W. Firnerja, Dobri vojak Švejk J. Haška, Barun Trenk S. Albinija, Dr. B. Nušiča, Đavolov učenik B. Showa, Cyrano de Bergerac E. Rostanda in Rona (opera) B. Papandopula (Slovenski gledališki muzej, sign. 387, mapa 27).

16 Anton Koren je deloval kot operni pevec in režiser v Narodnem kazališču "Ivan pl. Zajc" na Reki med letoma 1949 in 1953. V tem obdobju je igral v petih operah ter režiral osem predstav in oper (Slovenski gledališki muzej, sign. 387, mapa 27).

17 Iz pogovora z Alojzom Usenikom, april 2007.

umetnike.¹⁸ Delovanje Slovenskega doma "Bazovica" sta v svojem delu *Djelovanje Slovenskog doma KPD "Bazovica" u Rijeci* predstavili K. Riman in B. Riman. V delu je omenjena tudi aktivnost slovenskih in hrvaških umetnikov v društvu (Riman in Riman 2006: 55–65). Delovanje in pomembnost Branke Verdonik-Rasberger, toda samo za obdobje njenega delovanja v slovenskih gledališčih, opisujeta avtorja Dušan Moravec in Vasja Predan v knjigi *Sto slovenskih dramskih umetnikov* (Moravec in Predan 2001: 110–111).

V reškem časopisju je izšlo večje število člankov, iz katerih je mogoče deloma rekonstruirati aktivnost članov Slovenskega doma, s tem pa tudi aktivnost v njem delujočih slovenskih umetnikov. V reškem časopisju lahko spremljamo tudi delovanje B. Verdonik na reškem gledališkem področju. Sodelovanje slovenskih umetnikov, ki so delovali v reškem Narodnem kazališču "Ivan pl. Zajc", in članov Slovenskega doma KPD "Bazovica" lahko spremljamo v arhivskem gradivu, hranjenem v prostorih Slovenskega doma.

Pričujoči članek bo pokazal, da je B. Verdonik na različnih društvenih proslavah nastopala enakopravno z drugimi člani Slovenskega doma, nastopala pa je tudi samostojno. Sodelovanje B. Verdonik z društvom bo prikazano kronološko, in sicer bodo prikazane v društveni kroniki zabeležene aktivnosti. Razvidna bo pomembnost sodelovanja B. Verdonik v kulturni dejavnosti Slovenskega doma KPD "Bazovica" za slovensko skupnost na Reki.

Branka Verdonik-Rasberger¹⁹ se je rodila 30. avgusta 1913 v Mariboru in je bila med pomembnejšimi članicami mariborskega gledališkega ansambla. Nastopati je začela že kot desetletni otrok. V Mariboru je bila vse do druge svetovne vojne, potem pa je odšla v Ljubljano. V Ljubljani je obnovila nekatere v matičnem gledališču odigrane vloge, odigrala pa je tudi nekatere nove. Po vojni se je vrnila v Maribor, kjer je živela vse do leta 1952. V tem obdobju je za vlogo Grundovke v Cankarjevi drami *Za narodov blagor* prejela Prešernovo nagrado. S soprogom Edom Verdonikom sta prišla na Reko v začetku gledališke sezone 1952/53. Še v

18 Omenjeni so naslednji umetniki: Rade in Draga Pregarc, Ferdo Delak, Branka in Edo Verdonik ter Anton Koren.

19 Branka Verdonik-Rasberger je kot gledališka prvakinja delovala v reškem gledališču od leta 1952 pa vse do konca svoje delovne dobe. Igrala je v 39 predstavah. Prva predstava, v kateri je igrala, je bila komedija D. Gervaisa Karolina Riječka. V tej predstavi je igrala naslovno vlogo Karoline. V reškem gledališču je igrala različne vloge. Navajamo nekatere med njimi: Liza v Tolstojevem *Živem lešu* (1957), Lady Macbeth v Macbethu W. Shakespeara (1958), Atroposova žena v Prometeju M. Matkovića (1959), barunica Castelli v Gosposi Glembajevi M. Krleže (1959), Dove v *Ženski pameti* M. Držića (1962), Augustina v *Zarukama osam* bespomočnih žena R. Thomasa (1962), Mrs. Mac Gillicudy v *Periodu prilagoditvanja* T. Williama (1963), Hipolit v *Snu ljetne noči* W. Shakespeara (1964), Riječka baba v *Karolini Riječkoj* D. Gervaisa (1964), Jokasta v *Sofoklojevem Kralju Edipu* (1964), mati v *Hasanagici* M. Ogrizovića (1965), Dobra v *Skupu* M. Držića (1967), Marija v *Mojem bratu* i njegovoj majci K. Novosela (1970), Mrs. Peake v *Vladajuć klasi* D. Tuckerja (1974), Murzavecka v *Vukovi* i ovce A. N. Ostrovskega (1974), Nonica v *Duhi* D. Gervaisa (1975).

Mariboru sta prejela dve vabili za sodelovanje na gledališkem odru zunaj Slovenije. Vabila sta ju Narodno kazalište iz Zagreba in Narodno kazalište "Ivan pl. Zajc" z Reke. Težave pri izbiri gledališča, v katerem bosta delovala, so rešile zdravstvene težave Branke Verdonik. Odločila sta se za prihod na Reko, saj ji je bolj odgovarjala reška klima.²⁰ Tudi onadva sta, kot mnogi drugi slovenski umetniki, prišla na Reko zaradi boljših delovnih pogojev. S svojim prihodom in z odrskim uspehom sta navduševala reško gledališče in tudi publiko.

B. Verdonik v "Bazovici" ni sodelovala od začetka njenega delovanja, ker je bila takrat v Mariboru. Če bi bila prisotna na Reki od samega začetka, bi se verjetno (kakor veliko drugih umetnikov) takoj vključila vanjo, tako pa je začela v društvu aktivno delovati leta 1955, nekaj let po priselitvi na Reko. V tem obdobju je morala družina Verdonik rešiti v tistem času zelo zapletene eksistencialne probleme. Branka Verdonik je morala igrati v novem jeziku, in sicer v knjižnem jeziku in dialektu, kar je za vsakega igralca zelo zahtevna naloga.

Slovenski umetniki so se v društveno delovanje vključevali že od leta 1948. Januarja 1948 je reški tisk pisal, da je bilo v družabnih prostorih organizirano Korusko večje, na katerem je nastopil tudi Josip Marotti, član Narodnega kazališta "Ivan pl. Zajc", interpretiral pa je Župančičevo pesem *Korotan* v srcu.²¹ Leta 1949 so organizirali skupno proslavo, na kateri so sodelovali člani Slovenskega doma in člani Narodnega kazališta "Ivan pl. Zajc". Proslavo so pripravili ob stoletnici smrti pesnika Franceta Prešerna. V programu sta sodelovala tudi dva glasbena umetnika, člana Narodnega kazališta "Ivan pl. Zajc".²² Štefanija Lenković²³ je zapela pesem *Nezakonska mati*, Milan Pihler²⁴ pa pesem *Mornar* (*Proslavljena* 1949: 3).

20 Pismo E. Verdonika Slavku (Slovenski gledališki muzej, sign. 84, mapa 42). Pismo, ki smo ga našli v mapi, ni bilo v kuverti. Ne da se ugotoviti, kdo je bil Slavko, kateremu je pisal Edo Verdonik.

21 Na predstavi je Drago Gervais predaval o Koroški. Nastopil je ženski pevski zbor realne gimnazije pod vodstvom prof. D. Jeletiča in odpel nekaj slovenskih pesmi: Pregljevi Po Koroškem in Kje so tiste stezice, Adamičevi Gor čez Izaro in Uspavanko, Kogejjevo Zvončki ter Hercigonjevo Zlomimo bič. Nastopila je tudi Sliva Ferluga, članica Narodnega kazališta "Ivan pl. Zajc" s pesmimi: Tomčevima Oj, te mlinar in Tam kjer teče bistra Zila ter Prelovčevo Vsi so prihajali. Na klavirju jo je spremljal Zdenko Peharda (Korusko večje 1948: 4).

22 O pesniku je govoril književnik Drago Gervais. Poudaril je "*političku pozadinu i stanje u kojem se tada nalazila Slovenija i pjesnikovu upornu borbu za pravdu i istinu*". Znano Prešernovo pesnitev *Krst pri Savici* je recitiral član Slovenskega doma Ciril Rejec, Milena Fugina pa je recitirala pesem Ogrlar. Član Narodnega kazališta "Ivan pl. Zajc" Leo Tomašić je recitiral Prešernovo pesem O Vrba.

23 Štefanija Lenković (1904–1998), reška sopranistka, se je izpopolnjevala v solo petju pri Franzu Steinerju na Dunaju in Luciji Ožegović v Zagrebu. Med letoma 1946 in 1959 je bila solistka reške Opere. Nagrada za najboljšo operno umetniško stvaritev, ki jo od leta 2003 podeljuje Narodno kazalište "Ivana pl. Zajca", se imenuje po Štefaniji Lenković.

24 Milan Pihler (1897–1981), operni solist, se je petja učil v Zagrebu pri slavnem tenorju Ernestu Cammarotiju, pozneje pa na Dunaju. Umetniško kariero je začel leta 1919 v Osijeku. Med letoma 1927 in 1941 je deloval v beograjski Operi. Od leta 1941 do 1945 je bil solist Opere Hrvatskog narodnog kazališta v Zagrebu, nato pa je do leta 1959 delal v reškem gledališču. Bil je stalni gost ljubljanske Opere. Ustvaril je značilne solistične vloge v delih različnih skladateljev. Opažene

Sodelovanje se je nadaljevalo tudi v decembru 1950, ko so pripravili Večer slovenske pjesme, na kateri so nastopili naslednji slovenski umetniki: Anton Koren, Josip Šutej, Josip Boštjančič, Drago Pogačar,²⁵ Danica Božič, Iva Srebret in Pina Kalc. Pevci in instrumentalisti so izvajali umetniške skladbe slovenskih avtorjev. Zbrana sredstva so bila namenjena nakupu novoletnih daril za najmlajše (*Večer* 1950: 4; *Serata* 1950: 2).

To so bili prvi nastopi, na katerih so sodelovali tudi člani Narodnega kazališta "Ivan pl. Zajc" na Reki. Nekateri umetniki so redno sodelovali tudi na vajah in nastopih pevskega zbora. To so bili P. Kalc, M. Udovič, R. Kozem-Čubič in D. Božič. Iz zapisnikov Upravnega odbora je razvidno, da je bilo težko najti vodje sekcij. Takrat je bilo težko najti osebo, ki bi dobro obvladala slovenščino in znala režirati ter igro postaviti na oder. Podobne težave so imeli tudi z vodjem folklorne sekcije. Morali so najti osebo, ki je poznala slovensko narodno nošo, slovenske narodne plese in je znala koreografirati. Zora Ausec je februarja 1951 obvestila Upravni odbor, da je prosila Antona Korena, naj prevzame vodstvo dramske sekcije. Načelno je na to pristal, leta 1951 pa je vodstvo prevzel Konrad Orožim (Seja 1952). Podatkov o tem, ali je bilo to sodelovanje uspešno, nismo uspeli pridobiti, razvidno pa je, da so pri aktivnostih in delovanju dramske sekcije sodelovali tudi amaterji.

Aprila 1955 so pripravili Cankarjev večer, na katerem je sodelovala tudi B. Verdonik. Konrad Orožim je predaval o pesniku, B. Verdonik in Z. Ausec pa sta recitali. Narodne pesmi je pela J. Božič, na klavirju pa jo je spremljal Š. Mavrič. V Kroniki je zapisano, da je bil obisk povprečen.

Čeprav B. Verdonik ni pogosto sodelovala z Društvom, pa je bilo njeno delovanje stalno. Leta 1959 je nastopila na številnih društvenih proslavah. S Sonetnim vencem je sodelovala na proslavi obletnice Franceta Prešerna; takrat je o Prešernu govoril dr. A. Slodnjak iz Ljubljane. Njegovi uvodni govori o pesnikovem delovanju in življenju so na društvenih proslavah sčasoma postali tradicionalni. Program so popestrili tudi K. Orožim ter B. Žiger in R. Kozem-Čubič, ki sta zapela nekaj solo pesmi, na klavirju pa ju je spremljala I. Srebret. Nastopila sta še mešani in moški pevski zbor. Za tako koncipiran in izveden program je bil "(...) ... obisk odličen. (...) ... vse je bilo na višini in moramo biti samo ponosni na tako uspešno priredbo" (Kronika).

so bile njegove vloge v Gotovčevi operi *Ero* s onoga svijeta in Zajčevi operi *Nikola Šubić Zrinski*.

²⁵ Drago Pogačar je bil prvi voditelj plesne sekcije. Ena od prvih članic Slovenskega doma KPD "Bazovica" je bila Ida PiuZZi, ki se spominja začetka dela folklorne sekcije. "*Vodio nas je balet majstor, ako se dobro sjećam, zvao se Drago Pogačar. Probe smo imali nedjeljom*" (iz osebnega pogovora z Ido PiuZZi, oktober 2006).

B. Verdonik je v tem letu nastopila tudi na svečani akademiji ob 40-letnici Komunistične partije Jugoslavije. Potrjeno je bilo, da se bodo na svečani akademiji izvedle naslednje točke: "1. Internacionala; 2. Recitacija (Branka Verdonik); 3. Hej, brigade! Na Juriš! (muški pjevački zbor); 4. Recitacija uz zbor ili glasovir; 5. Kozemova i Božičeva (pjevanje); Pjesma o slobodi i Vojnici druga Tita (mješoviti zbor)" (Zapisnik 1959). Nastopila je tudi I. Srebret na klavirju, predaval pa je slovenski minister I. Regent. Na proslavi je bil navzoč M. Slavni (Kronika), direktor *Novega lista* in narodni poslanec.²⁶ Za ilustracijo navajamo posojilo, in sicer so si za to priložnost od Prosvjetnega servisa Kotarskega sindikalnega vijeća izposodili tri rdeče zavese in dva reflektorja (Dopis 1959). Isti program so izvedli nekaj dni pozneje, 18. aprila v Zametu, priložnostni govor pa je imela Z. Ausec (Zapisnik 1959).

Na proslavi ob 20-letnici vstaje in 1. maja 1961 so nastopili člani društva in B. Verdonik. K. Orožim je imel priložnostni govor (Kronika). B. Verdonik je naslednjič nastopila v društvu šele leta 1967. Vzrok za prekinitev sodelovanja iz obstoječe dokumentacije ni razviden. V aprilu je B. Verdonik v Slovenskem domu izvedla monodramo po Cankarjevem romanu *Gospa Judit* v režiji njenega soproga Eda Verdonika. To je bila prva izvedba omenjenega Cankarjevega dela na Reki, B. Verdonik pa je z njim že prej nastopala v Mariboru in Trstu. V Trstu je nastopala v Slovenskem domu štiri dni zaporedoma in dosegla velik uspeh. Kritik navaja, da je B. Verdonik

(...) ... interpretirala ovo djelo intenzivno doživljeno, te je kroz sat i pol privlačila i do kraja angažirala slušaoce da u savršenoj sabranosti i s uživanjem prate njeno izvođenje, koje se talasalo u čudesnoj harmoniji s tekstem u bezbrojnim čuvstvenim i misaonim nijansama. Uz suvereno vladanje tekstem i majstorskom scenskom dikcijom i bogatom mimikom njezina je Gospođa Judita oživjela u čitavom svom životnom rasponu, unutarnje snažno i uvjerljivo, strastveno i melankolično, trpko i rezignirano, kako ju je svojom umjetničkom riječju vodio veliki Cankar. Glumica je naročito, i rekao bih čak iznimno, bila jaka u saznanju da joj se na licu prikrala jesen. Tako je snažno životno istinita bila njena Judita u tom trenutku, da je takvu ne bi mogao stvoriti nitko tko nije punokrvi umjetnički stvaralac (Cankarova 1967: 8).

V zvezi z omenjeno predstavo je v društvenem arhivskem gradivu ohranjena tudi prošnja, ki jo je B. Verdonik naslovila na Upravo društva. S predstavo *Gospa Judit* je marca nastopala v dvorani Amaterskega gledališča Viktor C. Emin. V dopi-

²⁶ V Arhivu Slovenskega doma je ohranjeno povabilo Milanu Slani s prošnjo, naj prisostvuje proslavi, ker bo referat imel "*član CK SKS drug Ivan Regent*" (Poziv, 8. 4. 1959, Rokopis).

su je društvo prosila, naj propagira njeno predstavo. Pripomnila je, da se bo z njo potegovala za nagrado Sterijinega pozorja (Dopis 1968).

V Društvu je ponovno nastopila leta 1969 na Prešernovi akademiji ob 120-letnici njegove smrti. Poleg nje so nastopili še dr. A. Slodnjak s priložnostnim govorom, Jože Poljanec z recitacijami, pel pa je mešani pevski zbor (Kronika). Posebno pomembna se zdi prireditve v Zagrebu, na kateri je B. Verdonik nastopila kot članica "Bazovice" ob 20-letnici ustanovitve Osvobodilne fronte Slovenije. Prireditve sta 27. aprila 1971 pripravila Slovenski dom in Slovenski študentski klub iz Zagreba. Na proslavi so nastopili trije slovenski domovi: Slovenski dom iz Zagreba, Dom "Toneta Severja" iz Osijeka in "Bazovica" z Reke. Dogovorili so se, da bo proslava v Zagrebu. Med drugim je bilo dogovorjeno tudi, da bo na proslavi nastopil trio Božič (mati Danica in hčerki Margareta in Jožica), in sicer ob klavirski spremljavi Zorana Šonca; tako bi "(...) ... povzdignile umetniško raven prireditve". V programu so sodelovali karlovški in novomeški okteti, pevski zbor Slovenskega doma Zagreb z okoli 60 pevci, godalni kvartet iz Osijeka, pionirji Osnovne šole Ivan Cankar iz Zagreba ter člani posameznih sekcij reškega Slovenskega doma (Dopis 1971a), med katerimi je bila tudi B. Verdonik. Izvedla je Cankarjevo Gospo Judit in na ta način predstavila Cankarja v "(...)...vsej njegovi veličini" (Dopis 1971b). Slovenski dom iz Zagreba je poslal zahvalno pismo reškemu Domu, v katerem je posebej omenjen umetniški nastop B. Verdonik; poudarjeno je, da "(...) ... tega umetniškega užitka naši ljudje v Zagrebu že dolgo niso doživeli" (Dopis 1971c).

Zadnjič je na slovesnosti v društvu sodelovala ob proslavi 25-letnice "Bazovice", kjer je izvedla odlomek iz monodrame Gospa Judita. Na proslavi so sodelovali še mešani pevski zbor, mladina s folklorno skupino in z modernim plesom ter recitator Darko Rejec (Kronika). Z. Ausec je podala poročilo o 25-letnem delovanju društva. V pozdravnih govorih so sodelovali I. Tavčar, predsednik Zveze kulturno prosvetnega odbora Slovenije, N. Jurkovič, predsednik Slovenskega doma iz Zagreba, A. Gruden, predsednik Slovenskega društva "Triglav" iz Karlovca, A. Kapelj, predstavnik Prosvetne zveze za Trst in Gorico, M. Presl v imenu Prosvetnega društva "Lipa" iz Bazovice pri Trstu, E. Braiuca, predsednik KPD "Fratellanza", E. Paškvan, predstavnica Pjevačkov društva "Jeka Primorja" in J. Grbac, nekdanji načelnik Prosvetnog odjela I. rajona, ki se je posebno zavzemal za to, da se stavba, v kateri deluje Slovenski dom, dodeli Slovincem.²⁷ O obletnici so pisali reški in slovenski dnevniki (Horvat 1973: 8). Poudarjeno je, kako je Z. Ausec v svojem govoru omenila ugledne predavatelje, ki so prinesli "(...) ... žlahtno besedo članom 'Bazovice'".

27 Zahvalo z zlato značko so dobili Drago Božič, Danica Božič, Karel Troha, Anton Može, Marija Može, Matija Jurišević, Jože Grlica, Drago Rizman, Jože Grbac, Jože Poljanec, Leonard Čuk, Ivan Jelovčan, Rožica Kozem-Čubič, Anton Cergolj. Zahvalo s srebrno značko je dobilo 20, zahvalo za petletno delovanje pa 15 članov (Kronika).

Med številnimi je poudarila imena častnih članov društva: I. Regenta, F. Bevka, A. Slodnjaka, I. Potrča, C. Zlobca in K. Koviča. Omenila je znane pevke, ki so s svojim sodelovanjem "povzdignile" različne slovesnosti (Š. Lenkovič, P. Udovič, R. Kozem-Čubič), ter dramske umetnike M. Pihlerja, J. Tirana in B. Verdonik. Avtor članka navaja besede Z. Ausec:

Človek je doma povesod, kjer bije bratsko srce. Zato smo se Slovenci vživeli tudi na Reki. V srčno bitje tega mesta smo vtaknili svoja življenja in z vso ljubeznijo in vsak po svoji sposobnosti smo pomagali k njemu napredku. Sledili smo svetlim ciljem, ki so bili postavljeni pred 25 leti, ko je bilo ustanovljeno društvo "Bazovica" in prepričani smo, da bo to društvo še nadalje razvijalo svoje dejavnosti, spoštovalo svoje tradicije in se še nadalje ulivalo v bratsko celoto jugoslovanskih narodov, kajti le v enotnosti in ljubezni napreduje svet ... Ljubezen do kulture, ki plemeni in zbližuje ljudi, nima cene (Kapelj 1973: 3).

Branka Verdonik je zaradi boljših delovnih in življenjskih pogojev leta 1952 prišla na Reko. V novem okolju se je prilagodila obstoječim razmeram in je na gledaliških deskah ustvarila opažene umetniške stvaritve. Aktivna članica Slovenskega društva KPD "Bazovica" je bila med letoma 1955 in 1973. Nekateri slovenski umetniki so bili v Domu aktivni vse od njegove ustanovitve. Lahko samo ugibamo, ali bi se tudi Branka Verdonik, če bi bila na Reki, takoj vključila v društveno delovanje. Občasno - ne pa stalno - je sodelovala na različnih društvenih svečanostih. Pri aktivnejšem društvenem delovanju jo je verjetno "oviralo" tudi delovanje v Narodnem kazalištu "Ivan pl. Zajc". Kot primer lahko navedemo, da v letu 1964 ni nastopila na nobeni od društvenih slovesnost, zato pa je v tem letu odigrala tri glavne vloge v predstavah Ljudskega gledališča "Ivan pl. Zajc".

S svojim delom v društvu je Slovincem predstavila zahtevnejše umetniške stvaritve, za katere bi se neprofesionalni ljubitelji gledališke igre težko odločili. Prav s tem in z izbiro besedil je, skupaj z drugimi slovenskimi umetniki, dvignila celotno umetniško raven posameznih svečanosti. Neopaženo ne more ostati niti dejstvo, da je nastopala enakopravno z drugimi člani društva, ne glede na to, ali so bili to umetniki ali zgolj amaterji. Iz navedenih predstav je razvidno, da je sodelovala na skupnih nastopih, pripravljala pa je tudi samostojne recitale. Njen mnogovrstni repertoar je mogoče razdeliti na tista dela, ki jih je izvajala na gledaliških odrih, in tista, ki jih je izvajala na družabnih svečanostih. Pomembno pa je, da so vsa omenjena dela izhajala iz slovenske kulture in jih je izvajala v slovenskem jeziku. Leta 1971 je v Zagrebu nastopila na veliki slovesnosti ob tridesetletnici ustanovitve Osvobodilne fronte Slovenije. Ker je njen nastop na prisotne naredil močan vtis, je Slovenski dom iz Zagreba ob tej priložnosti izrazil posebno zahvalo "Bazovici", ki je bila ponosna na to, da je lahko drugim slovenskim društvom na Hrvaškem pokazala, kako kakovostne člane ima.

Ko je igrala v svojem maternem jeziku, je občutila bližino s tistimi Slovenci, ki so živeli na Reki in so bili člani društva. Vsi, ki so imeli priložnost doživeti nastop B. Verdonik-Rasberger, so občutili njeno virtuožno obvladanje govorne besede. Za tovrstnega umetnika nastop v maternem jeziku pred sonarodnjaki pomeni urenitev lastnega umetniškega izraza. Zato je prispevek B. Verdonik za Slovenski dom KPD "Bazovica" pravzaprav neizmerljiv. O njenih motivih za vključitev v društvene aktivnosti lahko samo ugibamo. Verjetno je imela iste ali podobne pobude kakor vsi drugi umetniki, intelektualci, delavci, obrtniki in drugi, ki so prišli na Reko zaradi dela, občasno pa so si želeli slišati slovensko besedo in pesem.

VIRI in LITERATURA:

- "Cankarova 'Gospoda Judita' u domu 'Bazovica'" (1967) *Novi list* (april): 8.
- Munić, Darinko (1996) *Županija Primorsko-goranska*. Rijeka: Izdavački centar Rijeka.
- Klen, Danilo (1988) *Povijest Rijeke*. Rijeka: Izdavački centar Rijeka.
- Matejčić, Radmila (1981) *Narodno kazalište Ivan Zajc Rijeka*. Rijeka: Narodno kazalište "Ivan Zajc" i Izdavački centar Rijeka.
- Ausec, Zora (1977) *30 let slovenskega kulturno prosvetnega društva Bazovica Rijeka 1947–1977*. Ljubljana: Kulturno-prosvetno društvo "Bazovica".
- Arbitar, Slavko (2006) *Slovenci na Reki združeni v KPD "Bazovici"*. Rijeka: Slovenski dom Kulturno-prosvetno društvo "Bazovica".
- "Edo Verdonik." (1979) *Dokumenti SGFM* 15(32): 87–93.
- Horvat, J. (1973) "Reška obletnica." *Delo* (februar): 8.
- Kapelj, Mirko (1973) "Slovensko kulturno-prosvetno društvo 'Bazovica' slavilo 25-letnico obstoja." *Primorski dnevnik* (februar): 3.
- "Koruško večje." (1948) *Riječki list* (januar): 4.
- Lukežić, Irvin (2007) *Fluminensia Slovenica*. Rijeka: Izdavački centar Rijeka.
- Moravec, Dušan in Vasja Predan (2001) *Sto slovenskih dramskih umetnikov*. Ljubljana: Prešernova družba.
- "Proslavljena 100-godišnjica smrti Franceta Prešerna." (1949) *Riječki list* (februar): 3.
- Riman, Barbara in Kristina Riman (2007) *Djelovanje Slovenskog doma KPD "Bazovica" u Rijeci*. Rijeka: Povijesno društvo Rijeka, 12(2): 55–65.
- Rošić, Đuro (1980) *Iz gledališta. Riječki kazališni zapisi*. Rijeka: Riječko književno i naučno društvo.
- "Serata di canzoni popolari slovene." (1950) *La voce del popolo* (december): 2.
- "Večer slovenske pesmi." (1950) *Riječki list* (december): 4.

PRIMARNI VIRI:

Delo slovenskih umetnikov na Reki. Rokopis. Slovenski gledališki muzej, sign. 387, mapa 27.

Edo Verdonik. Rokopis. Slovenski gledališki muzej, sign. 84, mapa 42.

Kronika Slovenskega doma KPD "Bazovica". Rokopis. Arhiv Slovenskega doma KPD "Bazovica".

Seja ožjega odbora. (3. 3. 1952) Rokopis. Arhiv Slovenskega doma KPD "Bazovica".

Zapisnik seje. (1959) Rokopis. Arhiv Slovenskega doma KPD "Bazovica", junij.

Poziv. (1959) Rokopis. Arhiv Slovenskega doma KPD "Bazovica", april.

Dopis Kotarskom sindikalnom vijeću. (1959) Rijeka. Rokopis. Arhiv Slovenskega doma KPD "Bazovica", april.

Zapisnik odborske seje. (1959) Rokopis. Arhiv Slovenskega doma KPD "Bazovica", april.

Dopis Branke Verdonik. (1968) Rokopis. Arhiv Slovenskega doma KPD "Bazovica", februar.

Dopis. (1971a) Rokopis. Arhiv Slovenskega doma KPD "Bazovica", marec.

Dopis. (1971b) Rokopis. Arhiv Slovenskega doma KPD "Bazovica", maj.

Dopis. (1971c) Rokopis. Arhiv Slovenskega doma KPD "Bazovica", maj.

OTROŠTVO V SENCI SVETILNIKA; SAVUDRIJSKI POLOTOK V AVTOBIOGRAFSKIH PRIČEVANJIH DIEGA DE CASTRA

CHILDHOOD IN SHADOW OF THE LIGHTHOUSE: THE PENINSULA OF SAVUDRIJA IN THE MEMOIRS OF DIEGO DE CASTRO

Diego de Castro (born in 1907 in Piran) spent most of his childhood at the family estate in Savudrija. This is why the memories of this part of the pre-war municipality of Piran occupy a very important role in his autobiographical opus. In his "Memoirs of a Ninety-year old" ("Memorie di un novantenne", 1999), where some of the best passages are dedicated to the descriptions of life in a family villa and its surroundings, he typically states: "I could go on, page after page, because the older you get the more vivid are the memories from childhood."

Savudrija is described as "locus amoenus", "the place of beauty and primeval safety", which he experienced as a child, encircled by family and many two- and four-legged friends in the years before the World War One, when this part of the world was ruled by the nationally heterogeneous and in many ways supranational Hapsburg empire. This "yesterday's world", which – according to de Castro – resembled a simple idyll, saw a definite end with the outbreak of the World War One. With Italy's entry into war, the promontory closing the Gulf of Trieste overnight became, in the words of de Castro himself, "one of the strategically most important points of the Austro-Italian front". In these and other memoirs of de Castro's it is possible to trace the waves of great historical changes through the prism of the small Savudrian microcosmos. In the twentieth century – the century of raging nationalisms and two world wars – these very changes thoroughly transformed the landscape of de Castro's childhood. As a grown-up he played an active and significant role in them himself, dealing with the post-war demarcation process between Italy and Yugoslavia.

Keywords: Diego de Castro, memoirs, the peninsula of Savudrija, demarcation, Italy, Yugoslavia

Leta 1907 v Piranu rojeni Diego de Castro je večji del svojega otroštva preživel na posestvu svoje družine v Savudriji. Prav spomini na ta del predvojne piranske občine imajo zato v njegovem avtobiografskem opusu eno izmed privilegiranih, osrednjih mest. V "Spominih devetdesetletnika" ("Memorie di un novantenne" 1999) je nato, ko je opisu življenja v družinski vili in njeni okolici posvetil nekaj najlepših odlomkov, značilno zapisal: "Lahko bi nadaljeval še stran za stranjo, kajti spomini iz otroštva oblegajo duha toliko bolj, kolikor starejši si."

Tu je torej najprej Savudrija kot "locus amoenus", 'kraj lepote in prvinske varnosti', kakršno je doživljal še kot otrok v krogu družine in številnih dvonožnih in štirinožnih prijateljev v letih pred prvo svetovno vojno, ko je tod vladal nacionalno heterogeni in v marsičem nadnacionalni habsburški imperij. Tega "včerašnjega sveta", ki je imel po njegovih opisih sodeč skoraj obrise preproste idile, je bilo dokončno konec ob izbruhu prve svetovne vojne. Z vstopom Italije v vojno je promontorij, ki zapira vhod v Tržaški zaliv, čez noč postal, kot je zapisal sam, "ena izmed strateško najbolj pomembnih točk italijansko-avstrijske fronte". V "Spominih devetdesetletnika", a tudi v drugih De Castrovih spominskih pričevanjih, je mogoče tudi skozi prizmo malega savudrijskega mikrokozmosa slediti valovom velikih zgodovinskih sprememb, ki so v dvajsetem stoletju – stoletju podivjanih nacionalizmov in dveh svetovnih vojn – temeljito preoblikovale pokrajino njegovega otroštva. V njih je v svoji odrasli dobi, v času povojnega razmejevanja med Italijo in Jugoslavijo, aktivno in pomembno sodeloval tudi sam.

Ključne besede: Diego de Castro, spomini, Savudrija, Istra, prva svetovna vojna, druga svetovna vojna, mejna vprašanja

Leta 1999, isto leto kot *Spomini devetdesetletnika* Diega de Castra, je v Parizu izšla knjiga z naslovom *Le passager du siècle*. V njej se je takrat devetdesetletni François oziroma Ferencz Fejtő, francoski politolog madžarskega porekla in specialist za habsburško monarhijo, v pogovoru z Mauriziom Serro spominjal svojega dolgega življenja. V naslovu knjige se je že po prelomu tisočletja, ko je izšla tudi v italijanskem prevodu, izrecno prepoznal tudi Pirančan Diego de Castro (De Castro 2001). In v resnici je bil de Castro prav tako kot Fejtő "popotnik skozi stoletje". Doživel je oba mejnika, ki sicer ne kronološko, temveč smiselno zamejujeta dvajseto stoletje, 28. junija 1914 v Sarajevu atentat na avstro-ogrškega prestolonaslednika Franca Ferdinanda, 11. septembra 2001 pa atentat na newyorška dvojčka.

V omenjeni knjigi, ki jo je Diego de Castro v članku za tržaški *Il Piccolo* označil za eno izmed najbolj zanimivih, kar jih je v svojem življenju prebral, je Fejtő svoje "popotovanje skozi stoletje" pričel z omembo posestva Fiumicello v neposredni bližini Ogleja. Tu se je poleti 1914 zadnjič sestala njegova številna, na številne konce habsburške monarhije raztresena družina. Kakih trideset oseb, sorodnikov po očetovi in materini strani, se je zbralo v veliki paladijevski vili, ki je bila last enega od stricov, da bi skupaj preživeli počitnice. Toda iznenada je družinsko idilo zmotil telegram z vestjo o atentatu v Sarajevu. Fiumicello je prvi zapustil Ferenczev oče, časopisni redaktor na Madžarskem, nato pa je kovčke pospravilo tudi vso preostalo sorodstvo. "Družina se je razšla. Nikoli več se nismo srečali, združeni kot v tem trenutku. Pozneje smo se zavedali, da so bili to zadnji trenutki miru ..., " se je petinosemdeset let pozneje spominjal Fejtő (Fejtő in Serra 1999: 28).

Nekoliko drugače je nedaleč proč ta prelomni trenutek doživel takrat sedemletni Diego de Castro. V razgovoru s publicistom Paulom Rumizom je med mentalnimi podobami, ki so mu iz otroških let ostale najbolj jasno v spominu, omenil mogočno avstrijsko bojno ladjo Viribus Unitis. Videl jo je pluti vzdolž istrske obale s truploma v Sarajevu umorjenega prestolonaslednika Franca Ferdinanda in njegove morganatične soproge, grofice Chotek, na krovu. In takoj nato naslednji spominski prizor, neke vrste *Amarcord avant lettre*; voznja na tržaškem parniku, skupaj z očetom, ter nenadno srečanje z avstrijsko vojno floto takoj za Savudrijo. Med železnimi velikani je parnik, ki je zaplul v njihovi senci, v trenutku skopnel na velikost "bolhe". Ladje so bile visoke, velikanske, z na vse strani sršečimi topovi. "Velike zaščitne ponjave so varovale mornarje K. u. K. pred soncem tega strašnega junija 1914," se je spominjal Diego de Castro.¹ Med njimi je bil na krovu Viribus Unitisa, če si lahko dovolim majhno osebno pripombo, tudi moj stari oče.²

1 Glej: Morto de Castro, testimone del' 900. El boletin, No. 115, 1. 9. 2003; Rumiz (1997); De Castro (1994).

2 Še vedno hranim njegovo dopisnico, s katero je staršem sporočil, da so truplo prestolonaslednika pripeljali iz Metkovića v Trst in se sedaj vračajo v Pulj.

In če si je Ferencz Fejtő Fiumicello, ki ga je moral zapustiti v juniju 1914, zapomnil kot "svet sreče, radosti, pesmi, iger in zabav", je v spominih Diega de Castra podobna vloga namenjena Volpariji na Savudrijskem polotoku. Rojen leta 1907 v Piranu, v patricijski družini, z genealogijo, segajočo v deveto stoletje, je Diego de Castro najsrečnejše dni svojega otroštva preživel prav v podeželski vili v bližini savudrijskega svetilnika. Vila, zgrajena v sedemnajstem stoletju, je pripadala materinemu delu družine, "klanu Gabriellijevih".

Tu je, kot je zapisal v predgovoru k knjigi Savudričana Maria Maurela, preživel "najlepši del svojega življenja, v okolju izredne naravne lepote in preprostih, iskrenih in pristnih človeških odnosov, kakršne je težko najti danes na tem svetu, tako različnem od tistega, v katerem sem živel v letih mojega otroštva in prve zrelosti" (Maurel 2007: 7).

Ta "včerajšni svet" ima v de Castrovih spominskih pričevanjih skoraj obrise preproste idile. Življenje na podeželju so obvladovali navade in običaji, ki se v dolgih stoletjih niso veliko spremenili. Mali Diego je bil še priča arhaičnim ritualom, latinskimi molitvam za dež in prižiganju blagoslovljenega olivnega olja med poletnimi nevihtami, s katerim naj bi bilo po verovanju domačinov mogoče odvrniti točo. V tedanji Istri, ki se je z njegove otroške perspektive pravzaprav omejevala na Piran in Savudrijo, je še videl stare kmetice s slovesom čarovnic, ciganke, ki so brale z dlani, in domačinke, ki so poznale protiuroke zoper "zli pogled".

Z očetovo smrtjo leta 1914 in s selitvijo v materino hišo v Piranu po atentatu v Sarajevu je Diego de Castro dokončno stopil v "klan Gabriellijevih" in iz njega – po lastnem priznanju – "v svojem življenju nikoli več ni izstopil" (De Castro 1999: 39). V aprilu 1916 je v edini občinski kočiji, ki jo je vlekel "ubog, star, utrujen konj", zapustil Piran, kjer je že močno primanjkovalo živil, in se s spričevalom tretjega razreda osnovne šole v žepu skupaj z materjo in s teto Eleonoro pridružil preostalemu sorodstvu v Savudriji. V tamkajšnji podeželski vili je skupaj, pod isto streho, živelo več generacij. Vsekakor je bila materina družina v Volpariji tako številčna, da je bilo poleg dveh kočij za nedeljsko mašo treba zapreči še voz, ki ga je – pokritega z belim platnom – vlekel vol. Tu se je Diego naučil vpreči in voditi vole, orati ter osedlati in jahati konje. Nasploh so v tem delu njegovih spominov povsod prisotni konji, tisti krotki, na katerih je lahko jezdil stoje, in bolj muhasti, kakršen je bil Sauro, ki ga je med prvo svetovno vojno lahko pomiril le madžarski vojak z igranjem na violino.

Toda tudi v ta počasni, vsaj na podeželju še vedno napol fevdalni svet, je kot znanilec dvajsetega stoletja že takrat vdrl avtomobil.³ De Castro najzgodnejši

3 Nekaj najbolj duhovitih odstavkov v njegovi knjigi je sicer namenjenih vlaku, ki je – imenovan *Parenzana* – prevažal potnike na liniji Trst-Koper-Izola-Piran-Sečovlje-Savudrija-Buje-Poreč. Bil je izredno počasen, tako da je za 48 kilometrov dolgo progo med Trstom in Savudrijo potreboval kar tri ure in petdeset minut.

spomin, segajoč v leto 1912, je povezan prav z njim: "Je še starejša podoba. Iz leta 1913 ali 1912. Tekma z avtomobili v spustu med Savudrijo in Sečo, velik oblak prahu, gospe z velikimi ogrinjali in gospodje z velikimi očali" (Rumiz 1997). Znova se je torej mogoče spomniti dve leti mlajšega Ferencza Fejtőa in njegove podobne otroške izkušnje. "Pred kratkim sem bral," je dejal Mauriziu Serri, "(...) da je najmarkantnejši revolucionarni pojav našega stoletja izginotje konja. Če smo hoteli priti iz Fiumicella v Oglej ali sosednjo Gorico, smo morali zapreči kočijo mojega strica. Pet let star sem se naučil vpreči in razpreči konja ter držati uzde. Nato sem doživel začetke avtomobila, telefona, gramofona, plinske napeljave ..." (Fejtő in Serra 1999: 33).

Poleg živalskih prijateljstev, zlasti psa Alfia in koze Nerine, pa tudi zajcev, ovac, oslice in črnega prašička, ki je na njegovo veliko žalost končal med kolinami, pa je Diego de Castro prav v Savudriji sklenil tudi prva velika prijateljstva s svojimi vrstniki. Njegovi prijatelji so bili v skladu s tedanjo etnično in socialno strukturo Savudrijskega polotoka predvsem otroci kolonov, torej Slovenci in Hrvati, in z njimi se je – čeprav to domačim ni bilo po volji (Rumiz 1991) – sporazumeval tudi v njihovem jeziku. "Če vzamem v obzir mojo osebno izkušnjo," se je spominjal v *Spominih devetdesetletnika*, "se lahko spomnim, da so se moji prvi prijatelji imenovali Dobrillovich, Okovich, Dodich, Lubiana, številni drugi, ki sem jih pozabil, pa so nosili imena istega etničnega izvora" (De Castro 1999: 23–24). In v resnici se je mogoče v *Cadastre national d'Istrie*, jugoslovanski publikaciji, ki jo je na podlagi neformalnega Rogličevega štetja leta 1946 izdal Jadranski inštitut na Sušku, prepričati, da je imel Diego De Castro tudi v visoki starosti izvrsten spomin. V seznamu družinskih imen v Volpariji poleg družine Gabrielli nastopajo tudi vsa tista, ki jih je navedel v svojih spominih: Alessio, Bonazza, Brajković, Dobrilović, Dodić, Kocijančič, Lubiana (Cadastre national d'Istrie d'après le Recensement du 1er Octobre 1945–1946: 539).

V šolskem letu 1916/17 je Diego de Castro končal četrti razred osnovne šole in nato v letu 1917/18 absolviral program prve gimnazije; zaključni izpit je opravil z odliko. Njegovi učitelji so bili avstrijski častniki, v civilu profesorji, službujoči na Savudrijskem polotoku, matematiko, latinščino in nemščino pa ga je poučeval tamkajšnji župnik don Vittorio Vaselli. O njem je v pravkar omenjenem *Cadastre national* mogoče prebrati, da je leta 1922 postal žrtev fašističnega maltretiranja; fašisti so mu dali piti ricinusovo olje, tako da je moral, bolan, zapustiti Savudrijo. Po verziji, objavljeni v omenjeni jugoslovanski publikaciji, naj bi nato emigriral v Slovenijo in kmalu umrl (Cadastre national d'Istrie d'après le Recensement du 1er Octobre 1945–1946: 540).

Te navedbe zanimivo dopolnjujejo razgovori, ki jih je imel s profesorjem Diegom de Castrom v letih 1991–2002 Almerigo Appolonio. Tudi de Castro je Appoloniu z vidno čustveno prizadetostjo pripovedoval o "izredno žalostni oseb-

ni zgodbi” svojega nekdanjega učitelja. Vaselli, mu je dejal, je v novembru 1918 zapustil Savudrijo in se zatekel v Trst, saj naj bi mu nekateri zagreti domačini grozili in ga obtoževali, da je med vojno slavil *Tè Deum* v čast avstrijskim zmagam. Po intervenciji generala Petitti di Roreta, prvega guvernerja Italiji priključene Julijske krajine, se je don Vaselli sicer lahko znova vrnil v Savudrijo, a so ga preganjali še naslednjih nekaj let, vse dokler ga niso lokalni fašisti prisilili, da je dokončno zapustil svojo župnijo. Toda de Castro se je spominjal, da je pri svojih devetnajstih letih, torej očitno okrog leta 1926, obiskal don Vasellija v Lokvi pri Divači, takrat uradno preimenovani v Corgnale, in duhovnika, zaradi vsega, kar je moral prestati, našel povsem “uničenega” (Appolonio 2007: 206–207).⁴

Toda to je bil že nov, bistveno bolj radikalen in netoleranten čas, ki s tistim, ki mu je bil v otroštvu priča Diego de Castro, ni imel veliko skupnega. Tudi po vstopu Italije v prvo svetovno vojno se, denimo, družini Gabriellijevih, ki je daleč naokoli slovela kot iredentistična, ni zgodilo nič. Bila je sicer po vsej verjetnosti diskretno nadzorovana s strani avstrijskih oblasti, to pa je bilo tudi vse.⁵ Hkrati je Diego de Castro prvo svetovno vojno doživel tudi kot obdobje zadnjih preostankov viteštva – seveda ne na zemlji, kjer so se le nekaj deset kilometrov proč grmadile hekatombe trupel v celi vrsti soških ofenziv, temveč na nebu, v veliki meri pridržanem aristokratom, kakršen je bil na avstrijski strani znameniti letalski as iz Trsta, Gottfried von Banfield. Francoskemu pilotu, ki je moral pristati v Savudriji, je še pred odhodom v ujetništvo ostarela dama pripravila banket in nanj povabila avstrijske oficirje. De Castro skorajda nostalgичni komentar: “Questa era la civiltà di allora” (De Castro 1999: 43).

Z izjemo nekega nenavadnega dogodka – v vrtu, obdanem z visokim zidom, se je med tekom zapletel v vrvice treh pasti, ki so mu rabile v “lovske namene”, in se zaustavil ravno v trenutku, ko je tik pred njim švisnila krogla, izstreljena iz neznančeve puške – je bilo torej za malega Diega življenje v Savudriji tudi med prvo svetovno vojno podobno pastoralni idili. Seveda po drugi strani ni nobenega

4 Čisto na kratko naj k temu pripomnimo, da se je v Lokev leta 1941, mesec dni po napadu fašistične Italije na Kraljevino Jugoslavijo, zatekel tudi “avberski gospod” Virgil Šček, slovenski duhovnik in primorski krščansko-socialni politik, ki je bil maja 1921 izvoljen v italijanski parlament, in tu – na kraju nekdanjega Vasellijevega prenanstva – ostal še sedem let, vse do smrti. Tudi Šček se je v Lokev, kjer je sicer služboval že takoj po prvi svetovni vojni, umaknil zaradi fašističnega preganjanja.

5 Z nekoliko diplomatske spretnosti se je dalo izogniti tudi socialnemu ostrakizmu iredentistične, nacional-liberalne italijanske elite – tako je za 18. avgust 1916, šestinosemdeseti rojstni dan avstrijskega cesarja, vojaška komanda Savudrije povabila družino na slovesen sprejem. Po družinskem posvetu je bilo sklenjeno, da se ga udeleži tisti stric, ki je bil najbolj vzvišen nad sleherni dvom avstrijakantstva, hkrati pa je v Trstu zasedal položaj občinskega tajnika. Sprejema se je udeležil zgolj kot nosilec te visoke komunalne funkcije in ne kot posameznik, tako da je ostalo njegovo osebno iredentistično prepričanje neomadeževano, spremljala pa ga je soproga s hčerko in z bratranecm Diegom. “Glede na to, da sva bila oba otroka,” je zapisal v spominih, “naju ni bilo mogoče obdolziti avstrijakantstva” (De Castro 1999: 48).

dvoma, da je bilo za številne odrasle te idile, če je podeželsko “statičnost” obdobja *ante bellum franciscojosephinum* sploh mogoče tako poimenovati, v veliki meri konec že z izbruhom prve svetovne vojne in vojaškim vpoklicem vseh za orožje sposobnih moških. Že omenjeni muhasti konj Sauro je, denimo, postal razdražljiv ravno zaradi tega, ker je ostal sam – domačini, ki so na posestvu v Volpariji skrbeli zanj, so morali oditi na fronto, namesto njih pa so z dovoljenjem predpostavljenih za delo poprijeli avstrijski vojaki in pomagali družinam kolonov pri vsakdanjih poljskih opravilih.

A tudi sam Savudrijski polotok se je z vstopom Italije v vojno spremenil v tarčo geopolitičnih interesov dveh jadranskih antagonistov – savojske Italije in habsburške monarhije.⁶ Njegov geopolitični pomen se je prvič z vso razločnostjo pokazal že leta 1915 med pogajanj, ki so potekala med Rimom in Dunajem. Če bi avstro-ogrsko monarhija hotela pristati na poslednji italijanski predlog z dne 8. aprila 1915, bi se morale njene meje na Jadranu umakniti natanko na linijo piranskega sodnega okraja, s tem pa bi seveda abdicirala na status jadranske pomorske sile. Italija se je bila namreč takrat v zameno za ohranitev svoje nevtralnosti pripravljena zadovoljiti z delom Južne Tirolske, na jadranskem sektorju pa s priključitvijo obalnega pasu do Nabrežine pri Trstu in z ustanovitvijo nevtralizirane tržaške državnice, obsegajoče sodna okraja Koper in Piran, torej vključno s savudrijskim promontorijem, brez katerega bi bila takšna tržaška državnica izročena na milost in nemilost sleherni sili, ki bi kontrolirala omenjeni košček ozemlja.⁷

Dunajski Ballhausplatz je v pogajanjih pristal le na manjše korekcije poteka dotedanje meje na reki Soči. Glede Trsta se je pripravljenost Dunaja na koncesije omejila na odprtje italijanske univerze in ustrezno spremembo municipalnega statuta, ki bi izboljšal nacionalni in kulturni položaj italijanskega prebivalstva. Z avstrijskim protipredlogom, ki je zajemal še pristanek na prepustitev dela Južne Tirolske Italiji, je bilo pogajanj med Avstro-Ogrsko in Italijo tudi konec. Italija si je s podpisom Londonskega pakta 26. aprila 1915 medtem že zagotovila Južno

6 Toda tega reza Diego, ki je ponoči sicer prisluškoval grmenju topov s soške fronte, svoji starosti primerno ni doživel tako ostro kot, denimo, petnajst let starejši Giani Stuparich. V Stuparichevih *Istrskih spominih* je bila cezura, ki jo je predstavljal italijanski vstop v vojno, opisana z naravnost dramatičnimi toni: “V spominih mojega življenja obstaja jasna ločnica med obdobjem pred letom 1915 in leti, ki so tej letnici sledila. Dve epohi, dva svetova z njuno atmosfero, z njunimi posameznimi in različnimi vidiki. Na eni strani se razprostirajo spokojni dnevi, od otroštva do prve mladosti, z veseljem in bolečino, razdeljenimi v harmoničnih razmikih, na drugi strani razburkane in nemirne ure v nesorazmerju med bolečino in srečo, nikoli povsem ločene od dna, označene s tesnobo” (Stuparich 1961: 185).

7 Primerjaj: *Il confine mobile. Atlante storico dell' Alto Adriatico 1866–1992. Austria–Croazia–Italia–Slovenia*: 1995: 21–22 (za grafično upodobitev tovrstnega italijanskega predloga glej geografsko karto št. 4 v navedeni publikaciji in njeno reprodukcijo v prilogi). Karta v delu hrvaškega zgodovinarja Dragovana Šepića *Sudbinske dileme radanja Jugoslavije*, ki poleg meje italijanskih zahtev silam Antante z dne 4. 3. 1915 prikazuje tudi mejo italijanskih zahtev avstro-ogrski monarhiji z dne 8. 5. 1915, v tem pogledu ni povsem precizna; skrajna meja italijanske zahteve je v njej začrtana sredi Piranskega zaliva, ob izlivu reke Dragonje (Šepić 1989: 175).

Tirolsko, celotno Istro in velik del Dalmacije, tako da je v maju leta 1915 – formalno sicer še vedno članica Triplice – stopila v vojno na strani Antante.

Z vstopom Italije v vojno je torej promontorij, ki zapira vhod v Tržaški zaliv, čez noč postal, kot je zapisal Diego de Castro v svojih spominih, “ena izmed strateško najpomembnejših točk italijansko-avstrijske fronte”. Vidno znamenje omenjene spremembe so bili številna vojaška posadka na rtu – De Castro v svojih spominih omenja pet tisoč vojakov in tristo oficirjev – in dva orjaška topova, nameščena na vrh promontorija, da bi sleherni sovražni sili branila vstop v Tržaški zaliv. S kalibrom 420 mm sta spadala med najmočnejše v takratni Evropi.

Mali Diego je bil z vojaško posadko v Savudriji v pogostih stikih. Ker se je nemščino po lastnem priznanju naučil s lahkoto ‘ljudi na meji’ (*gente di confine*), je bil za prevajalca med člani družine Gabrielli in tedanjo vojaško oblastjo v Savudriji. Tako si je prislužil vzdevek “*Bubi l’interprete*”. *Finis Austriae* je doživel, ko sta se z materjo v kočiji vračala na posestvo in na poti srečala neskončno povorko vozov, ki so jih vleкли konji. Vojaki razpadajoče monarhije so streljali na ogromno italijansko trobojnico, “zelo neprevidno dvignjeno na stolp neke velike hiše, imenovane ‘grad’”. Diegova mati je bila bleda kot kreda, medtem ko se je “Bubi prevajalec” pristrčno pozdravljal z vojaki. Pozneje je videl skoraj povsem identične vozove, vklesane v Trajanov in Antoninov steber v Rimu: “V skoraj dveh tisočletjih so vojaški transporti ostali skoraj povsem enaki ...” (De Castro 1999: 44).

Družina Gabrielli je seveda željno pričakovala ta trenutek, saj naj bi bil s porazom habsburške monarhije in priključitvijo “neodrešenih” ozemelj Italiji dokončan poslednji akt Risorgimenta. Ko se je 3. novembra 1918 razvedelo, da je italijanska vojska prispela v Trst, se je mali Diego z vozičkom, v katerega je vpregel osličke in ga okrasil z barvami italijanske trikolorne, večkrat zaman odpravil v majhno savudrijsko pristanišče, da bi pozdravil “osvoboditelje”. Skupina črno oblečenih arditov se je namreč pod vodstvom poročnika Cantuzzija v Savudriji pojavila šele 5. novembra 1918. Na pozdravni banket, ki ga je v njihovo čast priredila gospa, ki je nekoč že pogostila francoskega pilota, je bil povabljen tudi sam: “Bili smo nekoliko presenečeni nad okrutnimi obrazi arditov. Največ med njimi je bilo – kot se je izvedelo pozneje – nekdanjih kaznjencev, ki so jim dali na izbiro zapor ali vstop v enote z nalogo ponoči prekoračiti Piavo in z nožem poklati avstrijske vojake na drugi strani reke. Iz črne srajce, ki jih je prikrivala v šibki nočni svetlobi, se je pozneje rodila fašistična uniforma. Čeprav njihovi obrazi niso vzbujali ravno zaupanja, so se med svojim bivanjem v Savudriji ves čas vzorno obnašali” (De Castro 1999: 44–45).

Fašistični *ventennio* je Diego de Castro kljub strankini izkaznici po lastni oznaki preživel kot *quisquis de populo*, ki je bil priča “rojstvu, življenju in smrti fašizma in ob tem z ves čas dobro odprtimi očmi registriral njegova znamenita dela in nedela ...” (De Castro 1999: 54). Kariera univerzitetnega docenta ga je sprva odve-

dla v Rim, pozneje pa je kot profesor statistike poučeval na univerzah v Mesini, Neaplju in Torinu, kjer je ostal kar sedemintrideset let. V obdobju med obema vojnama se je ob vsakih počitnicah vračal v Savudrijo in na eni izmed fotografij, objavljenih v *Spominih devetdesetletnika*, ga je mogoče videti v takrat modernih “knickerbokerjih”, kako sedi na enem od obeh velikih opuščeni topov.

Savudrija je torej v De Castrovih spominih predvsem dvoje – najprej *locus aemenuis*, ‘kraj lepote in prvinske varnosti’, kakršno je doživljal v krogu družine in številnih dvonožnih in štirinožnih prijateljev v letih pred in med prvo svetovno vojno, nato pa, hkrati z njegovim odraščanjem in zrelo moško dobo, vse bolj tudi prostor, ki so ga – najprej med prvo svetovno vojno, nato pa znova v drugi – sekali in delili ter na koncu tudi razdelili disparatni nacionalni in geostrateški interesi. Tako je v *Spominih devetdesetletnika* pa tudi drugih De Castrovih spominskih pričevanjih mogoče tudi skozi prizmo malega savudrijskega mikrokozmosa slediti valovom velikih zgodovinskih sprememb, ki so v dvajsetem stoletju, obdobju virulentnih nacionalizmov, totalitarnih ideologij in dveh svetovnih vojn, temeljito preoblikovale pokrajino njegovega otroštva. Kot vemo, je v njih po kapitulaciji Italije, nato pa znova med povojnim razmejevanjem med Italijo in Jugoslavijo, v različnih vlogah aktivno in včasih tudi pomembno sodeloval tudi sam.

Tako se je v predzadnjem letu druge svetovne vojne zaliv med Piranom in Savudrijo takrat sedemintridesetletnemu Diegu de Castru, ki je bil leta 1944 kot član italijanskega ‘Komiteja za Julijsko krajino’ (*Comitato giuliano*) v stalni zvezi z italijanskim ministrstvom za mornarico – to je bilo preko italijanske obveščevalne službe SIS prav tako odgovorno za problematiko italijanske vzhodne meje v Rimu – zdel naravnost idealen za simulacijo manjšega zavezniškega desanta. Ministrstvo je namreč v tistem času prejelo njegov predlog, po katerem bi bilo treba v Piranskem zalivu opraviti majhno poskusno izkrcanje, da bi na ta način preizkusili, na kakšne težave bi naletela prava in resnična tovrstna operacija zahodnih zaveznikov (De Castro 1999: 77).⁸ Toda de Castrov predlog, ki ga je italijansko mornariško ministrstvo posredovalo pristojnemu britanskemu admiralu v Rimu, je naletel na zelo zadržan odziv. Sam si ga je v spominih razložil z domnevo, da je bilo admiralu Morganu takrat očitno že znano to, “česar mi takrat še nismo vedeli”; na konferenci konec oktobra ali novembra 1944 je britanski premier Winston Churchill sicer načel zamisel o izkrcanju v Istri, “a ji je Stalin, s svojega zornega kota povsem upravičeno, nasprotoval. Roosevelt, ki je tako v tem pogledu postal arbiter, se je odločil v prid Stalinu” (De Castro 1999: 77).⁹

⁸ O svoji vlogi je spregovoril tudi v članku za tržaški *Il Piccolo* (“Lo sbarco in Istria? Io c’ero, mancò infine l’avventura ...”) 20. julija 1996.

⁹ Štiri desetletja pozneje je nekdanji jugoslovanski vladni ekspert za zahodno mejo, v istrskem Buzetu rojeni hrvaški zgodovinar Dragovan Šepić (1907–1997), prav tako kot njegov italijanski *opposite number* Diego de Castro (1907–2003) “popotnik skozi stoletje”, na podoben način pojasnil, čemu tako dolgo pričakovanega

De Castro se je nato s svojim načrtom odpravil še na britansko jadransko poveljstvo v Bari. Odgovor, ki ga je prejel tam, je bil še bolj jasen – invazije v Istri ne bo, če pa hoče na lastno roko sondirati njeno izvedljivost, lahko dobi na razpolago padalo, radijski oddajnik in tri milijone lir. Ne pretirano prepričan v dobronamernost takšnega predloga in srečen izid misije se je za ponudbo lepo zahvalil in odvrnil, da dobro pozna sleherni kamen na Savudrijskem rtu, da pa tamkaj tudi “vsak kamen pozna njega” (De Castro 1999: 77–78).

Njegovo realistično stališče, da bi bilo “absurdno tvegati življenje za stvar, ki ne bo nikoli izvedena”, seveda ni imelo opraviti le s kamnito konfiguracijo terena v bližini njegovega doma, temveč vsaj nekoliko prav gotovo z dejstvom, da je bila vpricho bližine Trsta Savudrija v tistem času ena osrednjih točk nemške protiinvazijske obrambe na severnem Jadranu. Pristop v Tržaški zaliv so nadzorovale tri nemške obalne baterije, ena na Debelem rtiču in dve na Savudrijskem rtiču. Skupaj z devetimi morskimi minami s približno 700 morskimi minami so sestavljale vzhodno minsko artilerijsko zaporo, ki je blokirala vzhodni istrski plovni kanal v Tržaški zaliv. Podobna zapora ob furlanski obali je med Lignanom in Gradežem zapirala severni plovni kanal iz Benetk v Trst. Plovbo čez sredinsko morje med omenjenima kanaloma so preprečevale minske ovire, ki so bile pod kontrolo obalnih baterij v Tržaškem zalivu. Hkrati je na obali med Benetkami in Porečem stalo pet nemških radarskih postaj. Iz Benetk, Lignana, Tenkega rtiča, Savudrije in Poreča so omenjene radarske postaje nadzorovale sleherni premik plovil med Puljem, Benetkami in Trstom. Obrambi Tržaškega zaliva je v drugi polovici leta 1944 v trikotniku Umag – reka Tilment – Trst poleg številnega vojaštva in fortifikacijskih objektov rabilo še sedemnajst nemških obalnih baterij in dvanajst protiletalskih srednjekalibrskih baterij (Tomšič 1974: 770).

Savudrija je bila nato po De Castrovem neuspelem poskusu pogojevati smer zavezniške invazije tako, da bi bila bolj usklajena z italijanskimi interesi, v De Castrovih spominih omenjena še nekajkrat, in sicer zgolj v zvezi z različnimi predlogi glede razmejitve med Italijo in Jugoslavijo. Tako naj bi, na primer, italijanski poslanik v Washingtonu, Tarchiani, v začetku leta 1953 pristal na enega od ameriških predlogov, ki je zajemal le Piran, ker naj bi napačno menil, da “Piran, in ne Savudrija, zapira Tržaški zaliv” (De Castro 1999: 125). Diego De Castro sam je že pred nekaj leti, v času ministirovanja grofa Sforze, kot ekspert italijanske vlade za vprašanja razmejitve izdelal načrt, po katerem bi Italija *in extremis* in na

---

izkrcaja na severnem Jadranu ni bilo. Ameriški predsednik Roosevelt naj bi namreč ne delil “Churchillovih bojazni, da želi SSSR zavladati nad Balkanom, kar naj bi, po Churchillovem mišljenju, preprečila ta invazija. Na konferenci v Quebecu, ki je potekala med 17. in 24. avgustom, Churchill zaradi tega tudi ni več prišel na dan s takšnim načrtom, in se je strinjal, da se druga fronta odpre na severu Francije (Overlord), a se je zavzel za to, da se na vzhodni obali Jadrana kljub temu podvzemajo diverzije, ki bi lahko Nemce zavedle glede smeri zavezniškega napada na Evropo” (Šepić 1982: 125).

podlagi rezultatov poslednjega avstrijskega štetja iz leta 1910 pristala na takšno razmejitev z Jugoslavijo, ki bi Italiji prisodila Koper, Izolo in Piran, Jugoslavija pa bi v zameno dobila slovenske kraje okrog Trsta in izhod na morje v Žavljah. Linijo je grof Carlo Sforza poimenoval “zalivsko” (*Linea del Golfo*), saj naj bi Italiji rešila “morsko mejo v smeri Trsta”. To bi – tako Diego de Castro – seveda pomenilo, da bi se takšna mejna črta “zaustavila na drugi strani, to je južno od savudrijskega promontorija, ki zapira Tržaški zaliv” (De Castro 1999: 101–102). De Castro je bilo kot domačinu in ekspertu popolnoma jasno, kakšen pomen ima za status Trsta posest nad Savudrijskim rtom, njegov predlog pa je – *mutatis mutandis* – izrecno spominjal na tistega, s katerim je savojska Italija leta 1915 stopila v pogajanja z avstro-ogrsko monarhijo. Geopolitične konstante očitno ostajajo nespremenjene in tudi v tem primeru bi lahko uporabili francoski izrek: “Plus ça change, plus ça reste le meme.”

V tej zvezi dodajmo, da je nekdanji Pirančan in Savudrijčan (v resnici Pirančan in Savudrijčan De Castro vse do smrti leta 2003 ni prenehal biti, pa tudi pokopan je v družinski grobnici v Piranu) še leta 1994 v intervjuju za ljubljanski liberalni list *Republika* podal zanimivo mnenje v zvezi s takrat že aktualnim slovensko-hrvaškim “razmejevanjem” v Piranskem zalivu. Na vprašanje slovenskega novinarja Danila Bizjaka, ali si je ob osamosvojitvi Slovenije in Hrvaške lahko predstavljal, da se bosta državi tako oddaljili druga od druge, Tudjmanov režim pa zahteval mejo po sredini Piranskega zaliva, je de Castro spomnil na dejstvo, da je švicarski državljani Antonio Caccia nekako “tretjino ali polovico Savudrije” zapustil kot zapuščino piranski občini:

V zahvalo stojita dve plošči, ena v Piranu, druga v Savudriji. Obstajajo seveda tudi dokumenti. Ko so slovensko mejo potegnili v Sečovljah, sem zapisal, da bo meja ostala, dokler divja vojna v bivši Jugoslaviji, saj med Slovenci in Hrvati v preteklosti ni bilo nikoli atavističnega sovraštva kot med narodi, ki živijo bolj na jugu. Vojna se ni končala, danes sem manj optimist kot tedaj, vendar ne povsem pesimist. Povedal bom, zakaj.

Trenutno se uresničuje zgodovinska konstanta, ki velja že od Napoleona I. dalje. Po padcu neke diktature se pojavi nacionalizem, glavno orožje, s katerim novi ali stari voditelji, ki se niso preveč kompromitirali s preteklostjo, privabljajo množice. To se dogaja v bivši Jugoslaviji in se je prav tako ponovilo na nedavnih ruskih volitvah. Zatem se razmere začno polagoma spreminjati in se začne počasi porajati naraven in spoštovanja vreden občutek nacionalnosti. Upajmo, da bo tako tudi med Slovenijo in Hrvaško. Vsekakor bi glede Savudrije še dejal, da tako imenovana “zgodovinska” meja teče po

Dragonji, jezikovna pa v Slovenijo vključuje tudi Kaštel, zavije do Kaldanije in morda še južneje, zlasti na severnem delu rtiča (Bizjak 1994).¹⁰

Diego de Castro je Savudrijo dokončno zapustil konec septembra 1943, kmalu po kapitulaciji fašistične Italije. V kraj svojega otroštva se je v spremstvu družine vrnil šele po dvaindvajsetih letih, leta 1965. Bila je nedelja in udeležil se je maše, "ki jo je takratni režim toleriral". Duhovnik je kljub vatikanskemu koncilu maševal v latinščini, tako kot nekdanj, toda klopi poglavitnih družin so bile prazne, ker so starejše generacije pomrle: "Psihološki učinek name je bil tako globok, da sem si moral še v cerkvi nadeti očala s temnimi stekli, da ljudje ne bi videli potoka solz, ki mi je stekel po licih" (Maurel 2002: 9).

Ob tej priložnosti je Diego de Castro tudi opazil, da so kmetje, ki so bili pred drugo svetovno vojno ob velikih, malih in srednjih posestnikih večina tamkajšnjega prebivalstva, v glavnem še vedno pripadali istim družinam, seveda z izjemo kake, ki se je tu naselila po priključitvi ozemlja k Jugoslaviji. Te novodošle družine, je zapisal, so se hitro asimilirale v obstoječo socialno strukturo: "Spominjam se lovskega čuvaja iz Bosne, ki me je povabil, naj se vrnem na kak lovski pogon in je odlično govoril naš dialekt, čeprav je bil v Savudriji šele dve leti" (Maurel 2002: 9).

Sicer pa se v Savudriji ni še skoraj nič spremenilo. Pokrajina je ostala brezčasna in zanj osebno je bil to še vedno najlepši kraj na svetu:

Panorama je ostala v svojih glavnih potezah nespremenjena, zelenje polja, sinje nebo in nič manj sinje morje. Spomnil sem se, kako sem kot desetleten deček zvečer odhajal na morsko obalo in kako se je za menoj, še posebno po dnevih, ko je pihala burja, nebo obarvalo v takšno modrino, kakršne nisem videl nikoli prej in nikoli pozneje. Pred menoj je morje pred sonč-

10 Mimogrede – tudi v tem pogledu se je De Castrova ugotovitev povsem ujemala z že med drugo svetovno vojno izraženim stališčem njegovega sodobnika in istrskega rojaka Dragovana Šepića, ki je bil v jugoslovanski kraljevi vladi v Londonu, po vojni pa tudi v jugoslovanskem zunanjem ministrstvu v Beogradu nekaj podobnega kot Diego de Castro na italijanski strani, namreč vladni ekspert za vprašanja jugoslovansko-italijanske razmejitve. V hrvaškem izvirniku Šepićevega *Jadranskega vprašanja*, v Londonu za potrebe jugoslovanske kraljevske vlade (oziroma hrvaškega bana dr. Ivana Šubašića) nastalega elaborata, je bila navedena tudi definicija slovensko-hrvaške jezikovne meje v Istri. Ta definicija je očitno izražala sporazumno stališče reprezentativnih predstavnikov slovenske in hrvaške manjšine pod Italijo, združenih v tako imenovanem Jugoslovanskem odboru iz Italije, glasila pa se je takole: "Slovenci sačinjavaju većinu u cijelom t. zv. Primorju i sjevernoj Istri do linije koja ide od sela Klane (između Snežnika i Rijeke) do gradića Umaga na zapadnoj obali Istre. Na jugu od te grubo povučene linije žive u većini Hrvati. – Pored Slovenaca, koji sasvim prirodno teže da se svi do tada podjarmljeni Slovenci oslobode, i Hrvati traže da se i hrvatski krajevi, koji su na osnovi ugovora u Rapallu pripali Italiji, oslobode ..." (Arhiv Republike Slovenije 1931, RSNZ SRS, t. e. 580, 80–1, Proces Nagode, Boris Furlan, Dragovan Šepić: *Jadransko pitanje*, London, 19. 3. 1943, 7731). Obširneje o pomenu in zgodovinskem kontekstu nastanka omenjenega elaborata ter siceršnjem procesu slovensko-hrvaškega razmejevanja v Istri v času 2. svetovne vojne in neposredno po njej, glej Kristen (2006).

nim zahodom zadobilo ognjeno barvo, nebo pa se je obarvalo v intenzivno rdečo, vendar tako, da sem daleč, na drugi strani Jadrana, še vedno uzrl Evganejske griče, oddaljene več kot sto kilometrov (Maurel 2002: 9–10).

V visoki starosti, preživeti v piemontskem Rolletu, se je Diego de Castro v spominih pogosto vračal v čase svojega otroštva, preživetega v Piranu in Savudriji. V sklepnih stavkih *Spominov devetdesetletnika* je zapisal, da je šele pred kratkim izvedel za arabski pregovor, ki pravi, da je smrt starca mogoče primerjati s smrtjo biblioteke, in se tako zavedel, da je "vsaj nekoliko tudi sam biblioteka, ki umira" (De Castro 1999: 249). S knjigo spominov je torej sam vsaj delno nadomestil izgubo, povezano s fizičnim izginotjem. V najboljših delih teh pričevanj je nato, ko je opisu življenja v savudrijski družinski vili in njeni okolici posvetil nekaj najlepših, tudi literarno najbolj uspelih odlomkov, s perspektive doživetega stoletja pripomnil: "Lahko bi nadaljeval še stran za stranjo, kajti spomini iz otroštva oblegajo duha toliko bolj, kolikor starejši si" (De Castro 1999: 43). Pravzaprav lahko izrazimo le obžalovanje, ker so te strani ostale nenapisane.

VIRI in LITERATURA:

Apollonio, Almerigo: Conversando col prof. Diego de Castro (1991–2002). V Ondina Lusa in Kristjan Knez (2007) (ur.) *Diego de Castro nel centenario della nascita 1907–2007*. Comunità degli Italiani "Giuseppe Tartini". Piran/Pirano: Edizioni Il Trillo.

Arhiv Republike Slovenije 1931, RSNZ SRS, t. e. 580, 80–1, Proces Nagode, Boris Furlan, Dragovan Šepić, *Jadransko pitanje*, London, 19. 3. 1943, 7731.

Bizjak, Danilo (1994) Zgodovinar Diego de Castro, avtor številnih del o "tržaškem vprašanju", se je že pred časom zavzel, da bi Trst vodila osebnost, ki ne bi bila izraz strankarskih kompromisov. Sovraštvo in maščevanje ne prinašata nič dobrega. Slovenci imajo dolžnost, da branijo svoj jezik in kulturo. Slovensko-hrvaška jezikovna meja teče južneje od Dragonje. *Republika* (9. januar).

Cadastre national d'Istrie d'après le Recensement du 1er Octobre 1945 (1946). Sušak: Edition de l'Institut Adriatique.

De Castro, Diego (1994) "Anche nel 1914 ci illudemmo." *Il Piccolo* (25. februar).

De Castro, Diego (1996) "Lo sbarco in Istria? Io c'ero, mancò infine l'avventura ...". *Il Piccolo* (20. julij).

De Castro, Diego (1999) *Memorie di un novantenne*. Trieste e l'Istria. Trieste: MGS Press.

De Castro, Diego (2001) "In viaggio con Fejtö e Serra per capire il 'secolo folle'." *Il Piccolo* (23. november).

Fejtö, François in Maurizio Serra (1999) *Le passager du siècle. Guerres, révolutions, Europes*. Paris: Hachette.

Il confine mobile. Atlante storico dell' Alto Adriatico 1866–1992. Austria–Croazia–Italia–Slovenia. Istituto regionale per la storia del movimento di liberazione nel Friuli – Venezia Giulia, Edizioni della Laguna, Mariano del Friuli 1995.

Kristen, Samo (2006) *Meje in misije. Dileme slovensko-hrvaške razmejitive v Istri v vojaškem, političnem, diplomatskem in obveščevalnem metožu II. svetovne vojne*. Ljubljana: Založba 2000 in Inštitut za narodnostna vprašanja.

Maurel, Mario (2002) *Il paese del faro. Memorie di un italiano di Salvore d'Istria raccolte da Giacomo Scotti. Vita vissuta sotto il regime comunista della ex Jugoslavia*. Trieste: Bruno Fachin.

Morto de Castro, testimone del'900. El boletin, No. 115, 1. 9. 2003.

Rumiz, Paolo (1991) Dobbiamo puntare a Est. Intervista/ Diego de Castro, un grande vecchio della storia triestina. *Il Piccolo* (17. november).

Rumiz, Paolo (1997) "Diego de Castro: confesso che ho vissuto. Il dialogo con la Morte, beffata quand'era bambino. E i ricordi: tanti." *Il Piccolo* (19. avgust).

Stuparich, Giani (1961) *Ricordi istriani*. Trieste: Zibaldone.

Šepić, Dragovan (1989) *Sudbinske dileme rađanja Jugoslavije. Italija, saveznici i jugoslavensko pitanje 1914–1918*. Vol. 1. Pula: Čakavski sabor.

Šepić, Dragovan (1982) *Vlada Ivana Šubašića*. Zagreb: Globus.

Tomšič, Janez (1974) *Narodnoosvobodilni boj na Jadranu in slovenski pomorščaki*. Ljubljana: Knjižnica NOV in POS.

AVTORJI / AUTHORS

1. Dr. Jadranka Čačić-Kumpes, Sveučilište u Zadru, Odjel za sociologiju / University of Zadar, Department of Sociology, Obala kralja Petra Krešimira IV. br. 2, HR - 23000 Zadar
jadranka.cacic@unizd.hr
2. Mag. Snježana Gregurović, Institut za migracije i narodnosti / Institute for Migration and Ethnic Studies, Trg Stjepana Radića 3, HR - 10000 Zagreb
snjezana.gregurovic@imin.hr
3. Dr. Marija Jurić Pahor, Inštitut za narodnostna vprašanja / Institute for Ethnic Studies, Erjavčeva 26, 1000 Ljubljana
juric.pahor@alice.it
4. Dr. Matjaž Klemenčič, Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta / University of Maribor, Faculty of Arts, Koroška cesta 160, 2000 Maribor, Slovenija, Inštitut za narodnostna vprašanja / Institute for Ethnic Studies, Erjavčeva 26, 1000 Ljubljana, Slovenija
matjaz.klemencic@siol.net
5. Dr. Samo Kristen, Inštitut za narodnostna vprašanja / Institute for Ethnic Studies, Erjavčeva 26, 1000 Ljubljana
samo.kristen@guest.arnes.si
6. Dr. Vera Kržišnik-Bukić, Inštitut za narodnostna vprašanja / Institute for Ethnic Studies, Erjavčeva 26, 1000 Ljubljana
vera.krzisnik@guest.arnes.si
7. Josip Kumpes, Institut za migracije i narodnosti / Institute for Migration and Ethnic Studies, Trg Stjepana Radića 3, HR - 10000 Zagreb
josip.kumpes@imin.hr
8. Dr. Sanja Lazanin, Institut za migracije i narodnosti / Institute for Migration and Ethnic Studies, Trg Stjepana Radića 3, HR - 10000 Zagreb
sanja.lazanin@imin.hr
9. Barbara Riman, Inštitut za narodnostna vprašanja / Institute for Ethnic Studies, Erjavčeva 26, 1000 Ljubljana
briman@net.hr

10. Dr. Petra Roter, Fakulteta za družbene vede / Faculty of Social Studies, Kardeljeva
ploščad 5, 1000 Ljubljana
petra.roter@fdv.uni-lj.si

11. Dr. Mitja Žagar, Inštitut za narodnostna vprašanja / Institute for Ethnic Studies,
Erjavčeva 26, 1000 Ljubljana
mitja.zagar@guest.arnes.si

RECENZENTI PRISPEVKOV ZA RAZPRAVE IN GRADIVO V LETU 2008¹
TREATIES AND DOCUMENTS REVIEWERS 2008

Zahvaljujemo se strokovnjakom, ki so v letu 2008 recenzirali prispevke za revijo Razprave in gradivo / *We highly appreciate the help of all the experts who reviewed the articles for journal Treaties and Documents in 2008*

1. Gorazd Bajc, Znanstveno-raziskovalno središče Univerze na Primorskem v Kopru
2. Romana Bešter, Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, Slovenija
3. Milan Brglez, Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani, Slovenija
4. Jadranka Čačić-Kumpes, University of Zadar, Department of Sociology, Croatia
5. Ružica Čičak-Chand, Institute for Migration and Ethnic Studies, Zagreb, Croatia
6. Jasminka Dedić, Mirovni inštitut – inštitut za sodobne družbene in politične študije, Ljubljana, Slovenija
7. Darko Dukovski, Faculty of Arts and Sciences, University of Rijeka, Croatia
8. Irena Gantar Godina, Inštitut za slovensko izseljeništvu, ZRC SAZU, Ljubljana, Slovenija
9. Emil Heršak, Institute for Migration and Ethnic Studies, Zagreb, Croatia
10. Klemen Jelinčič Boeta
11. Boris Jesih, Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, Slovenija
12. Damir Josipovič, Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, Slovenija
13. Marija Jurić Pahor, Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, Slovenija
14. Matjaž Klemenčič, Filozofska fakulteta, Univerza v Mariboru, Slovenija
15. Vera Klopčič, Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, Slovenija
16. Miran Komac, Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, Slovenija
17. Samo Kristen, Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, Slovenija
18. Vera Kržišnik-Bukić, Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, Slovenija
19. László Kupa, University of Pécs, Faculty of Arts, Department of Sociology, Hungary
20. Avguštin Malle, Slovenski znanstveni inštitut / Slowenisches Wissenschaftsinstitut v Celovcu / Klagenfurt, Avstrija
21. Janez Pirc, Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, Slovenija
22. Sonja Podgorelec, Institute for Migration and Ethnic Studies, Zagreb, Croatia
23. Albert F. Reiterer, Institute for Research in Ethnic and National Issues, Dunaj, Avstrija
24. Rudi Rizman, Filozofska Fakulteta, Univerza v Ljubljani, Slovenija
25. Petra Roter, Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani, Slovenija
26. Vasilka Sancin, Pravna fakulteta, Univerza v Ljubljani, Slovenija
27. Hannah Starman, University of London, Goldsmiths College
28. Janez Stergar, Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, Slovenija
29. Nataša Štefanec, Faculty of Arts and Sciences, Zagreb, Croatia
30. Cirila Toplak, Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani, Slovenija

1 Recenzenti so napisani po abecednem vrstnem redu./ *Reviewers are listed in alphabetical order.*

31. Mirjana Ule, Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani, Slovenija
32. Andrej Vovko, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Ljubljana
33. Vladimir Wakounig, Inštitut za pedagogiko in izobraževanje, Univerza v Celovcu/
Klagenfurt, Avstrija
34. Jernej Zupančič, Filozofska Fakulteta, Univerza v Ljubljani, Slovenija
35. Mitja Žagar, Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, Slovenija

IZBRANA BIBLIOGRAFIJA SODELAVCEV INŠTITUTA ZA NARODNOSTNA VPRAŠANJA ZA LETO 2007

ČLANKI

1.01 Izvirni znanstveni članek

- Bešter, Romana.** *Model integracijske politike v odnosu do drugih modelov imigrantskih politik.* V Razprave in gradivo (ISSN 0354-0286), št. 53/54 (2007), str. 116–138.
- Brezigar, Sara.** *Marketing minority language as a valid tool in the fight for survival of minority languages: the case of the Slovenes in Italy.* V International, constitutional, legal and political regulation and management of ethnic pluralism and relations, including prevention, management and/or resolution of crises and conflicts as components of diversity management / edited by Sara Brezigar, Peter Lavskis, Knut Erik Solem, Mitja Žagar. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, 2007. (Razprave in gradivo, ISSN 0354-0286; št. 52, 2007). Str. 198–215.
- Brezigar, Sara.** *Politike za preprečevanje in odpravljanje etnične diskriminacije in njihov vpliv v delovnem okolju.* V Razprave in gradivo (ISSN 0354-0286), št. 53/54 (2007), str. 230–249.
- Josipovič, Damir.** *Education and fertility: do educated parents have fewer children?* V Anthropological notebooks (ISSN 1408-032X), year 13, no. 2 (2007), str. 35–50.
- Josipovič, Damir.** *Žumberk: meja, etničnost, veroizpoved, rodnost in migracije prebivalstva – demogeografska analiza.* V Dve domovini (ISSN 0353-6777), št. 25 (2007), str. 39–68.
- Josipovič, Damir.** *Spremembe etnične strukture prebivalstva v Sloveniji po letu 1991.* V: Razprave in gradivo (ISSN 0354-0286), št. 53/54 (2007), str. 98–115.
- Jurič-Pahor, Marija.** *Globalizacija kot izziv za raziskovanje.* V Glasnik Slovenskega etnološkega društva (ISSN 0351-2908), letn. 47, št. 3/4 (2007), str. 26–33, 153.
- Jurič-Pahor, Marija.** *Memorija in/ali spomin? : raziskovalni trendi in pojmovne zagate.* V Razprave in gradivo (ISSN 0354-0286), št. 53/54 (2007), str. 204–228.
- Novak, Aleš. Pirc, Janez. Kejžar, Barbara. Šetinc, Manca. Ferle, Tina.** *Compering constitutional protection of human rights in Europe: what can we learn from comparative analysis.* V International, constitutional, legal and political regulation and management of ethnic pluralism and relations,

including prevention, management and/or resolution of crises and conflicts as components of diversity management / edited by Sara Brezigar, Peter Lavskis, Knut Erik Solem, Mitja Žagar. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, 2007. – (Razprave in gradivo, ISSN 0354-0286; št. 52, 2007). Str. 70–119.

Klemenčič, Matjaž. *Več kot pol stoletja po podpisu avstrijske državne pogodbe ostaja problem dvojezičnih "označb in napisov topografskega značaja" na avstrijskem Koroškem nerešen.* V Razprave in gradivo (ISSN 0354-0286), št. 53/54 (2007), str. 178–203.

Klopčič, Vera. *Legal protection of Roma in Slovenia.* V International, constitutional, legal and political regulation and management of ethnic pluralism and relations, including prevention, management and/or resolution of crises and conflicts as components of diversity management / edited by Sara Brezigar, Peter Lavskis, Knut Erik Solem, Mitja Žagar. – Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, 2007. (Razprave in gradivo, ISSN 0354-0286; št. 52, 2007). Str. 234–255.

Komac, Miran. *Konstrukcija romskega političnega predstavnštva.* V Razprave in gradivo. (ISSN 0354-0286), št. 53/54 (2007), str. 6–26.

Kovács, Attila. *Madžarski eksodus leta 1956-57 s posebnim poudarkom na beguncih, ki so zbežali v Jugoslavijo oziroma v Slovenijo.* V Prispevki za novejšo zgodovino. (ISSN 0353-0329), letn. 47, št. 1 (2007), str. 169–184.

Kovács, Attila. *Agrarna reforma in kolonizacija na območju Dolnje Lendave med obema vojnama.* V Razprave in gradivo (ISSN 0354-0286), št. 53/54 (2007), str. 68–97.

Kovács, Attila. *Kratek pregled odlokov in zakonov v zvezi z jugoslovansko agrarno reformo, izvedeno med obema svetovnima vojnama.* V Zbornik soboškega muzeja (ISSN 0354-012X), št. 9/10 (2007), str. 117–138.

Kristen, Samo. *V Pragi "Naprej zastava slave", v Ljubljani "Kde domov můj?" Jan Masaryk in Slovenci.* V Anthropos (ISSN 0587-5161), letn. 39, št. 3–4 (2007), str. 267–284.

Kržišnik-Bukić, Vera. *Terminološke dileme ob vsebinski aplikaciji atributov narodni in nacionalni v povezavi s sintagmo slovenska identiteta.* V Anthropos (ISSN 0587-5161), letn. 39, št. 3–4 (2007), str. 205–221.

Munda Hirnök, Katalin. *Porabski Slovenci v mestnih okoljih.* V Etnolog (ISSN 0354-0316), letn. 17 (2007), str. 167–178.

Toplak, Cirila. Pikalo, Jernej. Lukšič, Igor. *Teaching history to political science students : historiography as part of political process.* V Innovations in educations and teaching international (ISSN 1470-3297), vol. 44, no. 4 (Nov. 2007), str. 377–386.

Zupančič, Jernej. *Romska naselja kot posebni del naselbinskega sistema v Sloveniji.* V Dela (ISSN 0354-0596), 27 (2007), str. 215–246.

Zupančič, Jernej. *Sodobni socialni in etnični procesi med koroškimi Slovenci.*

V Razprave in gradivo (ISSN 0354-0286), št. 53/54 (2007), str. 140–164.

Žagar, Mitja. *Diversity management – evolution of concepts.* V International, constitutional, legal and political regulation and management of ethnic pluralism and relations, including prevention, management and/or resolution of crises and conflicts as components of diversity management / edited by Sara Brezigar, Peter Lavskis, Knut Erik Solem, Mitja Žagar. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, 2007. (Razprave in gradivo, ISSN 0354-0286; št. 52, 2007). Str. 6–37.

1.02 Pregledni znanstveni članek

Klemenčič, Matjaž. *Pregled zgodovine Slovenije od brionskega sporazuma do izteka trimesečnega moratorija (od 8. julija do 8. oktobra 1991).* V Studia Historica Slovenica (ISSN 1580-8122), letn. 7, št. 1/2 (2007), str. 317–339.

Kovács, Attila. *Številčni razvoj Slovencev v Sombatehu, Budimšpešti in Mosonmagyaróváru v luči statističnih podatkov in pričevanj intervjuvancev = A Szombathelyi, Budapesti és Mosonmagyaróvári szlovének számának alakulása a statisztikai adatok és a megkérdezettek válaszainak tükrében.* V Etnologija Slovencev na Madžarskem (ISSN 1418-3382), št. 5 (2007), str. 41–56; 57–73.

Kristen, Samo. *Prizadevanje Slovencev v Italiji za mednarodno priznanje Slovenije.* V Razprave in gradivo (ISSN 0354-0286), št. 53/54 (2007), str. 278–287.

Kristen, Samo. *Delovanje slovenskih izseljencev v Argentini za neodvisno Slovenijo.* V Razprave in gradivo. – ISSN 0354-0286. – Št. 53/54 (2007), str. 298–307.

Medvešek, Mojca. *Kdo so potomci priseljencev z območja nekdanje Jugoslavije?* V Razprave in gradivo (ISSN 0354-0286), št. 53/54 (2007), str. 28–67.

Munda Hirnök, Katalin. *Institucionalna podpora slovenske manjšine na Madžarskem – na primeru Slovencev v Sombotelu, Budimpešti in Mosonmagyaróváru = A magyarországi szlovének intézményi támogatottsága - a szombathelyi, budapesti és mosonmagyaróvári szlovének esetében.* V Etnologija Slovencev na Madžarskem (ISSN 1418-3382), št. 5 (2007), str. 75–89; 91–105.

Munda Hirnök, Katalin. *Prispevek porabskih Slovencev k osamosvajanju Slovenije.* V Razprave in gradivo (ISSN 0354-0286), št. 53/54 (2007), str. 288–296.

Zupančič, Jernej. *Premisleki h konceptiji urejanja romskih naselij v Sloveniji.* V Rast. (ISSN 0353-6750. – Letn. 18, št. 6 (2007), str. 676–688.

1.03 Kratki znanstveni prispevek

Riman, Barbara. *Slovensko društvo na Reki u Riečkom novom listu od 1909. do 1913. godine.* V Rijeka. - ISSN 1330-6995. - Letn. 12, št. 2 (2007), str. 29-53.

Riman, Barbara. Riman, Kristina. *Djelovanje slovenskoga doma KPD "Bazovica" u Rijeci.*
V: Rijeka. - ISSN 1330-6995. - Letn. 12, št. 2 (2007), str. 55-65.

1.04 Strokovni članek

Brezigar, Sara. *V iskanju nevidnega: zaznavanje in preseganje etnične diskriminacije v delovnem okolju.* V Kadri (ISSN 1318-7384), št. 16, Letn. 12 (nov. 2007), str. 51-55.

Grafenauer, Danijel. *Kluba koroških Slovencev v Ljubljani in v Mariboru: letošnja Tischlerjeva nagradjenca.* V Novice (ISSN Y504-7862), št. 3 (19. jan. 2007), str. 2/3.

Jesih, Boris. *Evropska unija je mejo tudi za Slovence relativirala: meje in Slovenci.* V Novice (ISSN Y504-7862), letn. 4, št. 51-52 (21. dec. 2007), str. 10-11/12.

Jurić-Pahor, Marija. *Koroška – terra incognita? Misel ob Besedolomnicah : kultura – pogled na sodobno koroško književnost.* V Primorski dnevnik (ISSN 1124-6669), leto 63, št. 131 (3. jun. 2007), str. 18.

Jurić-Pahor, Marija. *"Stare šege nu vužance se skuz nove zbrišejo": misel k simpoziju o nošah v Hrastovici pri Celovcu.* V Primorski dnevnik (ISSN 1124-6669), leto 63, št. 249 (21. okt. 2007), str. 21.

Klopčič, Vera. *Evropa, Slovenija in Romi.* V Romano them (ISSN 1318-9158), letn. 13, št. 30 (oktober 2007), str. 15-20.

Kržišnik-Bukić, Vera. *Problem formalne enakopravnosti narodnomanjšinskega dostojanstva v Sloveniji.* V Mostovi (ISSN C505-7868), letn. 4, št. 15 (2007), str. 8-9.

Kržišnik-Bukić, Vera. *Otvoreno pismo Vere Kržišnik-Bukić, autorice knjige "Cazinska buna 1950" upučeno Krajišnicima putem ReprezenT-a 4. juna 2007. godine.* V ReprezenT (ISSN Y505-8899), letn. 2, št. 46 (11. jun. 2007), str. 12.

Munda Hirnök, Katalin. *Metodološka izhodišča k raziskavi "Položaj Slovencev zunaj območja avtohtone poselitve" = A "Szlovének helyzete az autochton területen kívül" c. kutatás metodológiai alapjai.* V Etnologija Slovencev na Madžarskem (ISSN 1418-3382), št. 5 (2007), str. 31-34; 35-39.

Toplak, Cirila. *Študij a la bolognese.* V Dnevnik (ISSN 1318-0320), letn. 57, št. 253 (3. nov. 2007), str. 28.

- Toplak, Cirila.** *Lekcija iz politične psihologije: francoske predsedniške volitve.* V *Le monde diplomatique* (ISSN 1854-3197), letn. 3, št. 21 (jun. 2007), str. 4–5.
- Zupančič, Jernej.** *Nemirni Balkan: med lokalizacijo in globalizacijo.* V *Geografski obzornik* (ISSN 0016-7274), letn. 54, št. 1 (2007), str. [4]–13.

1.08 Objavljeni znanstveni prispevek na konferenci

- Jurić-Pahor, Marija.** *Triest. Stadt der Spiegel. Reflexionen über Nationalität, Interkulturalität, Geschlecht.* V *Frauen.Männer.* Klagenfurt= Celovec : Drava, 2007. – (Alpen-Adria-Schriftenreihe der Universität Klagenfurt/Celovec). ISBN 978-3-85435-471-0. Str. 163–185.
- Kejžar, Barbara.** *Dual citizenship in the context of integration policies.* V 2nd annual South East European doctoral student conference, Thessaloniki, 22.–23. junij 2007 [Elektronski vir]. Thessaloniki: South East European Research Centre, 2007.
- Klopčič, Vera.** *Medkulturni dialog, spoštovanje različnosti in toleranca – pogoji za uresničevanje enakih možnosti.* V *Sklepna konferenca – zbornik prispevkov.* Ljubljana: Inštitut za etnične in regionalne študije, 2007. Str. 55–59.
- Kržišnik-Bukić, Vera.** *ZAVNOBiH u novembru 2003. Jubilej i/ili "jubilej"?* V *Naučni skup Bosna i Hercegovina prije i nakon ZAVNOBiH-a.* Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 2007. (Posebna izdanja; 124). ISBN 978-9958-601-20-0. Str. 258–271.
- Novak-Lukanovič, Sonja.** *Position of language: case of the Slovene language.* V *International, constitutional, legal and political regulation and management of ethnic pluralism and relations, including prevention, management and/or resolution of crises and conflicts as components of diversity management.* Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, 2007. (Razprave in gradivo, ISSN 0354-0286; št. 52, 2007). Str. 187–196.
- Šumi, Irena.** *Of dreams, visions and phantasmagoria: theory's place of origin.* V *Vine Deloria Jr. Indigenous studies symposium July 27-29, 2006.* [s.l.] : [s.n.], [2007]. Str. 39–53.
- Žagar, Mitja.** *Upravljanje etničkim različitostima kao faktor stabilnosti i sigurnosti u globaliziranom svijetu.* V *Etničke manjine i sigurnost u procesima globalizacije.* Zagreb: Politička kultura: Centar za sigurnosne studije – Fakulteta političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu, 2007. Str. 29–36.

1.09 Objavljeni strokovni prispevek na konferenci

Novak-Lukanovič, Sonja. *Education policies for social cohesion: education in ethnically mixed territories in Slovenia.* V Building a more humane and inclusive Europe: role of education policies. – Council of Europe, 2007. Str. 107–112.

1.16 Samostojni znanstveni sestavek ali poglavje v monografski publikaciji

- Bešter, Romana.** *Integracija in model integracijske politike.* V Priseljenci. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, 2007. ISBN 978-961-6159-32-6. Str. 105–134.
- Bešter, Romana.** *Socialnoekonomska integracija priseljencev iz prostora nekdanje Jugoslavije in njihovih potomcev v Sloveniji.* V Priseljenci. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, 2007. ISBN 978-961-6159-32-6. Str. 219–255.
- Bešter, Romana. Medvešek, Mojca.** *Education of the Roma children in Slovenia: evaluation of the education policy defined in National action plan on social inclusion.* V Social inclusion of Roma. Ljubljana : Institute for ethnic studies; Murska Sobota: Regional development agency Mura, 2007. ISBN 978-961-6159-29-6. Str. 129–183.
- Brezigar, Sara.** *Pojavi etnične diskriminacije v javni upravi, vojski in policiji v Republiki Sloveniji.* V Priseljenci. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, 2007. ISBN 978-961-6159-32-6. Str. 257–299.
- Josipovič, Damir.** *Starostna in spolna sestava ter rodnost prebivalstva.* V Popisni atlas Slovenije 2002. Ljubljana: Založba ZRC, 2007. ISBN 978-961-6568-96-8. Str. 20–35.
- Dolenc, Danilo. Josipovič, Damir.** *Selitve prebivalstva.* V Popisni atlas Slovenije 2002. Ljubljana: Založba ZRC, 2007. ISBN 978-961-6568-96-8. Str. 54–81.
- Josipovič, Damir. Repolusk, Peter.** *Etnična, jezikovna in verska sestava prebivalstva.* V Popisni atlas Slovenije 2002. Ljubljana: Založba ZRC, 2007. ISBN 978-961-6568-96-8. Str. 82–99.
- Kejžar, Barbara.** *Dvojno državljanstvo kot element integracijske politike.* V Priseljenci. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, 2007. ISBN 978-961-6159-32-6. Str. 153–186.
- Klemenčič, Matjaž.** *Migrations in history.* V Immigration and emigration in historical perspective. Pisa : Edizioni Plus, 2007. - (Migration; 1). ISBN 978-88-8492-498-8. Str. [28]–54.

- Klemenčič, Matjaž.** *Slovene images of the United States from the 1830s to the 1930s.* V Sights and insights. Pisa: Edizioni Plus, 2007. (Thematic work group; 6. Europe and the world; 2). ISBN 978-88-8492-467-4. Str. 143–164.
- Klopčič, Vera.** *Intercultural dialogue, respect for differences and tolerance – conditions for implementation of equal opportunities.* V The success story with the aftertaste of bitterness – discrimination in Slovenia. Maribor: ISCOMET – Institute for Ethnic and Regional Studies, 2007. ISBN 978-961-6488-11-2. Str. 107–114.
- Klopčič, Vera.** *Medkulturni dialog, spoštovanje različnosti in toleranca – pogoji za uresničevanje enakih možnosti.* V Zgodba o uspehu s priokusom grenkobe – diskriminacija v Sloveniji. Maribor: ISCOMET – Inštitut za etnične in regionalne študije, 2007. ISBN 978-961-6488-10-5. Str. 101–108.
- Komac, Miran.** *Varstvo “novih” narodnih skupnosti v Sloveniji.* V Priseljenci. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, 2007. ISBN 978-961-6159-32-6. Str. 35–65.
- Komac, Miran.** *Mediji in “nove” narodne manjšine.* V Priseljenci. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, 2007. ISBN 978-961-6159-32-6. Str. 373–389.
- Komac, Miran.** *Education for efficient political participation of Roma community in Slovenia* V Social inclusion of Roma. Ljubljana: Institute for Ethnic Studies; Murska Sobota: Regional Development Agency Mura, 2007. ISBN 978-961-6159-29-6. Str. 107–128.
- Kovács, Attila.** *Adalékok a Szlovéniába menekült ‘56-os magyar menekültek kérdéséhez.* V Az 1956-os forradalom Lenti térségében. Lenti: A Lenti Honismereti Egyesület és a Muránia Egyesület, 2007. ISBN 978-963-06-1705-5. Str. 174–179.
- Medvešek, Mojca.** *Razmišljanja o pojavih nestrpnosti in etnične distance v slovenski družbi.* V Priseljenci. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, 2007. ISBN 978-961-6159-32-6. – Str. 188–217.
- Medvešek, Mojca.** *Percepcije priseljencev in potomcev priseljencev o kulturni razsežnosti integracijskega procesa.* V Priseljenci. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, 2007. ISBN 978-961-6159-32-6. Str. 333–372.
- Medvešek, Mojca. Hafner-Fink, Mitja.** *Opis poteka raziskave percepcije slovenske integracijske politike.* V Priseljenci. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, 2007. ISBN 978-961-6159-32-6. Str. 479–508.
- Novak Lukanovič, Sonja.** *Ansichten der Bewohner an der slowenisch-österreichischen Grenze über Interkulturalität.* V Kärntner Jahrbuch für Politik: 2007. Klagenfurt: Kärntner Druck- und Verlagsgesellschaft, 2007. ISBN 3-85391-266-4. Str. 232–240.
- Pirc, Janez.** *Slovenija v sodobnem migracijskem kontekstu Evropske unije.* V Priseljenci. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, 2007. ISBN 978-961-6159-32-6. Str. 449–475.

Zupančič, Jernej. *Spatial problems of crisis areas and their integration perspectives. The case of Kosovo.* V Regions in the process of European integration. Łódź: University, Department of political geography and regional studies; Opole: Governmental research institute, Silesian institute society, 2007. (Region and regionalism; no. 8, vol. 2). ISBN 978-83-7126-232-6. Str. [139]–151.

1.17 Samostojni strokovni sestavek ali poglavje v monografski publikaciji

Stergar, Janez. *Ángela Piskernik (1886-1967): prva slovenska botaničarka in naravovarstvenica.* V Pozabljena polovica. Ljubljana: Tuma: SAZU, 2007. – (Razprave ; 22). - ISBN 978-961-6682-01-5. – Str. 220–224.

1.19 Recenzija, prikaz knjige, kritika

Grafenauer, Danijel. *Slovenski sinovi v vojni za samostojnost: zgodovina Slovenije.* V Novice. – ISSN Y504-7862. – Letn. 4, št. 8 (23. feb. 2007), str. 21.

Munda Hirnõk, Katalin. *Jelka Pšajd (ur.): Če klonkaš, sa ti opre: živiljske zgodbe iz Porabja. Murska Sobota: Pokrajinski muzej Murska Sobota, 2007, 211 str.; ilustr. (Zbirka: Živiljske zgodbe; 1).* V Etnolog. ISSN 0354-0316. – Letn. 17 (2007), str. 386–388.

Munda Hirnõk, Katalin. *Nova knjiga o štajerskih Slovencih. V Slovenski koledar ....* – ISSN 0237-1480. (2007), str. 71–72.

Zupančič, Jernej. *Kontinuirano proti 7. členu : monografija.* V Delo. - ISSN 0350-7521. – Letn. 49, št. 192 (22. avg. 2007), str. 17.

MONOGRAFIJE IN DRUGA ZAKLJUČENA DELA

2.01 Znanstvena monografija

Jesih, Boris. *Med narodom in politiko: politična participacija koroških Slovencev.* Celovec: Drava; Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, 2007. 255 str. (ISBN 978-3-85435-492-5).

Klopčič, Vera. *Položaj Romov v Sloveniji: Romi in Gadže.* Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, 2007. 279 str. (ISBN 978-961-6159-31-9)

Komac, Miran. Medvešek, Mojca. Roter, Petra. *Pa mi vi povejte, kaj sem!!!!?* : študija o etnični raznolikosti v Mestni občini Ljubljana. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, 2007. 284 str. (ISBN 978-961-235-267-7).

Kržišnik-Bukić, Vera. *Slovenci v Bosni in Hercegovini skozi pričevanja, spomine in literarne podobe: 1831–2007.* Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, 2007. 648 str. (ISBN 978-961-6159-30-2).

2.12 Končno poročilo o rezultatih raziskav

Družbena vključenost/izključenost potomcev priseljencev v Sloveniji:

zaključno poročilo o rezultatih raziskovalnega projekta. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, 2007. 11 str. (Nosilec raziskave **Miran Komac**; izvajalka **Mojca Medvešek**).

Mednarodni aspekti jugoslovanske krize v devetdesetih letih: izbrane teme:

zaključno poročilo o rezultatih raziskovalnega projekta. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, 2007. 14 str. (Nosilec raziskave **Matjaž Klemenčič**; sodelavci **Samo Kristen, Katalin Munda Hirnök, Janez Stergar, Jernej Zupančič**).

Obmejnost in čezmejno sodelovanje prek slovensko-avstrijske meje (terenska raziskava): poročilo temeljnega raziskovalnega projekta Narodne manjšine v medetničnih odnosih po vstopu Slovenije v Evropsko unijo: (statistična analiza podatkov). Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, 2007. 43 f. (Nosilec raziskave **Boris Jesih**; sodelavci **Katalin Munda Hirnök, Sonja Novak Lukanovič, Albina Nečak Lük, Jernej Zupančič, Vladimir Wakounig, Ivan Verdenik**).

Trauma fašizma in nacionalsocializma v spominjanju povojnih generacij.

Primerjalna empirična raziskava na primeru Slovencev na Koroškem in Slovencev v Furlaniji Julijski krajini : zaključno poročilo o rezultatih raziskovalnega projekta v letu 2007. Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 2007. 32 str. (Nosilka raziskave **Marija Jurić Pahor**; sodelavci **Pavel Fonda, Meta Gostinčar Cerar, Sonja Kurinčič Mikuž, Sandi Volk**).

SEKUNDARNO AVTORSTVO

4.01 Urednik

- EpsNet Kiosk Plus: the Net journal of political science* (ISSN 1762-3340). Paris: European Political Science Network, Vol. 5, no. 1, 2007. (Gostujoča urednica **Cirila Toplak**).
- Etnologija Slovencev na Madžarskem = A Magyarországi szlovének néprajza* (ISSN 1418-3382). Budimpešta : Madžarsko etnološko društvo= Budapest: A Magyar Néprajzi Társaság, 5 , 2007. (Gostujoča urednica **Katalin Munda Hirnök**).
- Europe: integration and/or fragmentation?: collection of abstracts / EpsNet annual conference, Ljubljana, June 22-23 2007*. Ljubljana: Faculty of Social Sciences, 2007. 146 str. ISBN 978-961-235-278-3 (Urednici **Cirila Toplak** in **Nataša Žebovec**).
- International, constitutional, legal and political regulation and management of ethnic pluralism and relations, including prevention, management and/or resolution of crises and conflicts as components of diversity management: thematic issue*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, 2007. 347 str. (Razprave in gradivo; št. 52, 2007). (Gostujoči uredniki **Sara Brezigar, Peter Lavskis, Knut Erik Solem, Mitja Žagar**).
- Priseljenci: študije o priseljevanju in vključevanju v slovensko družbo*. Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 2007. V, 553 str. ISBN 978-961-6159-32-6 (Urednik **Miran Komac**).
- Razprave in gradivo: revija za narodnostna vprašanja* (ISSN 0354-0286). Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja. 53/54, 2007. (Odgovorni urednik **Boris Jesih**, pomočnica odgovornega urednika **Mojca Medvešek**).
- Social inclusion of Roma: stories from Finland, Slovakia, Slovenia and Portugal*. Ljubljana: Institute for Ethnic Studies ; Murska Sobota : Regional Development Agency Mura, 2007. 214 str. ISBN 978-961-6159-29-6 (Urednika **Miran Komac, Romeo Varga**).
- Zbirka Zgodovinskega časopisa* (ISSN 1408-3531). Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije. 2007. (Urednik **Janez Stergar**).
- Zgodovinski časopis: glasilo Zveze zgodovinskih društev Slovenije* (ISSN 0350-5774). Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije. 1/2, 3/4 (2007) (Namestnik odgovornega urednika **Janez Stergar**).

Vir bibliografskih zapisov Vzajemna baza podatkov COBISS.SI

Uredila Sonja Kurinčič Mikuš

GUIDELINES FOR CONTRIBUTORS

Treatises and Documents, The Journal of Ethnic Studies (Razprave in gradivo, Revija za narodnostna vprašanja) welcomes the submission of articles, other materials and documents on ethnic and minority studies – more specifically on ethnicity, racial and ethnic relations, ethnic identity, nationalism, xenophobia, protection of (ethnic, national, linguistic, religious, and other) minorities, migration, multiculturalism and related subjects.

Three issues of the journal are published every year, usually in April, September and December.

Papers are published in several languages, while the abstracts are always published both in English and in the original language of the paper.

The authors guarantee that their contents are original, unpublished material and are not being submitted for publication elsewhere.

The papers are subject to the evaluation of two reviewers before a decision is made on publication. The reviewers determine also the scientific categorization of the paper. It is preferable that the length of articles be 30,000–45,000 characters, including spaces. Reviews of books and journals, as well as notes, reports on scientific meetings and other subjects of interest to the journal, should be 5,400–9,000 characters.

Along with the paper should be submitted:

- the name of the author, the name and address of the institution in which he or she is employed, and his contact, to be published in the journal;
- the title of the paper in the language of the paper and in English;
- a summary in the language of the paper and a summary in English;
- key words (3-7) in the language of the paper and in English.

The title of the paper, the summary and the key words together should not exceed 1,600 characters in each language. The summary should contain the general presentation of the subject, the methods implemented, the main results and the conclusion(s).

Graphic materials (graphs, illustrations, tables, etc.) should be submitted (in black and white technique) according to standard modes of computer design. The author should secure copyright permission for graphic material from other sources.

Papers are to be submitted by e-mail to the Editor – Dr. Boris Jesih (boris.jesih@guest.arnes.si).

NOTES AND REFERENCES IN THE TEXT

Explanatory and bibliographic footnotes should be indicated serially within the paper. Papers should take into account the following guidelines of the style of footnotes and citations.

Authors should use the following method in the text:

(Author year: page)

Where there are no named authors, the name of the appropriate body or the title of the referred material should be placed in parentheses instead.

For two authors:

(Author and Author year: page)

For more than two authors:

(Author et al. year: page)

References to more than one publication by the same author in the same year should be distinguished alphabetically by a, b, c etc.

(Author year(a): page)

Quotes: use [...] when direct quote is changed

“[if] we wish to understand what is happening ‘in the periphery’, we must begin by looking at what is happening in the advanced capitalist world” (Lipietz 1987: 29-30).

Footnotes could be used for references when sources could not be referred to in the text as established in the former examples. Such sources could be, for example, legal documents and other type of documents, internet sources, etc. Such sources should be listed in footnotes, in accordance with the style of the list of references.

ALPHABETICAL LISTING OF ALL REFERENCES

The alphabetical listing of all References should be placed at the end of the text. Only works referred to in the text should be listed and conversely, all references given in the text must appear in the listing. The full names of all authors (initials only for the possible middle name) should be used in the listing.

The style of the list of references is as follows:

BOOKS:

Single authored books:

Lifton, Robert J. (1991) *The Genocidal Mentality: Nazi Holocaust and Nuclear Threat*. London: Macmillan.

Two or more authors:

Antze, Paul and Michael Lambek (1997) *Tense Past: Cultural Essays in Trauma and Memory*. London, New York: Routledge.

EDITED VOLUMES:

Komac, Miran, ed. (2007) *Priseljenci*. Ljubljana: Institute for Ethnic Studies.

CHAPTERS FROM MONOGRAPHS:

Mazrui, Ali A. (1999b) "Seek Ye First the Political Kingdom." In Ali A. Mazrui and Christophe Wondji (eds.) *General History of Africa*. Berkeley, Oxford, Paris: The University of California Press, James Currey Publishers, Unesco Publishing: 105–126.

JOURNAL ARTICLES:

Wallerstein, Immanuel (1995) "What Are We Bounding, and Whom, When We Bound Social Research." *Social Research* 62(4): 839–856.

Jeremic, Vuk (2005) "Serbian Democracy's Deal for Kosovo and Metohia." *Review of International Affairs* LVI(1118): 3–10.

NEWSPAPER ARTICLES:

Daalder, Ivo and James M. Lindsay (2003) "American Empire, Not 'If' but 'What Kind.'" *The New York Times* (10 May): B9.

MAGAZINE ARTICLES:

Kaplan, Robert (2003) "Supremacy by Stealth: Ten Rules for Managing the World." *The Atlantic Monthly* (July/August): 65–83.

Elliott, Michael (2002) "The Trouble With Saving the World." *Time* (30 December): 108.

RESEARCH REPORTS, PAPERS FROM CONFERENCE PROCEEDINGS, PhD THESIS:

Szokolai, Árpád (1994) "Thinking Beyond the East-West Divide: Patocka, Foucault, Hamvas, Elias, and the Care of the Self." Florence: European University Institute, EUI Working Papers in Political and Social Sciences, No. 94/2.

Klopčič, Vera (2002) *Individualni in kolektivni elementi v mednarodnem varstvu človekovih pravic: dokumenti Sveta Evrope o varstvu narodnih manjšin*. PhD Thesis. Ljubljana: University of Ljubljana, Faculty of Law.

ONLINE SOURCES:

All online sources should be equipped (in addition to the already described style of reference for different kinds of sources – e.g. books, journal articles, etc.) with the exact web page, location of the source and the date when the source was found.

Warner, Rachel (1989) "Angola: Country Studies – Historical Settings." In: Federal Research Divison, Library of Congress
(<http://lcweb2.loc.gov/cgi-bin/query/r?frd/cstudy:@field>, 4. 4. 2006).

AUTHOR ISSUES

Authors receive two complementary copies of the issue in which their contribution appears.

COPYRIGHT

It is a condition of publication that authors vest copyright in their articles, including summaries and abstracts, in the Institute for Ethnic Studies. Authors may use the article elsewhere *after* publication without prior permission from the Institute, provided that acknowledgement is given to the *RIG* as the original source of publication and that Institute for Ethnic Studies is notified so that our records show that its use is properly authorized.